

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

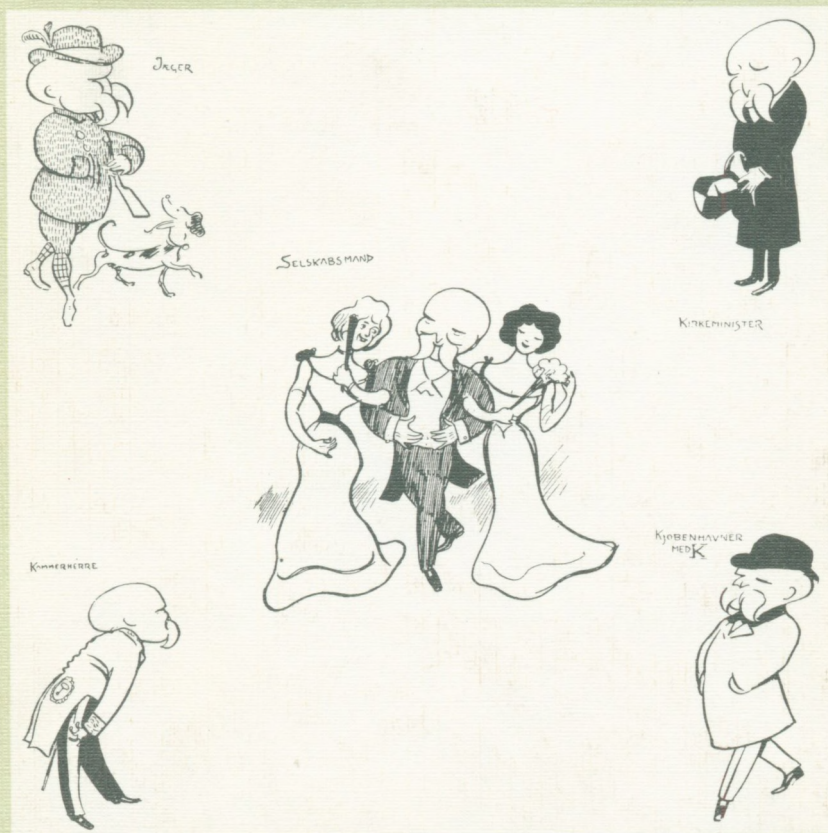
Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sigurd Rambusch

JAKOB SCAVENIUS

En moderne politiker
i det gamle Højre

Indhold

INDLEDNING	9
1. DEL. BAGGRUND, PRIVATE FORHOLD OG ØKONOMI INDTIL 1901	11
1. <i>Slægt, barndom og ungdom</i>	
Slægten, 13. Barndom og skoleår, 14. Studieår 1857-63, 19. Udenlandsrejsen 1863-64, 22. I krig 1864, 23. Forlovelse og ægte- skab, 25.	
2. <i>Private forhold</i>	26
Forældrenes død og overtagelsen af Gjorslev, 26. Gjorslev, 27. Famili- eliv, 28. Boliger i København, 30. Slægtninge og venner, 32. De kong- gelige, 32. Træk fra dagligdagen, 33. Foreninger og klubber, 34. Rej- ser, 34. Spil og badeliv, 35. Militærtjeneste, 35.	
3. <i>Godsdrift og anden erhvervsvirksomhed</i>	37
Hovedtræk af den økonomiske udvikling, 37. Arven efter faderen, 38. Gjorslev gods, 39. Godsforvaltere og godsregnskaber, 40. Bestræbel- ser for at forbedre godsets økonomi, 42. Faste indtægter fra fideikom- mis og politisk virksomhed, 44. Stevns klint, Rødvig havn og dermed forbundne virksomheder, 44. Den østsjællandske jernbane, 46. To landvindingsprojekter i Jylland, 47. Investeringer i industri og ejen- domme, 48. Sammenfatning, 49.	
4. <i>Økonomiske forhold</i>	51
Belåning af Gjorslev, 51. Lån i anden fast ejendom, 52. Bankforbin- delser, forholdet til Handelsbanken, 53. Lån hos slægtninge, 55. An- dre lån, veksler, 56. Boligforhold og auktioner, 56. Skatteforhold, 57. Testamenter, 57. Hvorfor gik det galt med Scavenius' økonomi?, 58.	
2. DEL. POLITISK BASIS OG FOLKETINGSARBEJDE 1864-80 . . .	61
5. <i>Den politiske situation efter krigen 1864</i>	63

6. Organisationer og presse 1864-80	66
Augustforeningen 1864-65, 66. Oktoberforeningen 1865-79, 67. Godsejerforeningen og Dagens Nyheder, 70. Organisering af Højre 1873-80, 71.	
7. <i>Store Heddingekredsen 1865-80</i>	76
Valgkredsen og vælgerne, 76. De enkelte valg, 78. Anden politisk virksomhed, 80.	
8. <i>Valget i Store Heddingekredsen 1865</i>	83
9. <i>I Folketinget 1865-80</i>	87
1865-66: Afslutningen af forfatningsforhandlingerne, 87. 1865-70: De første år som folketingsmand, 89. 1870-75: På vej mod Højre, 92. 1875-80: Højres væbner, 98. Injuriesager 1878-80, 100. Ministerud- nævnelsen, 102.	
10. <i>Sammenfatning</i>	103
3. DEL. MINISTERÅRENE 1880-91	105
11. <i>Ministeriet Estrup 1880-91</i>	107
Den almindelige politiske udvikling, 107. Højres ideologi, 110. Kul- turkampen, 111. Scavenius' rolle i regeringen, 112.	
12. <i>Kultusministeriet</i>	117
Opgaver og ressourcer, 117. Hvem bestemte?, 118.	
13. <i>Kirkelige forhold</i>	120
Statskirke, vækkelser og kirkeforfatning, 120. Konfrontation med vækkelserne, 122. Oprettelsen af Det kirkelige Råd 1883, 125. Det kirkelige Råd 1884-91, 127. Forholdet til biskopperne, 128. Politiske udnævnelser, 129. Indgreb mod politisk aktive præster efter 1884, 130. Forskellige problemer og reformer, 131. Sammenfatning, 132.	
14. <i>Folkeskolen og seminarierne</i>	133
Status og reformbehov, 134. Skolelovforslaget af 1885, 135. Reformen uden om Folketinget, 137. Skolens stilling i landbosamfundet, 139. Lærerlønninger og klassekvotienter, 139. »mod regeringen rettet op- hidsende agitation«, 141. Skolelokalers anvendelse, 142. Skoleforsøm- melser og tidlig udskrivning, 143. Vurdering af 1889-cirkulærene, 144. Seminarierne, 145. Forskelligt 146. Sammenfatning, 146.	

15. <i>Folkehøjskolerne</i>	147
Indtil 1885, 147. 1885-87: Højskolerne i forfatningskampen, 148. Højskoleloven af 1892, 149.	
16. <i>De lærde skoler og realskolerne</i>	151
Status og opgaver, 151. Lovforslaget 1882, 152. Overanstrengelse: Gymnastik, sang, religion, ferier, 152. Lærerne ved de lærde skoler, 153. Skolelovforslaget 1885, 153. Skolelovforslaget 1889-90, 154. V. Pingel, 155. Realskolens opsving, 155. Resultater, 156.	
17. <i>Universitetet</i>	157
Brandessagen og andre professorsager, 157. Økonomiske forhold, lønninger og normeringer, 159.	
18. <i>Kunstakademiet</i>	161
19. <i>Støtte til kunstnere og videnskabsmænd</i>	163
20. <i>Teaterforhold</i>	166
21. <i>Arkivvæsenet</i>	170
22. <i>Retskrivningsreformen</i>	172
23. <i>Byggevirksomhed. Nye institutioner og funktioner</i>	175
Byggevirksomhed, 175. Nye institutioner, 176. Statens papirforbrug, 176. Kunstnerrettigheder, 176.	
24. <i>Organisation, presse og valgkreds</i>	177
Højres organisation, 177. Dagens Nyheder og kultusministeren, 179. Valgene i Store Heddingekredsen, 181. Valgkredsens forhold i øvrigt, 182. Sammenfatning, 184.	
25. <i>Sædelighedssagen</i>	185
Anklagen på valgdagen 1887, 185. Retssagen og offentligheden 1887- 91, 187. Affærens baggrund og betydning, 189.	
26. <i>Forligspolitikken og Scavenius' afgang 1890-91</i>	190
Forligspolitikken indledes, 190. Scavenius' afgang som minister, 192.	
27. <i>Ministergerningen</i>	195

4. DEL. MED ELLER MOD HØJRE 1891-1901	197
28. <i>Mislykket tilpasning 1891-94</i>	199
Reaktioner på Scavenius' afgang, 199. En falden minister forsvarer sine resultater, 200. Den faldne fryses ud, 202. Nye interesser: skatter og landbrug, 206. Forliget 1894, 207.	
29. <i>Exil og forfatterskab 1894-96</i>	210
Exil i Frankrig, 210. Danmark og det danske folks fremtid, 211.	
30. <i>Kampen om magten i Højre 1894-98</i>	213
Estrups afgang og Højres krise, 213. Oprøret i Højre: klubberne og Det unge Højre, 214. Højres nye vedtægter oktober 1895, 216. Valget i Valbykredsen 1896, 217. Det unge Højre, Tidens Krav og Avisen, 219. Højre får et program juni 1896, 219. Strømmen vender: juni-december 1896, 221. Højres Fremskridtsgruppe, 224. Vejen til Folketinget 1897-98, 225.	
31. <i>I Folketinget for sidste gang 1898-1901</i>	229
Periodens hovedtræk, 229. Skatteforhandlingerne, 230. Forholdet til folketingsgruppen og partiorganisationen, 232. Valget i Thistedkredsen 1901, 234.	
32. <i>Sammenfatning 1891-1901</i>	237
5. DEL. DE SIDSTE ÅR 1901-15	239
33. Politisk virksomhed	241
Den politiske udvikling, 241. Organisationsarbejde, 243. Store Heddingekredsen, 244. Det vestindiske spørgsmål, 244. Det konservative Folkeparti 1915, 246.	
34. <i>Private forhold</i>	248
Økonomiske forhold, 248. Klubliv og privatliv, 250.	
35. <i>Livsanskuelse og tro</i>	252
36. Samlet vurdering	254
Samtidige politikeres vurdering, 254. Historisk vurdering, 256.	
KILDER OG FREMSTILLINGER	259
HENVISNINGER	271
PERSONREGISTER	293

Indledning

Jakob Scavenius betød så meget i sin tid, at han har krav på en historisk vurdering. Han stod i første række af dansk politik i over 30 år og var minister i 11; hans gerninger og tanker satte sig spor.

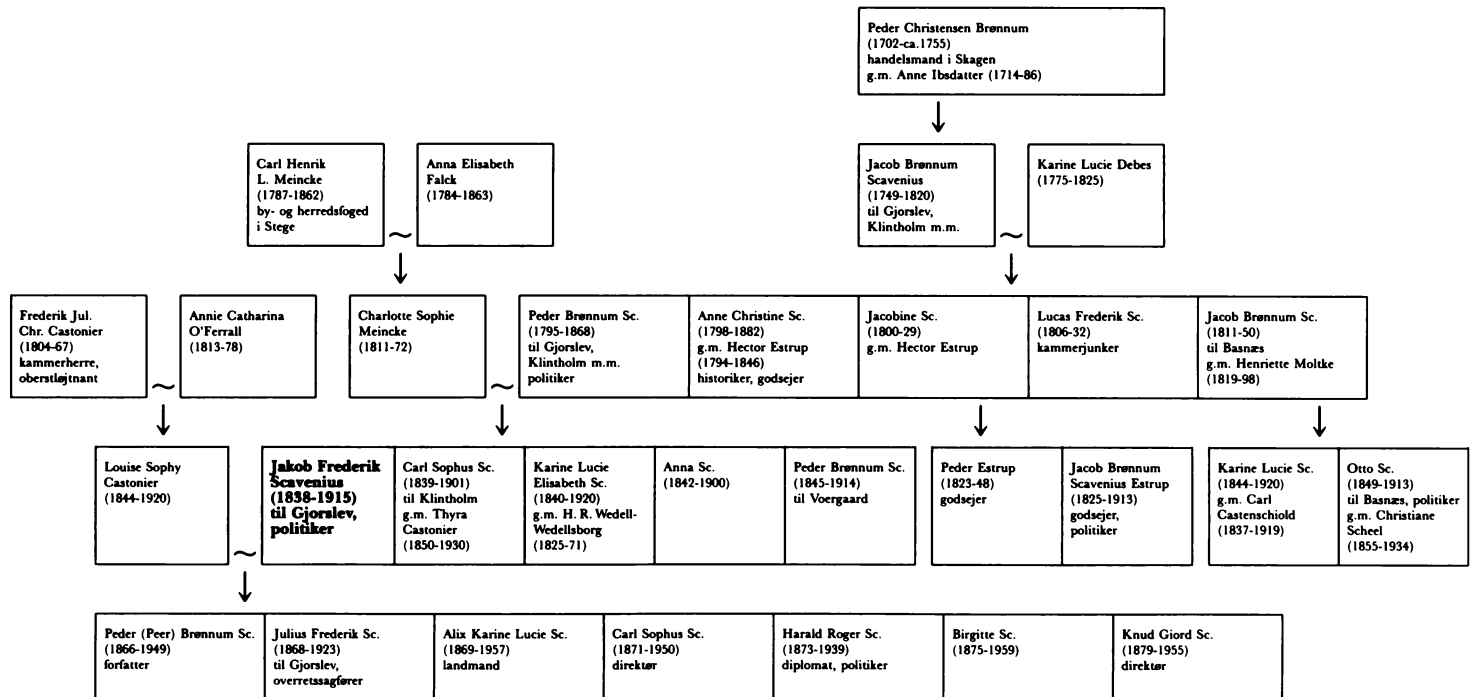
Scavenius var en af genrejserne efter nederlaget i 1864. Hans ledende tanke var: Aldrig mere et militært svagt Danmark. Den svigtede han aldrig, alle taktiske svingninger var underordnet den. Han var ikke en almindelig højrepolitiker af godsejerklassen, men en fuldblodspolitiker af det stof, som statsmænd laves af.

Scavenius var en moderne politiker i sin pragmatiske holdning til ideologier og i sit forhold til partiets organisation og agitation. Han var et moderne menneske, som hele livet arbejdede på at udvikle sig selv.

Der er hidtil kun skrevet om Scavenius i kort form: Af Viggo Hørup (1895) og Svend Thorsen (1967) og i Dansk biografisk Leksikon af Franz von Jessen (1901), P. Stavnstrup (1941) og Sigurd Rambusch (1982). Lidt mere fyldige portrætter er tegnet af Erik Henrichsen i Mændene fra forfatningskampen (1913) og Sigurd Rambusch i Scavenius-slægtens stamfader og to af dens mænd (1973). Forfatteren fik sin første interesse for Scavenius ved at læse Hørups og Henrichsens skildringer, der indeholder megen sympati for deres politiske modstander.

Kendere af forfatningskampens historie ved, at Jakob Scavenius havde betydning. Hvor megen, vil denne bog søge at påvise. Det er dens vigtigste opgave. Men Scavenius havde et liv ved siden af det politiske: Han havde en stor familie og et livligt privatliv; han arvede et gods og en formue, men stræbte videre og engagerede sig i en række erhvervsinitiativer med overskrifterne genrejsning, landvinding, udvikling af Danmark. Disse sider af hans liv vil blive omtalt i de fire første kapitler og de tre sidste.

Jakob Scavenius' nærmeste slægt

1. Del

Baggrund, private forhold og økonomi indtil 1901

1. Slægt, barndom og ungdom

Slægten

Slægten Scavenius har i det 19. og 20. århundrede frembragt en række betydelige mænd og adskillige fremtrædende politikere. Det er en ung slægt, og dens adelsbrev, der er fra 1843, er et af de yngste i Danmark. Slægten stammer fra den lille købstad Skagen, hvor den oprindeligt førte navnet Brønnum eller Brøndum. En anden slægt af samme navn, »de lærde Scavenius'erne«, stammer fra samme by, men er i øvrigt uden forbindelse med Brønnum-Scavenius'erne.

Peder Christensen Brønnum levede i Skagen 1701-64 og ernærede sig som skipper og købmand. Han havde 13 børn, af hvilke de fleste døde tidligt. En søn blev skipper, tre døtre blev gift med skipperne og kaptajner; selv om slægten således ikke hørte til bondestanden, var den dog hverken velhavende eller på anden måde bemærkelsesværdig, da det 11. barn, en søn, kom til verden.¹

Jacob Pedersen Brønnum blev født i 1749. Han kom i Aalborg Latinskole, hvorfra han blev dimitteret i 1770. I skolen fik han tillagt navnet Scavenius, der er en latiniseret form af hjembyens navn, og med dette navn drog han til København for at studere teologi. Om lysten til studier var for ringe, om økonomisk nød tvang ham bort fra bøgerne, eller om ønsket om økonomisk vinding lokkede ham, ved vi ikke, men han forlod i hvert fald universitetet, og efter en kort tid som volontør i Rentekammeret trådte han i 1776 i Asiatisk Kompagnis tjeneste. Som handelsbestyrer (»faktor«) 1779-92 i Frederiksnagore, det nuværende Serampore nær Calcutta, viste Jacob Brønnum Scavenius stor dygtighed og selvstændighed. Han vendte hjem som en meget rig mand, og pengene brugte han til at købe godser for. I 1793 købte han Gjorslev med de tilhørende godser Søholm og Erikstrup, fem år senere købte han Klintholm. Hermed var han blevet ejer af de to store klinte i Østdanmark, Stevns Klint og Møns Klint.

Scavenius var en energisk godsejer. Han gennemførte udskiftning af bondejorden, afskaffede hoveriet, forbedrede dyrkningen og udviklede skovdriften. Ved Bøgeskov på kysten nord for Gjorslev anlagde han en ladeplads, hvorfra limsten (kalksten) fra klinten blev sejlet til København. Det skal også nævnes, at han skabte en stor bogsamling og en samling gode malerier. At han havde kongens bevågenhed ses af, at han i 1811 blev udnævnt til etatsråd.²

Sidst på året 1793 blev Jacob Brønnum Scavenius gift med Karine Lucie De-

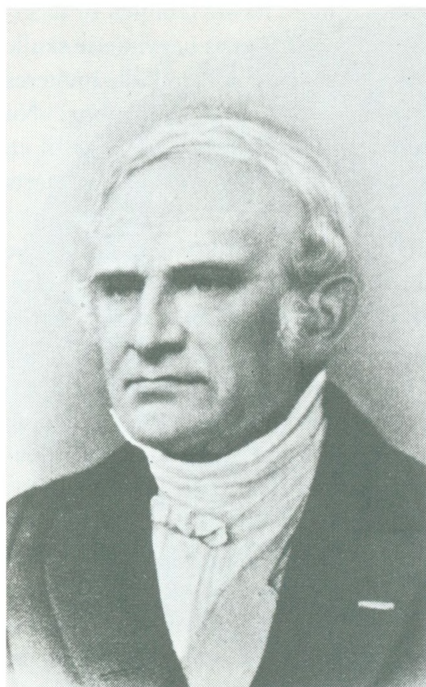
bes, hvis fader var højesteretsassessor Lucas Debes, og hvis moder, Christiane Suhr, stammede fra den kendte handelsslægt; Karine Debes bragte en stor medgift med sig. I ægteskabet blev der født seks børn, hvoraf fem nåede voksenalderen. To sønner blev godsejere: den ældste, Peder Brønnum Scavenius (1795-1868) overtog faderens godser, den næst yngste, Jacob Scavenius (1811-1850), købte 1838 Basnæs ved Skelskør. Den yngste søn, Lucas Scavenius, døde i 1832 kun 26 år gammel. Der var to døtre i ægteskabet: Jacobine Scavenius (1800-1829) blev gift med historikeren Hector Estrup (1794-1846); i dette ægteskab fødtes den senere politiker Jacob Brønnum Scavenius Estrup (1825-1913). Efter Jacobine Scavenius Estrups tidlige død ægtede hendes storesøster Anne Christine Scavenius (1798-1882) Hector Estrup, og det blev hende, som kom til at opdrage søsterens to sønner, selv fik hun ingen børn.

Barndom og skoleår

Peder Brønnum Scavenius til Gjorslev og Klintholm var en af sin tids mest fremtrædende godsejere. Efter juridisk embedseksamen i 1816 og en kort tid i Rentekammeret overtog han i årene efter faderens død 1820 de store og vel-drevne godser, først Gjorslev med Søholm og Erikstrup, senere Klintholm. Han forbedrede driften, idet han omhyggeligt selv fulgte det daglige arbejde og var ivrig for praktiske forbedringer. P. B. Scavenius var en mand af faste principper; under det politiske og sociale røre fra 1830erne stod han urokkelig mod alle tanker om at svække ejendomsretten, og han var en uforsonlig modstander af de liberale ideer om en fri forfatning. Han var medstifter af Godsejerforeningen i 1843 og formand indtil 1864. På den rådgivende stænderforsamling i Roskilde fra 1836 og senere som kongevalgt medlem af den grundlovgivende rigsforsamling 1848-49 og af Rigsrådet 1854-59 markerede han sig som stærkt konservativ politiker. Forfatteren Erik Henriksen kalder ham »en af de ganske få åbne og ærlige reaktionære politikere, vort land har kendt.«³

Da P. B. Scavenius giftede sig i 1837, havde han nået den modne alder af 42 år. Hans hustru var den 26-årige Charlotte Sophie Meincke (1811-1872), datter af by- og herredsfoged Carl Meincke, Stege, og Anna Elisabeth Falck. Ægtefællerne var beslægtede, idet de var børn af to kusiner der begge stammede fra slægten Suhr. I ægteskabet fødtes fem børn: Jakob Frederik (født 12. sept. 1838 i København, død 26. nov. 1915 i København)*. Carl Sophus (1839-1901)

* Ved dåben i Holtug kirke blev hans første fornavn stavet »Jakob«. Over for offentligheden benyttede han konsekvent. »J. F.«, ligeledes i breve til slægtninge. Til nære slægtninge underskrev han sig dog »Jakob«, og da han også skrev sig sådan i Ådelsårbogen 1907 og Blå Bog 1910-15, vil denne stavemåde blive benyttet.

Jakob Scavenius' far, Peder Brønnum Scavenius (1795-1868) var storgodsejer, blev adlet 1843 og deltog i politik på den yderste højrefløj. Litograf i 1850'erne.

Moderen Charlotte Sophie Meincke (1811-72) stod for en kærlig og fast opdragelse af de fem børn, som både hun og faderen fulgte opmærksomt. Malet i 1830'erne af Adam Müller.

overtog efter faderen Klintholm; Elisabeth (1840-1920) blev gift med grev H. R. Wedell-Wedellsborg; Anna (1842-1900) var svagelig og levede hos forældrene, efter deres død slog hun sig ned i Rom. Den yngste søn, Peder Brønnum Scavenius (1845-1914), købte godset Voergaard i Vendsyssel, som han drev fra 1872 til sin død.

Forældrenes liv lå i faste rammer. Fra begyndelsen af maj boede man på Gjorslev, her fejredes julen, og man flyttede først til København umiddelbart efter nytår. I Norgesgade, det nuværende Bredgade 43, ejede familien et palæ, hvoraf familien Ahlefeldt beboede en del.⁴ Faderen var ofte bortrejst; udover rejser som led i politisk virksomhed afslagde han hyppige besøg på Klintholm, og efter at hans broder Jacob var død i 1850, rejste han til Basnæs, hvor han hjalp enken, Henriette Scavenius, født Moltke. På Basnæs var der en søn, Otto Scavenius, der ligesom Jakob og hans brødre blev politisk aktiv for Højre.

På Gjorslev og Klintholm plejede familien omgang med egnens godsejere, forpagtere, præster og læger. I København førtes en livlig selskabelighed med de øvrige adelsfamilier, det er navne som Holstein, Moltke og Raben, der op-

træder oftest i dagbøger og breve. Et hjerteligt forhold havde familien til slægtningen, storkøbmand Johannes Theodor Suhr. Ved sæsonens begyndelse skulle de obligate visitter aflægges, man måtte selv tage imod, og der skulle inviteres til bal. 25. januar 1854 betroede Sophie Scavenius med et suk sin dagbog: »Nu har jeg de fleste visitter og audienser overstået«. Det kunne også blive til en litterær begivenhed, således kom H. C. Andersen på besøg en søndag i marts 1855 og læste eventyr højt.⁵

Forholdet mellem forældrene var godt. De var »dus« og skriver i deres breve til hinanden fortroligt om børn, omgangskreds, tjenestefolk og økonomiske forhold. Begge lagde stor vægt på børnenes sundhed; i 1847 blev der anskaffet tran, fordi de havde hoste. Familiens læge var den ansete professor Emil Hornemann.⁶ Børnenes forhold til forældrene var præget af respekt men ikke fjernhed: de så mere til deres forældre, end det var sædvanligt i dette sociale lag, og de var »dus« med dem. Moderen og børnene havde stor glæde af at strandbade; det skete fra badehus opstillet på stranden ved Gjorslev eller Klintholm. 21. juni 1844 skrev moderen i sin dagbog på Gjorslev: »Vi badede igen om formiddagen, lørdag ligeledes«. 9. aug. 1844 skrev hun »I disse dage har vi været i badehuset« og den følgende dag: »I dag har jeg selv igen badet, og på hjemturen blev vi nok engang badet af en byge«. I 1845 fik børnene, dog ikke den sygelige Anna, årets første strandbad 12. maj, og længe efter at børnene var flyttet hjemmefra, fortsatte moderen med strandbade. Børnene lærte også at ride; Jakob havde en ridehest i hvert fald i aug. 1844, da han var knap 6 år.⁷

Med stor omhu valgte forældrene lærere til deres børn. Døtrene fik undervisning af lærerinder, drengene fik de bedste lærere og vejledere, der kunne opdrives. I marts 1846 blev ornitologen Emil d'Origny privatlærer for Jakob og Carl. Han boede hos familien og varetog de to drenges undervisning, indtil han i 1849 blev adjunkt i Ribe. Han vedblev at følge drengene, til han døde i 1861. I september 1849 kom Jakob og Carl i Metropolitanskolen. Indtil juni 1855 boede de hos dr. theol. P. E. Lind, Stormgade, senere Studiestræde 29 i København. Lind havde en brændende interesse for sociale spørgsmål og var i disse år fængselspræst ved Christianshavns Tugthus; i 1875 blev han biskop i Ålborg. Han var en fast karakter, som turde kræve noget af de to drenge. Jakobs bedste fag var historie, det gik ham nogenlunde i fysik og matematik, karaktererne i de øvrige fag var meget svingende. Helt i bund var karakteren i skrivning (kalligrafi). Det var en stadig tilbagevendende klage fra Jakobs lærere og forældre, at hans håndskrift var ulæselig. Faderens kritik gik videre, da han 3. juli 1853 skrev »du har *flere* steder i de få linier (det hele brev fylder kun een octav side) glemte at fuldføre den sætning, som du har begyndt på.«

Det var ikke let at være lærer for Jakob. 3. juli 1851 måtte Lind straffe ham med spanskrør for at lyve. I okt. 1852, da Jakob lige var fyldt 14 år, konstaterede Lind, at han var doven i skolen, sov for meget og løj om lektierne. Resolut flyttede Lind sit bord ind i Jakobs værelse og arbejdede der i 5 timer, men så

De fem børn, der voksede op på Klintholm og Gjorslev: Carl, Anna, Elisabeth, Peder, Jakob. Maleri af ukendt ca. 1848. Privateje.

kunne han også rapportere til faderen, at Jakob begyndte at læse flittigt og fik resultater derefter, to Ug-'er allerede den næste dag.⁸

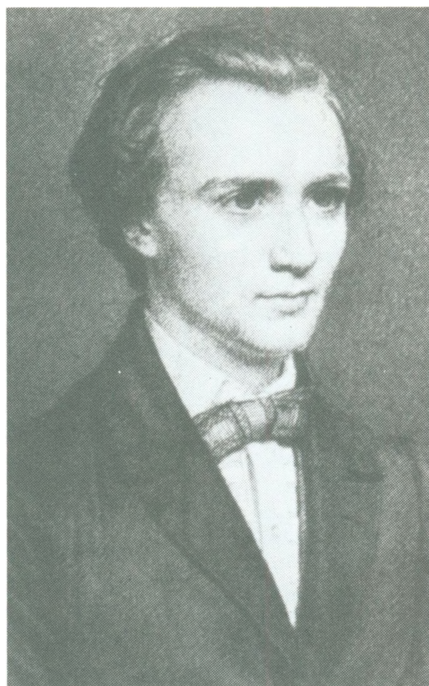
Forholdet var dog ikke bedre, end at Lind 14. dec. 1852 i sin dagbog beklagede, at det ikke var lykkedes ham at få Jakob ud af huset. Faderen spurgte, om Jakob og Carl kunne blive konfirmeret samtidig, og Lind svarede i sep. 1853: »Vistnok (dvs.: uden tvivl) er Jakobs fatteevne langt større end Carls«, men da Carl var mere interesseret i religion, og det ville være godt for dem at være fælles om konfirmationen, anbefalede han faderens forslag. Drengene blev konfirmeret 9. april 1854 af provst Tryde. Lind skrev den dag i sin dagbog: »De har lovet mig aldrig at opgive bønnen.«⁹ Lind havde utvivlsomt en vanskelig opgave med den selvstændige og selvhævdende dreng, men han havde forældrenes fulde tillid og tilbragte flere gange nogle sommeruger på Gjorslev.

Metropolitanskolen var en af landets mest ansete latinskoler. Her gik sønner af den højere embedstand, forretningsverdenen og adelen. Det gav gode forbindelser, og nogle af kammeraterne blev Jakobs venner resten af livet, således forfatteren Frederik Algreen-Ussing, redaktør Carl Carstensen og arkitekt Charles Abrahams. Ingen af lærerne synes at have gjort indtryk på Jakob. Derimod fulgte han tidligt med i det politiske liv; i marts 1856 skrev han således til Lind

om Rigsrettens frikendelse af ministeriet Ørsted for at have brugt ubevilgede midler til forsvaret.¹⁰ I pædagogisk henseende var Metropolitanskolen ikke særlig god. Ro og orden blev strengt håndhævet, undertiden ved korporlige afstraffelser.¹¹ Skolen førte »censurprotokoller«: Efter deres karakter i flid (alle faglige resultater under ét) og i opførsel fik eleverne numre fra klassens dux til dens fux; rækkefølgen viste sig også ved placeringen i klasseværelset. Jakob var ikke flittig, men han var så intelligent, at han, når han ville, kunne få topkarakterer i de fleste fag. Mens hans karakterer i flid var svingende og som regel ikke særlig høje, havde han fine karakterer i opførsel. I de to første skoleår lå han blandt de første ti i klasser med 26-30 elever. I de to næste klasser, da Jakob var 13-15 år, lå han i sidste tredjedel, af og til nær bunden; det var i de år, Lind hersede med ham. Fra september 1853 lå han omtrent midt i klassen, af og til dog nær toppen.¹²

Alle elever fik samme undervisning. Hovedvægten lå på de klassiske sprog, i løbet af det 8-årige skoleforløb blev der undervist 65 ugentlige skematimer i latin, 34 timer i græsk. De matematiske fag var tildelt 36 timer, dansk og historie 26, tysk 22, religion 20, naturhistorie og fransk 16 og geografi 14 timer. Dertil kom en række små fag, som der ikke blev eksamineret i (skrivning, tegning, sang og gymnastik). Der blev i de to sidste skoleår undervist 3 timer om ugen i hebraisk, men undervisningen fandt sted uden for den normale skoletid, kl. 9-15, og der blev ikke eksamineret i faget. Der blev ikke undervist i engelsk. Jakob bestod 1. del af sin studentereksamen i 1855 med følgende karakterer: Tysk: g, fransk: mg, geografi: ug og naturhistorie: mg. 2. del bestod han i juni-juli 1857, han fik i dansk: g, skriftlig latin: g, mundtlig latin: mg, græsk: tg, religion: mg, historie: ug, aritmetik: mg, geometri: g og naturlære: g. Det gav et gennemsnit på 77 points, en 2. karakter. Med kun to points mere havde han fået 1. karakter. Af de 17 studenter det år lå han som nr. 9, idet otte havde mellem 47 og 71 points, otte mellem 78 og 98 points.¹³

I de sidste skoleår skrev Jakob nogle filosofiske overvejelser, måske forberedelser til danske stile. Tre af dem fandt han det værd at bevare i sit arkiv, og da de peger frem mod den senere mand, skal de omtales her. I feb. 1856 skrev han 6½ side om »Hvorvidt bør standsforskelle finde sted, og hvorvidt bør alle være lige for loven?« Han fandt, at privilegier ikke i sig selv var forkerte, og hvis de ikke var til skade for landet, burde de ikke afskaffes uden de privilegeredes samtykke. Hvis »lighed for loven« betød »lighed for domstolen«, var han tilhænger af den. Fra april 1856 stammer de 4 sider »Hvorvidt den ydre skønhed kan antages som bevis for den indre?« Jakob svarede: I almindelighed kan den ikke, dog angiver »ynde«, at kvinden i sit indre er god og uskyldig. Fra oktober 1856 foreligger 4 sider om æren. Jakob når til definitionen: »Æren består i at holde sig selv uplettet« og udleder heraf, at en mand af ære ikke må bedrage eller tåle fornærmelser, og at han skal vise ridderlighed (den stærke beskytte den svage). I tilfælde af hustrus utroskab (den største krænkelse), må det være tilladt at

Jakob som 20-årig. Tegning af H. Olrik, tilhører Klintholm.

dræbe både forførelsen og hustruen. Forføres en ugift kvinde, skal hendes slægt forsøge at få forførelsen til at gøre det godt (det vil formentlig sige: gifte sig med hende). Lykkes dette ikke, anbefaler den unge filosof duel. Standsprivilegier og -forpligtelser, ære, kvinder og dueller: Emnerne og deres behandling var karakteristiske for den unge Jakob.¹⁴ Efter at Lind i august 1855 havde forladt København, boede Jakob og Carl hos A. N. C. Smith, som var kapellan ved Frue Kirke. Mens Jakob fortsatte på Metropolitanskolen, fik Carl privat undervisning; han blev student 1859.

Studieår 1857-63

Statsvidenskab (polit.-studiet), som Jakob Scavenius gik i gang med i september 1857, var blevet etableret i 1848 ved en udskillelse fra det juridiske studium. Det omfattede især fagene statsøkonomi og statistik. »Godsejerstudiet« blev det kaldt, fordi det søgtes af mange godsejersønner, som ønskede en universitetsuddannelse, før de trådte ind i diplomatiet. Uddannelsen gav i de første årtier ikke adgang til stillinger i centraladministrationen.

I studieårene boede Jakob og Carl i familiens ejendom på Bredgade. Når fa-

milien ikke var der, havde de en husholderske. De havde ikke andre pligter end at studere, og de fik rigeligt lommepege, i årene 1859-61 således 35 rigsdaler = 70 kr. om måneden. Til sammenligning kan anføres, at årslønnen for en faglært arbejder var 2-300 kr. Jakobs forhold til penge bekymrede tidligt forældrene. I 1862 måtte faderen tildele ham en alvorlig reprimande. Han havde fået betroet et ærinde hos bankdirektør Tietgen, men havde glemt at underrette faderen om udfaldet: »Du må nødvendig vænne dig af med en sådan ligegyldighed – en sådan »laden 5 være lige«, såsnart du har med pengesager at bestille.«¹⁵ Jakob var sjusket med sin skrift, og han var ikke omhyggelig i pengesager. Forældrene irettesatte ham, men det hjalp ikke. Den unge aristokrat havde dyre vaner; P. E. Lind inviterede et par gange Jakob og Carl på besøg i Sæby på Vestsjælland, hvor han var blevet sognepræst. Begge gange lokkede han med, at han havde vin og cigarer.¹⁶ Forældrene fulgte fortsat deres førstefødte med kritik og opmuntring. 4. september 1859 berettede Jakob om sin arbejdsdag, at han studerede om formiddagen, gik i vandet kl. 3 og læste videre, hvis han ikke blev færdig, »men om aftenen bestiller jeg ikke noget«. Han gik ikke til manuduktør, foretrak at læse stoffet selv. Et par dage senere klagede faderen igen over, at Jakob skrev for sjældent og for kortfattet. Ved andre lejligheder kommenterede han sønnens helbred: »Du er egentlig ikke af nogen stærk konstitution«, og »du er ingeniende af så stærk natur, som du bilder dig ind«.¹⁷

Ferien blev tilbragt på Gjorslev eller på godser rundt om i landet. Man kunne have ventet, at stamherren til et af landets største godser var optaget af driften af godset, men det er der ingen tegn på. Jakob kunne ride fra en tidlig alder, men jagt interesserede ham ikke, og han kunne ikke køre vogn: I maj 1858 rapporterede hans søster Elisabeth fra et besøg hos fætteren, den 33-årige Jacob Estrup, at denne var »meget forbavset og indigneret over, at hverken Jakob eller Carl kunne køre en hestevogn.«¹⁸ I maj 1859 var Jakob til barnedåb hos Jacob og Regitze Estrup på Skaføgaard, og i september 1862 var han fadder til deres 3. barn, men sympatien var begrænset.¹⁹

Jakob tilbragte det meste af sin tid i København med kammerater. Vi ved ikke, om han kom i Studenterforeningen; denne var de nationalliberales højborg, så det er sandsynligt, at han ikke brød sig om at være medlem der. Til gengæld deltog han ivrigt i foreninger og klubber for ligesindede. I efteråret 1859 var han med til at grundlægge en klub efter engelsk model. Man lejede lokaler i Hotel Phønix, to lokaler blev brugt til kortspil, det tredje til læsning eller selskabelighed. Sidst i nov. 1859 skriver Jakob i et brev til sin fader, at kredsen nu har midler til at leje egentlige klublokaler, hvor medlemmerne når som helst kunne falde ind, få et måltid mad, læse aviser eller finde selskab. Han håber, at kortspillet så kan begrænses!²⁰ Der synes ikke at være flere spor af denne klub, men Jakob kom snart med i andre klubber. Omkring hans skolekammerat, den højt begavede, tidligt afdøde jurist og historiske forfatter Frederik Algreen-Ussing (1838-1869) dannedes, vistnok i 1860, »Klubben af 8.

De fem søskende med deres mor, fotograferet o. 1865: Stående Peder, Jakob og Carl, siddende Elisabeth og moderen, forrest Anna.

Maj«; datoen er Algreen-Ussings fødselsdag. Blandt de udvalgte medlemmer var studerende og unge kandidater som Frederik Bøgh, der tillige var litterært aktiv og naturvidenskabsmanden og forfatteren Vilhelm Bergsøe. Denne har i sine erindringer skrevet om klubbens »ofte temmelig bakkantiske møder.²¹ 16. jan. 1862 var Jakob med til at stifte en slags »debating club«. Den havde til formål »at udvikle medlemmernes evne til og sans for at føre en logisk, sømmelig og stringent diskussion efter dertil i forvejen vedtagne regler«. De mest fremtrædende medlemmer var brødrene Frederik og Otto Algreen-Ussing, stud. polit. Carl Carstensen og Vilh. Bergsøe. Senere på foråret indtrådte journalist Robert Watt og i efteråret stud. polit., greve L. Holstein-Ledreborg. Studerende, unge kandidater, journalister og officerer, især søofficerer, udgjorde medlemsskaren, der ikke på noget tidspunkt nåede over 30. Ca. 10 medlemmer deltog i hvert møde. Gennem den bevarede forhandlingsprotokol kan vi følge foreningens liv indtil det 30. møde 24. marts 1863, der synes at være det sidste.

Diskussionerne blev formelt ført på et højt niveau. Medlemmerne talte stående ved deres pladser og kun med tilladelse fra formanden. Henvendte en taler sig direkte til et andet medlem, skulle han tiltale ham med »hr.«. Jakob deltog

flittigt i møderne, og mange af hans indlæg peger frem mod hans senere holdninger. I en debat om dueller mente han, at det var godt, at dueller eksisterede, for muligheden for duel betød, at omgangstonen blev mere forsigtig; en udfordring til duel skulle modtages, og Jakob så i modsætning til andre i debatten intet latterligt ved at sætte livet til i en duel. Dueller var for folk af ære; først udtalte Jakob, at en sjover ikke havde ære. (Ordet betegner vist en rå person på bunden af samfundet). Underpres modificerede han udtalelsen til, at æresfølelse vel findes i alle samfundsklasser, men »ikke den æresfølelse, der bringer dem til at vælge duellen som afgørelse af en æresfornærmelse, og det samme gælder f.eks. hele bondestanden.« På et andet møde indledte Jakob en debat om beskyttelsestold kontra frihandel. Han gik ind for en gradvis afvikling af tolden og roste regeringens forslag til toldlov. Carstensen bemærkede, at det var usædvanligt, at Jakob roste et skridt fra regeringens side. På et tredje møde gik han ind for, at nævningeinstitutionen efter engelsk forbillede burde indføres i Danmark, men han stillede som betingelse, at den anklagede ikke behøvede at svare. Generelt fremhævede han, at ingen anklaget måtte anses for skyldig, før han var dømt. På et fjerde møde i foråret 1862 afviste Jakob skandinavismen ud fra høj vurdering af de nedarvede bånd mellem regenten og hans eget folk; hvis den danske konge kunne blive regent, kunne et samlet Skandinavien dog accepteres. I foråret 1862 blev der holdt møder en eller to gange om ugen, i efteråret var der længere tid mellem møderne. I november blev Jakob, der hidtil havde været næstformand, valgt til formand. Han skal som formand have våget opmærksomt over, at betegnelsen »hr.« blev benyttet.²²

Af vennerne fra studieårene er der grund til særlig at nævne Carl Carstensen. Denne blev som Jakob cand. polit., og allerede i studieårene arbejdede han med journalistik. Som medarbejder ved Dagens Nyheder fra 1868 fik han et nært samarbejde med Jakob i resten af hans politiske karriere. Jakob var ledende i arbejdet med at finansiere Dagens Nyheder, bladet var altid at finde på hans side, og de to mænd var knyttet sammen i et personligt venskab.²³

Ved siden af klublivet må Jakob have passet sine studier, for han afsluttede dem på normal tid med et fint resultat. 23. jan. 1863 blev han eksamineret mundtligt i 10 fag, og i alle opnåede han 1. karakter. Pointtallet 105 var det næstbedste i perioden fra januar 1861 til januar 1865, hvor 25 fik eksamen; det blev kun overgået af N. C. Frederiksen, den senere professor, som i juni 1862 fik 110 points (udmærkelse). Carl fik eksamen i juni 1864 med 97 points, L. Holstein-Ledreborg i jan. 1866 med samme resultat som Jakob.²⁴

Udenlandsrejsen 1863-64

Kort efter sin eksamen drog Jakob på en udenlandsrejse, som skulle have varet i 1½ år, men blev afbrudt af krigen. Vi ved kun lidt om rejsen, men ved hjælp af

hans rejsepas, der blev stemplet af danske konsulater i byer, hvor han gjorde længere ophold, kan vi følge rejseruten. Den førte fra Berlin (april 1863) over München og Salzburg til Bern (begyndelsen af august 1863), tilbage til Salzburg og derfra til Spanien og Frankrig. En del af tiden, især i Schweiz, blev brugt til fodture. I øvrigt korresponderede han med venner og familie, og han modtog Dagbladet. Faderen bebrejdede ham, at han brugte for mange penge og skrev for sjældent hjem. Moderen skrev 11. juli 1863 til Jakob, at Carl en gang havde sagt »jeg ved ikke, hvordan Jakob bærer sig ad, for pengene flyder bort mellem hænderne på ham, uden at jeg synes, at han har hverken nytte eller fornøjelse deraf. Han ved ikke selv, hvor de bliver af«. Og 11. jan. 1864 går faderen i rette med ham, fordi han har spillet de penge op, som var sendt til andet formål. Faderen håber, at Jakob strammer sig an, »ihvorvel den noget flotte manér, på hvilken du omtaler den lille sag, just ikke lover meget i den retning.« Faderens kritik var berettiget: Forholdet til penge skulle blive fatalt for Jakob.

I krig 1864

I Danmark trak det op til krig. Allerede 29. december 1863 skrev faderen, at Jakob selv måtte afgøre, om han ville gå i krig, men at han i givet fald skulle sørge for at blive officer. 11. jan. 1864 kunne han meddele, at han havde ordnet det således, at Jakob straks ved sin hjemkomst kunne blive optaget som officersaspirant »og jeg regner med, at du snart vil være ved en overkommanderendes stab.«²⁵ Jakob tøvede dog med at komme hjem. Senere fremstillinger af, at han straks vendte hjem, da fædrelandet havde brug for ham, var politisk fordelagtige, men ikke korrekte. Krigen begyndte 1. feb., men endnu den 23. var han i Paris, her blev hans pas stemplet, og det blev tilføjet, at han rejste til Hamborg.²⁶ Jakob havde på grund af studierne fået udsat sin militærtjeneste til 1863. På grund af udlandsrejsen blev den udsat til 1864, så han skulle under alle omstændigheder have stiftet bekendtskab med militæret, hvis han da ikke som så mange unge af bedre stand betalte en anden for at være »stiller« for sig. Nu fik han ekspresuddannelse som reserveofficer og kom straks i krig. 14. marts 1864 mødte han på Landkadetakademiets reserveofficersaspirantskole på Fredericiagades kaserne. Bygningen gav 1884-1918 husly til Rigsdagen; den rummer nu Østre Landsret. Jakob kom på et hold, der var begyndt 3. januar. Ved optagelsen blev han beskrevet således: »Lyse brune øjne, blondt hår, slank.« Højden er ikke oplyst, men af fotografier kan vi se, at han var middelhøj. På samme hold uddannedes cand. theol. Frede Bojsen, der skulle blive en af Vensstres førere. De kom frederligt ud af det sammen, men sympati blev det ikke til. 7. juni afgik Jakob til 18. infanteriregiment, der lå på Als; her kom i alt 12 officersaspiranter til at gøre tjeneste. Bojsen kom ikke til fronten.²⁷

Louise Scavenius, født Castonier (1844-1920), blev gift med Jakob Scavenius i 1865. Foto o. 1865.

Regimentet kom i kamp 29. juni, da prøjserne satte over Allsund og erobrede Als. Underkorporal Jakob Scavenius gjorde sig godt bemærket i kampen, og 7. juli blev han korporal. 14. juli indstillede regimentets kommandør ham og fem andre officersaspiranter til »Medaljen for tapperhed« for udvist »mod og uforsagthed«. Sammen med en anden aspirant blev han samtidig indstillet til »hæderlig omtale« og til at modtage »Dannebrogsmændenes hæderstegn«, fordi de »ikke alene har været modige, men tillige foregået med et smukt eksempel.«²⁸ Efter tabet af Als blev regimentet overført til Fyn, og her lå det, indtil det i august kom til København. 26. sept. blev Jakob sergent, og 9. nov. blev han hjemsendt. 28. okt. modtog han og den anden aspirant fra 18. regiment Dannebrogssordenen; Medaljen for tapperhed blev aldrig uddelt.²⁹ Jakobs deltagelse i krigen var kortvarig, men den blev en strålende oplevelse for ham, og han var mere stolt af sin dannebrogssorden end af sine mange senere ordener.

Forlovelse og ægteskab

I slutningen af studietiden lærte Jakob sin senere hustru at kende, og forlovelse kom på tale. Hans far reagerede omgående: 6. juli 1862 skrev han, at frøken Castoniers familie var »pauvre« – fornem men fattig. Et ægteskab ville blive dyrt for Jakob, foreløbig kunne han ikke forsørge en kone, og faderen ville ikke hjælpe ham dermed. Lange forlovelser burde undgås, så konklusionen var klar: Lad tanken falde og tag din eksamen. Jakob tog sin eksamen et halvt år senere, men han holdt fast ved sin udkårne.³⁰ 28. oktober 1864 deklareredes Jakobs forlovelse med Louise Sophie Castonier. Både udsagn og fotografier angiver, at hun var meget smuk.³¹ Hun var født 3. september 1844 i Christiansted på Sct. Croix som datter af oberstløjtnant, kammerherre Frederik Julius Christian Castonier (1804-1867), der gjorde tjeneste ved den vestindiske hærstyrke, og Annie Cathrine O’Ferrall (1813-1878). Mens officersslægten Castonier vist kommer fra Spanien via Lothringen, hvorfra den 1707 indvandrede til Danmark, stammer O’Ferrall-slægten fra Irland. Begge slægter var adelige. Fra dem kom navnene Fergus, Julius, Roger og Alix ind i Scavenius-slægten. Louise Castoniers familie havde hverken godser, højere embeder eller navn. Tværtimod, i Jakobs arkiv er der bevaret adskillige breve fra slægtninge af hende, som bad om økonomisk støtte. Faderen fik i den henseende ret. Brylluppet stod i Garnionskirken 21. juni 1865, tre uger efter at Jakob var blevet valgt til Rigsrådets folketing. Carl fulgte stadig i storebrors fodspor. I 1864 blev han cand. polit., efter faderens død 1868 overtog han Klintholm, og i 1869 blev han gift med Louises søster, Thyra Castonier (1850-1930).

2. Private forhold 1865-1901

Forældrenes død og overtagelsen af Gjorslev

Efter brylluppet i juni 1865 indrettede Louise og Jakob deres hjem på avlsgården Segnhaus under Gjorslev. På denne store moderne gård, der var specialiseret i mejeribrug, kunne de lære praktisk landbrug. Jakob førte sig frem som »gårdejer«, ikke bare i sognerådet, men også i politik og organisationsliv. Livet som landmand kunne dog ikke fange ham, dertil trak hovedstaden for stærkt. I okt. 1865 skrev faderen til ham, at han burde få malerne, der var i arbejde på Segnhausgård, til at bestille noget mere; sligt interesserede ikke den unge politiker.¹

Det sidste brev, som faderen skrev til Jakob inden sin død, er dateret 19. nov. 1868. Det viser, at han fulgte sin 30-årige søn opmærksomt og ikke uden at ærgre sig. Jakob havde igangsat en dyr udskiftning af vandrør i Bredgade-residenten. Faderen erkendte, at arbejdet var nødvendigt, men erklærede, at han burde have givet sit samtykke. Han klagede igen (ligesom da Jakob var dreng og student!) over, at hans håndskrift næsten ikke var til at læse.² Den 4. dec. 1868 døde den gamle kammerherre. Jakob og hans mor besluttede i den anledning at skænke en sum til de fattige i sognene omkring Gjorslev. Regnskaberne er kun delvis bevarede, men vi kan se, at sognepræsterne fordelte i hvert fald 2.200 kr. i februar 1869.³ I april kom der en henvendelse til Sophie Scavenius: Lokale kræfter bad om tilladelse til at rejse et mindesmærke for hendes mand. I Klippinge var et mindesmærke for godsejer Lindenchrone ved at være klar til afsløring i anledning af, at der var forløbet 100 år, siden han gjorde Gjorslevs fæstere til arvefæstere. Nu skulle også P. B. Scavenius have et mindesmærke. En broncebuste i Gjorslevs have blev afsløret 9. juli 1870. Ca. 2.300 kr. var blevet rejst af egnens beboere. Søjlen, som bærer busten, har indskriften: »Til Minde om Peder Brønnum Scavenius rejste taknemmelige Beboere af Gjorslev Gods og Omegn denne Støtte i Aaret 1870. Ei at synes, men at være, deri satte han sin Ære.«⁴ Om motiverne for pengegaven og mindesmærket kunne der siges meget. Vi nøjes med at anføre, at Jakob gerne ville gøre sig afholdt på egnen (= valgkredsen), at beboerne ville etablere et godt forhold til den nye godsejer, og at de ledende i arbejdet for Lindenchronemindesmærket var venstremænd.⁵

Lørdag den 4. sept. 1869 flyttede det unge par ind på Gjorslev. Modtagelsen

var festlig. De kom fra København med hestevogn. Fire steder var der rejst æresporte: ved Prambroen, ved Strøby, ved Magleby og umiddelbart før indkørslen til Gjorslev. Ved æresportene fremførte beboerne sange, der var forfattede til lejligheden. Ifølge de lokale aviser blev Jakob overrasket over denne modtagelse; han takkede og lovede, at han som godsejer ville søge at gavne »såvel store som små«. Deltagerne blev beværtet, og festen sluttede med fyrværkeri.⁶ Sophie Scavenius slog sig ned i Rom med datteren Anna, og her afgik hun ved døden 24. juni 1872. Hun blev begravet ved siden af sin mand i familiegravstedet på Holtug kirkegård. I 1875 fremstillede H. V. Bissen et gravmonument over dem.

Gjorslev

Gjorslev var det faste punkt i Jakobs liv. Her var han vokset op, og her var han selv herre fra 1869, til han i 1914 overlod godset til sin næstældste søn. Både han og familien elskede stedet højt.

Allerede før år 1400 tilhørte Gjorslev Roskildebisperne. Efter reformationen kom borgen i privat eje, men 1678 kom den i dronning Sophie Amalies besiddelse; hun lagde godserne Søholm og Erikstrup ind under den og boede ofte på Gjorslev. Godserne forblev under kronen til 1743, da Christian 6. solgte dem til tidligere supercargo i Asiatisk Kompagni Christen Lintrup, senere adlet Lindenchrone. Denne ophævede så tidligt som 1767 hoveriet og gjorde 1769 alle fæstere til arvefæstere, derimod lykkedes det ham ikke at gennemføre udskiftning af bøndernes spredte jorder. Det gik ikke fæsterne særlig godt, de havde svært ved at betale deres skatter og afgifter. 1793 solgte sønnen J. F. Lindenchrone for 200.000 rdl. Gjorslev til Jacob Brønnum Scavenius.⁷

Gjorslevs hovedbygning er opført kort efter 1400 af biskop Peder Jensen Lodehat og er et højdepunkt i den ikke-kirkelige arkitektur fra dansk middelalder. Materialet er tilskårne limsten fra Stevns klint, men der er også anvendt muren i murene og især til trapper, hvælvinger og buer. Bygningen har form som et latinsk kors, der ligger solret med den lange arm mod syd. Det centrale tårn er et kvadrat med sider på 11,6 m. Med kælder, seks stokværk og tagetage når det en højde af 25 m og hæver sig dermed dominerende over det flade land. Når sigtbarheden er god, kan man fra tårnet se til København. De fire korsarme er alle lidt smallere end tårnet, men er opført samtidig med dette. Ud fra hovedbygningen går to fløje. Størst er sydfløjen, som P. B. Scavenius lod opføre 1843 med G. F. Hetsch som arkitekt. Den rummer beboelsesrum, bibliotek, kontorer m.m. og afsluttes med en forhøjet del, hvor godsejerens astronomiske observatorium blev indrettet. Han udvidede tillige nordfløjen. De to fløje indrammer sammen med hovedbygningen den store gårdsplads, der således åbner

Gjorslev fra sydvest o. 1870, tegnet af J. Kornerup til Trap: Danmark. I midten det 25 m høje centraltårn, th. den store sydfløj, som P. B. Scavenius opførte 1843, og som slutter med observatoriet.

sig mod øst. I P. B. Scavenius' tid nåede haven sin fulde pragt. Den var efter engelsk stil nærmest en park og rummede mange gamle og sjældne træer.

Da Jakob overtog Gjorslev, var slottet fuldt udbygget og meget velholdt. Det rummede store værdifulde samlinger af bøger og kort. Observatoriet var udstyret med fine instrumenter, og der var malerier og skulpturer, bl.a. af Thorvaldsen. Det var en rig arv, og vedligeholdelsen krævede naturligvis betydelige midler. Der blev kun gennemført ét stort byggearbejde i Jakobs tid: det var i vestlige korsarm, hvor midterpillen, hvælvingerne og ydermurene måtte udskiftes i 1874. Arbejdet blev ledet af arkitekt Charles Abrahams. Mod øst lå lange, lave avlsbygninger, og mellem dem førte »Gjorslev Bredgade« op til hovedindgangen med borgtrappen. Det var et stort bygningskompleks, og selve slottet var med sine tykke mure, sine trapper og tårne, hvælvinger og sale et herligt hjem for en stor og livlig familie.⁸

Familieliv

I ægteskabet blev der født fem sønner og to døtre. De seks første blev født i løbet af ni år, 1866-75, så var der en pause på fire år, inden det syvende og sidste barn blev født. Selvom der var rigelig medhjælp, var det en stor opgave at være mor for så stor en flok. Husholdningen skulle jo administreres eller i hvert fald

tilses, og selskabeligheden var omfattende. 1875 skrev Jakob fra København til Carl: »Vi har det ret godt, Louise er naturligvis noget træt og svagelig, hun går slet ikke ud i vinter, sandsynligvis bliver vi her til slutningen af maj.«⁹ Forholdet mellem ægtefællerne synes at have været godt, i hvert fald i de unge år. I hans arkiv ligger 50 breve fra hende; de er fortrolige, ofte kærlige, men desværre er de 48 uden dato! De fleste synes dog at være fra før 1880. Der er ikke bevaret breve den anden vej. Louise havde stor kærlighed til blomster og gav sig senere af med at male blomster, men især læste hun meget: »alt hvad verdenslitteraturen bragte af betydning, ligegyldigt på hvilket sprog«. Fra 1880'erne er der flere udtalelser om, at Louise følte sig træt til stadighed; hun trak sig i nogen grad tilbage fra selskabslivet og rejserne, dyrkede egne interesser, især læsning. Forholdet mellem ægtefællerne blev mindre godt.

Om livet på Gjorslev har vi nogle erindringer udgivet 1960 af svigerdatteren Anna Sofie (1889-1962), der i 1909 blev gift med Harald. Hun skriver med mange konkrete træk, ikke ukritisk, og forekommer at være en nøgtern kilde. Anna Sofie fortæller, at hendes svigermor sammen med sine tre søstre var opdraget katolsk; i mange år boede en tante, frøken O'Ferrall, hos hende, og de to talte engelsk sammen. Nogle af børnene blev katolikker, således Harald, Birgitte og i en sen alder Frederik. Anna Sofie blev katolik kort efter, at hun var blevet gift med Harald.

Børnenes opdragelse var i stor udstrækning overladt til skiftende lærerinder, og de havde det meget frit. Anna Sofie kalder dem »den voldsomme egensindige flok«. Hun anfører dog, at en enkelt af lærerinderne, den norskfødte Margrethe Prætorius (»Bitteba«) kunne styre dem, og de elskede hende; hun kom til familien omkring 1860, da hun var ca. 20 år, og blev der til hun døde efter Scavenius.¹⁰ Anna Sofie gengiver en episode om sin svigerfars bidrag til opdragelsen. Da han engang kom forbi en af sønnerne, der rasede og ikke ville adlyde en ordre, sagde han: »Lad dog manden få sin vilje«. Fra en tidlig alder begyndte sønnerne at ryge, og de fik snart et stort forbrug af nydelsesmidler. Anna Sofie fik en lige så brændende kærlighed til Gjorslev som den øvrige familie. Hendes samlede karakteristik af familiens medlemmer lyder: »Det mest umiddelbare retsind er typisk for dem alle. Hvad der kan bringe komplikationer, er deres trang til at sige deres uforgribelige mening med voldsomhed og tage parti for og imod i enhver sag, der kommer på tale.«¹¹

Hvordan gik det siden »den voldsomme egensindige flok?« Den ældste søn, Peder Brønnum (Peer) (1866-1949), gik på Metropolitanskolen, indtil han 1881 blev lærling i marinen. I 1888 etablerede faderen ham på Farumgård, men allerede i 1891 blev gården solgt med tab. Peer forsøgte sig som journalist, skrev bl.a. i bladet København og ejede det nogle måneder i 1892. Derefter blev han rejsende journalist og rejsebogsforfatter, levede mest i udlandet, især i Frankrig, og var gift ikke mindre end fire gange.¹²

Frederik (1868-1924) blev student fra Metropolitanskolen, cand. jur. 1894 og

overretssagfører. 1895 overtog han Egebaksande efter faderen. Fra 1909 forpagtede han Gjorslev, Søholm og Erikstrup godser, og 1914 overtog han dem efter faderen. Samme år giftede han sig. *Alix* (1869-1957) fik en landbrugsuddannelse og drev 1901-40 som »fæsterske« gården Søgård under Gjorslev, hvor hendes forældre ofte boede i deres senere år. Derefter stiftsdame på Vallø.¹³ *Carl* (1871-1950) gik på Sorø Akademi og senere på Metropolitanskolen, som han forlod 1889. Efter en tid i Marineministeriet gik han ind i forsikringsbranchen, var bl.a. i faderens firma »Folket«; direktør. *Harald* (1873-1939) gik på Sorø Akademi og blev (privat dimitteret) student 1892. Opholdt sig 1894-95 med forældrene i Frankrig og blev i 1900 mag. art. i fransk. Indtrådte samme år i udenrigstjenesten, hvor han indlagde sig stor fortjeneste ved sin modige og kloge varetagelse af danske og til dels andre landes interesser i Rusland efter den kommunistiske magtovertagelse i 1917. Udenrigsminister 1920-22, derefter gesandt i Rom og sidst i Haag og Bern. *Birgitte* (1875-1959) var med forældrene i Frankrig 1894-96 og boede hos dem til deres død. *Knud* (1879-1955) gik på Birkerød Kostskole og blev direktør i film- og biografbranchen.

Boliger i København

Som andre godsejerfamilier boede Scavenius' i hovedstaden i »sæsonen«. Denne begyndte i november og varede til april, oftest holdt man dog jul på Gjorslev. Naturligvis kom Scavenius til byen ved mange andre lejligheder. Palæet Bredgade 43 var en standsmæssig bygning i det rigtige kvarter: Amalienborg lå lige om hjørnet, og de familier, man ville omgås, boede i nærheden. I sæsonen gik man i teater og til koncert, man holdt selskaber, og de store huse arrangerede sædvanligvis et bal i hver sæson. Hos de kongelige kom de udvalgte, og dem hørte Scavenius' til siden den gamle kammerherres tid.

I Bredgade-residensen boede fast en portnerfamilie. Når alle var flyttet ind fra Gjorslev, boede der foruden familien omkring 10 kvindelige tjenestefolk (barnepiger, stuepiger, kokkepiger) og 4 mandlige (tjenere og kuske). I august 1878 blev ejendommen solgt. Salget og den påfølgende auktion over indbo behandles i næste kapitel. Familien flyttede til en lejlighed i ejendommen Amaliegade 7, altså i samme kvarter. På 3. sal boede politidirektør V. Crone, i stuen en grosserer Møller. Ejendommens ejere, to frøkener Thomsen, boede på 2. sal. Scavenius' boede på 1. sal, beletagen, fra 1882 tillige i stueetagen. Antallet af tjenestefolk var det samme som i Bredgade, dog var der ingen portnerfamilie. I efteråret 1889 købte Jakob en stor kasseformet villa på Frederiksberg: Platanvej 22; huset blev solgt under det franske eksil 1894-96. Derefter boede familien til leje i Ny Kongensgade 20 på 3. og 4. sal. Tyndet omfattede i disse år kun 3-4 kvinder; børnene flyttede hjemmefra, og selskabeligheden blev begrænset.¹⁴

Jakob og Louise Scavenius' fem yngste børn, fotograferet o. 1891. Stående Birgitte, Harald og Carl, siddende Knud og Alix. Venstre del af blillede er klippet af, familietraditionen siger, det skete i vrede for at fjerne de to ældste, Peer og Frederik fra billedet.

Slægtninge og venner

Jakob havde et godt forhold til sine søskende. Med Carl fulgtes han fra de yngste år, de fik samme uddannelse, ægtede to søstre og sad nu med hver sin del af det store godskompleks, som deres far havde efterladt. Carl støttede sin storebror, hvor han kunne med gode (= forsigtige) råd og med lån og kautioner. De to familier var ofte sammen.¹⁵

Broderen Peder drev Voergaard gods i Vendsyssel fra 1872 til sin død i 1914. Han var 7 år yngre, forblev ugift og boede langt borte, så forbindelsen med ham måtte blive svagere. Af de to søstre blev Elisabeth allerede i 1871 enke efter ritmester, baron Rudolf Wedell-Wedellsborg. Hun blev forfatter, især af pigebøger, og hun og hendes to sønner kom ofte på Gjorslev. Anna levede alene efter forældrenes død; meget af tiden opholdt hun sig i Rom, hvor hun konverterede og drev en skole for italienske børn. Fætterten Otto Scavenius til Basnæs (1849-1913) var foregangsmand inden for dansk hesteavl og deltog ivrigt med egne heste i hestevæddeløb. 1890-98 sad han i Folketinget for Skælskørkredsen. I januar 1901 måtte han indlægges på sindssygehospital; ved udskrivningen i april tog han først ophold på Gjorslev.¹⁶ Som i P. B. Scavenius' tid gik der støttebøl til de fjerne slægtninge fra Skagen. Også Louises fattige slægtninge blev støttet.

Familiens selskabelige omgangskreds var stor, både i København og på Gjorslev, men der er ikke bevaret arkivalier om egentlige venner. Formentlig var der ikke mange. Om det at have venner skrev han 1896 til Estrup: »Uden for familiebåndet kan jeg, som jeg nu engang er, ikke have noget personligt forhold i dybere betydning til nogen mand«.¹⁷

De kongelige

Jakob havde altid stor agtelse for de kongelige. Om agtelsen var gensidig, er uvist. 30. juni 1879 deltog de kongelige i indvielsen af den østsjællandske jernbane. De gjorde ophold på Gjorslev, og ved festmiddagen i Store Heddinge var det Jakob, der talte for dronningen.¹⁸ I maj 1882 var kongeparret på rejse i Jylland og Fyn, hvor de blev ledsaget af bl.a. indenrigsminister Skeel og kultusministeren. Dagens Nyheder berettede specielt, at Scavenius arrangerede besøget i Klitmøller, der lå 10 km. nord for hans store landvindingsprojekt Egebaksande.¹⁹ Fra kongens hånd kom »til tiden« alle de ordner og titler, han kunne forvente: Han blev kammerherre 1875, ridder af Dannebrog 1878, kommandør af 2. grad 1881, af 1. grad 1884, og 1888 fik han storkorset af Dannebrog.

Træk fra dagligdagen

Jakob Scavenius havde et godt helbred. Han lagde stor energi i sit politiske arbejde og havde mange interesser i erhvervslivet. Derimod blev der ikke megen tid til at følge driften af Gjorslev; når han var der, ville han nyde fritiden. Ønsket om at nyde livet, når arbejdet var overstået, var stærkt hos ham: gode midt-dage, selskabelighed, dans, spil, teaterforestillinger. Særlig meget holdt han af at gå på væddeløbsbanen.²⁰

Ingen husholdningsregnskaber er bevaret fra Gjorslev eller København, men nogle regninger i privatarkivet viser, at privatforbruget var stort og dyrt. Til spisebordet blev der købt lækkerier. I 1870 således i feb. 8 pund is à 2 kr., i marts 7 pund og tillige kandiserede frugter for 20 kr. og 1 glas kinesisk chouchou for 2 kr. I april 2 terriner Strasbourgerleverpostej for 24 kr. Jakob købte vin og tobak af god kvalitet i store mængder: I okt. 1874 indforskrev han fra Mainz 152 fl. hvidvin for 518 kr., i 1875 købte han hos den ene af sine to vinhandlere i København for 1.182 kr. I 1881 var regningen fra vinhandler Hyllested på 1.323 kr., fra tobakshandler Hirschsprung 974 kr. I 1886 måtte vinhandler Salomon lægge 274 kr. i rente på regningen, der fra 4.574 kr. ved årets begyndelse voksede med næsten 800 kr. Det store forbrug fortsatte efter ministerperioden. I aug. 1892 meddelte vinhandler Hyllested, at han havde aftappet de tre oksehoveder rødvin, som Jakob havde bestilt. Det ene blev sendt til Gjorslev, de to andre forblev hos ham; det drejede sig om i alt 306 flasker for 1.600 kr. I jan. 1896 før familiens hjemkomst fra Frankrig gjorde Hirschsprung sit tilgodehavende op til 626 kr.²¹ Indboet blev forøget i begyndelsen af 1870'erne, selvfølgelig med kvalitetsprodukter.²² Man købte mange bøger og abonnerede på tidsskrifter. Den nyeste skønlitteratur, mest på de nordiske sprog, af og til også på andre sprog, var nok i første række til Louise, men også Jakob holdt sig orienteret. Til sig selv købte han større værker inden for historie, økonomi og jura og en del værker om geografi og naturhistorie, således pragtværket »Flora Danica«. Den faste boghandler var C. A. Reitzel, hvor de årlige køb fra 1867 beløb sig til knap 1.000 kr., fra 1880 til ca. 1200 kr. Også udgifterne til indbinding af bøger var stigende. I 1881 abonnerede Gjorslev på de danske aviser Berlingske Tidende, Dagbladet, Dagens Nyheder og Fædrelandet, den franske avis Gazette de France og tidsskrifterne Figaro, Illustreret Tidende, Ude og Hjemme og Punch. Fra 1. kvartal 1894 foreligger der kvittering på abonnementer på Politiken og Avisen.²³

Foreninger og klubber

Jakob Scavenius var som de fleste politikere medlem af mange foreninger – det gav forbindelser og måske vælgere. Vi nævner nogle få: Den lokale skytteforening (kontingentet blev løbende anvist af godskassen). I 1872 blev han som påskønnelse af sin velvilje udnævnt til overordentligt medlem af Dannebrogsmændenes Forening. I 1876 blev han medlem af De danske Vaabenbrødre. Han var tillige medlem af Den danske Brevdueforening, og, fra stiftelsen i 1888, af Foreningen 18. Regiment 1864. De fleste af de nævnte foreninger havde med forsvaret at gøre. I ministerårene blev han medlem af en række kulturelle og videnskabelige selskaber, således Det dansk-norske genealogiske Selskab og Det kgl. danske geografiske Selskab.²⁴

Blandt selskabelige foreninger kom »Klubben« til at betyde mest for ham. Den var blevet grundlagt 1862 som mødested for adelen og blev en af forløberne for Dansk Adelsforbund. Jakob mente sig ind i feb. 1867, tre uger efter sine brødre, i 1874 kom han i bestyrelsen, og der blev han siddende til efter 1900. Klublokalerne lå i ejendommen Lille Kongensgade 1, på hjørnet af Kongens Nytorv.²⁵ Her mødtes danske adelsmænd med udenlandske diplomater, som for det meste var adelige. Medlemstallet var mellem 130 og 160. Samværet var af selskabelig art, men selvfølgelig blev der også drøftet forretninger og politik, og for en fremadstræbende politiker var det vigtigt at være med. »Klubben« direktør var fra 1882 baron Christoffer Zytphen-Adeler, en søn af Jakobs ven og fælle fra Oktoberforeningens dage.

Rejser

Jakob var hele sit liv glad for at rejse. Rejserne skulle helst gå sydpå og vare længe, de foretrukne lande var Frankrig og Italien. En fuldstændig oversigt over rejserne foreligger ikke, men ud fra pas, breve, regninger og avisartikler kan følgende større rejser konstateres. I 1872 var han med hustru, fire børn, to kammerpiger, en barnepige og en tjener på en rejse til Tyskland, Frankrig, Schweiz, Italien og Østrig. I 1877 var han i Paris 4. april, et par gange i løbet af sommeren og sidst 1. sep., men vi ved ikke, hvor han i øvrigt var, eller hvem han var sammen med. Men det var en dyr rejse, for den kom til at koste over 15.000 kr. Også i ministerårene foretog han lange rejser. I maj 1881 var han i Paris, i 1883 gik rejsen sydpå i 7 uger, vi ved ikke hvorhen. I 1884 var der først en 6-ugers rejse i Norge, bl.a. for at se Nordkap, og 24. september ankom han med familien til Egebaksande. I 1886 var Jakob og Louise sydpå, vist i Frankrig, senere på sommeren var de i Norge, hvor de bl.a. gjorde ophold på Fritzhøhus ved Laurvig hos familien Treschow. Det treschowske familiefideikommiss

havde penge stående i Gjorslev, og der var fra P. B. Scavenius' tid venskab mellem de to familier. I 1887 var Jakob og Louise med et barn i Italien fra 24. maj til 30. juni, heraf en hel uge i Venezia. I 1888 besøgte de igen Treschows i Norge.²⁶ På rejserne boede familien på de bedste hoteller. Der blev købt tøj og legesager til de rejsende og gaver til dem derhjemme, så bagagen var stor. Man lod sig ofte fotografere.

Der er spor af andre rejser, men vi kender ikke årstallene for dem. En gik til Italien og Frankrig, den varede fra begyndelsen af januar til begyndelsen af maj. En anden til til Sydtyskland, Italien og Schweiz, den varede fra 17. marts til 3. juni. 14. april 1894 indledte Jakob og Louise med børnene Harald og Birgitte to års eksil i Frankrig. Om årsagerne og forløbet skal der berettes senere.

Spil og badeliv

Jakob Scavenius var en spillernatur: Kortspil, roulette, væddeløb – han dyrkede dem alle. Tab i spil er en af forklaringerne på hans dårlige økonomi. Blandt papirerne fra rejser er der bevaret enkelte spor af spillevirksomhed. Allerede på den store udlandsrejse 1863-64 tabte han penge i spil. På nævnte rejse sydpå 17. marts-3. juni, i ukendt år, anfører han i Bern, at han i whist 15. maj tabte 40 francs, 18. maj 56 francs og 22. maj 76 francs (3 francs svarede til 2 kroner). Fra kurstedet Baden er tallene af en betragtelig størrelse: 27. maj vandt han 3.320 francs, 28. maj tabte han 2.115 og 29. maj 1.085 francs. Og i Hamburg vandt han 31. maj 970 francs. Balancen var altså positiv – denne gang ...²⁷ Friluftsbadning var en kærlighed fra barndommen, som kan følges over badning ved den vestjyske besiddelse Egebaksande og til ophold ved badesteder, som dagbladene omtalte. I 1875 skrev Dagens Nyheder således om hans ophold ved Hjerting. I sommeren 1890 gjorde han skandale ved Søndervig, skrev biskop Swane, som blandt bisperne synes at have været den, der forargedes mest over ministerens muntre liv.²⁸

Militærtjeneste

Den unge Jakobs stolteste oplevelse var som nævnt deltagelsen i krigshandlingerne på Als 1864. Den kom til at bestemme hans liv og hans linje i dansk politik.

Ved hjemkaldelsen fik han tilsagn om ved evt. senere indkaldelse at blive officer.²⁹ Han havde imidlertid ikke aftjent sin værnepligt; 1865 og 1866 blev han indkaldt til session, men udeblev. Derved pådrog han sig to års stadig garni-

sonstjeneste udover den sædvanlige tjenestetid. Dem betalte han sig fra. I foråret 1867 stemte han i Folketinget for hærloven, der bl.a. sigtede mod at afskaffe stillingsvæsenet, men da han om efteråret igen blev indkaldt, udnyttede han den stadig eksisterende mulighed for at betale en anden for at gøre tjeneste. Dette arrangement kostede 1.400 kr., hvoraf 100 kr. kontant, hertil kom 35 kr. til den kommissær, der bragte det i orden.³⁰ Arrangementet ser i vore øjne mærkeligt ud, men både Jakob og andre fandt det fornuftigt og ikke i mindste måde diskvalificerende. I 1877 søgte han om i lighed med andre deltagere i krigen at få tilkendt »Erindringsmedaillen for krigen 1864«; naturligvis fik han den.³¹

3. Godsdrift og anden erhvervsvirksomhed

Hovedtræk af den økonomiske udvikling

I Danmark som i resten af den vestlige verden var perioden 1864-1914 præget af økonomisk fremgang. Folketallet steg fra 1,7 mill. til næsten 2,9 mill. Erhvervs- og befolkningsgrupperne ændrede sig meget: I 1864 boede 76 pct. af befolkningen i landdistrikterne, resten i købstæderne, men i 1914 boede kun 59 pct. i landdistrikterne, 38 pct. boede nu i købstæderne og 3 pct. i de nye stationsbyer.

Det var handel, håndværk og industri, som fik byerne til at vokse. Disse erhverv krævede i endnu højere grad end landbruget, at transportsystemet blev forbedret. Derfor blev jernbanerne udvidet fra ca. 200 til ca. 4.000 km, der blev anlagt veje og havne og post-, telegraf- og telefonforbindelserne blev stærkt udvidet og forbedret.

Tidens økonomiske løsen var liberalismen. Staten overlod den økonomiske udvikling til det private initiativ, trådte kun til med uddannelsesstilbud og et vist tilsyn. Indvandringen fra landet til de nye arbejdspladser i byerne medførte voksende sociale problemer: dårlige boligforhold, usikker beskæftigelse. I opposition mod den herskende liberalisme begyndte arbejderne at organisere sig i fagforeninger, der fulgte de socialistiske ideer. Omkring 1880 tjente landarbejdere ca. 390 kr. om året, i byerne tjente ufaglærte ca. 440 kr., faglærte ca. 610 kr. Fra 1870 til 1901 steg lønningerne ca. 50 pct., leveomkostningerne steg samtidig, men ikke så stærkt, så reallønnen var stigende. Dog lå embedsmændenes lønninger fast fra lønningslovene af 1870 og 1871 indtil 1890'erne. Et bud i et ministerium tjente typisk mellem 1.200 og 1.400 kr. om året. En fuldmægtig begyndte med 1.600 og steg til 2.400 kr., en kontorchef tilsvarende fra 3.200 til 4.800. Alt i alt steg både befolkningstal, produktion og levealder og for de fleste tillige levestandarden i løbet af de 50 fredsår. Ikke mærkeligt, at troen på fremskridtet prægede tidens mennesker.

Landbruget oplevede én lang velstandsperiode fra ca. 1830 til midten af 1870'erne. Den vigtigste salgsvare var korn, og priserne var gode. Men fra midten af 70'erne indtrådte en krise, som kom til at vare omtrent 20 år. Billigt korn fra Rusland og USA slog dansk korneksport i stykker. Landbruget mødte denne udfordring ved at omstille sin produktion til forædlede kød- og mejeriprodu-

dukter. De små og mellemstore brug gennemførte denne omstilling ved at samarbejde i andelsforetagender, tungere lå det for de 3-500 større godser. Her tyngede foruden udgifterne til gødning og foderstoffer også de øgede lønninger til folkehødet, og ejendomspriserne sank, hvorved lånemulighederne forringedes. Værst stillet var de store kornproducerende godser på øerne – som f.eks. Gjorslev.¹

Jakob Scavenius' økonomiske basis var det gods-kompleks, han havde arvet, men fra de første år var han aktiv på adskillige andre områder i dansk erhvervsliv. I det følgende behandles først Gjorslev og de dermed forbundne virksomheder, derefter hans andre økonomiske engagementer.

Arven efter faderen

P. B. Scavenius havde som eksekutører indsat sin advokat, Landstingets formand Carl Liebe, og sin søstersøn, Jacob Estrup. Administrationen af ejendommene blev straks overdraget sønnerne Jakob og Carl. Behandlingen af boet varede et år; formuen blev opgjort til 6.619.800 kr., og den blev i henhold til testamentet fordelt således.

Jakob fik Gjorslev med tilhørende ejendomme (vurderet til 2.500.000 kr.), indbo (100.000 kr.), og værdipapirer (260.400 kr.), i alt 2.860.400 kr. Carl fik Klintholm med tilhørende ejendomme (1.800.000 kr.), indbo (10.000 kr.) og værdipapirer (50.800 kr.), i alt 1.860.800 kr. Deres mor skulle have 80.000 kr. samt familiens sølvtøj med pligt til at lade det gå i arv til Jakob (39.100 kr.), i alt 119.100 kr. Peder fik gården Pederstrup (340.000 kr.) og værdipapirer til 404.000 kr., i alt 744.000 kr. Elisabeth og Anna fik hver 300.000 kr., i alt 600.000 kr.

Til oprettelse af et familiefideikommiss (se side 00) blev der afsat 256.000; til legater for fjernere slægtninge 20.500; til tjenestefolkene et års løn, 17.000. Arveafgifterne beløb sig til 60.800, salæret til Liebe 20.000, og endelig blev 61.200 kr. anvendt til diverse udgifter samt lidt ekstra til de tre yngste søskende.

Det var en stor arv, og alle børnene var blevet godt aflagt, især Jakob. Udover godserne på Stevns fik han ejendommen i København. Her skulle begge søstre lade 15.000 kr. stå. Denne disposition og fideikommisset gjorde, at de fem søskende resten af deres liv var forbundne også økonomisk.²

Gjorslev gods

Under arbejdet med boet foretog Estrup i nov. 1869 en uofficiel vurdering af Gjorslev gods. Hovedgårdene Gjorslev, Søholm og Erikstrup og avlsgårdene Bredeløkke og Segnhaus med 2.350 tdr. land vurderede han til:

500 kr. pr. tdr. land	1.174.000 kr.
Skovene med 1.400 tdr. land vurderede han til	
200 kr. pr. tdr.	280.000 kr.
Ejendommene	300.000 kr.
Klinten	250.000 ke.
Fæstegodset 310 tdr. hartkorn a 2000 kr.	620.000 kr.
Rødvig havn og arvefæstegodset	0 kr.
I alt	2.624.000 kr.

På grund af store vedligeholdelsesudgifter og visse mangler nedsatte Estrup summen til 2.500.000 kr., og denne sum indgik i boopgørelsen. Nettoindtægterne satte han til 44.000 kr., forpagtningsafgifterne til 13.000 kr. for ejendomme og 17.800 kr. for fæstegodset, i alt 74.800 kr.³

Ved arveudlægsskøde tinglyst 8. feb. 1870 blev Jakobs arv på 2,4 mill. kr. overdraget ham. Beregnet efter hartkorn var der 1.542 tdr. landbrugsjord, hvoraf hovedgårde og avlsgårde udgjorde 310, bøndergårdene resten, og 55 tdr. skov.⁴

En officiel vurdering af godset fandt sted to år efter Estrups vurdering og nåede til næsten samme resultat. Hovedtallene gengives i det følgende.⁵ *Gjorslev hovedgård*. Hovedbygningen blev vurderet til 188.566 kr., avlsbygningerne til 124.500 kr. Arealet udgjorde 950 tdr. land, som var skyldsats til godt 137 tdr. hartkorn (htk.). Ejeren havde selv 21 køer og 23 heste, på avlsgården var der 270 køer, 38 heste, 141 svin og en del andre dyr. Avlsgården var bortforpagtet for 23.766 kr. om året. Indtægterne blev, da der ikke forelå regnskabstal, anslået til 109.460 kr. om året, udgifterne til 78.260 kr. Heraf udgjorde skatter og afgifter til stat og kommune 5.670 kr. Til indtægterne blev lagt 3.000 kr. for ejerens benyttelse af hovedgården og 1.552 kr. for forskellige lejeindtægter. Herefter var nettoindtægten i alt 35.752 kr. Da den normale forrentning var 4 pct., blev nettoindtægten multipliceret med 25, hvorved man nåede frem til Gjorslevs værdi i handel og vandel: 850.000 kr. *Søholm hovedgård* lå 2 km nord for Gjorslev. Bygningerne blev under ét vurderet til 95.860 kr. Arealet var 610 tdr. land, skyldsats til 77 tdr. htk. Der var 100 køer og 21 heste, som tilhørte ejeren. Hovedgården var forpagtet for 13.840 kr. Indtægterne blev sat til 67.686 kr., udgifterne til 49.388 kr. og værdien til 450.000 kr. *Erikstrup hovedgård* lå i Store Heddinge; byen har i dag opslugt gården, så kun enkelte bygninger er tilbage. Arealet var 231 tdr. land, skyldsats til 39 tdr. htk. Hovedgården var for-

pagtet for 7.360 kr. Indtægterne blev vurderet til 32.374 kr., udgifterne til 24.624 kr., således at nettoindtægten blev 7.750 kr., og værdien 180.000 kr. *Avlsgården Segnhaus*, 4 km sydøst for Gjorslev, var opført 1835 og i god fremgang. Hovedbygningen havde to grundmurede fløje og en kælder med mejeri. Bygningerne blev under ét ansat til 68.918 kr. Arealet var 280 tdr. land, skyldsats til 18 tdr. htk. Gården var forpagtet for 3.572 kr. Indtægterne blev sat til 26.374 kr., udgifterne til 20.482 kr., altså en nettoindtægt på 5.892 kr. og en handelsværdi på 150.000 kr. *Avlsgården Bredeløkke*, 2 km syd for Gjorslev, var som Segnhaus en proprietærgård. Bygningerne blev vurderet til 40.060 kr., de var ret forsmøtte. Arealet var 297 tdr. land skyldsats til 39 tdr. htk. Forpagteren ydede 8.980 kr. om året. Indtægterne var 34.158 kr., udgifterne 27.230 kr., således at nettoindtægten blev 6.928 kr., og handelsværdien 170.000 kr. *Skovene* udgjorde et areal på 1.336 tdr. land. Skyldsætningen var for ager og eng 18 tdr. htk., egentlig skovskyld 54 tdr. htk. Vurderingsmændene fandt, at skovene blev drevet godt. Indtægterne var 30.354 kr., udgifterne 14.382 kr., nettoindtægten således 15.972 kr., og handelsværdien 400.000 kr.

Der var i alt et samlet areal på 2.368 tdr. land med 310 tdr. htk., hvortil kom skovenes 1.336 tdr. land med 72 tdr. htk. Forpagtningsafgifterne (som var ret lave) udgjorde 57.520 kr. Hertil kom indtægter fra fæstegodset, skovene og klinten. Gjorslev m.fl. godser blev vurderet til i alt 1,8 mill. kr. i handel og vandel, hvortil kom 400.000 kr. for skovene. De 2,2 mill. kr. var 300.000 lavere end Estrups vurdering 1869. Differencen skyldes især, at Estrup havde inkluderet klinten med 250.000 kr. Regnes der med, at den indestående kapital på 2.500.000 kr. skulle forrentes med 4 pct., skulle godskomplekset kunne kaste ca. 100.000 kr. af sig om året til ejeren. Areal og hartkort var stort set uændrede i 1898.⁶

Godsforvaltere og godsregnskaber

Gjorslev blev som andre godser administreret af en godsforvalter, der var en højt betroet funktionær. Godskontoret indkasserede fæste- og forpagtningsafgifter, huslejer, renter, afdrag og indtægter af salg. Kontoret udbetalte lønninger, betalte skatter og afgifter og sørgede for indkøb, byggearbejder og vedligeholdelse. Godsforvalteren var afgørende for godsets drift og økonomi; ganske vist traf godsejeren de store beslutninger, men han gjorde det efter godsforvalterens forslag, og det var denne, der som daglig administrator førte beslutningerne ud i livet.

De tre godsforvaltere i Jakob Scavenius' tid var alle exam. jur., dvs. at de havde den ikke-videnskabelige (»danske«) juridiske eksamen. Godsforvalter Jacob Bartholdy var tiltrådt 1855 og fortsatte indtil regnskabsårets afslutning

1882. Stillingen blev averteret ledig i efteråret 1881, og et par hundrede ansøgere meldte sig. Blandt dem valgte Scavenius den knap 32-årige Laurits F. Rasmussen, der var fuldmægtig på Vallø Stifts gods kontor. Korrespondancen mellem godsejer og godsforvalter viser, at Rasmussen var mere ivrig end Bartholdy for at udvikle alle godsets ressourcer (havnen, klinten, cementfabrikken m.m.).⁷ Rasmussen fratrådte 1. november 1895 for at blive forvalter for Vallø Stift. Han deltog fortsat i Scavenius' økonomiske dispositioner, men døde allerede i 1900. Til ny godsforvalter udnævntes Christian Danckert; han var søn af Gjorslevs gartner gennem mange år.

På grundlag af jordebogskassens regnskaber for Gjorslev m.fl. godser kan der opstilles følgende årlige driftsresultater for årene 1868-1901.⁸

<i>Regnskabsår</i>	<i>Indtægter</i>	<i>Udgifter</i>	<i>Ultimo saldo</i>
1.1.1868-31.12.1868	147.110	127.453	19.657
1.1.1869-30.04.1870	119.006	113.850	5.156
1.5.1870-30.04.1871	108.925	97.965	10.960
1.5.1871-30.04.1872	118.122	105.086	13.036
1.5.1872-30.04.1873	121.707	108.164	13.543
1.5.1873-30.04.1874	138.564	121.042	17.522
1.5.1874-30.04.1875	142.234	124.240	17.994
1.5.1875-30.04.1876	149.053	147.664	1.389
1.5.1876-30.04.1877	139.305	126.082	13.223
1870-1877: Ialt	917.910	830.243	87.667
Gn. snit	131.130	118.606	12.524
1.5.1878-30.04.1879	119.638	116.595	3.043
1.5.1881-30.04.1882	126.694	115.226	11.268
1.5.1887-30.04.1888	140.412	109.469	30.943
1.5.1889-30.04.1890	259.352	211.171	48.181
1.5.1895-30.04.1896	386.136	362.221	23.915
1.5.1899-30.04.1900	219.977	217.100	2.877
1.5.1900-30.04.1901	201.826	223.892	-21.062

I den lange periode, skemaet dækker, er der et vigtigt skel efter det regnskabsår, der slutter 30. april 1888. Fra 1869-88 lå indtægterne mellem 109.000 kr. og 149.100 kr., udgifterne mellem 98.000 kr. og 147.700 kr., begge med et højdepunkt i 1875-76. Der blev præsenteret »overskud« (ultimosaldi), normalt mellem 5.200 kr. og 18.000 kr., 1887-88 dog højere, men da »overskuddene« blev overført til næste års driftsregnskab som kassebeholdning, har de ikke stor interesse.

I driftsårene 1889-90, 1899-1900 og 1900-1901 lå indtægterne mellem 201.800 kr. og 259.400 kr., udgifterne mellem 211.200 og 223.900 kr. På udgifts-

siden findes fra 1889-90 en ny konto »Renter og afdrag«, og her bogførtes allerede det første år 98.900 kr. Naturligvis havde der tidligere været renter og afdrag, men de var så små, at de blev lagt sammen med udgifter til kørsler og aftægt! I 1887-88 udgjorde de 2.425 kr. Det nye er, at ydelserne på godsejerens egen gæld bogføres i godsregnskabet. Regnskabet skulle balancere – hvor kom de øgede indtægter fra? Først og fremmest fra godsejeren selv, hvis indbetaling til godskassen 1889-90 var på 45.000 kr. Desuden blev kontoen »Jordebog-sindtægter« tredoblet fra 34.300 kr. i 1887-88 til 100.100 kr. i 1889-90. Kontoen gjaldt afgifterne fra fæstegårde og -huse. Nu kom den til også at omfatte indtægterne fra salg, leje og bortforpagtning af ejendomme og jorder. Skovene bidrog med en øget indtægt på 10.500 kr., og endelig blev Stevns Klint indtægtsført med 12.400 kr.

I 1895-96 var »Renter og afdrag« steget til 104.900 kr., men hvad der bragte udgifterne op på det ekstra høje niveau var, at der til godsejeren udbetaltes 96.300 kr. På indtægtssiden skal særlig anføres, at året begyndte med en kassebeholdning på 95.700 kr., og at godsejeren indbetalte 93.800 kr. Kontoen »Renter og afdrag« steg kraftigt, den nåede 1899-1900: 115.900 kr. og 1900-01: 122.700 kr. Kassebeholdningen var det første år 18.400 kr., det sidste år 0 kr., selv om 1899-1900 sluttede med et driftsoverskud på 2.900 kr.! 1900-1901 var det første driftsår, der sluttede med et underskud.

Desværre oplyser godsregnskaberne ikke, hvad godsejeren fik ud af driften. Kontiene »Fra godsejeren« og »Til godsejeren« yder ingen hjælp i så henseende. 1870-77 beløb den første sig til 88.700 kr., den anden til 5.200 kr. Hvad der bogføres på disse konti forekommer tilfældigt, og totalbeløbenes størrelse svinger kraftigt. Naturalier til godsejerfamiliens husholdning ses ingen steder bogført. 1899-1900, hvor driftsresultatet var dårligt, og 1900-1901, hvor det var negativt, modtog kassen ingen indbetalinger fra godsejeren, mens han modtog henholdsvis 2.100 kr. og 5.700 kr.

Bestræbelser for at forbedre godsets økonomi

Der blev gjort en del for at hæve indtægterne og sænke udgifterne. Scavenius fulgte den linje, hans far havde lagt i 1850erne og solgte fæsteejendomme og -jorder til fri ejendom. Fra slutningen af 1869 til januar 1885 solgte han for 465.600 kr., gennemsnitlig 29.100 kr. om året. (I de samme år købte han fire gange fæstejord for i alt 18.000 kr.). Mest solgte han i de første år, 1869-70 således for 50.200 kr., 1871 for 58.000 kr., senere fordelte salgene sig jævner. De fortsatte perioden ud, men 1899-1900 blev der kun solgt for 3.272 kr. og 1900-01 blev intet solgt. Salgene skete ikke på det frie marked, men til fæsterne eller deres nære pårørende; anledningen var ofte, at en fæster var afgået ved døden.

Godskontoret på Gjorslev, tegnet 1899 af P. Tom-Petersen. Foran pulten står en fæster eller ansat, som afslappet har lagt huen fra sig og hviler armene på pulten, hvor den piberygende fuldmægtig ser på hans sag.

Prisen blev sat lavt, indtil halvdelen af vurderingsprisen.⁹ Betalingen skete kontant eller i løbet af et par år. Forpagtningsindtægterne for de fem gårde var i 1871 ca. 57.500 kr. De blev forhøjet til ca. 72.000 kr. i 1880 og ca. 75.000 kr. i 1900.

Skovene blev presset til større udbytte. I 1881-82 gav de et underskud på 2.700 kr., 1887-88 et overskud på 12.100, to år senere på 23.000. Det var ikke skatter, der tyngede økonomien. *Skatter og afgifter* til stat, amt og kommune samt de obligatoriske brandforsikringer udgjorde beløb, der i vore øjne var forbløffende lave, og stigningen fra 15.000 kr. i 1870-71 til 18.800 kr. i 1900-01 var ubetydelig. Der blev sparet på udgifterne til vedligeholdelse. Gjorslevs hovedbygning blev 1876-77 vedligeholdt for 5.200 kr., 1889-90 kun for 700 kr. og 1900-01 for 1.200 kr. På Gjorslevs have, der var familiens glæde og stolthed, blev der de første år ofret mellem 17.000 og 20.000 kr. om året, de sidste år kun et par tusinde kroner.

Faste indtægter fra fideikommis og politisk virksomhed

Et fideikommis er en testamentarisk disposition om båndlæggelse af jord eller kapital til fordel for medlemmer af en slægt. Oprindeligt havde de altid form af fideikommisgodser, der sikrede, at et gods forblev i slægtens eje ved kun at tildele medlemmerne en andel af driftsoverskuddet. Pengefideikommisser er yngre, og de er i dag de eneste fideikommisser; de sikrer medlemmerne andel i afkastet af en båndlagt kapital. De kan kun opløses med tilladelse fra alle medlemmer og staten. Administrationen sker under Justitsministeriets tilsyn.

I begyndelsen af 1869 overvejede Jakob og hans søskende at søge tilladelse til ikke at grundlægge det af deres far ønskede fideikommis, men moderen talte dem fra det.¹⁰ I maj 1869 forelå en fundats, som fik kgl. konfirmation 1. okt. I henhold til den var Jakob forretningsfører. Kapitalen bestod af aktier til 128.000 kr., en 4 pct. panteobligation i Gjorslev til 200.000 og en ditto i Klintholm, i alt altså 528.000 kr. Afkastet var knap 30.000 kr. om året. Af disse indtægter blev der løbende udbetalt pensioner til enkelte kvinder, som havde tjent familien. En del blev henlagt til formuen, en anden gik til administration, men hovedparten blev fordelt ligeligt mellem de fem søskende.¹¹

Vederlaget til folketingsmedlemmer var ikke stort. Fra 1849 til og med samlingen 1901-02 udgjorde det 6 kr. for hver kalenderdag, Folketinget var inde. For en normal samling fra oktober til april eller maj kunne medlemmerne hæve mellem 1.000 og 1.300 kr., men mange samlinger var kortere.¹² Lønnen som minister var 12.000 kr., pensionen det halve.

Stevns klint, Rødvig havn og dermed forbundne virksomheder

Klinten havde i århundreder været et væsentligt aktiv for Gjorslev. Kalksten blev solgt til byggeri lokalt eller i København. Jacob Brønnum Scavenius havde i 1790erne sikret sig rådigheden over 15 km kyststrækning fra Kulstirende mod nord til Rødvig mod syd. En nyere undersøgelse konkluderer, at godsejerens indtægter af Klinten 1859-70 udgjorde 15-20.000 kr. om året, i 1870erne 20-25.000 kr.¹³

Fyrmesteren på Stevns fyr var tillige godsejerens lokale arbejdsleder, »klienteforvalter«. I 1878 lod Scavenius et nyt fyr opføre, selvfølgelig af Stevns kalksten, og 1882 indgik han overenskomst med Marineministeriet, hvorefter Gjorslev fortsat skulle ansætte og lønne fyrmesteren og hans assistent samt drive og vedligeholde fyret. Ministeriet ydede 2.300 kr. årlig, hvad der dækkede disse udgifter og lidt til.

Når Scavenius solgte fæstejord nær klinten, sørgede han for, at købekontrakterne bestemte, at »Stevns klint bliver køberen aldeles uvedkommende i alle henseender, og han ... må ikke tilegne sig nogen del af klinten, selv om den måtte være falden ud deraf.« Men klinten kunne yde andet end kalksten. I andre lande begyndte man i disse år at fremstille cement. Stevns klint kom hurtigt med i dansk cementproduktion. I efteråret 1869 fik Scavenius fra England leveret skinner for 708 kr., kul og koks for 2.726 kr., det var til den cementfabrik i Rødvig havn, som åbnede i 1870.¹⁴ Det var pionerindsats! I 1868 var der ganske vist blevet åbnet en cementfabrik i Ringsted, men den lukkede snart. Rødvig Cementfabrik eksisterede i 20 år, og i de første 15 år gik det fint. 1870-72 blev fabrikken ledet fra godskontoret, derefter af en forpagter. Der produceredes Portlandcement, som bestod af en blanding af ler og kalksten; leret kom fra et areal, Scavenius købte ved Malmø. Mange entreprenører var tilfredse med Rødvig cementsten, til anlæg af Esbjerg havn blev der således i 1875 anvendt 240 tons.¹⁵ Sten fra Stevns klint blev i 1880erne og 1890erne anvendt i bl.a. følgende offentlige bygninger: Kunstmuseet, Botanisk Museum, Landsarkivet, Helligkorskirken, Utterslev Kirke; Frihavnens toldbod og Rådhuset i København; landsarkiverne i Odense og Viborg; Århus Museum og Frederikshavn Kirke. Det bemærkes, at næsten alle disse bygninger havde forbindelse med Kultusministeriet!¹⁶

Scavenius' udbytte var i 1870erne et par tusinde kroner om året. Det var ikke meget, men der var udsigt til mere, især efter at Østsjællandske Jernbane 1. juli 1879 havde bragt Rødvig i forbindelse med de øvrige sjællandske jernbaner. Men produktionen blev ikke så stor, at Scavenius fik forrentet sine investeringer. De store fabrikker i Nordjylland udkonkurrerede Rødvig Cementfabrik, og i 1890 lukkede den.¹⁷ En stærk koncentration af dansk kalk- og cementproduktion fandte sted i disse år. I 1890 gik Faxe Kalkbrud sammen med et par andre fabrikker op i A/S Jyske Kalkværker. Disse fik snart en så dominerende position, at Scavenius valgte at sælge udnyttelsen af klinten til dem. 1. dec. 1891 tinglystes forpagtningskontrakt, hvorved Jyske Kalkværker fra 1. januar 1892 i 5å år fik eneret på at bryde kalk fra klinten. Afgiften var 20.000 kr. om året plus ¼ af nettoindtægten (anslået til under 10.000 kr.). En god og sikker indtægt, men det var alligevel en skuffelse, at de store planer endte således.

Cementfabrikkens bygninger og dens gæld blev overtaget af Fabrikken Rødvig, som fremstillede salt og andre kemiske produkter. Scavenius' økonomiske gevinst var ubetydelig. I 1834 havde P. B. Scavenius ved Bøgeskov opført en kridtfabrik, der blev bortforpagtet. Gjorslevs udbytte synes aldrig at have oversteget 1.000 kr. om året, men produktionen blev dog holdt i gang indtil århundredskiftet. P. B. Scavenius havde 1859-60 anlagt en havn i Rødvig. Det var en fordel for godset at have en havn, og den gav tillige et lille overskud. I 1890 tilrådede godsforvalter Rasmussen at sælge klinten, havnen og fabrikken for 1 mill. kr. Salget blev ikke til noget.¹⁹ I 1897 blev aktiverne i Rødvig forsøgt solgt:

havnen for 125.000 kr., kroen for 15.000 og nogle huse for 15.000 kr. Igen opfordrede Rasmussen til at sælge, og igen mislykkedes det.²⁰

Den østsjællandske jernbane

Naturligvis interesserede Scavenius sig for anlæg af jernbaner. Det var et af tidens store politiske spørgsmål både lokalt og nationalt. Hans vælgere ønskede at få jernbaner til deres egn, og hans egne besiddelser og virksomheder på Stevns ville have fordel af en jernbane.

I nov. 1869 afviste han et projekt om en hestetrasket bane fra Store Heddinge til Rødvig; hans havn skulle have en rigtig jernbane med forbindelse til andre jernbaner.²¹

Efter at den sydsjællandske jernbane fra Roskilde over Køge og Næstved til Vordingborg var åbnet i okt. 1870, voksede bestræbelserne for at få Stevns knyttet til denne jernbane. Drivende kræfter var C. F. Garde, der ejede Faxe Kalkbrud, godserne Vallø og Vemmetofte, Tage Reedtz-Thott til Gaunø, der havde interesser i Faxe Kalkbrud, og Scavenius. Denne pressede på i Folketinget og lokalt: 12. okt. 1874 skrev han til Magleby-Holtug sogneråd og opfordrede det til at bidrage med 17.200 kr. Han argumenterede med de fordele, kommunen ville få af jernbanen, og tilbød at hjælpe med at opnå et lån.²²

4. maj 1875 vedtoges en lov, der bemyndigede regeringen til at give koncession til en østsjællandsk jernbane og til – hvad der var noget nyt – at give en garanti for 4 pct. renter af den private anlægskapital på betingelse af, at der blev dannet en garantifond, den senere »Forstærkningsfond«. Scavenius havde ønsket denne rentegaranti; ministerens oplysning om, at Det sjællandske Jernbaneselskab ville bidrage til dannelsen af forstærkningsfonden, hjalp med til at få rentegarantien gennem et skeptisk folketing. Både ministeren og Scavenius udtalte, at rentegarantien næppe ville blive aktuel. De fik uret. Forstærkningsfonden måtte udrede hele den garanterede rente (ca. 124.000 kr. årlig), og da fonden blev opløst i 1885, måtte staten overtage forpligtelsen. Efterhånden kunne selskabet af sit overskud bidrage med ca. ¼ af garantisummen, men staten vedblev at bidrage og bar fra 1921 byrden alene. Arrangementet blev altså en dårlig forretning for staten, men tilsvarende god for Stevns. Scavenius bidrog med 50.000 kr. til at rejse Forstærkningsfondens 620.000 kr. Andre store bidragydere var grev Moltke-Bregentved og Præstø amt. Under møder hos C. F. Tietgen stiftedes i okt. 1877 Det østsjællandske Jernbaneselskab. Tietgen var selskabets formand indtil 1896. Scavenius var formand for Forstærkningsfonden og fra 1879 til 1914 medlem af bestyrelsen; hans direkte økonomiske udbytte i form af renter og honorarer var beskedent.²³

Den østsjællandske jernbane blev indviet 30. juni 1879, kongeparret og man-

ge honoratiores deltog. Det er ovenfor nævnt, at de kongeliges besøg på Gjorslev var en del af programmet på denne for Scavenius så stolte dag. Jernbanen kom til at betyde meget for egnen og eksisterer endnu. Hovedlinjen gik fra Køge til Faxe og blev 1880 forlænget til Faxe Ladeplads. Fra Hårlev midt på linjen udgik en linje, som førte over Store Heddinge til Rødvig. For Rødvig havn var banen en stor chance, og også for godsets andre besiddelser var den god. Fra Gjorslev var der 4 km til den nærmeste station, Klippinge.

To landvindingsprojekter i Jylland

Tanken om at »vinde indad, hvad udad tabtes«, tiltalte Scavenius, og han investerede i to store landvindingsprojekter. I efteråret 1870 købte han gården Egebaksande, 14 km vest for Thisted, 6 km fra Vestkysten. Sælgeren var kaptajn Chr. Jagd, Højres folketingsmand for Thistedkredsen, som Scavenius i de næste 25 år fik meget at gøre med. Jagd var »en slagfærdig taler, en djærv og ligefrem natur af hugaftypen; nogen selvstændig politisk betydning fik han aldrig; men han var overmåde populær blandt sine vælgere og virkede oplivende på Rigsdagen.«²⁴

Hovedparcellen var på 256 tdr. land, hvortil kom enkelte andre parceller, prisen var 400.000 kr. Jagd havde i 1857 iværksat det hidtil største danske ud-tørringsprojekt: Sjørring sø; fra 1860 var han ene om projektet, men 1866 fjernede kreditorerne ham, og han beholdt kun gården.²⁵ Der var ikke held ved Jagds økonomiske foretagender, men Scavenius gav ham en chance som forpagter af Egebaksande for en afgift på 19.600 kr. årlig. Jorden var frugtbar, og der var et stort kreaturhold med betydelig mælkeproduktion. Og nu skulle der udvides! Allerede i 1871 begyndte et stort byggeri: lade, stald og smedje blev opført; de blev i 1872 brandforsikringsvurderet til 66.800 kr., de tidligere bygninger blev vurderet til 29.600 kr. Samtidig købte Scavenius klitarealer; i 1871 788 tdr. land, næste år 143. De blev beplantet med marehalm og – hvor det var muligt – med nåletræer.

Investeringerne svarede sig ikke. I 1875 skrev Jagd om driftsunderskuddene i de to foregående år. Han forklarede dem med det ugunstige vejr, men det stod snart klart, at der var andre årsager, for driftsunderskuddet blev permanent. I 1878 trak Jagd sig tilbage, han blev amtsforvalter i Kolding, 1882 i Thisted. Det blev forretningen ikke bedre af: i foråret 1884 var der et underskud på 6.310 kr., et år senere var det steget til 10.921 kr., og i 1886 udgjorde det 9.516 kr.²⁶ 1887-90 opnåedes bedre resultater. Udover forpagtningsafgifterne på 14.500 kr. præsenteredes et overskud på godt 6.000 kr.²⁷ 1890-95 var den årlige forpagtningsafgift på 9.650 kr., men overskuddet forsvandt. I feb. 1895 købte Frederik Scavenius Egebaksande. Han optog i den anledning et kreditfore-

ningslån på 135.000 kr., men vi ved ikke, hvad hans far fik ud af handelen. I 1903 solgte Frederik gården.²⁸

Kolindsund landvindingsprojekt på Djursland skulle udtørre sundet mellem Nørre Djurs og Sønder Djurs og opdyrke det. I marts 1872 stiftedes et aktieselskab, som opkøbte hovedgårdene Vedø og Fannerupgård; til formand valgtes politikeren C. S. Klein. Scavenius blev suppleant, men indtrådte snart i bestyrelsen og ledede generalforsamlingen 10. maj 1874. Umiddelbart derefter begyndte udpumpningen af vand fra det 20 km. lange sund. Der blev indvundet godt 4.000 tdr. land; det var frugtbar jord, hvoraf lodsejerne fik 1.400-1.500. Selskabet ejede i 1875 2.725 tdr. land. Scavenius var til sin død formand for bestyrelsen. Hans aktiepost var oprindelig på 20.000 kr., men blev senere udvidet. Aktieselskabets arkiv er ikke bevaret, så det har ikke været muligt at belyse hans rolle nøjere. Økonomisk blev foretagendet en skuffelse for ham; der var mange lokale vanskeligheder, og ikke før 1911-12 fik aktionærerne et ordentligt udbytte.²⁹

Investeringer i industri og ejendomme

I foråret 1869 købte Scavenius aktier for £ 2.000 (ca. 36.000 kr.) i det nylig grundlagte Tietgen-selskab Store Nordiske Telegraf-selskab. Det vides ikke, hvor længe han beholdt disse aktier. Selskabet gav fra begyndelsen af 1870erne ca. 10 pct. udbytte.³⁰

I juli 1888 købte Scavenius på auktion hovedgården Farumgård i Farum (16 tdr. hartkorn). Prisen var 150.000 kr., heraf 25.000 for løsoeret. Scavenius optog med pant i gården lån på 122.000 kr., heraf 40.000 kr. hos sælgeren, etatsrådinde Ida Suhr. I april 1889 optog han et nyt lån i gården; det var på 50.000 kr., og långiveren var hans egen godsforvalter L. F. Rasmussen. Det var hensigten, at den ældste søn, Peer, skulle have overtaget gården. Han drev den, men uden held, og skødet forblev hos faderen, som i juni 1891 afstod det til jægermester Einer Sehested. Prisen var 170.000 kr., heraf 20.000 kr. for løsoeret. Ved salget blev alle Scavenius' lån udslettet af pantebogen. Fik han fortjeneste? Næppe, for i juli 1890 havde han oplyst, at han havde 200.000 kr. stående i gården.³¹

I 1884 købte Scavenius for 15.700 kr. på auktion beboelsesejendommen Gormsgade 4 i et arbejderkvarter på Nørrebro. Det var en dårlig investering: År efter år var udgifterne til vedligeholdelse, reparationer og kommunale afgifter større end lejeindtægterne; ofte stod lejligheder tomme, og beboere måtte siges op, fordi de ikke betalte huslejen. For årene indtil udgangen af 1889 beløb underskuddet sig til i alt 6.400 kr., og sådan fortsatte det. Ejendommens administrator, højesteretsadvokat Fr. Zahle, forsøgte at sælge den, men det lykkedes ikke før 1899, da den blev solgt for 24.500 kr., 500 kr. over prioritetsgælden.³²

Stevns herred, Faxe herred og den sydligste del af Københavns amt. Navnene på de slotte og herregårde, som Gjorslev havde nær forbindelse med, er understreget: Vallø, Vemmetofte, Juellinge og lidt længere borte Turebyholm, Bregentved, Gisselfeld og Lystrup. (Trap: Danmark 1872).

Sammenfatning

På flere vigtige områder har det ikke kunnet konstateres, hvad Scavenius fik ud af sine økonomiske foretagender. Han efterlod sig ingen regnskaber, formentlig fordi han ingen førte. Regnskabsbilag er der bevaret en del af, de er også blevet udnyttet, men de er for sporadiske til at give et sammenhængende billede. Følgende konklusioner skulle dog være sikre. De faste kontante indtægter var begrænset til ydelserne fra fideikommisset, vederlagene for det politiske arbejde og, fra 1892, afgifterne fra Stevns klint. Gjorslev gods blev presset til større indtægter, og udgifterne blev tvunget ned. Scavenius' øvrige erhvervsvirksomhed udøvedes på nogle få, karakteristiske områder. Planerne om cementproduktion i stor stil slog fejl, men Stevns klint kom fra 1892 til at yde store faste indtægter.

Med grundlæggelsen af Østsjællandske Jernbane gik Scavenius i spidsen for et foretagende, der gavrede hele egnen (dvs. hans valgkreds) og selvfølgelig også hans egne besiddelser; hans direkte fortjeneste var beskeden. De to landvindingsprojekter gav ham megen personlig tilfredsstillelse; de økonomiske afkast var små. Besiddelsen af to store ejendomme gav ingen økonomiske eller andre fordele, kun besvær og tab. Den tidlige og store investering i Store Nordiske bekræfter indtrykket af, at Scavenius satsede stort med sin formue.

Efter denne oversigt over Scavenius' arv, investeringer og indtægter, vil vi se på hans private økonomi. Hvad fik han ud af sine penge?

4. Økonomiske forhold

Kildegrundlaget til denne undersøgelse af Scavenius' private økonomiske forhold har måttet stykkes sammen fra mange forskellige steder, kun kilderne til pantsætningen af Gjorslev er intakte. Der findes ingen regnskaber eller selvangivelser, kun spredte regnskabsbilag; tilgodehavender er næsten aldrig registreret. Alligevel kan vi på grundlag af en overvældende mængde indicier konkludere, at han allerede omkring 1880 havde kørt sin økonomi i sæk.

Belåning af Gjorslev

Scavenius havde brug for mange penge omkring 1870. Moderen, broder Peder og de to søstre skulle have udbetalt deres arv; fideikommisset skulle finansieres; familien skulle flytte ind på Gjorslev og indrette husholdning der og i København. Samtidig købte han Egebaksande, anlagde Rødvig Cementfabrik og investerede i Kolindsundprojektet, Østsjællandske Jernbaner, Store Nordiske Telegrafelskab og andre foretagender. Gjorslev gav god sikkerhed for endog meget store lån, for godset, der som nævnt var vurderet til 2,5 mill. kr., var næsten gældfrit: De tinglyste panter beløb sig til knap 104.000 kr. Det største pant, 50.000 kr. (fra 1827), sad Hector Estrups enke med; efter hendes død 1882 overtog Jacob Estrup det. 1870-71 optog Scavenius lån til 820.000 kr., hvad der var en normal belåning. Men fra 1877 kom der gang i belåningen: Indtil juli 1885 blev der optaget nye lån for 1.390.000 kr. og 1885-87 for 1.200.000 kr.

De fleste lån havde en rentefod på 4 eller 4½ pct., et lån 1883 i Landmandsbanken dog 5½ pct. Bemærkelsesværdigt er et lån 1885 hos godsforvalter L. F. Rasmussen på 550.000 kr. Det er et meget stort lån, det er til laveste rente, 4 pct., og det er optaget hos godsejerens mest betroede funktionær. Rasmussen skulle i de følgende år komme til at yde Scavenius andre lån og tjenester foruden den gode tjeneste, han ydede som godsets administrator. Rasmussen var ikke formuende, måtte altså låne pengene – det vides ikke hvor. Han blev åbenbart fundet mere kreditværdig end Scavenius.

Nogle lån havde til formål at betale gamle kreditorer ud; disse modtog 1885-

87 1.420.000 kr., hvoraf Estrup fik 50.000 og Rasmussen 550.000 kr. Pr. 1. juli 1887 var der følgende lån i Gjorslev:

Hospitaler, legater og Nationalbanken (før 1870)	54.000 kr.
Det scaveniusske fideikommiss (1870)	200.000 kr.
Det treschowske fideikommiss (1871, 1875, 1877)	400.000 kr.
Landmandsbanken (1883)	70.000 kr.
Vallø Stift (1885)	200.000 kr.
Landmandsbanken (1886)	1.000.000 kr.
I alt ca.	1.924.000 kr.

Disse lån blev stående, indtil Scavenius var død, dog blev 70.000 kr.-lånet tilbagebetalt i 1912. Hvis rentefoden sættes til gennemsnitlig 4¼ pct., ville renterne beløbe sig til over 80.000 kr.

Allerede i 1888 blev det nødvendigt at optage nye lån: I april 80.000 kr. i Handelsbanken, i august 50.000 kr. hos godsforvalter Rasmussen. De to lån blev tilbagebetalt henholdsvis 1892 og 1889, men kun fordi Rasmussen ydede to større lån: I april 1889 400.000 kr. og i august 1892 200.000 kr. I 1894 lånte Scavenius 40.000 af sin broder Carl, og i juni 1895 lånte han i Sparekassen for Store Heddinge og Omegn 70.000 kr. Fra 1. juli 1895 og perioden ud var Gjorslev pantsat for de i sommeren 1887 konstaterede 1.924.000 kr. plus de siden tilkomne 710.000 kr., i alt kr. 2.634.000 kr. Naturligvis blev en del af lånene nedbragt, men nogle af de største, således lånene i fideikommisserne, var afdragsfrie. Med 4¼ pct. rente ville rentebyrden af denne gæld være 112.000 kr. om året.¹

Lån i anden fast ejendom

I juli 1869 fik Scavenius et lån på 60.000 kr. med sikkerhed i ejendommen i Bredgade; da ejendommen blev solgt 1878 var restgælden 45.000 kr.² Da han i foråret 1870 erhvervede Egebaksande for 400.000 kr., var gården belånt for 142.000 kr. I løbet af de næste 15 år blev den belånt for endnu 102.000 kr.³

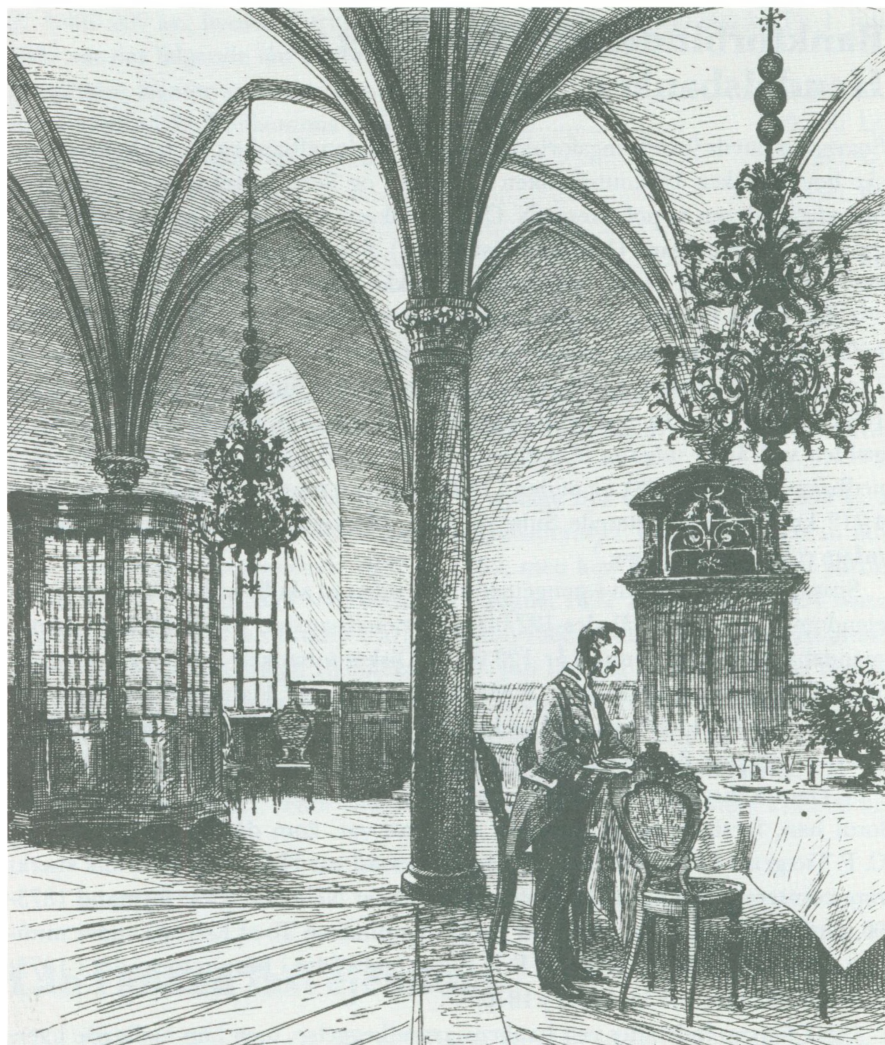
Bankforbindelser. Forholdet til Handelsbanken

Scavenius havde forretningsforbindelse med Nationalbanken, de tre københavnske hovedbanker, Diskontobanken i Aalborg og flere sparekasser. I 1871 blev han af gründeren og politikeren N. C. Frederiksen opfordret til at være med til at grundlægge en ny bank (Landmandsbanken). Scavenius svarede, at han stillede sig positivt over for ideen, men at han p.t. ikke kunne binde sig til en kaution.⁴

I hvert fald fra 1865 havde Scavenius konto hos huset J. Th. Suhr og Søn, hvis indehavere han som nævnt var beslægtet med. Her fik han i 1870 et lån på 12.000 kr., i 1873 et på 4.000, og huset hjalp med at finansiere udenlandsrejsen 1883. I øvrigt kender vi ikke bevægelserne på kontoen, kan blot konstatere, at gælden ved årets udgang lå mellem 10.000 og 20.000 kr., at den i 1886 blev nedbragt med ca. 7.000, og at den i 1898, især ved rentetilskrivning, havde nået 4.212 kr. Det år likviderede Suhr og Søn, alle konti blev afviklet, Scavenius måtte rykkes for betaling.⁵

Scavenius fik visse lån i pengeinstitutter uden at skulle stille sikkerhed i fast ejendom. I dec. 1872 således 122.000 i Nationalbanken, i 1873 20.000 i Landmandsbanken, i de samme år 128.000 i Diskontobanken i Ålborg og i 1882 15.000 i Sparekassen for Store Heddinge og Omegn.⁶ Hans vigtigste bankforbindelse var Handelsbanken. Direktør for denne bank, som blev stiftet i 1873, var den tidligere finansminister Wilhelm Sponeck; ved hans død i 1888 blev P. N. Damm direktør. Damm var afgået fra en direktørstilling i Privatbanken, fordi han, forsigtig og konservativ som han var, kom dårligt ud af det med C. F. Tietgen.⁷ I Handelsbankens bestyrelsesråd var Højres ledende folk stærkt repræsenteret. Den juridiske professor Johannes Nellemann var formand 1873-96, altså også i de 21 år, hvor han var justitsminister. To af Estrups andre ministre, grev F. Moltke og godsejer Erik Skeel, indtrådte i bestyrelsesrådet i 1873; Moltke udtrådte i 1875, Skeel i 1876.⁸

Også Estrup indtrådte ved bankens grundlæggelse, men han nedlagde hvervet, da han 11. juni 1875 dannede regering. Straks efter Estrups udtræden skrev Nellemann til Scavenius og opfordrede ham til at indtræde i bestyrelsesrådet; Scavenius accepterede 21. juni. Medlemskabet kom til at vare i 19 år. Det gav gode forbindelser og et honorar, hvis størrelse dog ikke har kunnet oplyses. Fra sit exil i Frankrig meddelte han 18. okt. 1894 Nellemann, at han nedlagde sit mandat, »da jeg foreløbig ikke har i sinde at vende hjem.«⁹ I Handelsbankens arkiv er der bevaret oplysninger om forbindelsen med Scavenius. I 1889 havde han to lån, et på 200.000 kr. og et på 25.000 kr. I april samme år optog han et lån på 265.000 kr. De to lån fik sikkerhed i henholdsvis fideikommisset og Kølindsundaktier. Hertil kom det ovenfor omtalte lån i april 1888 på 80.000 kr. med sikkerhed i Gjorslev.¹⁰

Til trods for den ødelagte økonomi, levede familien flot både i det daglige og med fornøjelser, udenlandsrejser og selskaber. Her dækkes der bord i »Pillesalen«. En del herregårdstjenere fik ansættelse i ministerierne, således tjenere fra Gjorslev i Kultusministeriet. P. Tom-Petersen 1899.

I efteråret 1890 var situationen kritisk. 15. okt. sendte godsforvalter Rasmussen godsregnskabet for 1889-90 til Handelsbanken. I sit følgebrev gjorde han opmærksom på, at driftsoverskuddet på 48.182 kr. hovedsagelig skyldtes, at godsejeren havde indbetalt 45.000 kr., som han havde lånt i banken. Rasmussen fandt det nødvendigt at nedbringe udgifterne og håbede, at indtægterne kunne forøges, især fra klinten. I et særligt brev til bankdirektør Damm samme

dag foreslog Rasmussen, at Damm »skarpt« skulle påtale Scavenius' kreditoverskridelser og hans økonomiske dispositioner i det hele taget. På en lille seddel konciperede Damm en reprimande til Scavenius for at handle »mod overenskomsten«. Vi må opfatte det således, at der var blevet indgået en aftale om styring af Scavenius' økonomi. Desværre er der hverken i bankens eller Scavenius' arkiver oplysninger om en sådan aftale. Vi ved heller ikke, om reprimanden blev afsendt, men mon ikke?

Handelsbanken fulgte Scavenius nøje i disse år. 8. jan. 1891 sendte Rasmussen banken en oversigt over det forventede resultat af driftsåret 1890-91, beregnet på forhandling på et møde 12. jan.; der forudsås et overskud på 43.000 kr. uden tilskud fra nogen side. Desværre er regnskabet ikke bevaret. Oversigten slutter med følgende vurdering: »Hans excellence, kultusminister, kammerherre J. F. Scavenius' status må, såvidt jeg skønner, ansættes som af mig angivet d. 30. april 1889 til ca. 700.000 kr. også i øjeblikket.« Godsforvalteren og bankdirektøren, der begge var store kreditorer, havde altså et samarbejde uden om Scavenius med det formål at forbedre hans økonomi.¹¹ I 1893 fik han endnu et lån i Handelsbanken: 100.000 kr. mod sikkerhed i fideikommisset; lånet skulle afdrages med 12.000 kr. om året, første gang i juni 1894, men Justitsministeriet, der førte tilsyn med fideikommisset, bevilgede gentagne udsættelser, senest til 1906.¹²

Handelsbanken skulle naturligvis have sikkerhed for sine udlån. Vi ved ikke, hvornår Gjorslevs indbo blev stillet som sikkerhed, men i april 1896, da lejligheden i Ny Kongensgade 20 skulle møbleres i forbindelse med hjemkomsten fra Frankrig, måtte L. F. Rasmussen anmode banken om at få udleveret nøglen til hovedbygningen og nøgleskabet, så han kunne lade nogle af de pantsatte møbler afhente.¹³

Lån hos slægtninge

I dec. 1890 lånte Jakob af Carl 5.000 kr. og af Otto 9.500 kr.¹⁴ I okt. 1893 kautionerede Carl for et lån i Handelsbanken på 35.000 kr.¹⁵ Carls lån i april 1894 af 40.000 kr. med pant i Gjorslev er omtalt ovenfor. Af Annas testamente 1895 fremgår, at Jakob lånte 180.000 kr. af hende til 4 pct. rente. Testamentet bestemte, at summen skulle fordeles mellem Jakobs døtre, hvis de ikke giftede sig.¹⁶ Det kneb for Anna at få de ydelser, som hun skulle have af fideikommisset; i dec. 1890 måtte hun rykke for dem.¹⁷

Andre lån. Veksler

Scavenius havde andre långivere end banker, sparekasser og slægtninge. Der har sikkert været mange; her skal omtales de få, der har efterladt sig spor i arkiverne.

I juni 1874 havde han et lån på 20.000 kr. hos I. Wulff; vi ved ikke, hvor længe det løb. I juni 1889 fik han et lån på 15.000 kr. til 4 pct. med sikkerhed i Kolindsundaktier hos A. S. Salomonsen & Co. Det skulle løbe et år, men blev forlænget; i dec. 1890 blev det betalt.¹⁸

I pressede situationer var der ikke altid tid til at låne, så udstedte Scavenius veksler. Næsten alle spor af dem er forsvundet, men det har vist været temmelig mange fra slutningen af 1880'erne. I privatarkivet ligger et brev af 17.9.1889 fra bankier P. G. Christiansen, Malmø, der nægtede at modtage en 6 mdr. gammel veksel uden at få sikkerhed i form af »den obligation, som Scavenius i sin tid udstedte til C. N.«. Christiansen lover diskretion. Forholdet har ikke kunnet belyses nærmere.¹⁹ I juli 1891 skulle Scavenius-veksler til 60.000 kr. være i omløb, skrev biskop Stein til kollega Swane. Fra juni 1894 til maj 1895 indløste han 8 veksler til et beløb af 14.785 kr. Handelsbanken diskonterede i maj 1894 en Scavenius-veksel på 9.545 kr. og i aug. en på 5.925 kr.²⁰

Boligforhold og auktioner

Det behøver ikke at være et krisetegn, at Scavenius solgte ejendommen på Bredgade og flyttede til en lejlighed i Amaliegade 7. Vedligeholdelsen var bekostelig, og familien boede kun samlet i København en mindre del af året. P. B. Scavenius pegede i sit testamente på, at ejendommen burde sælges. Alligevel beholdt Jakob den i næsten 10 år. I aug. 1878 solgte han den for 95.000 kr. + en bankhæftelse på 3.500 kr. til en murermester. Denne må have forbedret den, for i okt. solgte han den videre for 110.000 kr. + bankhæftelsen.²¹ Det er heller ikke altid af nød, at man sætter indbo på auktion; tit er det, fordi man flytter til en mindre bolig. I dagene 1.-3. okt. 1878 blev der fra hjemmet sat 376 numre på auktion – møbler og kunstgenstande, glas og porcellæn. Heraf blev de 166 solgt for 17.514 kr. Enkelte blev købt af familien, således købte Carl 23 desserttallerkener af sachsisk porcellæn (for 69 kr.), og Peder købte A. Carls maleri fra Møns klint »Sommerspiret« (for 43 kr.).²² I forbindelse med afrejsen til Frankrig i april 1894 blev huset Platanvej 22, som var købt i november 1889 og vurderet til 67.400 kr., solgt, og igen blev der holdt auktion over indbo. 14. og 15. dec. 1894 blev der solgt 117 numre: ikke mange, men gode malerier, billedhuggerarbejder og opsatser af Thorvaldsen, Marstrand, Købke, Sonne m.fl. samt optiske instrumenter fra Gjorslevs observatorium. Der var stærk tilstrømning, skrev Dagens Nyheder, og provenuet blev 36.224 kr.²³

Skatteforhold

1870-1901 betalte Scavenius mellem 1.000 og 4.000 kr. i indkomstskat om året til de kommuner, han boede i. Desværre kaster hans skatteforhold kun utilstrækkeligt lys over hans økonomi. Indtil 1903 var det frivilligt for skatteyderne i København, om de ville indgive en selvangivelse; gjorde de det ikke, blev deres indtægt fastsat efter et skøn. Scavenius indgav ingen selvangivelse. Fra 1870 til han i 1889 flyttede til Frederiksberg, sank hans skattepligtige indtægt fra 120.000 kr. til 75.000 kr. Der skete fradrag for den del af året, hvor han ikke boede i København, og af den således reducerede indtægt betalte han den maksimale skat, nemlig 1870-79 1½-2 pct., derefter 3 pct. De betalte skatter steg fra godt 1.000 kr. og nåede i 1889 2.250 kr. 1890-94 svarede Scavenius skat til Frederiksberg kommune, ca. 1.000 kr. om året.²⁴ Da han 1896 vendte hjem fra udlandet, satte Københavns kommune hans skattepligtige indtægt så lavt som 20.000 kr., og indtil 1903 sank den lidt. Af denne indtægt svarede han 600 kr., siden 540 kr. Mens han før 1879 havde ligget på niveau med andre godsejere og større erhvervsdrivende, lå han fra 1896 langt under disse.²⁵

Skatten til Magleby-Holtug kommune blev pålagt af sognerådet efter et skøn over skatteevnen (»formue og lejlighed«), altså ikke som i København blot over indtægter. De fleste ligningslister er forsvundet; af de bevarede fremgår, at Scavenius 1877 betalte ca. 2.500 kr., derefter lidt under 2.000 kr., men 1889 ca. 1.400 kr. og 1895-1901 under 1.000 kr.²⁶

Testamenter

Den 13. april, dagen før han rejste til Frankrig, underskrev Scavenius sit testamente. Det blev først nævnt, at der siden 1865 havde været ægtepagt mellem ægtefællerne. Derefter udtrykte Scavenius sit ønske om, at hans bo ikke skulle behandles af skifteretten, men at tre eksekutorer: P. N. Damm, Fr. Zahle og L. F. Rasmussen. Det var de tre mænd, der kendte Scavenius' økonomi bedst. Eksekutorerne skulle administrere boet, indtil gælden var nedbragt til 2 mill. kr. og sidste driftsårs overskud androg mindst 28.000 kr. Derefter kunne der *eventuelt* ske udbetaling til arvingerne, men Scavenius ønskede gælden nedbragt mest muligt før udbetalinger. Hustruen skulle have 6.000 kr. om året og fordele blandt børnene efter eget tykke. Når eksekutorerne skønner, hed det videre, at boet er rede, skal det sluttes. Den nye fideikommisbestyrer skal have sin arv i alle faste ejendomme og løsøre mod at overtage forpligtelserne over for sin moder og sine søskende; vil ingen overtage fideikommisset, skal det sælges. Det nævnes ikke, hvem der skal bestyre det; Peer var ældste søn, men Frederik var mere fornuftig!²⁷

I 1901 var der igen en anledning til at skrive testamente. Scavenius måtte regne med, at hans politiske karriere nu var slut. Testamentet af 10. okt. 1901 ligner det fra 1894, men adskiller sig på følgende punkter: Børnenes sameje bliver fastslået som en kendsgerning; formålet er at undgå arvestridigheder. Eksekutorerne skal være: P. N. Damm, broderen Peder og »som slægtens repræsentant« sønnen Frederik. I den vedhæftede arvepagt gav børnene afkald på det, der måtte tilfalde dem udover de testamentariske bestemmelser og accepterede sameje efter boets slutning. Deres arv var angivet i procentdele, konkrete tal nævnes ikke. Sikring af Gjorslev for slægten var hovedsigtet med dette testamente, og det nye overhoved var nu udpeget.²⁸

Hvorfor gik det galt med Scavenius' økonomi?

Jakob Scavenius arvede et næsten gældfrit gods og en formue, og alt tegnede lyst. Han var begavet, godt uddannet og fuld af energi. Alligevel kørte han sin økonomi i sæk: Gjorslev var fra omkring 1880 belånt for hele vurderingsværdien, og der var mange andre lån. Familiens boligstandard måtte sænkes, værdifuldt indbo blev solgt, han red på veksler, og hans bank tog skridt, der nærmede sig til at sætte ham under administration. Da han 1894 og 1901 skrev testamente, anbefalede han eksekutorerne at holde udbetalinger til arvingerne tilbage, indtil gælden var nedbragt til 2 mill. kr. Hans loyale godsforvalter, L. F. Rasmussen, gjorde ihærdige forsøg, tildels i samarbejde med Handelsbanken, på at rette situationen op. Men forgæves, gælden voksede fra år til år, omkring 1900 androg alene renterne af de tinglyste lån i Gjorslev 110.000 kr., og hertil kom private lån og veksler, dyre og risikable. Hvordan kunne det komme så langt?

Det kostede en del at dele arven med de fire søskende og at overtage Gjorslev. Louise bragte ikke penge med sig, tværtimod meldte hendes fattige slægtninge sig med anmodninger om understøttelse. Den unge familie vænnede sig hurtigt til en høj levelfod og søgte dyre adspredelser, ikke mindst lange udenlandsrejser. Der kom syv børn, og intet blev nægtet dem; senere blev nogle af sønnerne dyre for deres ophav. Som ledende politiker havde Jakob mange repræsentative forpligtelser. Hans vælgere, potentielle vælgere og forbundsfæller blev beværtet godt. Han forstod værdien af presse- og organisationsarbejde og betalte, hvad det kostede. Oktoberforeningen, Dagens Nyheder og partiorganisationen bad aldrig forgæves om støtte. Men også gamle venner og andre trængende fandt, at Scavenius var gavmild.²⁹

At Scavenius var fremtrædende politiker, kunne nok lette afsætningen af kalksten fra Stevns. Men det kunne også være en svaghed i forhandlinger med fæstere, forpagtere og funktionærer: Han havde jo brug for deres stemmer ...

De nævnte udgifter blev til summer, som selv for en storgodsejer var betragtelige. Alligevel kunne de ikke bringe en sund økonomi til fald. Hertil hjalp en række investeringer, som ikke gav udbytte, men i mange tilfælde tab: Østsjællandske Jernbaner, Rødvig Cementfabrik, landvindingsprojekterne Egebaksande og Kolindsund, ejendommene i Farum og København. Det lykkedes ikke at forøge Gjorslevs overskud varigt, og salg af fæstegods, udeladelse af vedligeholdelser og hård skovning lovede ilde for økonomien på længere sigt. Dansk landbrug havde ca. 20 vanskelige år fra midten af 1870erne, særlig vanskelige for store korndyrkende brug på Øerne, men Gjorslev er det eneste kendte eksempel på, at det gik helt galt.³⁰ Også en anden minister, Bahnson, kæmpede i disse år for at beholde sin fædrengård (Tårupgård i Fjends herred). Han tabte kampen, og banken overtog gården i 1899, men hans udgangsstilling var langt dårligere end Jakobs.³¹

Hovedskavanken finder vi i Jakobs karakter. I de vilde gründerår omkring 1870 kastede han sine penge ud i for mange projekter. Samtidig ville han være politisk leder, og han betalte prisen i form af opslidende arbejde. Når den politiske arbejdsdag var forbi, ville han more sig, og det skete ved fester, teater- og restaurantbesøg, væddeløb, spil og damer. Hvor mange penge, han brugte her, aner vi ikke, men med hans livsappetit har det været store summer. Som godsejer og erhvervsmand manglede han overblik, stadighed og interesse for detaljen. Hans hjælpere kunne hver for sig være brave mænd, men når de kun så deres chef med lange mellemrum, og han ikke var varigt interesseret, aftog deres interesse for at skaffe ham profit. Vi har tidligere citeret Carls suk i sommeren 1863 om Jakob, der var på sin store rejse: »... pengene flyder bort mellem hænderne på ham ... han ved ikke selv, hvor de bliver af« (se ovenfor side 00). Faderen var tidligt klar over Jakobs svaghed over for nydelser og hans letsindighed i pengesager. Advarslerne havde ikke hjulpet, kunne vel ikke, for der var ikke bare tale om dårlige vaner, men om karaktersvagheder. Dem kom Jakob til at betale dyrt for.

2. Del

Politisk basis og folketingsarbejde 1864-80

5. Den politiske situation efter krigen 1864

Som baggrund for to kapitler om Jakob Scavenius' politiske basis, dvs. hans arbejde i organisationer og presse og i valgkredsen og to kapitler om hans valg til Folketinget og hans arbejde dér, skitseres i dette kapitel de komplicerede forhold i Danmark efter krigen 1864.

Det store politiske spørgsmål efter krigen var forfatningen. Næppe var der i slutningen af juli sluttet våbenstilstand, før den politiske kamp begyndte. Danmark havde to forfatninger: Junigrundloven fra 1849 gjaldt kun for det egentlige Danmark, og kun for de anliggender, der ikke var overtaget af novemberforfatningen. Forfatningen af 18. nov. 1863 vedrørte de anliggender, som var fælles for Danmark og Slesvig (udenrigspolitik, finanser og forsvar).

Efter tabet af hertugdømmerne var det meningsløst at opretholde begge forfatninger. Skulle en af dem fortsætte, eller skulle Danmark have en ny forfatning? Herom stod kampen i to år. Når den blev så lang og bitter, var det fordi de politiske partier og grupper gjorde regnskab over udviklingen, siden folkestyret blev indført i 1849. En reaktion var på vej, tilliden til de nationalliberale, som havde været de ledende gennem de sidste 10 år, var rystet. Det var dem, der havde ført Danmark ud i den ulykkelige krig, nu skulle de betale regningen. Stærkest blev der talt af dem, som ønskede at indføre konservative garantier mod de nationalliberale og venstregrupperne. »Sjældent i Danmarks nyere historie har splittelsen, modløsheden og den gensidige mistænksomhed været større end i 1864.«¹

Venstre, som repræsenterede landbefolkningen, var delt i flere grupper. Den største var »Det nationale Venstre«, grundtvigianere ledet af Sofus Høgsbro, snart også af Christen Berg og Frede Bojsen. Fra grundtvigianernes højrefløj med godsejer H. R. Carlsen, Gl. Køgegård, var der forbindelser til de nationalliberale. I størrelse fulgte derefter »Det folkelige Venstre«, hovedsagelig »Bondevenerne«, som stod under ledelse af J. A. Hansen og C. C. Alberti. Den mindste gruppe, længst til venstre, bestod af antimilitarister omkring A. F. Tscherning. Venstregrupperne var enige om, at junigrundloven skulle bevares. De havde flertal i de to folketing, der var næsten identisk sammensat, og i Rigsdagens landsting.

De nationalliberale var embedsmænd og andre borgere, som fra 1830erne var frihedens forkæmpere, og i 1849 blev fædre til junigrundloven. De havde over-

taget regeringsmagten i midten af 1850erne, og de fik nu pålagt ansvaret for den ulykkelige krig. Deres idealer var blegnede i årenes løb; de var blevet skeptiske over for de brede lag, som ville selv og ikke længere anerkendte dem som landets ledere. Under venstregruppernes stigende kritik og talmæssige vækst frygtede de nationalliberale at miste deres position. Deres ledere var de erfarne politikere C. C. Hall, C. E. Fenger og A. F. Krieger. De nationalliberale ønskede, at novemberforfatningen skulle forblive i kraft; de havde flertal i Rigsrådets landsting.

Det gamle Højre, som hovedsagelig bestod af embedsmænd, havde været mod folkestyret og de nationalliberales Ejderpolitik. Gruppen var i tilbagegang, men det var den, der blev kaldt på, da der skulle dannes regering i juli 1864. I spidsen for den nye regering stod C. A. Bluhme, dens mest aktive medlem var finansminister C. N. David. Regeringen og den lille gruppe af højrepolitikere ønskede et konservativt landsting, hvor de nationalliberale ikke havde flertal.

En ny politisk gruppe var ved at danne sig: »De nationale godsejere«. De var konservative, men ikke bundet af det gamle Højre, og de var uden sympati for embedsmændene. Den relativt lille gruppe var stort set uprøvet i politik, men havde handlekraft og politisk talent. Det lykkedes dem ikke blot at få en grundlov efter deres hoved, deres nye Højre blev regeringsparti fra november 1865 og forblev det i resten af århundredet. Godsejernes førstemand var grev C. E. Frijs til Frijsenborg, landets største jordbesidder, deres drivende kraft og politiske vilje var J. B. S. Estrup. Han var mod den almindelige valgret; han ønskede, at de store landbrugere, der var økonomisk bærende og mest selvstændige i forhold til staten, skulle have størst indflydelse på de offentlige anliggender.

Ingen stillede forslag om at ændre Folketinget, kampen kom til at stå om etableringen af et konservativt kammer, og kampscenen var Rigsrådet. Regeringen foreslog, at kongevalgte skulle have sæde også i det nye landsting, og at valgretten skulle gives til dem, som tjente 4.000 kr. om året (i novemberforfatningen: 2.400 kr.), eller svarede 400 kr. i skat (uforandret). Dette ville halvere antallet af nationalliberale vælgere i København, så de nationalliberale opponerede voldsomt; Venstre gik imod både de kongevalgte og den indtægtsbestemte valgret. I begyndelsen af januar 1865 stillede Estrup et forslag, som med mindre ændringer blev gennemført. Valgretten i København og købstæderne skulle gives ikke efter indtægt, men efter beskatning, nemlig til den højest beskattede femtedel af de kommunale vælgere. I landdistrikterne skulle valgretten gives til dem, der havde valgret til amtsrådene, dvs. dels de 1025 sogneråd, dels et lige så stort antal af de højest beskattede.²

Der var parlamentariske muligheder i Estrups forslag. Det svækkede Københavns og købstædernes repræsentation til fordel for landdistrikternes og appellerede derfor til venstregrupperne. De nationalliberale ønskede, at de konservative kræfter blev styrket. Ved at begrænse den privilegerede valgret til de højest beskattede opnåede Højre, at valgretten ikke blev udvidet på grund af pengenes

synkende værdi. Forhandlingerne sled sig afsted i foråret 1865, uden at Rigsrådets to kamre kunne enes. Hos Venstre vaklede fronten. J. A. Hansen troede ikke på, at Rigsdagens landsting ville kunne reddes og indledte i begyndelsen af 1865 forhandlinger med C. E. Frijs. De to forhandlere var under indtryk af en tanke, som vel ikke var ganske ny i Danmark, men aldrig prøvet i praksis: samarbejde mellem små og store bønder. Tanken blev ført frem under valgkampen i maj 1865, bl.a. af Scavenius.³

6. Organisationer og presse 1864-80

I det unge danske demokrati var det politikerne på venstrefløj, der først skabte vælgerorganisationer og en politisk presse, og det var dem, der opbyggede basisorganisationer som sparekasser og brandforsikringsselskaber. De konservative politikere var tilbageholdende ; de fleste af dem havde et navn eller i hvert fald en høj social status, før de gik ind i politik, og deres økonomi tillod dem at betale for møder og anden agitation. Men som Venstre voksede, begyndte de konservative at tage ved lære. Jakob Scavenius blev en af de tidligst og mest aktivt engagerede. I dette kapitel behandles hans virke i Augustforeningen 1864-65, Oktoberforeningen 1865-70, Godsejerforeningen og Dagens Nyheder 1867-80 og hans arbejde for at skabe en konservativ partiorganisation 1873-80.

Augustforeningen 1864-65

Augustforeningen blev Scavenius' springbræt til Folketinget. Foreningen stiftedes i august 1864 af de mest konservative godsejere og embedsmænd og var rettet mod såvel de nationalliberale, der fik skylden for den ulykkelige krig, som mod bondepolitikere. Scavenius meldte sig ind, mens han endnu var i trøjen. Hans navn var med på den første medlemsliste, der blev trykt 12. sept. 1864, da den 2. liste blev trykt 22. okt., var også hans far og brødrene med. Ledende var Frederik Algreen-Ussing ; også dennes bror Otto var med, men i øvrigt optrådte vennerne fra Foreningen af 16. januar 1862 ikke i medlemslisterne. Scavenius kom snart med i foreningens ledelse. Her sad også folketingsmand adjunkt J. C. H. Fischer og den unge jurist Henning Matzen.

Augustforeningen var i det væsentlige en københavnsk forening. Ved udgangen af 1864 var der 1529 medlemmer, medio 1865 1861 ; tallet sank til ca. 1000 i 1867, og i 1869 opløstes foreningen. Foreningens hovedfjende var de nationalliberale, »de doktrinære«, og i 1865 nærmede man sig bondevennepolitikere, der ligeledes havde et regnskab at gøre op med embedsmandspartiet. Endnu 27. april afviste man et samarbejde med Bondevennerne, men da valget var blevet udskrevet 5. maj, begyndte de blade, der repræsenterede foreningens

synspunkter, især dagbladet Flyveposten og ugebladet Enhver Sit, at skrive om et samarbejde i forfatningssagen mellem store og små bønder. Augustforeningen og Bondevennevenstre behøvede hinanden for at få forfatningssagen løst til størst mulig fordel for sig selv.

Hovedopgaven ved valget var at holde »de doktrinære« ude af folkerepræsentationen, hed det i Augustforeningens valgopråb. 28. maj bragte Flyveposten et opråb »Til bondestanden«, hvor programmet blev gentaget og vælgerne opfordret til at spørge alle kandidater, hvad de mente om forslaget om, at alle embedsmænd for fremtiden burde have kongens tilladelse til at sidde i folkerepræsentationen. Samme dag bragte bladet en artikel af J. A. Hansen om, at de nationalliberale havde svigtet demokratiet.²

Dette »program« havde Scavenius selv været med til at udforme, og det var på det, han 30. maj blev valgt til Rigsrådets folketing.

Oktoberforeningen 1865-70

Alliancen mellem Augustinere og Bondevenner bragte foruden Scavenius endnu en godsejer, G. F. O. Zytphen-Adeler til Dragsholm, ind i Rigsrådets folketing. Zytphen-Adeler er blevet kaldt »Tory-demokrat«. Han var en dygtig godsejer samt igang sætter og idemand på flere områder. I 1838 afskaffede han hoveriet, fra 1860 bortforpagtede han godsets gårde i stedet for at bortfæste dem, og i 1873 indførte han en slags udbyttedeling. Som Christiansborgpolitiker havde han svært ved at slå igennem, men som stifter og leder af Oktoberforeningen satte han sig spor.

Zytphen-Adeler og Scavenius var de eneste godsejere i Folketinget efter valget. De ønskede at takke deres allierede i Venstre og sondere, hvor langt alliancen mellem store og små bønder kunne bære. Straks efter, at tinget var trådt sammen, inviterede de J. A. Hansens folketingsgruppe til en middag 15. sept. 1865 på Hotel Phønix. J. A. Hansen sagde i sin takketale, at han ville gøre gengæld, og det gjorde han 10. okt., da politikerne fra Det folkelige Venstre holdt festmiddag på Hotel Phønix for godsejerne i Folketinget og Landstinget. Frijs og Estrup deltog som de mest prominente. Stemningen ved de to sammenkomster var lovende, og ved en middag, der afholdtes 21. nov. 1865 på Hotel Phønix, blev 27 rigsråds- og rigsdagsmedlemmer enige om at organisere sig.

Man valgte navnet »10. Oktober Foreningen«. Dens program var at befæste kongemagten, trænge embedsmændene tilbage fra politisk indflydelse og gøre statshusholdningen mere sparsommelig. De negative sider i programmet var de stærkeste, men fælles fjende har holdt mange politiske alliancer sammen, og det viste sig i de næste år, at oktoberfolkene kunne samarbejde i en del sager, både i

Hotel Phønix var i årtier mødestedet for adelsmænd, diplomater og politikere. Her, få hundrede meter fra familiens residens, deltog Jakob Scavenius fra 1859 i klubliv og utallige møder. Her var han i 1865 med til at stifte Oktoberforeningen, her stiftede han i 1896 Højres Fremskridtsgruppe. Den store bygning lå på hjørnet af Bredgade (tidligere Norgesgade) og Dronningens Tværgade; den ejes i dag af Danmarks kommunistiske Parti og rummer bl.a. dagbladet Land og Folk. Yderst i.h. ses et hjørne af Moltkes Palæ, der nu ejes af Håndværkerforeningen.

foreningen og på Rigsdagen. De spørgsmål; man var klart uenige om, lod man ligge – først og fremmest fæstespørgsmålet. Oktoberforeningen måtte træde varsomt. Det blev besluttet, at der i bestyrelserne på alle niveauer skulle være paritet mellem små og store bønder. I spidsen stod en »overbestyrelse« bestående af 6 bønder og 6 godsejere; den havde initiativet, men lagde megen vægt på at være i stadig forbindelse med de lokale foreninger. Dens ledende medlemmer var Zytphen-Adeler, der blev formand, og J. A. Hansen, der blev næstformand. På »bøndernes« side var de vigtigste medlemmer i øvrigt C. C. Alberti og skolebestyrer F. Frølund, på godsejernes side Georg Grüner og Jakob Scavenius.

Foreningen stod stærkest i Holbæk, Sorø og Præstø amter, hvor Bondevennerne var stærke. Der blev oprettet bestyrelser for 10-12 af de 102 folketingsvalgkredse og for 10 landstingskredse, og efterhånden fik 92 sognekommuner

lokale foreninger. Medlemstallet voksede støt fra 719 medlemmer i foråret 1866 over 1.900 i foråret 1868 til 2.816 i foråret 1870. Oktoberforeningen havde en god økonomi. Bønderne betalte et fast kontingent på 4 kr. om året, godsejerne betalte efter deres økonomiske forhold, dog mindst 200 kr. Konseilspræsident Frijs betalte i 1867 400 kr. som engangsydelse. Foreningen udgav Landbobladet, der efterhånden udviklede sig til et dagblad, og J. A. Hansens Folkebladet modtog i støtte 400 kr. om året. Man annoncerede i konservative blade og understøttede enkelte. Flest penge blev dog anvendt på møder over hele landet, hvor overbestyrelsens medlemmer præsenterede foreningens standpunkter. Der blev også arrangeret folkefester, således i Grüners Raunstrup skov 9. sept. 1866, hvor J. A. Hansen, Alberti, Frølund og H. Hansen talte sammen med Grüner og Scavenius. Ved den lejlighed var de små bønder i flertal, i øvrigt tilstræbte man balance.

Overbestyrelsen mødtes en gang i kvartalet, og Scavenius deltog fra først til sidst energisk i arbejdet. Han var en af de mest benyttede talere, også uden for Sjælland; som regel talte han sammen med J. A. Hansen. I hans egen valgkreds stod Oktoberforeningen stærkt. Mens foreningen i hele Holbæk amt i 1869 havde 496 medlemmer, var der i Præstø amts 1. kreds i 1868 395 medlemmer, i 1869 418 og i 1870 394. Det var ca. 15 % af det totale medlemstal og en meget høj organisationsprocent, for hans stemmetal lå i 1866 på 835, i 1872 på 1.090.³

Foreningen var særlig aktiv ved opstillinger og valg, og resultaterne udeblev ikke. Til Folketinget valgtes i 1866 18-19 oktoberfolk, i 1869 17. I Landstinget var der efter valget i 1866 20, heraf to kongevalgte. Udover samarbejdet ved valgene støttede J. A. Hansens gruppe i det store og hele Frijs' ministerium. Oktoberforeningens ledelse stillede som nævnt sine rigsdagsmedlemmer frit i spørgsmålet om afløsning af fæstevæsenet og ønskede ikke at føre sagen frem. Men i 1869 kunne spørgsmålet ikke hvile længere; de andre venstregrupper førte det frem bl.a. for at sprænge Oktoberforeningen. De ledende godsejere i foreningen var positive over for afløsning. Frijs var på sit gods nået langt i 1865, Zytphen-Adelers reformer er allerede omtalt, og Scavenius solgte som nævnt megen fæstejord. Mange andre godsejere var villige til at afløse fæstevæsenet, men de ville gøre det i deres eget tempo, på deres egen måde, og de afviste tvangsafløsning. Bondevennerne havde tvangsafløsning som et hovedpunkt, allerede da de organiserede sig i 1846 og kunne ikke opgive den.

I begyndelsen af 1870 blev det klart, at parterne ikke kunne enes, og dette var en hovedgrund til, at Frijs nedlagde regeringsmagten i maj. Derefter sendte Oktoberforeningens overbestyrelse spørgsmålet om foreningens fortsatte eksistens ud til afstemning i kredsene; et flertal besluttede, at foreningen skulle opløses, og dette skete kort efter. De endelige formaliteter blev ordnet 31. okt. af Zytphen-Adeler, Grüner, Scavenius, J. A. Hansen og P. Skytte.

Tanken om samarbejde mellem små og store bønder var naturlig, men de

sociale og dannelsesmæssige forskelle var for store til, at et samarbejde kunne realiseres i længere tid udover den situation, som havde fremkaldt det. For Scavenius betød Oktoberforeningen forbindelser og erfaringer. Foreningens arkiv viser, at han ved siden af sin ven, den langt ældre Zytphen-Adeler, var den af godsejerne, som arbejdede mest ihærdigt for foreningen. Hans underskrift ses under næsten alle overbestyrelsens mødereferater.⁴

Godsejerforeningen og Dagens Nyheder

Godsejerforeningen blev stiftet i 1843 med det formål at samle godsejerne mod de begyndende liberale strømninger. Den er den ældste af de interesseorganisationer, som det unge danske demokrati betjente sig af; Bondevenneselskabet blev grundlagt tre år senere. Men i modsætning til dette var Godsejerforeningen hverken stor eller landsdækkende. Næsten alle medlemmer kom fra Sjælland og nærliggende øer, og antallet lå omkring 30, ved udgangen af 1864 var der kun 27.⁵

I januar 1867 blev foreningen »De forenede Godsejere«, stiftet 1856, optaget i Godsejerforeningen og herved steg medlemstallet til ca. 50. Det var en lav organisationsprocent, for der var mellem 300 og 500 potentielle medlemmer. Mange af de vigtigste godsejere var ikke med; Estrup blev medlem så sent som 16. juni 1883.⁶ Godsejerforeningen holdt to medlemsmøder om året i forbindelse med terminsdagene. Bestyrelsesmøderne indskrænkede sig til møder før medlemsmøderne. Foreningens program var klart: beskyttelse af ejendomsretten, respekt for kongemagten, uvilje over for de nationalliberale, modstand mod de krav fra bønderne, der var rettet mod godsejerne, først og fremmest om tvungen fæsteafløsning. Foreningen virkede for at få valgt godsejere til de lovgivende forsamlinger, den sendte adresser til kongen og ytrede sig af og til i pressen. Formand i den lange periode 1843-64 var P. B. Scavenius der var en af stifterne. Han efterfulgtes af kammerherre Wichfeld, Engestofte på Lolland. Derefter var brødrene Frederik Moltke (Bregentved) og Christian Moltke (Lystrup) formænd, fra 1883 Tage Reedtz-Thott. Sekretær var Jørgen Jacob Nielsen, der tillige var sekretær i Oktoberforeningen. Jakob Scavenius blev optaget i juni 1867, altså mens han endnu var gårdejer. Carl blev optaget i juni 1876, fætter Otto et år senere.

Godsejerforeningen var snarere en klub for politisk aktive godsejere end en interesseorganisation, men den kunne rejse penge, og for penge kunne der etableres et talerør i dagspressen. Hertil valgte man det københavnske dagblad Dagens Nyheder, grundlagt 1868. Scavenius' ven fra studenterårene, cand. polit. Carl Carstensen blev medarbejder ved Dagens Nyheder 1868, tre år senere blev han medredaktør, og 1. okt. 1873 eneredaktør.

Carstensen var en af Højres ledende polemikere, stærkt national og kritisk over for de nationalliberale. Han gjorde Dagens Nyheder til »et slags halvlietterært boulevardblad«, som havde sin egen profil i den københavnske presse. Men bladet blev aldrig økonomisk velkonsolideret eller stort. Det nåede 1870 et oplag på 7.000 eksemplarer, men lå i de følgende år mellem 3.000 og 5.000. De nærmeste konkurrenter blandt københavnske blade havde to-tre gange flere.⁷

Godsejerforeningen, hvis årlige budget lå mellem 10.000 og 20.000 kr., støttede fra 1871 Dagens Nyheder med flere tusinde kroner om året, og desuden støttede flere medlemmer bladet af egen lomme. 19. juni 1874 skrev Krieger i sin dagbog, at bladet var i store økonomiske vanskeligheder, men at Scavenius havde besluttet at holde det gående formentlig i samarbejde med formanden, Frederik Moltke.⁸ I november indtrådte de som kautionister for Carstensen's gæld på 13.278 kr. til papirleverandøren, Drewsen & Sønner. Gælden blev afviklet i jan. 1881.⁹ Fra april 1875 til april 1877 dækkede Scavenius, Reedtz-Thott og Frederik Moltke med ca. 17.000 kr. bladets underskud. Lånene gik enten til Dagens Nyheder eller til Carstensen personlig.¹⁰

Godsejerforeningen støttede fra midten af 1870'erne enkelte konservative provinsblade, og den konservative generalkorrespondance ved journalist Niels Hansen fik hvert år nogle hundrede kroner i støtte.

Organisering af Højre 1873-80

Venstregrupperne forenede sig i 1870, og i 1872 vandt de flertallet i Folketinget. Højre kom senere i gang, først fra og med valget i nov. 1873 begyndte højrefolk at interessere sig for at opbygge en organisation. I dette arbejde kom Scavenius til at spille en væsentlig rolle.

Da valget blev udskrevet, udsendte 35 folketingsmedlemmer fra Højre, De nationalliberale og Mellempartiet et »Politisk manifest«. Scavenius var underskriver sammen med bl.a. Lars Dinesen og Holstein-Ledreborg. Manifestet vendte sig mod venstreflertallets krav om parlamentarisme og angreb Venstre for at have modsat sig finanslovsforslaget's overgang til 2. behandling.¹¹

I jan. 1874 blev rigsdagsmænd fra Højre, Mellempartiet og De nationalliberale indkaldt til et møde om, hvorledes man kunne »værne om grundloven«. Den nationalliberale landstingsmand, redaktør af Fædrelandet Carl Ploug, som havde udsendt indbydelsen, havde været aktiv i de fleste af de komiteer, der var dannet for valg af nationalliberale i København siden indførelsen af den frie forfatning. Han kom til at betyde meget for De nationalliberales og Mellempartiets tilslutning til det nye Højre. Mødet fandt sted 26. jan., og Krieger beretter i sin dagbog, at »adskillige« medlemmer fra begge ting deltog, at Frijs støttede forslaget, men at de fleste folketingsmænd var betænkelige, således Scavenius,

der anførte, at man ikke burde tirre Venstre, som syntes tilbøjelig til at vedtage en finanslov. Der blev nedsat et udvalg bestående af landstingsmændene Carl Ploug og smed S. Pedersen og folketingsmændene Lars Dinesen, som var på vej fra Venstre til Højre og godsejer Erik Skeel, som tilhørte De nationale godsejere.¹²

Udvalget indkaldte til møde 3. marts 1874 om stiftelse af »en forening for udbredelse af politisk oplysning, som indtil videre hverken selv eller gennem noget af sine medlemmer træder offentligt frem«. I mødeindkaldelsen blev foreningens virksomhed fremstillet således: 1) At yde provinspressen litterær og om nødvendigt materiel bistand; 2) at udgive »småskrifter, der fremstille de virkelige forhold i et sandt lys«; og 3) at stille talere ved større møder. Midlerne til denne virksomhed skulle indskydes af rigsdagsmændene, som kunne indsamle dem i hver sin kreds. Det var beskedent: At hjælpe provinspressen, udgive pjecer og stille talere! Afgørende måtte det blive, hvor mange penge foreningen fik at virke med, og hvem der administrerede pengene.

Mødet 3. marts blev afholdt i Landstinget; der deltog næsten 40 rigsdagsmedlemmer, som støttede initiativet og dannede »en forening af rigsdagsmænd for udbredelse af politisk oplysning«. Til virksomheden blev føjet et punkt: »At indlede forbindelser med politiske mænd i landets forskellige egne, for at tilvejebringe samvirken under indtrædende omstændigheder«. Punktet var væsentligt, fordi rigsdagsmændene nu viste interesse for, at deres lokale tillidsmænd indgik i en større sammenhæng. Mødedeltagerne enedes om at indskyde penge, og de udpegede et forretningsudvalg på 7 medlemmer. Foruden Ploug, Dinesen og Skeel var det redaktør C. St. A. Bille, statistikeren Marius Gad, smed S. Pedersen og Scavenius. Ved udgangen af april 1874 bestod foreningen af 60 medlemmer: praktisk talt alle Landstingets godsejere og fra Folketinget alle af Mellempartiet og de fleste nationalliberale. Det har ikke været muligt at lokalisere foreningens arkiv; oplysningerne stammer især fra Plougs arkiv.

Foreningens virksomhed bestod i at uddele støttebeløb og lave agitation. I marts 1878 fik Ploug trykt en oversigt, som viste, at der i april 1874 var indkommet 3.652 kr. I Landstinget var grev Frijs den største bidragyder med 600 kr., to andre godsejere gav 200 kr. hver, resten gav mindre. I Folketinget gav Scavenius og Ingerslev hver 200 kr., resten gav små beløb, de fleste 4-10 kr. Mænd uden for Rigsdagen gav i alt 638 kr.; det var godsejerne Skeel til Birkelse og Tage Reedtz-Thott hver 200 kr., Peder Scavenius 100 kr. og endelig blev det eneste beløb fra en kreds, 138 kr., indsamlet af Dinesens gode ven, S. Lybye i Salling. Pengene blev anvendt til følgende formål: Først et antal småskrifter, som blev udgivet allerede i marts 1874. Af dem skal nævnes N. Hansen: *Kongens magtstilling* (1000 eksemplarer), P. E. Olsen: *Slaget ved Arninge og Keldernæs* (1000 eksemplarer), Otto Møller: *Politik og kristendom* (500 eksemplarer) og enkelte andre, i alt 3350 eksemplarer, understøttet med 1030 kr. Desuden blev der givet

tilskud til Hjørring Amtstidende (600 kr.) og til »bogholder Faber til foredrag for arbejderne« (300 kr.). De fleste penge blev således anvendt i de nærmeste uger. Senere blev der ydet et lån på 800 kr. til endnu en betrængt højreredaktør, M. Vogelius i Frederikshavn. Rejseudgifter til politiske møder, især for Lars Dinesen, androg 634 kr., og 100 kr. udbetaltes til Niels Hansen, Den konservative generalkorrespondance. Resten blev anvendt til trykkeudgifter.¹³ Initiativet i 1874 førte ikke umiddelbart til ret meget, men det var dog højregruppernes første forsøg på at etablere et permanent organisations- og pressearbejde. Det har ikke tidligere været omtalt i historieskrivningen og er derfor blevet behandlet ret indgående her. Ploug og Scavenius tog to år senere arbejdet op igen, og da med bedre resultat.

Ved folkevalget 25. april 1876 blev Mellempartiet næsten udslettet. Grænserne blev trukket skarpere op mellem de to store partier, og for højremænd blev det klart, at partiet måtte organiseres bedre. Igen var Ploug den, der gav signal til samling. I Fædrelandet skrev han, at Mellempartiets store tab var beklagelige, men han havde det håb til Højres folk, »at de, når Rigsdagen atter samles, ville forandre deres holdning, thi overfor et tæt sammensluttet, vel organiseret og styret parti, er splittelse i mindre grupper den sikre vej til nederlag, medens den eneste vej til fremgang og sejr ligger i opgivelsen af sine personlige ønsker og meningsforskelligheder om underordnede spørgsmål og så så fast en organisation, som det er muligt at opnå ... Lad da det lidte nederlag være signalet til, at vi ville danne, hvad hidtil ikke har bestået, skønt det så ofte er blevet påstået – et forenet Højre!«.¹⁴

Cirka en måned efter valget indkaldte Ploug (og muligvis andre – der blev ikke anført navne) til en forhandling 14. juni 1876 i Landstinget om at danne »en almindelig dansk vælgerforening«. Denne skulle have til formål at få »oplyste, fædrelandskærlige og selvstændige mænd valgt til Rigsdagen, og det skulle ske ved: 1) organisationer i de enkelte kredse, 2) støtte til provinsblade, 3) udsendelse af oplysende skrifter og 4) afholdelse af orienterende foredrag. Disse veje til målet var de samme som i 1874, men den sidst tilkomne, lokalorganisering, var i 1876 blevet nr. 1.

Der blev ikke afholdt møde den 14. juni. Krieger skriver, at Scavenius bremmede planerne, fordi han ville se, hvad der »kommer ud af forsvarsudvalgets henvendelser«.¹⁵ Grunden var Scavenius' stærke ønske at få et forlig om forsvarsordningen. Søndag 18. juni skrev han til Ploug, at man måtte afvente mødet næste dag i udvalget om befæstningen: ville udvalget fremme sagen?¹⁶ Det ville det ikke. 19. juni skrev Scavenius til H. R. Carlsen: »Det er nu afgjort, at Venstre ikke vil gå ind på nogen forhandling om forsvarssagen. Jeg antager derfor, at der bør gåes til dannelsen af en almindelig forening rettet imod Venstre rundt omkring i landet.«¹⁷

Planer for en sådan forening havde han klar. Samme dag stillede han Ploug et udkast til en »Forening til forsvar«. Det var håndskrevet og forsynet

med mange rettelser, skrevet med Scavenius' hånd. Udkastet blev trykt uden ændringer. Øverst lod Ploug trykke en meddelelse om, at »Forening til Forsvar« skulle behandles på møde 23. juni i Landstinget. Udkastet med mødeindkaldelsen må han have fordelt senest 20. juni, for samme dag noterede Krieger i sin dagbog: »Scavenius har skrevet et forslag til en vælgerforening til forsvar; hvorom der skal forhandles på fredag«. Grev Frijs skrev 22. juni til Ploug, at han desværre ikke kunne deltage i mødet, men at han tiltrådte dannelsen af den foreslåede forening.¹⁸

Af udkastet fremgik, at Scavenius med »forsvar« især tænkte på forsvar af det bestående: A. Opretholde grundloven og modsætte sig »et folketingsoverherredømme«; B. Fremme selvhjælpsforeninger som sparekasser og alderdomsforsørgelseskasser og modarbejde alle socialistiske bestræbelser; C. »Fremme folkeoplysningen på dansk og religiøst grundlag ...« og D. Virke for en kraftig udvikling af forsvarsvæsenet. Foreningen skulle organiseres lokalt i kommuner og folketingsvalgkredse, og en fællesbestyrelse skulle koordinere arbejdet ved valgene og i pressen. I sidste paragraf blev det understreget, at »foreningen er kun til forsvar ... den står således åben for alle, der vil tilslutte sig dens formål«; til slut hed det, at man ikke ønskede et fast sluttet parti, og at rigsdagsmændene ikke var forpligtede til at »slutte sig sammen på nogen bestemt ydre måde«.

Mødet 23. juni 1876 var ifølge Krieger »noget sparsomt besøgt«, og folketingsmændene Lars Dinesen, C. Petersen og Jagd ville ikke vide af nogen fællesorganisation: »De frygtede for at indtræde i et forenet Højre«.¹⁹ Krieger så med skepsis på det meste af dette. Mange højrepolitikere frygtede for et forenet Højre, de ønskede ingen indblanding i forholdet mellem politikerne og deres vælgere. Alligevel kunne Krieger slutte sit referat med, at »Ploug og Scavenius anmodedes om at sætte sagen i gang på bedste måde.« Dette carte blanche var netop hvad de to organisatorer ønskede. I begyndelsen af august udsendte de en »Privat henvendelse« (dateret 31. juli 1876), først til 40 rigsdagsmænd, derefter til 20-30 »pålidelige mænd«, mest forhenværende kolleger over hele landet, som de opfordrede til at danne lokale vælgerforeninger med følgende program:

1. At opretholde og væрге mod alle angreb franeden som fraoven den ved grundloven fastsatte statsorden og magtfordeling;
2. At bringe alle fornødne ofre for at tilvejebringe et kraftigt forsvar af fædrelandets selvstændighed;
3. At befordre fremskridt i alle retninger, således at alle gyldige hensyn agtes ved det beståendes ændring;
4. At støtte alle forstandige bestræbelser for at forbedre de arbejdende klassers økonomiske stilling og sædelige holdning.

Ploug og Scavenius bad om tilbagemelding senest i første halvdel af oktober;

samtidig ville de gerne have oplyst, om der lokalt var ønsker om, at der »i hovedstaden ved medlemmer af rigsdagen oprettes et fælles organ – centralkomité – for samtlige vælgerforeninger, der kunne udgøre et forbindelsesled ...«. Denne private henvendelse blev trykt i 1500 eksemplarer.²⁰ Initiativet fik en rimelig succes. I efteråret 1876 og foråret 1877 oprettedes et antal vælgerforeninger, således Mors 23. sept., Ålborg, Hjørrings amts 3. valgkreds 5. dec. og Hjørring amts 2. valgkreds i jan. 1877 (her var Peder Scavenius aktiv). Formålparagrafferne for alle disse foreninger var som i Plougs og Scavenius' henvendelse. De udaterede og foreløbige love for Odense amts 1. valgkreds var i ord og vendinger påvirket af Ploug og Scavenius. I Holbæk amts 1. kreds oprettedes i 1877 en forening, der snart blev fulgt af foreninger i 2. og 4. kreds. Vælgerforeningen i Store Heddingskredsen 1876 omtales i næste kapitel.²¹

Også på Rigsdagen begyndte de konservative at samle sig. I dec. 1877 kaldte Dagbladet og Fædrelandet til samling.²² I foråret 1878 begyndte folketingsmænd fra De nationalliberale, nogle fritstillede, bl.a. Scavenius, og resterne af Mellempartiet at holde fælles møder, og i februar 1879 fik de en fælles bestyrelse. Den bestod af C. C. Hall, C. St. A. Bille, C. V. Rimestad, Scavenius, Lars Dinesen, gårdfæster N. Andersen og godsejer H. P. Ingerslev. Hall blev formand, senere på året blev han afløst af Ingerslev. Scavenius skrev i juni 1879 til Dinesen om Højres organisering, men fulgte det ikke op.²³ Landstingets Højre organiserede sig i 1879 med W. Haffner som formand; han blev tillige formand for fællesbestyrelsen for Landstingets og Folketingets højregrupper.

Ved valget i jan. 1879 gik Højre frem; oppositionen var splittet, og bestræbelserne for organisering gik i stå for en tid. Efter de dårlige valg i 1881 blev de taget op igen, men da var Scavenius blevet minister, og som sådan deltog han ikke i organisationsarbejde.

7. Store Heddingekredsen 1865-1880

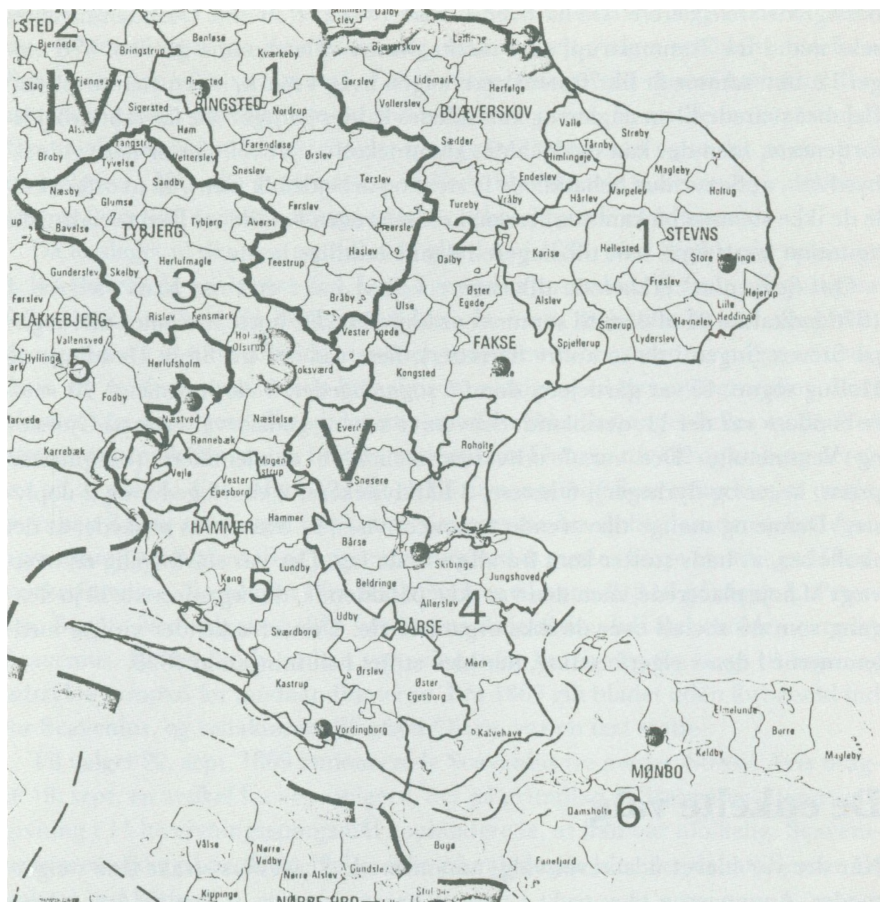
Valgkredsen og vælgerne

Præstø amts 1. valgkreds bestod 1849-94 af Stevns herred med 12 sogne og en bræmme af 8 sogne mod vest: Valløby (med Vallø Stift), Tårnby, Hårlev og Himlingøje sogne i Bjæverskov herred og Spjellerup, Vemmetofte (med klosteret), Karise og Alslev sogne i Faxe herred.

I 1870 var valgkredsens befolkningstal 16.190: 11.713 i Stevns herred, 2.136 i Bjæverskov herred og 2.341 i Faxe herred. Hovederhvervet var landbrug, og jorderne hørte til de bedste i landet. Gjorslev var det dominerende gods, men også Vallø Stift, Vemmetofte Kloster og grevskabet Bregentved havde betydelige arealer, især skove. Der var en snes proprietærgårde, i øvrigt blev jorden fæstet, lejet eller ejet af »små bønder«: 729 gårdejere og 813 husmænd. De havde gode muligheder for at supplere deres indtægter ved fiskeri, båd fart med egnens produkter til København eller arbejde i skovene og ved klinten. Endelig var der i valgkredsen relativt mange huse, som der ikke hørte jord til, nemlig 724. Her boede daglejere, arbejdsmænd, håndværkere, fiskere, klintearbejdere og skovarbejdere, som måtte søge arbejde på gårde eller godser. Det er ikke blevet undersøgt, hvor mange af dem, der arbejdede på Scavenius' godser eller virksomheder, men anslår man halvdelen, er det næppe overdrevet.

Mens Højres øvrige folketingsmænd repræsenterede kredse med store købstæder, var Scavenius valgt i en kreds, som i al hans tid var meget landlig. Dens befolkning voksede kun svagt. I 1890 var der 16.898 indbyggere. Store Heddinge var den eneste købstad, den havde i 1870 1.406 og i 1890 1.681 indbyggere. Antallet af gårde voksede i de samme år med 81 til 810, antallet af huse voksede med 481 til 2.018. Der blev altså flere beboere, der ikke levede af landbrug eller ikke af landbrug alene.¹

Antallet af vælgere var i 1870 2.743, i 1892 3.162. Hvem stemte på Scavenius? Vi ved det ikke, for der er ikke bevaret valglisten fra denne valgkreds. De »fødte« konservative vælgere (store jordbesiddere og erhvervsdrivende, højere embedsmænd og alm. byboere) kunne ikke sikre hans valg. Også små og mellemstore bønder, fiskere, søfolk og arbejdere stemte på ham. En konservativ, paternalistisk påvirkning udgik fra godserne Gjorslev, Bregentved, Vallø og Vemmetofte, og Højre stod stærkt i flere sognekommuner; det gjaldt navnlig

De seks valgkredse i Præstø amt. 1. kreds, Store Heddingekredsen, bestod i Scavenius' tid af Stevns herred + 8 sogne mod vest. Prikkerne angiver afstemningsstederne.

Holtug, hvor sognefogden, gårdejer P. Jensen og lærer V. Bau var ledende. Venstre gik frem i landbefolkningen over hele landet, men i Store Heddingekredsen fik partiet ikke flertallet før 1895, da Scavenius havde trukket sig tilbage.²

Gjorslevs funktionærer, håndværkere og arbejdere har uden tvivl fundet det naturligt at stemme på Scavenius. En anden sikker vælgergruppe var klintearbejderne. For at sikre arbejdskraft til klinten havde allerede Jakobs bedstefar delt flest mulig af gårdene langs klinten i huse. Af ca. 75 klintearbejdere boede o. 1870 ca. 50 i byerne Højerup og Tommestrup. De var mere afhængige af »herskabet« end gårdejerne og stemte på det i egen interesse. I klinteregnskabet for 1866 ligger et bilag for godtgørelser for valgdagen 4. juni 1866 til 68

navngivne stenskærere. De fik hver 4 mark (= ca. 1,30 kr.). Desuden nævntes seks mand fra Tommestrup, som mødte, »men ville stemme gratis«. Ved valget 12. okt. samme år fik 70 stenskærere igen hver 4 mark, ingen stemte gratis.³ Beløbet svarede til en dagløn og kan således kaldes godtgørelse for tabt arbejdsfortjeneste, men det kan også kaldes stemmekøb ... Nuvel, der er flere vidnesbyrd om, at Scavenius behandlede fæstere og arbejdsfolk pænt, så hvorfor skulle de ikke stemme på kammerherren, kredsens egen kandidat? Den socialistiske agitation fandt først sent tilhængere i denne landlige kreds.

Om Scavenius' erklærede tilhængere ved vi mere end om hans vælgere. I 1876 indkaldte 81 af dem til sommerens højrefest. De hørte hjemme i alle sogne på Stevns (ingen i de to andre herreder), flest var der fra Store Heddinge og Holtug sogne. 40 var gårdejere, deraf 5 sognefogeder, 3 var husmænd. At »store bønder« var der 11, deriblandt Scavenius selv og godsforvalterne på Gjorslev og Vemmetofte. Der var 7 erhvervsdrivende, 6 akademikere (borgmester, præst, læger og dyrlæger), 6 lærere, 3 håndværkere, 2 skovfogeder og 2 uoplyste.⁴ Denne og mange tilsvarende annoncer viser, at Scavenius ønskede, at det skulle ses, at hans støtter kom fra alle sociale lag. Der var selvfølgelig en overvægt af højt placerede, men den var ikke påfaldende, de organiserede lå jo dengang som nu socialt over de ikke-organiserede. Desværre kender vi ikke medlemmerne i den vælgerforening, der blev stiftet i slutningen af 1876.

De enkelte valg

Når der var blevet udskrevet valg, annoncerede Scavenius straks sine vælgermøder. Annoncerne blev trykt i næsten hvert nummer af Stevns Avis, noget sjældnere fremkom de i Faxe Avis og Kjøge Avis.

I de første år var der næsten ingen politisk debat på vælgermøderne, for trods ivrige opfordringer deltog kandidaterne ikke i modpartens møder, og de blev ikke konfronteret før på selve valgdagen. Men møderne var livlige alligevel, og antallet af deltagere lå mellem 50 og 200.

Der blev agiteret energisk fra begge sider. Agitatorer drog rundt i kredsene (se omtalen af valg 1887), og der har utvivlsomt været megen diskussion både under møderne og uden for disse. Det er sandsynligt, at Scavenius har »givet en omgang«, når han holdt møder på kroer.

Valgstedet var Store Heddinge. Fra tribunen på torvet blev kandidaterne anbefalet af deres stillere, gav en kort redegørelse for deres program, lod sig udspørge (interpellere) af vælgerne og fik en debat med modkandidaten. Derefter blev der foretaget afstemning ved håndsoprækning. En kandidat kunne få så mange hænder, at modkandidaten (modkandidaterne) erkendte nederlaget, så var valget afgjort »ved kåring«. Men som regel blev der forlangt »navnlig af-

stemning«, og det kunne vare flere timer, inden alle havde afgivet deres stemme. Afstemningen var ikke hemmelig. Hver enkelt vælger meddelte listeføreren, hvem han ville stemme på. Listeføreren anførte så i den af kommunalbestyrelsen udskrevne valgliste ud for vælgerens navn, hvem denne stemte på. Denne afstemningsmåde gjorde det muligt for listeføreren og andre at øve tryk på vælgeren. Når alle stemmer var indført, blev de talt sammen og valgbestyrelsens formand, normalt borgmesteren, bekendtgjorde resultatet.⁵

Da forslaget til den nye grundlov lå klar i maj 1866, blev Rigsdagen opløst og bekræftelsesvalg udskrevet til 4. juni. Scavenius ønskede at få sæde i Rigsdagens folketing og stillede sig derfor mod Lars Hansen, som ville bevare sin plads. Scavenius ses at have afholdt to møder, som blev annonceret tre gange i Stevns Avis. På møderne anbefalede han sig som »jasiger« til den nye grundlov, Lars Hansen var »nejsiger«. Kandidaterne optrådte ikke ved noget fælles møde. Ved afstemningen fik Scavenius 1066 stemmer; Lars Hansen fik 719 og trak sig derefter ud af politik. Før valget 12. okt. 1866 annoncerede Scavenius kun et møde, men han deltog som noget nyt i et af Venstres møder og fik desuden (efter egen anmodning!) lejlighed til at præsentere sig ved et møde i Store Heddinge Håndværkerforening. Resultatet blev 835 stemmer til ham, 219 til gårdejer L. Petersen, Strøby. Ved valgene i 1866 var Stevns Avis endnu lidt forbeholden over for Scavenius. Bladet fandt, at han var svinget for hurtigt og for langt til højre og udtrykte sympati for modkandidaterne. Fra 1869 gik bladet uden forbehold ind for Scavenius, og redaktøren, Siegfred Olsen, var en fast støtte.

Til valget 22. sept. 1869 annoncerede Scavenius tre møder. Stevns Avis bragte 18. sept. en artikel fra »en vælger«, der på grundlag af Scavenius' stemmeafgivning i 14 lovgivningsspørgsmål konkluderede, at han var ufolkelig. Scavenius svarede ikke på artiklen. Heller ikke på valgdagen blev der debat; Scavenius valgtes ved kåring.

Fra og med 1872 var der flere vælgermøder, mere agitation, også i aviserne. Men det var stadig sjældent, at de forskellige kandidater deltog i fælles møder eller i skriftlig polemik. 12. sept. 1872 skrev Scavenius i Stevns Avis en henvendelse til vælgerne om sit program, og den 19. blev han anbefalet i et anonymt indlæg. Ved valget 20. sept. nåede stemmeprocenten så højt som 61,5 pct. (for hele landet var den kun 40,4 pct.); Scavenius fik 1090 stemmer, ungkarl Niels Nielsen, Lille Heddinge, 598. Før valget 14. nov. 1873 annoncerede Scavenius 9 møder og herudover afholdt han endnu to. Venstre stillede ingen modkandidat, så stemmeprocenten blev kun 50,4; landsgennemsnittet var 51,7. Scavenius fik 1036 stemmer, mod ham blev afgivet 377.

Til valget 25. april 1876 annoncerede Scavenius 10 møder. Venstre forsøgte at finde en lokal kandidat, men forgæves. Kort før valget opstilledes forstander Jeppe Tang, Blågårds Seminarium. Også denne afholdt mange møder; i hans møde i Store Heddinge 20. april deltog Scavenius. Stemmeprocenten for hele landet var 48,2, Store Heddingekredsen satte rekord med 73,3. Fra og med det-

te valg var valgdeltagelsen i denne kreds markant højere end landsgennemsnittets. Scavenius vandt med 1168 stemmer mod 857. 7. dec. 1878 talte Scavenius ved vælgerforeningens møde i Store Heddinge. Et par uger senere blev der udskrevet valg til 3. jan. 1879. Scavenius indbød til 9 møder i dagene 22.-31. dec. Fra og med dette valg blev det almindeligt, at kandidaterne optrådte ved hinandens møder. 22. dec. mødte Scavenius på Venstres møde i Store Heddinge. Kandidaten var den lokale gårdejer, amtsrådsmedlem Niels Nielsen; han fik hjælp af Viggo Hørup, som udtalte, at Scavenius var »som for tre år siden, fast, vidende hvad han ville og ubestikkelig.« Scavenius blev støttet af sine to faste folk, overretssagfører H. E. Ovesen og distriktslæge J. Rosen. 300 skal have deltaget i mødet, som blev vidt refereret. 26. dec. blev kandidaterne igen konfronteret, og Nielsen blev hjulpet af Venstres folketingsmand fra Faxekredsen; der deltog kun 100. Ved valget fik Scavenius 1133 stemmer, Nielsen 795. Stemmeprocenten var 66,7, for hele landet 46,9.

Ved valgene fra 1865 til og med 1879 var Scavenius' aktivitet stigende. Hans taler blev mere aggressive over for Venstre og konkluderede efterhånden altid, at kun regeringen kunne føre den nødvendige politik – det ville først og fremmest sige betrygge landet ved et stærkt forsvar.

Anden politisk virksomhed

Tidligt i sin politiske karriere fik Scavenius en nyttig erfaring i kommunalpolitik. Som gårdejer på Segnhusgård indvalgte han for en periode af seks år i Store Heddinge landsogns sogneråd. I det første møde i det nye sogneråd, 2. jan. 1868, blev han valgt til formand. Sognerådet holdt ca. 10 møder om året, forretningerne vedrørte især veje, skoler og fattigforsorg. Scavenius førte selv forhandlingsprotokollen og skrev de få breve, der skulle skrives. Hans tid som sognerådsformand blev kort, for i sept. 1869 flyttede han som nævnt til Gjorslev, der lå i Holtug sogn; han var dog medlem til udgangen af 1870.⁶

I de første mange år var Scavenius sikker i sin valgkreds. Store Heddinge havde som andre købstæder næsten kun højrevælgere, og også i landdistrikterne stod han stærkt. Alligevel var hans mødevirksomhed betydelig. Den blev tilrettelagt af ham selv og organiseret af nogle få medhjælpere, især godsforvalter Bartholdy og forpagter August Ovesen, Højstrup. Dennes søn, Henrik E. Ovesen, var den ledende kraft i Højres arbejde, fra han 1869 etablerede sig som sagfører i Store Heddinge, til han døde 1903. Ovesen var en af byens og egnens matadorer: Medlem af byrådet, i bestyrelsen for sparekassen, formand for skytter og våbenbrødre o.m.a.

Kort efter 1866 blev det almindeligt over hele landet, at både Venstre og Højre fejrede grundloven ved møder eller fester. Fra og med 1872 afholdt Højre

Folketfest.

Vi underskrevne tillade os herved at indbyde Mænd og Kvinder til en Folketfest i Louisenborg Skov ved Storchedinge Søndage den 16de Juli d. A. for med hinanden at drøfte Tidens brændende Spørgsmaal. Festen vil begynde Kl. 4 og Kl. 4 $\frac{1}{2}$ bliver der holdt Taler, hvor Enhver, som maatte ønske det kan få Ordet.

Derefter afholdes et Fællesmaaltid og der bliver sørget for Dandskabet.

Afdgangen til Festpladsen betales med 25 Ore.

Andresen, Byrlage, Storeb.	N. Andersen, Omb., Lommestrup.	Njal Børresen, Omb. Magleby.	Bartholby, Kammeraad, Sjorslev.
Bau, Lærer, Holtug.	Buck, Lærer, Pavnlev	Jens Christensen, Omb., Lund.	Niels Christensen, Omb., Lund.
Jens Christoffer, Omb., Lund.	Dibbern, Korpagter, Bredeløkke	Finsen, Stiftsforvalter, Ballo.	Henriksen, Lærer, Froslev.
Ole Hansen, Holtug.	Hansen, Murerm., Etb.	Jens Hansen, Omb., Stroy.	Houg, Forp., Høistrup.
Christen Hansen, Parcellist, Lommestrup.	Jens Henriksen, Omb., Sjorslev.	J. Hoffmeyer, Kammeraad, Etb.	Boul Hansen, Omb., Holtug.
H. Hansen, Klipinge Meierigaard.	B. Jensen, Lærer, Lyderslev.	Anders Jensen, Omb., Pavnlev.	Niels Jensen, Lærer, Holtug.
P. Jensen, Sognek., Holtug.	B. Jørgensen, Sjovk., Kirkeflov.	Lars Jensen, Omb., Naaby.	Jørgen Jørgensen, Parcellist, Biekerup.
y. B. Jensen, Omb., Lyderslev.	Jens Jensen, Stovf., Magleby.	Niels P. Jensen, Omb., Pavnlev.	Daniel Jørgensen, Koch, Sognek., Stroy.
Jeppe Larsen, Omb., Holtug.	Anders Larsen, Lærer, Pavnlev.	u. Hans Larsen, Omb., Barpelev.	u. Niels Larsen, Omb., Naaby.
Perter Larsen, Omb., Lommestrup.	Hans Nadsen, Plulmb., Sjorslev.	y. Niels Nielsen, Omb., Froslev.	Christoffer Nielsen, Omb., Lund.
Jens Nielsen, Sognek., Magleby.	Jørgen Nielsen, Sognek., Sjorslev.	Lars Nielsen, Ebbk., Lyderslev.	N. Nielsen, Sognek., Øjevno.
Hans Nielsen, Næsteb, Lærer, Stroy.	Niels Olsen, Omb., Froslev.	Lars Olsen, Omb., Naaby.	H. Olesen, Sagf., Stor. h.
N. Olesen, Forp., Høistrup.	Siegfr. Olsen, Storebejinge.	Hans Poulsen, Omb., Froslev.	Søren Pedersen, Omb., Sjorslev.
Hans Pedersen, Omb., Stroy.	P. Pedersen, Omb., Kromand, Stroy.	Ole Peitersen, Omb., Lilleb.	N. Rasmussen, Omb., Stroy.
P. Rasmussen, Smed, Stroy.	Hans Rasmussen, Omb., Magleby.	B. Rasmussen, Omb., Biekerup.	Chr. Rasmussen, Bager, Høistrup.
Lars Rasmussen, Ebbk., Pallehed.	Chr. Richardt, Storehd.	Reck, Storehd.	Rosen, Storehd.
Scavenius, Sjorslev.	Salicath, Storehd.	J. Svendsen, Storehd.	Hans Iver Sørensen, Omb., Magleby.
Ihor Sørensen, Omb., Skjorpinge.	P. Stage, Omb., Holtug.	N. Stage, Bogskov.	Toftte, Maler., Etb.
Søren Thomsen, Omb., Pavnlev.	Valentiner, Forp., Sjorslev.		

Det krævede en extra indsats at få valgt en højremænd i den landlige Store Heddingekreds, og den ydede Scavenius og hans tilhængere i alle årene. Møderne var mange og livlige, og stemmeprocenten var markant højere end lands gennemsnittet. Denne annonce er fra Stevns Avis 13. juli 1876.

i Store Heddingekredsen næsten hvert år både et grundlovmøde og en folkefest med politiske taler. Stedet kunne være Gjorslev Bøgeskov, proprietær F. Svendsens Louisenborg Skov eller Kirkeskov (begge ved Store Heddinge). Folkefesten var altid henlagt til en søndag, og programmet lå fast: Man begyndte kl. 15 eller 16; Scavenius samt nogle lokale og (senere) indkaldte højremænd holdt korte taler. Derefter var der fælles spisning med sang og skåltaler, og aftenen sluttede med underholdning: keglebaner, karusseller, kraftprøver, dans og fyrværkeri. Entreen var gratis eller næsten gratis, måltidet kostede 6-8 kr. I 1872 indkaldte Scavenius og hans støtter til grundlovsfest, 25. juli afholdt Store Heddinge Håndværkerforening en fest til minde om slaget ved Isted, og 5. sept. var der skyttefest. Så var der varmet op til folketingsvalget 20. sept.⁷ I 1873 var der først grundlovsfest og 25. juli folkefest. Over 2.000 skal have deltaget i den sidste, bl.a. mange skytter og våbenbrødre. Fra og med folkefesten 10. sept. 1874 blev der indkaldt politikere til at tale ved sommerfesterne. Det første år var der hele tre: J. A. Hansen, P. C. Zahle og Lars Dinesen, Festen blev ledet af H. E. Ovesen. Den åbnedes af borgmester og byfoged Carl Salicath, der optrådte ved mange højremøder, indtil han 1878 overtog de samme embeder i Næstved. 1.500 skal have deltaget.

1876 var et vigtigt år i kredsen. Venstrefolk grundlagde Østsjællandss Folkeblad (udg. i Køge), og om sommeren forsøgte de at danne »strikekasser«, der skulle hjælpe de mennesker, der blev afskediget af Scavenius, fordi de ikke stemte på ham. Der lå en grov beskyldning i dette initiativ; desværre har det ikke været muligt at konstatere, hvad der lå bag det, eller hvad det førte til.⁸

Folkefesten 1876 blev afholdt 16. juli i Louisenborg Skov; den samlede over 2.000 deltagere, som holdt ud fra kl. 16 til hen på morgenen. Talerne var Scavenius, Lars Dinesen, lærer Jensen (Grønholt) og digteren Chr. Richardt, som var kapellan i Store Heddinge.

Samme år fik Højre sin første permanente organisation i kredsen. 21. juni 1876 adviserede Stevns Avis om bestræbelserne for at danne »en almindelig højrevælgerforening bestemt til at omfatte alle højre- og mellempartier i hele landet og samle dem under en ledelse, i hvert fald så længe Det forenede Venstre holder sammen og vedbliver at have flertallet i Folketinget ...« Scavenius blev ikke nævnt, men der kan ikke være tvivl om, at initiativet udgik fra ham; det var jo i de samme måneder, at Ploug og han foretog deres fremstød for organisering af Højre (se side 00). Bestræbelserne blev omtalt af borgmester Salicath, da han åbnede festen 16. juli, og i november eller december stiftedes »Højreforeningen for Præstø amts 1. kreds.« Den nøjagtige dato har ikke kunnet fastslås.⁹

Konklusionen af dette kapitel er, at Scavenius førte sine valgkampe med en energi, der steg gennem årene og passede sin valgkreds så godt mellem valgene, at Venstre ikke fik nogen chance for at rokke ham. Vi vil nu se på, hvorledes Scavenius kom ind på den politiske scene.

8. Valget i Store Heddingekredsen 1865

Store Heddingekredsen havde til den grundlovgivende rigsforsamling 1848-49 valgt Lars Hansen, gårdfæster i Bjælkerup (2 km vest for Store Heddinge). Han sad siden 1852 i Rigsdagens folketing, hvor han tilsluttede sig Bondevennerne; sidst var han blevet genvalgt 7. juni 1864. Ved valget til Rigsrådets folketing 5. marts 1864 havde kredsen ved kåring valgt fhv. proprietær Th. Hasle, der også var venstremand. Hasle ønskede ikke at stille sig til valget 30. maj 1865, men Lars Hansen, der nu var 62 år, ville gerne ind i Rigsrådets folketing.

Af alle partierne var Bondevennernes det bedst organiserede, kun det havde lokale organisationer, der fungerede mellem valgene. I Store Heddingekredsen var Bondevennerne dog ikke organiseret, da valget blev udskrevet. Deres hovedorganisation Østifternes Folkeforening indkaldte til opstillingsmøde søndag den 21. maj i en købmandsgård i Store Heddinge. På dette møde fremstillede Jakob Scavenius sig som kandidat, og han blev støttet af bondevenneførelsen C. C. Alberti. Aftalen om denne støtte synes at være sluttet kun et par dage tidligere. I Scavenius' privatarkiv ligger to breve, der fortæller herom. Det første er fra faderen, det er skrevet 12. maj og opfordrer sønnen til at deltage i det politiske møde, der er indkaldt til 21. maj og prøve kræfter mod de doktrinære. Faderen skriver, at han vil prøve at »vinde« Lars Hansen; det er sandsynligt, at han hermed mener: overtale Lars Hansen til ikke at opstille. Det andet brev er fra godsejer Georg Grüner, Raunstrup ved Glumsø, medstifter af Augustforeningen. Torsdag den 18. maj kl. 21.30, netop hjemkommet fra bestyrelsesmøde i Augustforeningen, skrev Grüner til Scavenius, som ligeledes opholdt sig i København, at han havde anmeldt et besøg næste dag hos J. A. Hansen, og han foreslog Scavenius at gå med. Han fortalte endvidere, at ved opstillingsmødet i Store Heddinge ville C. C. Alberti repræsentere »bondeførerne«, og han opfordrede stærkt Scavenius til at komme til stede.¹

Vi kan ikke se, hvem der først fik den i og for sig naturlige tanke, at Unge Scavenius skulle opstilles i sin hjemegn, men vi kan pege på Gamle Scavenius og Grüner som dem, der formidlede kontakterne mellem den unge »augustiner« og de gamle bondevenneførere.

Foruden Scavenius og Lars Hansen deltog en tredje kandidat i opstillingsmødet 21. maj, sognepræst M. Mørk-Hansen. Han havde været præst i Slesvig, men var flyttet til Danmark efter fredsslutningen, og ville nu genoptage sin po-

litiske karriere. Alberti redegjorde i sin tale for Bondevennernes krav til forfatningen og udtalte sig mod parlamentarismen og for et samarbejde med Augustforeningen. De tre kandidater erklærede sig enige med Alberti. Derefter fik vælgerne ordet. Lærer V. E. Jensen, Store Heddinge, advarede mod den alliance mellem Augustforeningen og Bondevennerne, som førte Scavenius frem, den lovede ikke godt for friheden. Dette indlæg gav Scavenius lejlighed til at understrege, at Augustforeningen var *for* junigrundloven, men for at beskytte kongen ønskede foreningen, at misbrug af ytringsfriheden og foreningsfriheden skulle bremses, og at fornærmelser mod kongen skulle straffes strengt.² Af de sparsomme referater fremgår det ikke, om Alberti udtrykkelig anbefalede Scavenius, men han fremstillede sit partis program således, at det harmonerede med Augustforeningens. I øvrigt må vi forestille os, at der var kontakter med ledende personer i kredsen, hvor alliancen blev præsenteret.

Efter opstillingsmødet konstaterede Mørk-Hansen, at der ikke var tilstrækkelig stemning for ham. Han lod sig opstille i Vonsildkredsen i Vejle amt, hvor han blev valgt. Lars Hansen må have været bitter over at møde to modkandidater i sin egen kreds og ikke få støtte fra sit eget parti. Skulle han gøre sig håb om at blive valgt, måtte han finde nye venner. Det sidste lykkedes. Fire dage efter opstillingsmødet organiserede de nationalliberale sig i kredsen. På et møde den 25. maj på Store Heddinge rådhus stiftedes en filial af Den danske Folkeforening; den fik ca. 40 medlemmer, og i bestyrelsen sad bl.a. lærer V. E. Jensen. Denne vælgerforening fik Lars Hansen over på sin side. Tre af dens bestyrelsesmedlemmer »interpellerede« Scavenius på valgdagen, og 5. juni holdt Lars Hansen med sine nye venner en grundlovsfest ved Vemmetofte, som samlede ca. 800 deltagere.³ Alliancen mellem de nationalliberale og den gamle bondevennepolitiker er usædvanlig. Den var fremtvunget af Scavenius' alliance; under det gældende valgsystem, flertalsvalg i enkeltmandskredse, var smidighed i programmet og villighed til at indgå alliancer ofte nødvendige for at opnå valg.

27. maj indeholdt Stevns Avis følgende annonce:

»På søndag den 28. maj vil jeg indfinde mig i Rødvig kl. 4½ i anledning af det til 30. maj ansatte valg, hvortil jeg agter at stille mig. De ærede vælgere indbydes til at give talrigt møde. J. F. Scavenius.«

Desværre ved vi ikke, hvordan dette møde forløb, og der er ikke andre vidnesbyrd om Scavenius' aktivitet i perioden 21.-29. maj.

Forløbet af valgdagen tirsdag den 30. maj kender vi fra referatet i Stevns Avis 1. juni. Valghandlingen fandt sted på torvet i Store Heddinge og samlede 1600-1700 deltagere. Den begyndte kl. 11 og sluttede kl. 16. Lars Hansen blev anbefalet af en gårdejer og en bager. Han talte for, at forfatningsspørgsmålet burde behandles af Rigsdagen og svarede en interpellant. Scavenius blev anbefalet af tre stillere. Den første var hans fader. Den gamle henviste til sønnens krigsdeltagelse, som havde bragt ham det kors, han nu bar på brystet; sønnen ville udvikle sig som faderen og blive liberal, fædrelandssindet og som en fader for sine

undergivne. Også sognepræst Johannes Galskjøt i Holtug-Magleby sogne og sognefoged Søren Petersen i Sigerslev anbefalede Unge Scavenius.

Denne lagde ud med at forkynde, at fædrelandet måtte have fred og derfor en ny regering. De doktrinære havde regeret Danmark i 10 år og »bragt det til undergangens rand.« Han afviste, at han og hans konservative parti var reaktionære. De ville blot bevare de borgerlige friheder og beskytte kongen mod »bladskriblerne«. De var ikke mod foreningsfriheden, men ville ikke tolerere foreninger for politisk forbindelse med Sverige. Scavenius endte med »i stærke ord at fordømme alle skandinaviske bestræbelser som højforræderi.« En interpellant spurgte Scavenius, om han da foretrak Tyskland for Sverige. Scavenius svarede, at han ville holde sig fjernt fra begge; samarbejde med Sverige var i øvrigt umuligt, da Danmark og Sverige sikkert ville gå hver sin vej i afgørende situationer. En anden spurgte om forfatningssagen og fik det svar, at Scavenius ønskede sagen behandlet af Rigsdagen; hvad den og kongen kunne enes om, ville alle kunne støtte. Man måtte styrke kongen ved at få ham til at støtte sig til landbostanden. Så skred man til afstemning.

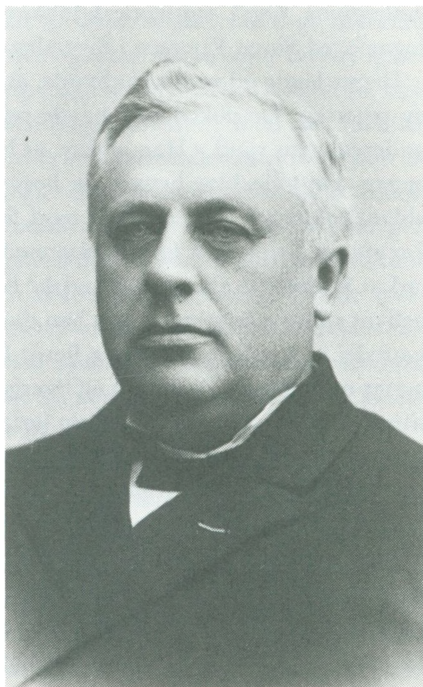
En afstemning ved håndsoprækning gav flertal for Scavenius, men Lars Hansen forlangte skriftlig afstemning. Denne gav 798 stemmer til Scavenius, 723 til Lars Hansen. Til sidst udbragte Scavenius et leve for kongen, og forsamlingens flertal udbragte et leve for den nyvalgte folketingsmand.

Alliance mellem små og store bønder blev forsøgt andre steder. I Holbæk-kredsen indvalgte med bondestemmer storgodsejeren G. F. O. Zytphen-Adeler. Georg Grüner var opstillet i Slagelse kredsen og fik som Scavenius en anbefaling af C. C. Alberti, men han blev ikke valgt. Gårdejer P. Skytte søgte valg i Naksbovkredsen, men uden held. Af Augustforeningens ledende folk valgtes foruden Scavenius kun J. C. H. Fischer (i Hjørringkredsen).⁴

Hovedstadsbladene var interesserede i valget i Store Heddingekredsen. De to ledende nationalliberale dagblade, Fædrelandet og Dagbladet, refererede mødet 21. maj med maliciøse kommentarer.⁵ Da valget var overstået, bragte Fædrelandet og Berlingske Tidende referater baseret på Stevns Avis.⁶ Dagbladet ventede til 8. juni med at bringe en insinuerende beretning om valgkampen. Bladet skrev, at den gamle kammerherre Scavenius, kendt for sine reaktionære synspunkter, under valgkampen havde »blandet sig med menigmand«. Om selve valgdagen hed det: »Drikkevarer vankede der fuldt op af på valgdagen. Den unge augustiner gik selv arm i arm med kofteklædte på værtshuse og betalte det fortærede, ligesom de finere håndlangere gav portvin osv. til de finere vælgere på de finere steder i byen.« Det blev fremhævet, at Scavenius' opførsel var ungdommelig, således skulle han have afbrudt og forstyrret enkelte interpellanter.

Om Lars Hansen hed det, at han forholdt sig passiv fra den 21. maj til valgdagen, mens der agiteredes energisk af og for Jakob Scavenius. »Alt hvad der hedder forvaltere, gartnere og enkelte skolelærere, har i længere tid været i fuld

Overretssagfører H. E. Ovesen (1844-1903) var født på Stevns. Som ung jurist kom han 1869 til Store heddinge, hvor han hurtigt blev en afegnens spidser. Han støttede Scavenius og var selv aktiv i de konservative klubber og som folketingskandidat.

bevægelse kredsen rundt for at skrue stemningen tilbørligt i vejret til gunst for den højtstående unge augustiner. Der skal være skrevet indsmigrende breve til samtlige sognefogeder og andre mænd blandt bønderne på Gjorslev gods med anmodning om at virke for Scavenius; man siger, at 36 personer på denne måde er påvirkede for at lade agitationen gå videre«. Og Dagbladets referat slutter forarget: »En ung, ukendt og uberegnelig person giver man et tillidshverv, mens man lader en hæderlig, af folket og fædrelandet højt fortjent, ægte frihedsmænd som pastor Mørk-Hansen være så godt som upåagtet«.

Scavenius må have været tilfreds med denne velkomst i de nationalliberale hovedstadsblade. Han havde selv valgt de nationalliberale som sine hovedmodstandere, og han glædede sig til kampen.

9. I Folketinget 1865-80

1865-66: Afslutningen af forfatningsforhandlingerne

Det rigsrådsfolketing, som var blevet valgt 30. maj 1865, trådte sammen 28. august. Scavenius og Zytphen-Adeler meldte sig straks hos Det folkelige Venstre; de kom begge i gruppens bestyrelse, og Scavenius blev indvalgt i finansudvalget. Andre venstrefolk i finansudvalget var partiets kommende fører, lærer Christen Berg, og gårdejer Lars Dinesen, der ligesom Scavenius senere gik over til Højre. Her sad også tidligere finansminister C. E. Fenger og en anden nationalliberal leder, storkøbmanden Alfred Hage.

På bordet lå det forslag til en ny forfatning, som Rigsrådets landsting havde vedtaget i foråret. 29. aug. 1865 deltog Scavenius i en adresse fra 35 folketingsmedlemmer til kongen. Med J. A. Hansen som ordfører foreslog de, at forfatningssagen skulle overføres fra Rigsrådet til Rigsdagen; de to folketing var, hed det, ganske vist næsten ens sammensat, men det ville have betydelig interesse at høre Rigsdagens landsting udtale sig. Adressen blev nedstemt 2. sept. med 51 stemmer mod 48.¹

Under 1. behandling af forfatningsforslaget 4. sept. udtalte Scavenius, at Rigsrådet burde have været ophævet efter krigen. Kongemagten skulle beskyttes under en demokratisk udvikling, og det skulle ske ved et konservativt landsting, men et sådant var ikke til stede i Rigsrådet. Han fremhævede Estrups forslag fra januar 1865 og udtalte: »Hans Majestæt vil finde sine troeste undersåtter i den store landbefolkning, deri indbefattet såvel de store som de små besiddere.« For udtrykket »troeste undersåtter« måtte Scavenius indkassere en irettesættelse fra Folketingets formand. Desværre, fortsatte han, havde regeringen allieret sig med de nationalliberale, det mindst konservative parti; af denne grund ville han stemme mod forslagens overgang til 2. behandling samme dag, mod 3. behandling og mod det vedtagne forslags oversendelse til Landstinget.²

I efteråret 1865 genoptog grev Frijs og J. A. Hansen de drøftelser, som var begyndt i foråret. Mange hindringer skulle ryddes af vejen, men det lykkedes at nå til en fælles linje i forfatningssagen. Dette var det første og langt vigtigste resultat af samarbejdet mellem små og store bønder. I løbet af okt. kom der

skred i forhandlingerne i Rigsrådet. Godsejerne flyttede sig lidt, J. A. Hansen og hans folk flyttede sig lidt mere, og et fællesudvalg med 15 medlemmer fra hvert af de to ting blev sammensat således, at man kunne skimte et forlig. Ministeriet Bluhmes basis var opløst, det blev 6. nov. afløst af et ministerium under ledelse af C. E. Frijs. Hans ledende ministre var indenrigsminister Estrup og finansminister C. A. Fonnesbech; han fandt ikke anledning til at optage repræsentanter for bønderne i ministeriet. Dette ministerium gennemførte grundloven af 1886, og det fortsatte med enkelte personændringer til maj 1870.

Ved afstemningen i juni 1866 om den nye forfatning fulgte kun 18 af Folketingets venstremænd J. A. Hansen i et ja; blandt dem var Scavenius og Lars Dinesen. 28. juli stadfæstede Christian 9. »Danmarks Riges gennemsete Grundlov«, som kom til at gælde til 1915. Rigsdagen bestod af to kamre, Folketinget og Landstinget. Til Folketinget var der samme valgret og valgbarhed som til junigrundlovens og novemberforfatningens folketing. De 102 folketingsmænd blev valgt i enkeltmandskredse, og valgperioden var tre år. Landstinget fik 66 medlemmer. 12 skulle udnævnes af kongen, af de 54 valgte skulle 7 komme fra København, 45 fra landstingskredsene, en fra Bornholm og en fra Færøerne. Valgene var indirekte, valgbarheden var den samme som til Folketinget, valgperioden var 8 år, idet halvdelen af medlemmerne skulle afgå hvert 4. år. Junigrundlovens borgerlige friheder og løfteparagraffer indgik uændret i den gennemsete grundlov. De to ting var ligestillede, dog skulle finanslovsforslaget forelægges først i Folketinget. Grundloven anviste ingen brugbare løsninger, hvis tingene ikke kunne opnå enighed, og det var netop det, der skete.

I overensstemmelse med Estrups forslag (se s. 64) sikrede grundloven de store jordbesiddere med privilegeret valgret flertal i Landstinget, og ministerierne og kongen valgte at støtte sig til Landstinget. Politisk og økonomisk rykkede de brede lag frem, først og fremmest bønderne. De samlede sig i Venstre, som forlangte at få del i magten. Men det etablerede Danmark ville ikke afgive magt til folk, som man anså for socialt og kulturelt uacceptable. Troels Fink udtrykker det således: »Det lykkedes hoffet, den højere gejstlighed, de høje militære, Landstingets godsejere og de ledende presseorganer med Fædrelandet og Dagbladet i spidsen at gøre det til en trossætning, at det danske samfund blev skubbet ud over afgrundens rand, hvis Venstre kom til magten.«³ Derom stod forfatningskampen 1866-1901.

1865-70: De første år som folketingsmand

Scavenius var allerede i sit første år en ivrig deltager i Folketingets debatter. Han var ung og optimistisk og havde et godt humør. Flere gange fremhævede han, at landets økonomi var ganske god – og det ikke kun, når det drejede sig om bevillinger, som han gik ind for. I samme retning gik en udtalelse i marts 1866 om, at der ikke var fare for anarki eller revolution i Danmark. »Man er altfor tam til, at noget sådant kan befrygtes.«⁴

I de første år optrådte han ungdommeligt og respektløst. Han var utålmodig over for langsomme kolleger og kom ofte med tilråb fra salen, for hvilke han blev irettesat. Han fremsatte adskillige uforsigtige udtalelser, men var villig til at erkende sine fejltagelser og blev på grund af sin livlighed og sit gode humør vel lidt. Dog ikke hos de værdige gamle nationalliberale førere: Krieger skrev ofte misbilligende om »Unge Scavenius« i sine dagbøger. A. Hage udtalte i maj 1867 irriteret, at Scavenius var »ikke en alvorlig mand.«⁵

Scavenius var god til hurtige replikker på vælgermåder og i tinget. Men han var ikke nogen god taler, han »kender ikke til indledning, men falder lige ind på sagen, og han slutter, inden man ved et ord af det.« Hørup giver følgende skildring: »Selv som Højres ordfører for finansudvalget var han færdig med en snes sætninger. Så kastede han blyanten, snurrede rundt på hælen og parerede sin kortfattethed med en forsoren gestus, der betød, at pokker skulle stå der og snakke til dommedag.« Ungdommelig utålmodighed, ikke arrogance, lå bag denne adfærd.⁶ I de store politiske spørgsmål fulgte han stort set den gruppe, der stod under ledelse af J. A. Hansen. Han udtalte sig særlig gerne om militære spørgsmål, hvor han konsekvent gik ind for større bevillinger, men han var ikke snæver i sine interesser og tog tit og gerne ordet. I marts 1866 afgav han om marinebudgettet en mindretalsindstilling, hvorefter kongens marineadjudanter ikke skulle spares bort: Kongen må kunne omgive sig med et passende antal officerer, dette er også statens interesse, for kongen er, skønt grundloven intet siger derom, øverstkommanderende. Marineadjudanterne overlevede til denne dag.⁷

I foråret 1866 behandlede Rigsrådets folketing et lovforslag fra regeringen om midlertidige lønforbedringer til embedsmænd m.fl. Scavenius ønskede oprindelig som de fleste venstremænd at spare på embedsmandslønningerne, men lod sig overbevise om det rigtige i forslaget og stemte for det. Det blev vedtaget. Berg bebrejdede ham omsvinget, han forsvarede sig med, at sagen var for uvæsentlig til at kunne bære principielle standpunkter; i øvrigt var ordningen midlertidig, og endelig var det vigtigste at gøre noget: »Hvad man vil, kan man tale og skrive meget om, men det er i reglen ligegyldigt; hvad man kan, vedkommer derimod andre.«⁸

Et af ministeriet Frijs' vigtigste lovgivningsarbejder var hærordningen af 1867. Under forhandlingerne påviste Scavenius med styrke, at landet havde

råd til at betale for en modernisering og styrkelse af hæren.⁹ Der blev oprettet en hær på 60.000 mand, den almindelige værnepligt blev gennemført konsekvent, og stillingsvæsenet blev afskaffet. Men ordningen var et uheldigt kompromis mellem en stående hær og en folkevæbning. Dens udstyr, især artilleriet, var for ringe, og de forudsatte fæstningsanlæg blev først realiseret efter 1885. Alligevel betød ordningen en styrkelse af forsvaret, og den viste, at Danmark ville forsvare sig.¹⁰ Året efter var Scavenius med til at vedtage en ny flådelov. Flådens ordning blev militært set endnu mindre tilfredsstillende end hærens, den indeholdt således intet om flådens materiel. Scavenius gik under forhandlingerne ind for en landbefæstning omkring København. Det skulle han gøre ofte siden.¹¹

I samlingen 1866-67 forhandlede der om udvidelse af de sjællandske jernbaner. Scavenius var formand for det nedsatte udvalg, og gik ind for, at den planlagte forbindelse mellem Roskilde og Vordingborg kom til at gå over Køge. Han argumenterede endvidere for, at banen skulle forlænges sydpå, og at der skulle anlægges en færgehavn ved Gedser. Et flertal foretrak linjen over Ringsted; Scavenius afholdt sig fra at stemme.¹² I samme samling behandlede et forslag fra finansminister Fonnesbech om indkomstskat. Scavenius fik sæde i udvalget, men kunne ikke vinde flertal for sit og gruppens standpunkt, at skatten skulle opkræves efter procentsystemet, dvs. med samme procent hos alle skatteydere. Folketingets og Landstingets flertal foretrak kontingentsystemet, hvorefter alle skatteydere betalte samme beløb. Ministeren fik sit princip gennemført ved at gøre det til et kabinetssspørgsmål, og så ville Scavenius ikke stemme imod. 1869-70 kom spørgsmålet op igen; Scavenius støttede igen procentsystemet, stadig uden held.¹³

På en række områder indtog han standpunkter, der må kaldes fremsynede eller frisindede. Under debatten om landkommunalloven af 1867 udtalte han således, at amtmanden, der var ansat og lønnet af staten, ikke burde være født formand for amtsrådet. Først med kommunalreformen af 1970 ændredes dette forhold.¹⁴ Venstre så traditionelt med uvilje på Det kgl. Teater (finkultur for københavnere), men Scavenius vendte sig i feb. 1867 mod at reducere statens tilskud; det var statens opgave at støtte åndslivet.¹⁵ I februar 1869 og igen i april-juni 1870 stemte han mod forslag fra Venstre om at nedlægge Det kgl. Teater som statsteater; forslagene blev hver gang afvist med snæver margin.¹⁶

I december 1866 behandlede tinget et forslag om at ophæve skovtvangen. En vedtagelse ville have betydet større frihed for Scavenius som skovejer, men han gik imod med den moderne begrundelse, at en kraftig reduktion af skovarealerne kunne få uønskede følger for klimaet.¹⁷

I foråret 1868 stemte han uden nærmere begrundelse mod valgmenighedsloven. Samtidig sad han i et udvalg, der behandlede et lovforslag fra J. A. Hansen om at give Folkekirkens medlemmer indflydelse på valget af præster. Han var enig med udvalgets øvrige medlemmer om hovedsigtet, men tog afstand fra

tanken om, at hele menigheden (dvs. alle medlemmer med valgret til Folketinget) skulle deltage i alle afstemninger og fremsætte i stedet et mere statskirkevenligt forslag, hvorefter menigheden skulle vælge syv repræsentanter til sammen med biskoppen at gennemgå ansøgningerne og gøre indstilling til ministeriet. Hvis indstillingen ikke var énstemmig, eller ministeriet ikke fulgte den, skulle hele menigheden stemme om tre af ministeriet udvalgte ansøgere. Lovforslaget nåede ikke længere end til 2. behandling.¹⁸

Den jødiske folketingsmand, grosserer D. B. Adler, spurgte i marts 1868, om jøder kunne blive dommere. 20. maj stillede Scavenius med 62 andre en motiveret dagsorden, der svarede positivt.¹⁹

Samtidig markerede Scavenius sig som principielt konservativ. Han vendte sig i nov. 1868 mod et forslag om lens og stamhuses overgang til fri ejendom: De privilegerede ejendomme udgjorde konservative elementer, og »den mening, at det er heldigt at have et sådant konservativt element, skal jeg altid vedkende mig.« Reformen blev opgivet og først gennemført 1919.²⁰

Alliancen mellem »små og store bønder« eksisterede kun, så længe fæstespørgsmålet lå stille. I dec. 1869 stillede J. A. Hansen forslag om fæsteafløsning ved lov, og i de følgende måneder opløstes alliancen. Scavenius forsøgte som medlem af udvalget at mægle, herunder vendte han sig mod nogle af Hansens antagelser, således om fæsternes medejendomsret eller efterlattes forkøbsret til fæstejord. I øvrigt regnede han med, at forslaget var til fordel for ham personlig.²¹ Han stemte med et næsten enigt Folketing for forslagens oversendelse til Landstinget. Som ordfører under finanslovsdebatten 18. maj 1870 manede Scavenius til mådehold, fordi han ønskede, at Frijs skulle fortsætte. Men Frijs var kørt træet og lod sig fælde.

Allerede i foråret 1869 havde Scavenius været på tale som minister. A. F. Krieger skrev i sin dagbog 1. marts, at »det unationale Venstre, Oktobristerne«, måske snart ville komme til magten, og han anførte følgende navne: Erik Skeel (der 1875 blev Estrups indenrigsminister), Holstein-Holsteinborg (Frijs' efterfølger som regeringschef), Scavenius og J. A. Hansen; denne sidste skulle dog efter forlydenderne kun være minister uden portefølje.²²

Under forhandlingerne i slutningen af maj 1870 om regeringsdannelsen var Scavenius langt fremme som kandidat til en ministerpost, både Frijs og Holstein-Holsteinborg så ham gerne i et ministerium af nationalliberale og godsejere. Måske var han for ung til at være krigsminister (det mente Krieger), men han måtte gerne blive indenrigsminister.²³ 26. maj gik Frijs og Holstein ind for Scavenius »for at han kunne få en god opdragelse.« Krieger, der har refereret forhandlingerne, var villig til at acceptere Scavenius, som han hidtil havde betragtet med uvilje, og glemme »hans rundrejser med Alberti«. Det må være valgkampen i 1865 og kampagnerne for Oktoberforeningen, Krieger tænkte på. Men C. C. Hall fik sin vilje: Scavenius skulle ikke være minister, for »der vandtes for lidet, og det hele ville blive alt for broget, navnlig var hans udtalel-

ser om Sverige af den art, at hans optagelse ville gøre langt større skade end hans tilbagefald til Venstre«. Også den hidtidige indenrigsminister, W. Haffner, der blev krigs- og marineminister i den nye regering, argumenterede for at holde Scavenius ude. Han henviste til Scavenius' antisvenske udtalelser og til, at han »ikke tror på noget«.²⁴

Scavenius var skuffet over ikke at være blevet optaget, og hans holdning over for ministeriet Holstein-Holsteinborg (1870-1874) var kølig. I ministeriet sad de tre nationalliberale ledere Hall (kultusminister) Krieger (justitsminister og Fenger (finansminister), som han aldrig havde haft nogen respekt for. Direkte modvilje havde han over for den elskværdige, men svage indenrigsminister Fønnesbech.²⁵ Ministeriet blev udnævnt 28. maj 1870. Det omfattede både nationalliberale og godsejere og lagde derved grunden til Højre. Dette fik de forskellige venstregrupper til at forene sig.

30. juni 1870 udsendte 44 venstrefolketingsmænd en programudtalelse for Det forenede Venstre. Dets vigtigste punkt var kravet om, at regeringen skulle fremgå af et flertal i Folketinget (»folketingsparlamentarismen«). Scavenius var ikke blandt underskriverne. Han var nu frigjort fra den alliance, der havde bragt ham ind i Folketinget og givet ham en gruppe der. Men han var heller ikke med, hvor Højres politik blev til. Foreløbig var han sin egen.

1870-75: På vej mod Højre

Også i 1870erne blev Scavenius valgt til finansudvalget og han var ordfører for udvalgets mindretal af mellemparti- og højremænd. Han blev endvidere hvert år opstillet, når Folketinget skulle vælge formand. Naturligvis blev han ikke valgt, men han fik dog ofte 30-40 stemmer. Folketingets formand var 1870-83 venstremanden Christopher Krabbe.

Scavenius havde i løbet af få år placeret sig som et fremtrædende medlem af Folketinget, men han arbejdede også hårdt med sine sager. »Han mødte i finansudvalget præcis som en kontormand og kunne sin lektie som en skoleduks. Hans ord vejede tungt mellem partifællerne, fordi han vidste besked, var hurtig til at danne sin mening og svær til at få fra den igen. Modstanderne forhandlede let med ham, fordi han var til at stole på og uden smålighed ...«, skrev Hørup. Fra Hørup klipper vi også følgende skildring af Scavenius' munterhed: »... han lo meget og holdt af at bevæge sig med dansetrin mellem en flok meningsfæller, hvori han var midtpunktet. Der var altid et skær af ugenert livlighed over hr. Scavenius' krog, der stak lige stærkt af mod den hvidslipsede nationalliberale statsmandsværdighed og det folkelige drejls alvor, der sad urokkeligt på sin stol og så lige ud i luften. Han indførte den skik at komme lige fra middagsselskab til aftenmøder i høj galla, og han bragte undertiden ikke så lidt

Den unge godsejer og folketingsmand fotograferet omkring 1870 med fru Louise.

af middagens feststemning med i sine kjoleskøder til opmuntring for den utrættelige flid, der hele eftermiddagen havde siddet og hørt efter, og som fremdeles sad og hørte efter også om aftenen.« Det er rimeligt at huske Scavenius også for dette bidrag til Folketingets historie!²⁶ Fra begyndelsen af 1870'erne gav regeringen Scavenius plads i kommissioner, således i nov. 1870 i Overskattekommissionen for Præstø amt og i juli 1871 i kommissionen om eventuel indførelse af smalsporede jernbaner. Han havde udstået sin læretid.²⁷

Over for Venstres forslag om almindelig og lige valgret til sogneråd og amt-råd erkendte Scavenius, at valgretten her ikke behøvede at være den samme som til Rigsdagen, for »de materielle interesser« var stærkere ved valg til de kommunale forsamlinger. Han endte dog med at tage afstand fra forslaget.²⁸ Et andet af Venstres principielle krav var permanent indkomstskat og formueskat. Gentagne gange i 1870'erne førte dette krav til stærk debat. I okt. 1871 foreslog regeringen, at indkomstskatten, der var blevet indført under krigen 1864 og siden forlænget for kortere perioder, skulle forlænges med to år fra 1872. Da forslaget ikke kunne gennemføres, tog finansminister Fenger sin afsked. Det passede Scavenius godt, at Fenger gik, og at forslaget faldt. Provenuet var især tiltænkt jernbaneanlæg, men han kunne til dette formål tænke sig at anvende statens reserver eller optage et statslån. Jernbaner var aktiver, selv om de gav underskud.²⁹

I 1872 skærpedes de politiske modsætninger. Venstre vedtog om foråret et egentligt program med den indledende fanfare: »Junigrundloven i dens fulde omfang er folkets moralske ret«, og med hovedkravet folketingsparlamentarisme. Programmet pegede på en lang række reformer: Told på almindelige forbrugsvarer skulle lettes, told på luksusvarer forhøjes. »Fornuftig sparsommelighed i statshusholdningen«. Skatterne skulle fordeles mere ligeligt, indkomst- og formueskat indføres, tiendebyrderne gradvis afløses, fæstevæsenet afskaffes. Len, stamhuse og fideikommisser skulle overgå til fri ejendom. Lige valgret ved kommunale valg. Øget frihed i Folkekirken, afgørende indflydelse for menighederne på valg af præster, lettere adgang til at danne valgmenigheder. Skolevæsenet skulle forbedres, især almueskolen. De lærde skolers antal skulle begrænses, universitetet åbnes for andre end disse skolers dimittender. Om forsvaret hed det blot, at der skal »sikres landet et efter dets størrelse og forhold afpasset værn ... under stadig hensyn til nødvendigheden af, at de nuværende store byrder formindskes.« Almindelig værnepligt skulle bevares. 20. sept. 1872 gik Det forenede Venstre til valg på dette program. Partiet vandt en overbevisende sejr, gik frem fra 42 til 53 folketingsmænd og havde dermed det absolutte flertal. Dertil kom 5 Bjørnbakker (antimilitarister på Venstres yderste venstrefløj), 19 fra Mellempartiet, 14 nationalliberale og endelig en halv snes løsgængere, blandt hvilke Scavenius, Holstein-Ledreborg og Lars Dinesen.

Hvad der bandt venstrepolitikerne sammen, var tilliden til den bondestand, som de repræsenterede. Folkets flertal kunne og burde styre landet. Men Ven-

stre splittedes gang på gang. Det var langtfra altid af taktiske, endnu sjældnere var det af saglige grunde; oftest var det personlige modsætninger mellem partiførerne, der lå bag delingerne. I marts 1873 tog Venstre tilløb til at forkaste finansloven, men da det kom til den afgørende afstemning kunne flertallet ikke holde sammen. Da Folketinget trådte sammen i okt. 1873, fremførte Venstre igen kravet om parlamentarisme og stemte mod finanslovsforslagets overgang til 2. behandling. Scavenius vendte sig skarpt mod dette skridt. Det skete efter aftale med Lars Dinesen, men »vi er på ingen måde ministerielle«, skrev Scavenius til ham.³⁰ Sådan blev han heller ikke lanceret af sit eget blad. Dagens Nyheder skrev 2. okt., at det ville være forkert at regne Scavenius som tilhænger af ministeriet.

Regeringen svarede med at udskrive valg til 14. nov. 1873. Her tabte Venstre to mand, og snart delte det sig i en moderat og en radikal fløj, der indtil videre ikke kunne enes om at anvende finanslovnægtelse som politisk våben. I december fik en adresse til kongen fra Venstre om »en mere frugtbar samvirken mellem lovgivningsmagtens forskellige led« 59 stemmer i Folketinget, deriblandt Scavenius'. Han motiverede sit ja med, at adressen ikke krævede parlamentarisme, og at Venstre igen ville forhandle. Under debatten gjorde han det klart, at han nødigt så en provisorisk finanslov, men at Venstres fremfærd kunne få ham til at acceptere en.³¹

Scavenius udviklede sig i disse år til udpræget liberalist både i erhvervsanliggender og i sociale spørgsmål. I december 1872 afviste han igen indkomstskatten, men nu med en ny begrundelse: Det var ikke ønskeligt, at myndighederne fik indblik i den enkelte borgers økonomiske forhold. I de samme dage afviste han at fritage den unge og endnu svage danske sukkerindustri for skat: Kunne industrien ikke klare sig uden skattefritagelse, måtte den lukke.³² Under indtryk af den sociale nød og den voksende socialistiske bevægelse indledte socialt forstående og fremsynede borgere efter 1870 en debat om »arbejderspørgsmålet«. Regeringen forstod, at der måtte gøres noget; indenrigsministeren stillede i samlingen 1872-73 forslag om begrænsning af børns arbejde i fabrikker. Scavenius viste ingen forståelse for sådanne tanker. Han savnede bevis for, at arbejdet var farligt for børnenes sundhed og var imod, at staten skulle regulere forholdet mellem forældre og børn. Ved 3. behandling stemte han imod med følgende begrundelse: »Jeg betragter dette lovforslag som et sørgeligt indgreb i den personlige frihed, i familiernes frihed, og i det hele taget de frie rørelser i landet«. Forslaget blev vedtaget.³³

I oktober 1874 drøftede tinget en anden side af »arbejderspørgsmålet«, nemlig fattigvæsenet. Scavenius fremsatte herunder nogle karakteristiske udtalelser: »... at samfundet meget væsentligen i alt fald er grundet på egoisme, er grundet på, at hvert enkelt menneske må søge at komme igennem verden så godt han kan, ved sine egne kræfter.« Dog ville han gerne hjælpe folk, som ikke kunne finde arbejde eller af helbredsgrunde var ude af stand til at arbejde: Fat-

tighjælp var både en moralsk og religiøs pligt og en pligt mod samfundet. Han polemiserede med Holstein-Ledreborg, der var interesseret i sociale spørgsmål, kaldte ham »tilhænger af de socialistiske ideer«. Det var »den slet skjulte skinsyge«, der igen brød frem mellem disse to gamle skole- og studiekammerater, adelsmænd og storgodsejere, som der ikke var plads til i samme parti.³⁴ Og nogle uger senere: »Enhver ret, som man giver den fattige befolkning udover det aldeles nødtørftigste til livets ophold, kan kun virke demoraliserende.«³⁵

I 1874 var Scavenius igen på tale som minister. En finanslov for 1874-75 blev kun vedtaget, fordi Holstein-Holsteinborg lovede at gå af. Under forhandlingerne om en ny regering tilbød Krieger at forlade posten som finansminister og overlade den til Scavenius.³⁶ En overgang i juli regnede W. Haffner med, at han skulle være konseilspræsident; han ville da have bedt Fischer, Nellesmann og Scavenius om at indtræde som ministre. Scavenius ville helst have været finansminister, men heller ikke denne gang blev han minister, for Haffner modtog ingen opfordring fra kongen.³⁷ Den hidtidige indenrigsminister C. A. Fønnesbech blev chef for den nye regering, udnævnt 14. juli 1874. De sidste nationalliberale ledere, Hall og Krieger, trak sig tilbage fra ministerposter. Holstein-Ledreborg, som nu var gået over til Det forenede Venstre, kaldte ministeriet »tyndere the på de samme blade«. Scavenius var skuffet, han havde kun foragt tilovers for Fønnesbech.³⁸

Fra 1870 pressede regeringerne på for at få løst forsvarsspørgsmålet: Hær og flåde skulle styrkes, København sikres med en land- og søbefæstning. Næsten alle i Venstre var villige til at styrke forsvaret, men man ønskede, at hele landet skulle forsvares, og at forsvaret skulle være en folkelig sag; man modsatte sig derfor heftigt, at Højres København fik en dyr befæstning. Partiet tilbød at bevilge 30 mill. kr., hvoraf halvdelen til flåden, resten til en flådestation på Agersø i Storebælt, en befæstning i Jylland, et flydende fort ved København, visse kystanlæg på Sjælland og udvikling af søminevæsenet. Som modydelse for denne store ydelse forlangte Venstre en indkomst- og formueskat, der skulle indbringe 3 mill. kr. om året.³⁹ Scavenius udtalte 20. jan. 1875, at »når der er tale om at gå ind på en indkomstskat på kortere tid for at tilvejebringe ekstraordinære midler til forsvarsvæsenet, der skal jeg gå med ...«. Selv om han tilføjede, at det skulle dreje sig om en hel forsvarsplan, og at de ekstra indtægter næppe for tiden var nødvendige, var det en åbning i forhold til Venstre, og den skulle få betydning.⁴⁰

Under 3. behandling af forslag til finanslov for 1875-76 udtalte Scavenius 14. maj 1875 om kongens stilling, parlamentarismen og sin egen holdning: »Jeg tillader mig at være for eller imod og gå med eller imod regeringen, efter som de politiske forhold kræver det og min egen overbevisning tilsiger mig, men det bliver regeringens sag, om den vil tage hensyn dertil eller ikke ... Naturligvis står det landets konge fuldstændig frit, efter at ministeriet har taget sin beslutning, da at vælge, hvilken afgørelse han vil.« Og senere: »Omend en proviso-

risk finanslov under visse givne forhold kunne tænkes mulig eller lovlig, så er den dog i og for sig højst uheldig; og dertil kommer, at den kan føre langt videre, end man tænker sig i det øjeblik, man indlader sig derpå.«⁴¹ Finansloven for 1875-76 blev ikke færdig til finansårets begyndelse 1. april. En midlertidig finanslov måtte tilvejebringes. Sagen gik i fællesudvalg, hvor bl.a. Scavenius fik sæde. I maj indgik 30 venstremænd forlig med Mellempartiet og Højre, betingelsen var, at ministeriet trak sig tilbage. Scavenius medvirkede gerne til at vælte Fønnesbech.⁴² Han fik den nye regering, han ønskede, men kom ikke selv med i den. Han var ellers på tale: Udenrigsministeriets direktør, Peter Vedel, skrev 8. maj til Krieger, at Haffner og Scavenius ville blive hovedpersoner i en regeringsændring. Han troede ikke, at Estrup ville tiltræde, »i det mindste gør han det ikke af kærlighed til Scavenius«.⁴³ Fem dage senere erkendte Vedel, at Scavenius' basis var for svag; hans alliance med moderate elementer i Venstre var kun ad hoc, og kongen var ikke glad for ham. Men 20. maj skrev Vedel igen til Krieger, at C. S. Klein, hvis det blev overdraget ham at danne regering, regnede med Scavenius som finansminister.⁴⁴

Under forhandlingerne om en ny regeringschef var der tale om Zytphen-Adeler (en indrømmelse til Venstre) og de to tidligere konseilspræsidenter Frijs og Holstein-Holsteinborg. Alle afviste. Så blev der kaldt på Estrup. Ved regeringsskifterne i 1870 og 1874 havde han afvist at træde til, før Venstre havde vist, at det ikke var til at samarbejde med. Nu sagde han ja. Han overtog selv Finansministeriet, den jyske godsejer Erik Skeel blev indenrigsminister, den juridiske professor Johannes Nellemann blev justitsminister og J. C. H. Fischer kultusminister. Til minister for både Krigsministeriet og Marineministeriet udnævntes general W. Haffner og til udenrigsminister grev F. Moltke (Bregentved); da han døde knap fire måneder senere, udnævntes udenrigsministeren fra de to foregående regeringer, grev Otto Rosenørn-Lehn. Der blev ingen ministerpost til Scavenius, antagelig fordi Estrup ikke fandt ham pålidelig nok som højremand.⁴⁵

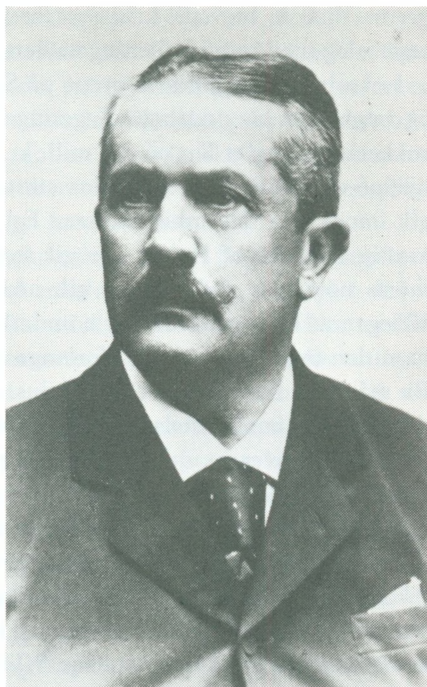
Med Estrup havde de konservative kræfter fundet en stærk fører. Han ville ikke vige for Venstres krav om parlamentarisme eller andre venstrekrav af principiel betydning. Han mestrede både det administrative og det politiske og havde den nødvendige udholdenhed. Han kom til at sidde som regeringschef i 19 år, længere end nogen anden i dansk konstitutionel historie. Scavenius bød Estrup velkommen, hvis han ville skabe en samlet plan for forsvaret og især en befæstning. Selv ville han acceptere indkomstskat, om fornødent også formueskat for at nå dette mål.⁴⁶

1875-80: Højres væbner

Estrup lagde hårdt ud. Da Folketinget trådte sammen i oktober, udsatte han dets møder i to måneder, og da det atter samledes, forelagde han et forslag, der sigtede mod en søbefæstning og påbegyndelse af en landbefæstning omkring København, et fort på Agersø og en styrkelse af flåden. Udgifterne, 71 mill. kr., kunne klares uden ekstra skatter. Scavenius advarede 15. dec. 1875 de forhandlingstvillige venstremænd mod at stå fast på kravet om indkomst- og formueskat. Det ville kunne bremse sagen. Noget andet var, at en sådan skat godt kunne komme på tale alligevel.⁴⁷ Advarslen blev ikke fulgt. 9.-10. feb. 1876 konstaterede han, at Venstre stod fast på kravet om ekstraskatter som betingelse for et forlig om forsvaret.⁴⁸ Dette blev et vendepunkt i forholdet mellem partierne. Scavenius var villig til at føje Venstre på skatteområdet for at få partiet med i et forlig om forsvaret, men Estrup sagde nej. Om forsvaret blev styrket lidt mindre og lidt senere, var uvæsentligt i forhold til det princip, at Venstre ikke skulle foreskrive regeringen »uvedkommende« skatter. Han opløste Folketinget.⁴⁹

Valget 25. april 1876 blev en kæmpesejr for Venstre, der steg fra 59 til 74 mandater, mens Højre gik ned fra 43 til 21. Mellempartiet reduceredes til 7, som snart fandt ind i de store partier. Efter valget kom Scavenius igen i forsvarsudvalget, men i den ekstraordinære samling i juni lykkedes det ikke at nå til en forsvarsordning. Krieger noterede, at Scavenius modarbejdede Estrup, og at han i den grad ønskede at blive minister, at han gerne ville fælde flere ministerier. Det var i de samme uger, Scavenius og Ploug arbejdede med en organisering af Højre (se s. 73).⁵⁰ Krieger havde både ret og uret. Selvfølgelig ville Scavenius gerne være minister, men han modarbejdede Estrup, fordi han fandt, at Estrup ved sin afvisende holdning gjorde Venstre negativt over for forsvaret. Snart tog han dog bestik af den nye situation, opgav at vinde Venstre for forsvaret og bragte sig i overensstemmelse med regeringen.

I foråret 1877 kom den hidtil kraftigste konfrontation mellem regering og opposition. Da finansåret løb ud, var det ikke lykkedes regeringen at få Folketinget og Landstinget til at enes om en finanslov for 1877-78. På finansårets sidste dag, 31. marts 1877, indfandt konseilspræsidenten sig i Folketinget, hvor han bad om ordet. Uanfægtet lod formanden en række påbegyndte afstemninger ved navneopråb fortsætte. Estrup blev vred og forlod tinget. Folketinget vedtog samme dag en finanslov, Landstinget en anden. 4. april 1877 opløste Estrup Rigsdagen, og 12. april udsendte regeringen, med henvisning til, at rigsdagen ikke var inde, en provisorisk finanslov. Den var moderat, idet den holdt sig til de rammer, som regeringens forslag havde opstillet, bestemte, at kun gældende skatter og afgifter måtte opkræves, og at stort set kun de afgifter måtte afholdes, som Folketinget og Landstinget havde været enige om. Det var det samme, Estrup ville have foreslået Folketinget 31. marts, men kun som en midlertidig finanslov, dvs. at den skulle søges afløst af en finanslov vedtaget på normal vis.

Carl Carstensen (1837-1922) var Scavenius' ven fra skoleårene og studietiden. Han blev cand. polit. 1864, men var i journalistik allerede fra 1860. Som konservativ-national og københavnskefrisisindet støttede han i sit blad Dagens Nyheder Scavenius, og denne rejste penge til at støtte bladets svage økonomi. Foto ca. 1880.

Stor politisk ophidselse fulgte, mange møder og megen agitation hele sommeren.⁵¹

Da Rigsdagen trådte sammen igen i okt. 1877, forelagde regeringen to finanslovsforslag, et for 1877-78, hvor den provisoriske finanslov var med som en anmærkning, og et for det følgende finansår. Venstre faldt til føje, vedtog for 1877-78 en midlertidig finanslov, først for tiden indtil 31. dec. 1877, siden for resten af finansåret. Indholdet var praktisk talt identisk med den provisoriske finanslovs. For 1878-79 vedtog tinget en helt normal finanslov. Venstres moderate gruppe omkring Bojsen og Høgsbro stemte for forliget, Scavenius selvfølgelig også. De radikale, samlet om Berg og Hørup, var imod.⁵²

16. dec. 1877 noterer Krieger i sin dagbog, at Klein igen leger med en ministerliste. I et ministerium Klein var Scavenius tiltænkt posten som udenrigsminister.⁵³ Scavenius anlagde en stadig mere ministeriel linie, afviste ikke blot Venstres principielle krav, men også partiets taktisk betingede forslag og manøvrer. Han bidrog til, at en ordinær finanslov for 1878-79 blev vedtaget i marts 1878. 19. jan. 1878 indbragte Scavenius et lovforslag. Det var om ændring af lov om den østsjællandske jernbane og gik ud på at forlænge fristen for færdiggørelsen (1. okt. 1879) med to år. Der blev en del debat, hvorunder Scavenius måtte høre for, at han begunstigede denne for hans egen valgkreds vigtige jernbane. Han tog sig angrebene let. Jernbaneanlæggene og især linjeførin-

gerne i disse år blev alle kritiseret for at være motiveret af lokale politiske interesser – og med rette. Folketingets flertal nedstemte forslaget.⁵⁴

I oktober 1878 gjorde negrene på St. Croix opstand, og adskillige plantager og bygninger blev ødelagt. Regeringen stillede forslag om støtte til det fælles sukkerkogeri og et lån på 1,2 mill. kr. til St. Croix kommune, så denne kunne hjælpe de skadelidte. Scavenius støttede regeringen, men Folketingets flertal gik imod, og i december udskrev Estrup valg til 3. jan. 1879. Valget gav en kraftig styrkelse af Højre, som gik frem fra 26 til 35 mandater, mens Venstre måtte notere et nederlag og gik ned fra 76 til 67. 1. marts 1879 noterede Krieger, at Estrup havde nogle underlige forestillinger om, at »Bk« skulle gøre ham den overdrevne ære at forlange hans afsked, så kunne jo »Sc« fortsætte. Bk må være Bismarck, Sc Scavenius, der atter en gang nævnes som minister, denne gang som konseilspræsident. Hermed stemmer det, at H. Wulff i sit portræt 1882 skriver, at »hele Højre« i slutningen af 70erne regnede Scavenius for Estrups naturlige efterfølger.⁵⁵

Under 2. behandling af finansloven for 1879-80 forsvarede Scavenius statens skoler og institutioner til forbedring af erhvervslivet, bl.a. amtsdyrlæger og Det tekniske Selskabs skoler. Af hensyn til arbejderne burde indenrigsministeren så vidt muligt placere statslige ordrer i danske virksomheder, selv om de skulle være lidt dyrere end udenlandske.⁵⁶ To dage senere, stadig under 2. behandling af finansloven, vendte Scavenius sig skarpt imod at lovgive over finansloven. Når f.eks. hærloven bestemte, at der skulle være et bestemt antal heste i hæren, måtte Folketinget ikke ved at bevilge for få penge reducere antallet.⁵⁷ I okt. 1879 fik han lejlighed til en principiel liberalistisk udtalelse, da han gik mod statens kontrol af sparekasser. Der var muligvis en risiko for indskyderne, men »man må her i verden tage skade for hjemgæld« og, fandt han, konservative stod sig i længden bedst ved at »understøtte frihedsbevægelser.« Frihedsbevægelser var noget andet end i dag!⁵⁸

Injuriesager 1878-80

Der blev snakket om Scavenius' dårlige økonomi. Så længe snakken blev holdt inden for bankfolks og politikeres kredse, kunne han ikke stille noget op mod den, men hvis hans økonomiske forhold blev præsenteret for offentligheden måtte han forsvare sig. Det skete med nogle injuriesager 1878-80. I okt. 1878 bragte en lang række aviser en næsten enslydende artikel om Scavenius, der var så injurierende, at han valgte at anlægge injuriesager. Grundlaget var en ikke-signeret »korrespondance«, som 14. okt. 1878 var blevet udsendt af et korrespondancebureau i København. Den lød således:

»En meget bekendt godsejer, der har været en ivrig sportsmand både på

væddeløbsbanen og hasardbordet, er i disse dage sat under værgemål, formynderskab eller administration – hvad det nu skal kaldes – af sin broder, der ligeledes er godsejer. Den pågældende har i det sidste årstid tabt uhyre summer, dels i spil til en fremmed gesandt, dels ved væddemål ved hestevæddeløb o.l.; på den sidste Derby-dag skal han have tabt en efter danske begreber næsten overvældende sum (1.700.000 kr.). At vedkommende ikke er i rådighed af sit bo, vil eventuelt afføde et nyt rigsdagsvalg i hans kreds.«

Korrespondanceartiklen blev i de følgende dage trykt i Social-Demokraten og de fleste venstreblade, men der var også enkelte højreblade, der trykte den.⁵⁹ Scavenius ville ikke anlægge sager mod alle redaktørerne – det ville blot medføre mere presseomtale. Men der måtte statueres eksempler, og derfor anlagde han sager mod fire redaktører. Også mod generalkorrespondenten blev der anlagt sag – på grundlag af dels den udsendte korrespondanceartikel (forsåvidt den *ikke* var blevet optaget i bladene, for hvis den var optaget, havde redaktørerne ansvaret) dels et brev, som han havde sendt til redaktøren af højrebladet Folkets Avis. Dette blad havde 17. okt. trykt korrespondanceartiklen, men samtidig tog redaktøren, Henrik Wulff, der var aktiv i Højres agitation, skarpt afstand fra den: Den sigtede alt for tydeligt mod en bestemt politiker og var både perfid og fuld af fejl; Wulff truede med i gentagelsestilfælde at afsløre forfatteren. 20 okt. skrev »C. Sørensen, generalkorrespondent« et brev til Wulff, hvori han forsvarede sin korrespondanceartikel: »... hvert ord deri er sandhed og ... der står ikke andet deri end hvad ethvert menneske ved og taler om i København.« Sørensen henviste til, at han havde været så hensynsfuld ikke at nævne godsejerens navn og sluttede med at benægte, at det kun skulle være et privat anliggende, »at de stænder i landet, folket skal se op til med agtelse og betragte som følgeværdigt eksempel demoraliserer samfundet ved forargeligt levned.« Wulff viste brevet til Scavenius, og 26. okt. blev der anlagt injuriersag mod Sørensen. Denne mødte for sig selv, og hans hovedforsvar gik ud på, at han ikke havde sigtet til Scavenius! Dommen, som faldt et år senere, gav Scavenius medhold: De citerede steder i brevet blev mortificeret og Sørensen skulle betale 400 kr. i bøde og til Scavenius 100 kr. i sagsomkostninger.⁶⁰ De fire sager mod redaktører blev afgjort således: Københavns Amts Avis og Frederiksborg Amts Avis indgik forlig, trykte dementier af artiklerne og betalte Scavenius' sagsomkostninger.⁶¹ Næstved Tidende og Social-Demokraten blev dømt til dementiere artiklerne og betale Scavenius' sagsomkostninger (disse var i hver sag 50 kr.); desuden skulle de betale henholdsvis 100 og 200 kr. i bøde. Når Social-Demokraten skulle betale mere, var det især p.g.a. nogle sætninger, som redaktøren havde føjet til korrespondanceartiklen: »Det er den slags folk, »Højre« vælger til at stemme over statens indtægter og udgifter, og som i Rigsdagen optræder med en suffisance, som om de var skabte til at regere en verden, skønt de i virkeligheden ikke en gang kan regere sig selv.«⁶²

C. Sørensen appellerede dommen, men Højesteret stadfæstede den 6. okt.

1880, og dermed sluttede disse sager. Scavenius havde fået medhold ved domstolene, men der var blevet skrevet meget om ham, og det havde ikke gavnet hans anseelse. På den anden side må det erindres, at tonen over for politiske modstandere var grovere end i vore dage, injuriersager hyppigere. Vælgerne i Store Heddingekredsen fik ikke gennem deres egne aviser kendskab til disse skrivelser i fjerne aviser.

Det har ikke kunnet afgøres, om der stod politiske eller personlige uvenner bag Sørensens artikel. Om substansen i denne kan det siges, at Scavenius' økonomi endnu ikke var så dårlig, som den blev fremstillet.

Ministerudnævnelsen

I juli 1880 lykkedes det endelig at opnå forlig om en revision af hærloven. Berg blev koblet ud af forhandlingerne, og forliget blev indgået med Bojsens moderate. For Venstre betød forliget, at Berg og Hørup nu tog fat med antimilitarisme og visnepolitik. Det trak op til en skærpelse af konflikten mellem regeringen og Folketinget. Tidspunktet for Scavenius' optagelse i regeringen var kommet, og en ministerpost var netop blevet ledig, idet kultusminister Fischer havde indgivet sin afskedsansøgning. Fischer var en frisindet, en »europæer«, som på det seneste havde vovet sig for langt ud med støtte til Georg Brandes. Han var blevet en belastning for regeringen, og Estrup, som ved flere lejligheder havde holdt fast ved ham, lod ham nu falde.⁶³

24. aug. 1880 blev Scavenius udnævnt til minister for kirke- og undervisningsvæsenet. At han blev minister, fandt den politiske verden ganske naturligt, men det var overraskende, at han blev kultusminister. Kun sporadisk havde han beskæftiget sig med dette ministeriums områder, og det var da også det eneste, som ministerrygterne de senere år ikke havde sat ham i forbindelse med. Mange kommentatorer nævnte dette forhold, selv omtalte han det i den »Redegørelse«, han udsendte ved sin afskedigelse i 1891. I et samtidigt brev til biskop Lind, der havde gratuleret med udnævnelsen, skrev han: »Jeg havde forøvrigt aldrig tænkt just at skulle blive kultusminister, men skønt mine store betæneligheder fik Estrup mig dog til det.«⁶⁴ Et af de mest fremtrædende medlemmer af Højre i Folketinget, den senere minister H. P. Ingerslev, skrev til Lars Dinesen, at det for gruppen var godt, at Scavenius blev minister, men at det ville blive vanskeligt at erstatte ham.⁶⁵ For regeringen betød det en styrkelse at optage Folketingets ledende højrepolitiker, ministeriets art måtte forekomme underordnet. Scavenius har ikke behøvet lang overtalelse, han ville gerne være minister.

10. Sammenfatning 1865-1880

Erik Henrichsen har peget på, at der var to opgaver, der skulle løses efter 1864: Hørup satte sig for at gøre det danske folk nøgternt, få det til at forstå sin svaghed efter krigen; Scavenius var den, der tidligst og mest målbevidst virkede for at give folket kraftfølelse og patos, så svagheden ikke skulle udvikle sig til forkuthed. De to politikere var begge radikale i ordets egentlige forstand, og de nåede langt mod de mål, de havde sat sig. Ejendommeligt nok havde Henrichsen ikke øje for den sympati, der var mellem de to mænd.¹

Jakob Scavenius var meget ung, da han med en fortræffelig baggrund, men uden politisk erfaring blev valgt til Folketinget. Med stor selvtilid og den karakteristiske scaveniusske trang til at sige sin mening, uanset om den behagede andre, satsede han på en politisk karriere. Hans politiske udgangspunkt var forbitrelsen mod dem, som han tillagde ansvaret for nederlaget i 1864: Officer-saspiranten rettede al sin kamplyst mod de nationalliberale. Også Bondevennerne ville dem til livs, derfor kunne de ved valget i 1865 alliere sig med denne konservative godsejerspire.

Scavenius placerede sig hurtigt i første række i Folketinget. Han passede sine opgaver godt og var samtidig med til at gøre forhandlingerne og møderne mere livlige. Forsvaret var han altid opsat på at styrke, særlig interesse havde han for jernbanespørgsmål og selvfølgelig for finansloven, men i øvrigt beskæftigede han sig i løbet af de 15 år med snart sagt alle politiske spørgsmål. Han var superliberalist uden forståelse for, at staten havde pligter over for samfundets svageste, men han stod fast på, at staten uden smålighed skulle betale for sine kulturinstitutioner. Partigænger blev han sent, dertil var hans uafhængighedstrang for stærk. Alliancen mellem »små og store bønder«, der havde bragt ham ind i Folketinget, bandt ham ikke, og fra 1870 var han helt frigjort fra den. Efter 1876 udviklede han sig til at blive en så stabil højremand, at vejen til en ministerpost åbnede sig.

Scavenius forstod at håndtere organisation og presse og blev derved en af de første moderne politikere i Højre. Organisationsarbejde snusede han til i Augustforeningen, til bunds lærte han det i Oktoberforeningen, hvor han i fem år var i ledelsen og uden fine fornemmelser deltog i agitationsarbejde over hele landet. Han passede sin valgkreds, der fra 1876 havde en aktiv vælgerforening. Så tidligt som i 1874 fulgte han Carl Ploug i et hidtil ikke kendt initiativ til at

organisere Højre. Indirekte gennem Godsejerforeningen og direkte af sin egen lomme finansierede han Dagens Nyheder, så dette dagblad blev et pålideligt talerør for godsejerne i almindelighed og ham selv i særdeleshed.

Scavenius tog sig ikke nok af arbejdet som godsejer, og hans private økonomi var anstrengt fra midten af 1870erne. Rygter og injuriersager om hans økonomiske forhold skadede dog ikke hans karriere i disse år.

3. Del

Ministerårene 1880-1891

11. Ministeriet Estrup 1880-1891

Som indledning til skildringen af Scavenius' ministergerning behandler dette kapitel først den almindelige politiske udvikling i ministerårene, derefter Højres ideologi og den kulturkamp, Scavenius kom ud i, og endelig ministeriets interne forhold, herunder Scavenius' betydning for ministeriets politik.

Den almindelige politiske udvikling

Med Scavenius' indtræden i ministeriet skærpedes den politiske konflikt. Han blev ministeriets mest kampglade medlem og var derfor den første, der måtte ofres, da forligspolitikken begyndte 1890-91.

Perioden falder i følgende hovedafsnit: 1880-85 dominerede de radikale, ledet af Berg og Hørup; konflikten skærpedes frem til den store konfrontation i foråret 1885. En tid var det politiske liv lammet, men i slutningen af 1886 begyndte man at komme tilbage til »normale forhold«, og efter valget i jan. 1887 fik forhandlingspolitikken fremgang støttet af Frede Bojsens moderate Venstre og de moderate kræfter i Højre; undertiden var også de radikale med. Fra 1890 styrede de moderate i begge partier mod det forlig, der blev realiseret i 1894.

I sommeren 1881 proklamerede Berg »visnepolitikken«: Tinget ville »lade alting visne i hænderne på et ministerium, der trodser den almindelige valgret«. Der fulgte fire år med »barberede« finanslove og næsten ingen reformer. Berg stod stærkt blandt Venstres vælgere, støttet af den venstrepressen, der voksede sig stor i disse år, og i København gjorde de radikale indhug på Højres stillinger: De fik forbindelse med videnskaben og den nye litteratur; Morgenbladet blev 1881-83 redigeret af Hørup og Edv. Brandes; Studentersamfundet blev grundlagt i maj 1882 efter en sprængning af den konservative Studenterforening, og i nov. 1883 stiftedes Københavns liberale Vælgerforening.

Højre blev i begyndelsen af 1880'erne et samlet parti. De nationalliberale gik op i det eller trak sig ud af politik. I de samme år blev Højre organiseret, og partiet fik en stor sag, der kunne samle og løfte det: Forsvarssagen voksede frem som en landsdækkende bevægelse med bladet »Vort Forsvar« (20.000 abonnenter) og en ihærdig agitation; i 1883 viste bevægelsen sin styrke og bredde

ved at indsamle 106.000 underskrifter for et stærkt forsvar. Tanken om en befæstning af København blev skabt i begyndelsen af 1870erne af officerer i Det krigsvidenskabelige Selskab. Efter 1880 blev den regeringens program, og efter nogen tøven blev den accepteret af Vort Forsvar. Også »Våbenbrødrene« (veteraner fra krigene 1848-50 og 1864) og de mange foreninger, der støttede sønderjydernes sag, gik ind for regeringens forsvarspolitik.¹

Københavns befæstning måtte vente som alle andre store reformer i disse år, og mens Højre agiterede for sin »livssag«, agiterede Venstre mod at befæste Højres København. Venstre var dog heller ikke i denne sag enigt: De moderate samt Berg og hans tilhængere ønskede et forsvar, men det skulle være folkeligt og ikke koncentreret om København; Hørups fløj var antimilitaristisk.

Da arbejdet med finansloven ikke var afsluttet inden 1. april 1881, udstedte regeringen en finanslov gældende for tre måneder. Men allerede inden de var omme, opløste Estrup Folketinget med den begrundelse, at det »havde vist sig at mangle evne og vilje« til at udføre sit arbejde. Efter denne provokation gik Venstre ved valget 24. maj 1881 frem med 3 mandater til 70, Højre gik ned til 32. Med Folketingets hjælp fik regeringen en ny midlertidig finanslov, den var ikke tidsbegrænset, hvad Venstre senere fortrød. Til almindelig forbløffelse opløste Estrup endnu en gang Folketinget, formentlig i den tro, at et kuet og måske svækket Venstre ville være mere forhandlingsvilligt. Men ved valget 26. juli gik Venstre frem til 76, Højre fik 26 mandater; opløsningspolitikken havde været en skuffelse og blev ikke senere forsøgt.²

I 1884 udløb valgperioden. Ved valget 25. juni steg stemmeprocenten fra 56 til 59; Højre fik en ubetydelig fremgang fra 55.000 til 57.000 stemmer, men relativt var det en tilbagegang, for oppositionen gik frem fra 102.000 til 121.000. Højre måtte nøjes med 19 pladser i Folketinget, mens Venstre sejrberuset bredte sig over 81. De radikale var vokset til 46, de moderate fik 23, løsgængere og liberale 12. For Højre var det særlig rystende at lide nederlag i København: Af 10 kredse gik 5 til oppositionen, deraf 2 til socialdemokraterne, der hermed for første gang kom i Folketinget. Dagen efter det danske valg fik Norge sin første venstre-regering. Dette gjorde et stort indtryk i Danmark, og Berg forbedrede sig på at træde til. Men Estrup blev siddende, oppositionen blev igen ramt af splittelse, og i efteråret kom det til brud mellem Berg og Hørup. Berg gik sammen med de moderate og dannede Det danske Venstre; Hørups gruppe, af modstanderne kaldt Det europæiske Venstre, talte 25.

I april 1885 udstedte regeringen den 2. provisoriske finanslov. Den adskilte sig fra den 1. (1877) ved, at den ikke nøjedes med de summer, de to ting var enige om, men gav regeringen hjemmel til at opkræve de skatter og afholde de udgifter, den selv anså for nødvendige. Indtil 1894 arbejdede regeringen med provisoriske finanslove, som var afvist af Folketinget, men vedtaget af Lands-tinget og stadfæstet af kongen. På sommerens møder rejste Venstre en storm over landet, spændingerne var større end nogensinde. 21. okt. blev der begået

Kong Christian 9. omgivet af medlemmerne af ministeriet Estrup 1885. Øverst Estrup, derefter med uret Scavenius, udenrigsminister Rosenørn-Lehn, marineminister Ravn, krigsminister Bahnsøn, indenrigsminister Finsen og justitsminister Nellemann.

attentat mod Estrup. Det var en forvirret ung mands isolerede handling, og den mislykkedes. Trods forbitrelsen var der aldrig fare for, at Venstre ville anvende vold, men Estrup udnyttede attentatforsøget til at tiltage sig mere magt. Han sendte Rigsdagen hjem i to måneder og udstedte tre provisoriske love: en lov

rettet mod ophidsende tale- og skrivevirksomhed, en der udvidede politiet, og en der oprettede et gendarmeri, som snart blev stationeret rundt om i landet. Og nu fandt regeringen, at tiden var inde til at gennemføre Københavns befæstning. Penge var der foreløbig nok af, for under visnepolitik og reformpause var der opsamlet en kassebeholdning på 57 mill. kr. og en reservefond på 19 mill. Arbejdet begyndte 1886 og var færdigt 1894.

1885-86 kulminerede konflikten. Venstrefolk var i tvivl, om de skulle møde i Folketinget eller afbryde enhver forbindelse med regeringen. Nogle talte om at gribe til våben, andre nægtede at betale deres skat og blev straffet for det. I det hele taget regnede det med straffe over de opsætsige. Også statens embedsmænd blev straffet, det gjaldt især dem, der var ansat under Kultusministeriet. Valget 28. jan. 1887 bragte stemmeprocenten op til 70 og blev en sejr for Højre. Partiet gik frem fra 57.000 til 87.000 stemmer, oppositionen kun fra 121.000 til 142.000. I mandattal steg Højre fra 19 til 27, oppositionen sank fra 83 til 75. Værst gik det ud over de radikale, de fik intet ud af deres vrede agitation. Initiativet gled over til Det moderate Venstre, og en forsigtig forhandlingspolitik blev indledt. Under denne gennemførtes en del reformer, især på Scavenius' ministerområde. Ved valget 21. januar 1890 tabte Højre tre mandater. Kort efter begyndte de forhandlinger, der førte frem til det store forlig i 1894.

Højres ideologi

Højre holdt af at fremstille sig som partiet, der forsvarede helheden mod de andre partiers særinteresser og stod for de historisk prøvede værdier over for uprøvede, til dels udenlandske ideer. Derfor havde partiet i mange år ikke noget program, og dets ideologi blev aldrig formuleret sammenhængende. Højres ledende tanker kan beskrives således: Danmark skal opretholdes som selvstændig stat, de nedarvede værdier, kendetegnet af socialt hierarki og autoritet, bevares. Samfundets materielle og åndelige ressourcer skal udvikles ved privat foretagsomhed. Staten skal sørge for lov og orden, men skal ikke dirigere økonomi eller andre funktioner. Statens bærende institutioner er kongehuset, militæret, statskirken og uddannelsesinstitutionerne; både disse og de øvrige institutioner, især retsvæsen og administration, skal beskyttes mod autoritetsnedbrydning og nivellering.³

Den ydre sikkerhed søgte regeringen at opnå ved en alliancefri udenrigspolitik, der kunne accepteres af stormagterne, og et forsvar, der lagde hovedvægten på Københavns landbefæstning. Denne blev opfattet som vendt mod Tyskland, men det lykkedes stort set at overbevise Tyskland om, at Danmark ville forblive neutralt også under en krig mellem stormagterne.⁴

Det var Højres overbevisning, at kun det havde talent til at styre landet.

Kongen havde ret til at vælge sine ministre frit og havde kaldt på Højre. Regeringen havde flertal i Landstinget, og dette var ligeberettiget med Folketinget. Derfor afviste Højre uden tøven Venstres højlydte krav om at få overdraget regeringsmagten. Uenigheden gjaldt imidlertid langt mere end nogle paragraffer: Venstre ville have magten for at ændre værdinormerne og fordelingen af samfundets goder.

Kulturkampen

Derfor gjaldt forfatningskampen 1866-1901 også kulturen. I kulturkampen deltog tre hære. Forsvaret for det bestående blev ført af de nationalliberale, angrebene kom fra grundtvigianerne og brandesianerne. Andre kæmpende skal ikke omtales her, nævnes skal blot, at socialdemokraterne endnu ikke blev opfattet som en kulturfaktor. Deres arbejde på at skabe klassebevidsthed blandt arbejderne fandt ingen forståelse i resten af samfundet, hvor man opfattede dem som revolutionære. Hørup og hans tilhængere fik dog efterhånden et godt samarbejde med dem.⁵

Den nationalliberale kultur, der havde indlagt sig så store fortjenester i politik og åndsliv siden 1840'erne, var, endnu da Scavenius blev minister, en imponerende helhed, som godsejerne overtog, omend i udvandet form. Dens basis var de akademisk uddannede embedsmænd, dens værdier var nationale og kristne. Men den var elitepræget og ufolkelig og kom under stadig stærkere pres fra *grundtvigianerne*. De almindelige danskere (og det vil først og fremmest sige bønderne) var gode nok til folkestyret, forkyndte Grundtvigs lærlinge. Man skulle bare gøre op med den latinske kultur, og så gik de i gang med at dække landet med højskoler og friskoler. De krævede frihed i kirken og skolen, respekt for danskhed og folkelighed. Den grundtvigske bevægelse blev en af de vigtigste i nyere dansk historie. Fra 1870 var den forankret i Venstre; de nationale, senere de moderate venstremænd var grundtvigske, men også de radikale havde grundtvigianere, den mest fremtrædende var Berg.

Brandesianismen var opstået 1871 omkring litteraten Georg Brandes. Han forkastede ikke bare de gældende litterære normer, men gik langt videre i sit opgør med den herskende dannelse. Han hadede kristendommen; han var jøde og bekendte sig som fritænker. Brandes angreb undertrykkelsen af kvinderne og forsvarede følelsernes og sansernes frie udfoldelse; hans forkyndelse af »fri kærlighed« blev opfattet som et angreb på ægteskabet, en af samfundets grundpiller. Omkring Georg Brandes og hans bror, kritikeren Edvard Brandes, samlede en gruppe yngre forfattere og intellektuelle. Der var ikke mange, men brødrene førte »deres« forfattere frem med stort talent; Danmark fik en »realistisk« litteratur bygget på udviklingslære og fremskridtstro. Brødrene Brandes

var hverken demokratiske eller folkelige, og deres bevægelse blev ikke talstærk, men den fik indflydelse, også politisk. I sept. 1880 blev Edvard Brandes indvalgt i Folketinget; under valgkampen fik han hjælp af grundtvigianere, og Berg arbejdede i nogle år godt sammen med ham. I slutningen af 1883 fandt Berg det nødvendigt af hensyn til forholdet til Venstre at bryde med Edv. Brandes. Hørup ville han gerne fortsætte med, men da denne ikke ville skilles fra Brandes, sagde Berg dem begge op som redaktører af Morgenbladet. I sept. 1884 grundlagde Hørup og Brandes deres eget blad, Politiken, som blev organ for radikal venstrepolitik og europæiske fremskridtsideer. Alliancen var vigtig: Den radikale fløj af Venstre fik forbindelse med kunstens og videnskabens verden, brandesianerne fik politiske forbundsfæller.

Georg Brandes betalte en pris for sit oprør mod den herskende kultur: Han blev holdt ude fra det professorat ved Universitetet, som han var kvalificeret til. Han slog sig igennem som forfatter og foredragsholder, især i Tyskland, men hans følelser for Danmark forbitredes i disse år, og han udviklede en overmenneskedyrkelse, som øgede afstanden mellem ham og flertallet af danskerne.

Kulturkampen var i gang, da Scavenius trådte til, og den skærpedes i hans ministerår. Personlig havde han smag for den nye litteratur, han rejste meget i Europa og ville gerne omgås frisindede, så det var ikke mærkeligt, at han blev opfattet som »europæer« og fritænker. Som højreminister måtte han forsvare det bestående og kun reformere for at bevare. Men Højres moralvogtere fandt, at han forærede »europæerne« for meget. Kunne de ikke ramme hovedmodstanderen Georg Brandes, kunne de i hvert fald angribe den kultusminister, der foragede ved sin frigjorte livsførelse og udtalte sympati for frisindet. Da de fra 1890 trådte i forhandling med de moderate venstremænd, voksede det samlede moderate pres mod kultusministeren.

Scavenius' rolle i regeringen

Estrups ministre sad længe på deres poster. Konseilspræsidenten var i alle de 19 år tillige finansminister; justitsminister Nellemann og marineminister Ravn fungerede i 21 år, udenrigsminister Rosenørn-Lehn i 22. Ravn var foruden marineminister også krigsminister, indtil Bahnsen blev udnævnt i 1884. Indenrigsminister Skeel døde i 1884, i et år var en embedsmand minister, derefter udnævntes H. P. Ingerslev. Alle ministrene bortset fra de militære var godsejere. Indtil 1880 var Ravn den eneste minister, der var medlem af Folketinget. Scavenius var den yngste minister, nærmest i alder lå Nellemann og Ingerslev, der var født i 1831. Ministrenes møder med kongen i statsrådet blev refereret af statsrådssekretæren; af møder mellem to eller flere ministre er der kun bevaret sporadiske referater. Forholdet mellem dem belyses i private breve og optegnel-

ser; de tegner ikke overraskende et billede af kultusministeren som den mest uforfærdede og kampglade.

Scavenius var i god overensstemmelse med den regering, som han trådte ind i, og indtil de sidste år af hans ministertid var der ingen væsentlige forskelle i ideologi eller taktik mellem ham og resten af regeringen. På enkelte områder indtog han særstandpunkter. Over for Tyskland var han mere uforsonlig og revanchelysten.⁶ Han interesserede sig mere for de dansksindede syd for grænsen end de øvrige ministre; og når det gjaldt forsvaret, var han mere kompromisløs. Regeringen ønskede at forbedre forholdene for arbejderne, Estrup, som havde en betydelig interesse for »arbejderspørgsmålet«, havde allerede ved regeringsdannelsen 1875 nedsat en kommission til at undersøge dette. Scavenius havde ingen forståelse for »socialkonservatismen«. Endelig stillede han sig mere positivt til de europæiske tendenser i åndslivet end resten af Højres ledere.

Man kunne vente, at Scavenius havde holdt sig nær til Estrup, men det synes ikke at have været tilfældet. Estrup havde ikke nogen særlig tillid til sin fætter, og Scavenius' stolthed gjorde det vanskeligt for ham at underordne sig.⁷ Estrups nærmeste fortrolige i ministeriet var Nellemann, til hvem han trygt overlod alle juridiske spørgsmål, f.eks. om provisorierne. Nellemann og Ingerslev varetog forbindelserne til partiets organisation og rigsdagsgrupperne, og fra 1890 var det Nellemann, der fra regeringens side fulgte forligsforhandlingerne. Nellemann var i det hele taget meget betroet. Han var minister for Island i hele sin ministertid og var den, der oftest fungerede for andre ministre, således for Scavenius under dennes mange udenlandsrejser. Estrup, Nellemann, Scavenius og (senere) Ingerslev havde som egentlige politikere med store ministerier større vægt end udenrigsministeren og de militære ministre, men de udgjorde ikke noget fast indre kabinet. Scavenius deltog energisk i agitationen, mens kollegerne holdt sig tilbage, men dette gav ham ikke nogen fortrinsstilling, som det ville have gjort i en senere tid.

Scavenius var arkitekten bag de to opløsningsvalg i 1881; Venstres aviser udpegede ham og Ingerslev som dem, der havde opfundet »opløsningspolitikken«.⁸ Da det i april 1882 trak op til konflikt om finansloven, skrev A. D. Jørgensen hovedrystende til en ven, at både Venstre og Højre stiledede mod et brud: »De yderliggående har fuldstændig magten. Estrup-Scavenius er urokkelig på at drive sin sag igennem, skønt det synes at mislykkes for dem«.⁹ Det endte dog med forlig, for Højre splittedes, og regeringen gav efter. Scavenius betragtede forliget som et nederlag.¹⁰ Højrejournalisten H. Wulff skrev samme år i sin samling af politikerportrætter, at Scavenius er »som minister foreløbig den mest frygtede og mest ildesete, og tillige vistnok den, der har vanskeligst ved at føre noget igennem.«¹¹

I sin redegørelse til vælgerne 1891 fortæller Scavenius, at han »bidrog ret væsentligt« til, at regeringen blev siddende trods nederlaget 25. juni 1884. Dette bekræftes af samtidige kilder. To dage før valget havde han skrevet til Estrup,

J. F. Scavenius

Det officielle ministerbillede, fotograferet kort efter Scavenius' tiltræden i 1880, og underskriften fra samme tid, skrevet med flotte sving.

at regeringen måtte forvente et nederlag, men det burde kun være endnu en anledning til at »tage fastere om skeen ... og ikke genere os for at bruge den«. I spørgsmålet om finansloven måtte regeringen vise Landstinget vejen til konflikten! Og regeringen måtte have noget, der kunne samle og løfte Højre. Scavenius pegede selvfølgelig på forsvarssagen: Projekteringen af Københavns befæstning skulle straks iværksættes – på forventet efterbevilling. Hvis Ravn ikke mente at kunne være alene om et sådant skridt, måtte der en statsrådsbeslutning til. Endelig skulle regeringen forsøge at drive kiler ind mellem venstregrupperne: Scavenius ville stille forslag om »Højskolen i Soer« (det skete i marts 1885), og Estrup ville vel fremføre sit forslag om alderdomsforsørgelse? Brevet slutter med følgende fanfare: »Som du ser, betragter jeg os som værende i en art krigstilstand, og ministeriet som et slags krigsråd, der skal lægge feltogsplan for den kommende kampagne. Du som generalen må naturligvis have den afgørende stemme, men forud antager jeg det nyttigt, at vi andre i tide siger vores mening.«¹¹

P. Vedel skrev 26. juni til Krieger, at Estrup vel ikke vil afgå, men at valget har »gjort et stærkt indtryk på ham og også Nellemann er svært nedslået. Scavenius – mirabile dictu – har haft flere stemmer end før og endog vundet flere venstresogne. Han er derfor meget kry ...«¹³ Regeringen vaklede efter valgnerdelaget, og Estrup var i tvivl. Fire uger efter valget skrev Scavenius til ham, at ministeriet skulle blive siddende: En anden højre regering, måske med et mere liberalt anstrøg, f.eks. under general Thomsen, ville ikke kunne gøre det bedre end vi, og folk som Klein og Nyholm vil jeg slet ikke tale om ... I øvrigt kunne Scavenius med Lars Dinesen som kilde berette, at nederlagsstemningen i København var ved at fortage sig.¹⁴ Scavenius havde et hovedansvar for, at regeringen blev siddende. Og han fortsatte med en modoffensiv: 12. sept. afgav Ravn krigsministerposten til artilleriofficeren Jesper Bahnson. Han var direktør for Krigsministeriet og en af de officerer, der havde udviklet og agiteret for ideen om Københavns landbefæstning. Scavenius forblev en stærk støtte for Bahnsons fæstningspolitik.¹⁵

Det var også nødvendigt, for som Troels Fink har påvist, var der i Højre en del skepsis over for ideen, og til de mest skeptiske hørte Estrup.¹⁶ Scavenius var fanatisk tilhænger af fæstningen, og med brevet af 23. juni prøvede han at presse Estrup i samme retning. Estrup var i det hele taget mere tilbageholdende med at bruge skrappe midler end hidtil antaget. Scavenius havde ingen skruller, han ønskede provisoriepolitikken, og med de to breve i sommeren 1884 lagde han op til den. Juraen bag den interesserede ham ikke, det afgørende var, at Højre bevarede regeringsmagten og gennemførte befæstningen. Da han 1. april 1885 fik at vide, at Venstres medlemmer havde forladt Folketinget i protest, reagerede han med et »Lad dem gå ad helvede til.« Det var også Frede Bojsens vurdering, at det på Højres side var Scavenius, Bahnson og Matzen, der mest ønskede den provisoriske finanslov.¹⁷ Scavenius' »mundkurvscirkulære« af

27. april 1885 omtales i kapitlet om skolen. I april ventede han en rigsretssag mod regeringen; den kom ikke, og siden opfordrede han ofte drillende Venstre til at anlægge rigsretssag.¹⁸

Scavenius trivedes under konflikten og gjorde hvad han kunne for at holde den igang. I okt. 1885 førte Estrup forhandlinger med de radikale, grev Frijs og andre om en finanslov for 1885-86; Bojsen oplyser, at Scavenius og Bahnson fik stoppet forhandlingerne.¹⁹ Det samme gentog sig i februar 1886.²⁰ 31. marts 1888 deltog han i forhandlinger om en normal finanslov; parterne var det moderate Venstre, fra regeringens side Estrup, Nellemann og Scavenius. Da forhandlingerne strandede på 8 mill. kr. til befæstningen, kan det anses for givet, at Scavenius stod for et nej.²¹ I de forligsforhandlinger, der begyndte i 1889 deltog han i begyndelsen, men fra 1890 var han tilskuer til en udvikling, der var ham inderligt imod.

Scavenius' stejlhed over for Venstre hindrede ham ikke i at få gennemført mange sager, da der igen blev politisk mulighed for det. Hans erfaringer fra Folketinget lettede ham forhandlingerne med dette ting, og han benyttede behændigt skiftende flertal fra sag til sag. 1889 udtalte den moderate venstremand Klaus Berntsen i Folketinget: »Jeg ved, at det ærede finansudvalg er meget blødt over for den højtærede kultusminister; der er tidligere års erfaringer for, at den højtærede kultusminister kan få mange, jeg kan sige utrolig mange bevilninger satte igennem på finansloven.«²² Selv reformlove fik han gennemført i disse år, som det skal påvises i kapitlerne om de enkelte områder af hans ministerium.

12. Kultusministeriet

Opgaver og ressourcer

Scavenius var minister for kirke- og undervisningsvæsenet i 11 år og er dermed den, der i længst tid har beklædt denne ministerpost. I de følgende kapitler behandles hans gerning som minister, men først skal ministeriets sagsområde og ressourcer omtales.

Da Scavenius tiltrådte, havde ministeriet tre ekspeditionskontorer. 1. kontor behandlede kirkelige anliggender, såvel Folkekirkens som de andre trossamfunds, deres præster, bygninger og økonomiske forhold, endvidere missionsvæsenet og begravelsesvæsenet. I 2. kontor behandledes folkeskolen, seminarierne, folkehøjskolerne samt Døvtummeinstituttet og Blindeinstituttet. Under 3. kontor var henlagt Universitetet og de andre videnskabelige og kunstneriske uddannelsesinstitutioner, gymnasier, arkiver, biblioteker, museer, Det kgl. Teater, Det kgl. Frederiks Hospital, Fødsels- og Plejestiftelsen, Vajsenhuset samt støtte til videnskabelige og kunstneriske formål.

Enkelte sagsområder kom til 1888-89: Statens papirforbrug, regnskaberne over statens tryksager og beskyttelse af litterær og kunstnerisk ejendomsret; de blev alle henlagt til 3. kontor. Til 2. kontor knyttedes den i 1886 udnævnte undervisningsinspektør for realskolen.¹ Arbejdet voksede i Scavenius' ministerår, således steg antallet af udgåede skrivelser fra 10.896 i 1880 til 14.004 i 1890. Ministeriet fik flere midler at virke med: I 1880-81 var budgettet på 978.400 kr., i 1891-92 2.782.100 kr. Stigningen udgjorde 184 pct. I de samme år steg statens udgiftsbudget fra 41,7 mill. kr. til 59,9 mill., dvs. med 44 pct. Det var ikke kun de nye sagsområder, der medførte flere forretninger og større bevillinger, også folkeskolen, folkehøjskolen, støtten til kunst og videnskab og andre områder bidrog.²

Ministeriets personale omfattede i 1880 1 departementschef, 3 kontorchefer, 4 fuldmægtige, 6 assistenter (unge jurister), 5 skrivere og 2 bude. I henhold til Lønningsloven af 1870 skulle en kontorchefstilling nedlægges ved afgang; indehaveren døde 1882 og stillingen blev nedlagt, men en ny blev oprettet ved lov i 1888. Med et lovforslag af 9. jan. 1891 forsøgte Scavenius at få oprettet en ny departementschefstilling; den var som en indrømmelse til biskopperne tiltænkt de kirkelige forretninger. Forslaget nåede ikke gennem Rigsdagen i hans tid,

men ved kgl. resolution bevilgedes 2.600 kr. til medhjælp. Det lykkedes således ikke Scavenius at få udvidet ministeriets personale. Derimod opnåede han ved et kraftigt fremstød i 1890 at få udvidet kontorarealet fra 525 m² til 730 m², ca. 40 pct. Ministeriets kontorer lå i Lerches gård i Slotsholmsgade; begrundelsen for at få flere kontorer til samme antal medarbejdere var, at langt flere mennesker end før opsøgte ministeriet, og at megen plads var optaget af arkivalier og tryksager, som var nødvendige i det daglige arbejde.³

Scavenius synes at have haft et godt forhold til ministeriets personale. Ministersekretæren, kontorchef F. Stemann, skrev en måned efter Scavenius' afgang en tak for hans personlige velvilje og fortsatte: »Jeg ved med sikkerhed, at hele ministeriets personale er enigt i at beklage, at vi har mistet en så udmærket og elskværdig chef.«⁴ Særlig nært var samarbejdet med A. F. Asmussen. Denne var sønderjyde, født 1840; han var blevet kontorchef i 3. kontor lige før Scavenius blev minister, og var ministersekretær. Ved departementschef Lindes død i marts 1888 fik han dennes stilling, dog skulle han ikke behandle gejstlige sager, idet kontorchefen i 1. kontor, Jonquières, skulle fungere som departementschef i sit eget kontor. Da Jonquières døde i dec. 1890, fik Asmussen igen lov at slippe for de gejstlige forretninger, hvad han takkede skriftligt for.⁵ Det var en lykke for ministeriet og ministeren, at den energiske og dygtige Asmussen blev chef kort efter, at de politiske muligheder for reformer forbedredes. Scavenius' breve til Asmussen bekræfter det indtryk, sagerne giver: Ministeren passede sit ministerium flittigt. Under Folketingets samlinger synes han også at have været i ministeriet om lørdagen. Til gengæld holdt han lange sommerferier.⁶

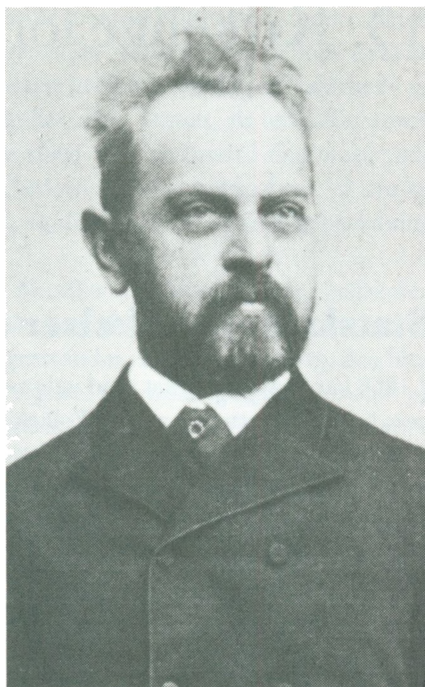
Om Scavenius' veloplagthed over for de mange, der opsøgte ham, har vi et par beretninger. Præsten Valdemar Brücker fortæller om en audiens i 1886: »Han opholdt sig midt i salen, men når man kom ind, gik han en i møde og gav både høfligt og venligt hånden og bød en tage plads. Og så talte han frit og utvungent med en.«⁷ Frede Bojsen fortæller, at nogle indremissionsfolk, som kom i audiens for at søge om en bestemt præst, tiltalte ministeren »Kære broder i Christo!« Scavenius skal have studset lidt, men svarede så »Åh, ja sågu', hvorfor ikke!«⁸

Fra A. D. Jørgensen ved vi, at Scavenius plejede at samle cheferne for de største institutioner under ministeriet til middag en gang om året.⁹

Hvem bestemte?

Den, der læser de følgende kapitler, vil sikkert ofte udbryde: Det er meget godt med alt det, der skete i Scavenius' ministerår, men hvor meget betød ministeren, hvor meget hans embedsmænd?

Svaret er, at ministeren bestemte alt af betydning. Dette påvises i de følgende

Sønnerjyden A. F. Asmussen (1840-1914) var jurist og fra 1867 ansat i Kultusministeriet. I 1880 blev han kontorchef og ministersekretær, og han fik et fint samarbejde med Scavenius, der tiltrådte som minister et par måneder senere. I foråret 1888, da mulighederne for reformer blev bedre, blev han departementschef. Foto ca. 1885.

kapitler i udvalgte sager. Ganske vist ses relativt sjældent hans håndskrift, ligeledes påtegningen »M. R.«, der angav, at sager skulle afgøres i overensstemmelse med ministerens resolution, men det er fordi hovedparten af sagerne var rutinesager uden politisk betydning (om f.eks. ansættelser, afskedigelser og regnskabsspørgsmål), og dem afgjorde embedsmændene selv.

Ministeren havde ansvaret for ministeriets administration. En svag minister kunne lade embedsmændene køre på traditionen. Scavenius var en stærk minister, han ville noget med sit ministerium og kunne lide at administrere, derfor etablerede han sig hurtigt som den, der bestemte. Dermed er ikke sagt, at embedsmændene ingen indflydelse havde. Med sin glæde ved at diskutere har Scavenius sikkert været glad for modspil til bedre belysning af komplicerede sager, og med liberalitet har han ladet embedsmændene ordne alt det, der ikke var politik i.

13. Kirkelige forhold

Statskirke, vækkelser og kirkeforfatning

I 1868 var Scavenius gået mod valgmenighedsloven og havde forsøgt at modificere bestræbelserne for at give Folkekirkens menigheder indflydelse på valget af præster (se s. 00). Bortset herfra havde han ikke før 1880 gjort sig bemærket ved udprægede meninger om kirkelige spørgsmål. Vi kender dog hans mening om grundtvigske præster. I 1875 skulle embedet som sognepræst for Magleby-Holtug sogne besættes; Scavenius ejede begge kirker, og Holtug var sognekirke for Gjorslev. Han var så interesseret i sagen, at han 27. juni skrev til kultusminister Fischer om endelig ikke at »sende os en grundtvigianer herud, i alt fald ikke en af de politisk stærkt udprægede af denne race. Ganske specielt anmoder jeg Dem om ikke at give pastor Hostrup embedet, han har været herude for at se på det, og søger det vel så«. Hostrup var den kendte digter og højskolemand; Scavenius pegede i stedet på to andre. Fischer svarede 23. aug., at Scavenius skulle slippe for Hostrup, skønt denne anbefalede af kontorchefen. En helt fjerde, S. V. Ørsted, blev udnævnt.¹ Scavenius var lige så afvisende over for den anden store vækkelsesretning, Indre Mission. Han gav mange gange udtryk for, at kirken skulle stabilisere staten og samfundet, en ganske naturlig tanke for en konservativ politiker. Vækkelserne var ikke stabiliserende, derfor havde Scavenius mange konflikter med dem.

Siden 1849 havde Danmark haft en folkekirke, men den gamle stive statskirke ændrede sig kun langsomt. Kirkestyrelsen bestod af ministeren og de syv biskopper. Den enkelte biskop havde stor indflydelse i sit eget stift, men biskopperne optrådte ikke som ét organ, derfor fik ministeren og hans embedsmænd større magt. Biskopperne var politisk og kirkeligt stærkt konservative – bortset fra biskoppen over Lolland-Falster, den gamle grundlovsfader D. G. Monrad, som var demokrat og kunne følge vækkelserne et langt stykke. Menighederne havde så at sige ingen indflydelse på, hvem der skulle være deres præst, og de 1.100 præster havde ikke meget at sige over for kirkestyrelsen.

To gange var der givet frihedslove på det kirkelige område: I 1855 fik menighedens medlemmer lov at »løse sognebånd« til en anden præst end den, hvis sogn de boede i, og i 1868 blev det tilladt at grundlægge valgmenigheder, der selv valgte og aflønnede deres præster og opførte kirker. Valgmenighederne for-

blev i Folkekirken, stod under tilsyn og skulle have en ministeriel anerkendelse. Var disse sikkerhedsventiler tilstrækkelige under de spændinger, som vækkelserne skabte i kirken? Vækkelserne var yderst kritiske over for »statskirken« og dens præster. Deres autoritet var evangeliet, ikke staten, de ønskede større overensstemmelse mellem troen og livsførelsen, end de fandt i den etablerede kirke og forlangte mere frihed for menighederne. Vækkelserne førte til uro og gæring, bevidstgørelse og selvstændighed, og derved fik de væsentlig betydning for den folkelige og politiske udvikling.

Grundtvigianerne var de ældste og fleste. Antallet af valgmenigheder, højskoler, friskoler og forsamlingshuse voksede, og det grundtvigske syn på folkelighed og kristendom bredte sig. Det var især gårdejerstanden, der tog det til sig, den blev i disse år bærende i den grundtvigske bevægelse; der var dog også husmænd og andre småkårsfolk. Bevægelsen stod stærkest på landet, men fik efterhånden også fæste i byerne. De unge, der havde været på højskole, blev aktive i sognets anliggender, i andelsbevægelse og i politik. Det forenede Venstres program og politik var på kirke- og skoleområdet præget af grundtvigianere, og i Folketinget var de en væsentlig politisk faktor. Grundtvigianerne havde ingen central ledelse, men var rige på ledende personligheder, grupper og meninger; en yderligere styrke havde de ved deres forbindelse med højskolefolk i Norge og Sverige.

Indre Missions tilhængere var mere pietistiske end grundtvigianerne. De kom som helhed fra lavere sociale lag, og bevægelsens præster havde tidligt sikret sig ledelsen. Den var begyndt på landet og havde bredt sig til stationsbyer og til dels købstæder. »Landmissionen« blev styret håndfast af præsten Vihelm Beck. I 1870erne slog Indre Mission rod i København; den fik her nogen tilslutning fra højere sociale lag, var mindre streng og blev meget aktiv i socialt og oplysende arbejde, navnlig menighedspleje og KFUM/KFUK. Landmissionen sendte til de enkelte sogne missionærer og kolportører, der holdt møder og uddelte vækkelsesskrifter. »De hellige« opførte missionshuse, ansatte missionærer, drev søndagsskoler og oprettede efterhånden skoler og højskoler. De havde virksomheder (mejerier, hoteller, forsikringsselskaber o.a.), men politisk arbejde havde ingen tiltrækning for dem. Når de stemte, var det langt fra altid på Venstre; en betydelig del støttede Højre og ikke få Socialdemokratiet.²

Den etablerede kirke stillede sig afvisende over for vækkelserne. Der var en reel fare for, at de vakte skulle træde ud og etablere valgmenigheder, frimenigheder, ja måske nye kirkesamfund. Det kom til at gå sådan, at vækkelserne forblev i Folkekirken og tilførte den nyt liv, men det kunne ingen vide i 1880, og den nye minister for kirken og skolen måtte betragte dem med uvilje. Trosfrihed og forsamlingsfrihed var grundlovssikrede rettigheder, men præster og lærere var offentligt ansatte, og dem agtede ministeren at holde på rette vej.

Under presset fra vækkelserne blev spørgsmålet om en kirkeforfatning igen aktuelt. I 1849-grundloven havde Monrad formuleret løfteparagraffen »Folke-

kirkens forfatning ordnes ved lov«. Der var siden gjort mange forsøg på at skabe en kirkeforfatning, så mange, at der i 1948 kunne skrives en doktordisputats om de forgæves forsøg, der blev foretaget indtil 1874!³ Både staten og kirken havde fordele af at høre sammen, og vanskelighederne ved at enes om en adskillelse var for store. Derfor kom der ingen kirkeforfatning i Scavenius' tid, og der er ikke kommet nogen siden. Den bekendelsesløse lovgivende forsamling er stadig Folkekirkens øverste myndighed. I dec. 1877 havde den utrættelige Monrad opfordret Fischer til at udvirke en kgl. resolution om, at bisperne skulle mødes hvert 2. eller 3. år for at overveje kirkelige spørgsmål. Fischer gjorde ikke noget ved forslaget.⁴ Scavenius realiserede det i en lidt ændret form, da han i tre år havde haft voksende besvær med vækkelserne

Konfrontationer med vækkelserne

I 1880 klagede 27 præster i Thy over to indremissionærers respektløse optræden i deres sogne. Indre Missions bestyrelse afviste klagen så håndfast, at 9 af præsterne protesterede til biskop Lind, Ålborg. Biskoppen støttede dem ved at kræve, at missionærerne for fremtiden skulle stå under sognepræsternes tilsyn. I begyndelsen af 1881 kom sagen til Kultusministeriet. Scavenius var ivrig for at lære Indre Mission respekt for statens autoritet, men besindige kræfter, især Sjællands biskop, H. Martensen, fik overbevist ham om, at han ikke kunne »regere med præster som med toldbetjente«. Indre Missions ledelse accepterede at samarbejde med de lokale præster (missionæren skulle præsentere sig for sognepræsten ved sin første optræden i sognet og aftale med denne, hvilke offentlige forsamlinger, han ville holde), og sagen faldt til ro.⁵

Den største konfrontation med vækkelserne begyndte i efteråret 1881. 2.-4. aug. holdt 700 centrum- og venstre-grundtvigianere møde på Askov Højskole. Fra mødet udsendtes to adresser om reformer i den kirkelige lovgivning. Den store indeholdt følgende frihedskrav:

1. Præsteløftet forpligter kun til at prædike bibelsk efter bedste overbevisning og forvalte sakramenterne sømmeligt (præsterne skulle stå frit over for kirkens autoriteter og tekster).
2. Menighederne skal selv vælge deres præst.
3. Hvis præst og menighed er enige, må de benytte ny salme- og alterbog.
4. Konfirmation må finde sted uden hensyn til skolen, faste dage og børnenes alder; ikke-konfirmerede børn må gå til alters.
5. Ikke-teologer kan ordineres til præster.
6. Der indføres en »dansk« teologisk eksamen (uden studentereksamen og filosofikum).

7. Borgerlig vielse gøres obligatorisk for alle.
8. Valgmenigheder og sognebåndsløserne får udvidet ret til at benytte sognekirkerne.

Denne adresse blev underskrevet af 200, heraf 41 præster; de drivende var folk fra valgmenighederne. En lille adresse omfattede kun punkterne 4, 5 og 7; den blev underskrevet af 45, hvoraf 37 var sognepræster. Askov-folkene sagde senere, at det var hensigten, at adresserne skulle indgives til regeringen (Kultusministeriet) og Rigsdagen, men da de 14. august blev trykt i Dansk Kirketidende, var de kun stilet til Rigsdagen, og underskriverne ses ikke at have indsendt dem til ministeriet.⁶

Scavenius fandt, at præster som andre tjenestemænd skulle gå tjenestevejen med deres krav og forslag og reagerede heftigt på adresserne. Alene på grundlag af referatet i Dansk Kirketidende anmodede han 7. sept. bisperne om at meddele de underskrivende præster ministeriets misbilligelse, fordi de havde henvendt sig til Rigsdagen, ikke til kirkestyrelsen gennem deres foresatte. Seks af præsterne ville ikke acceptere denne »næse«; de henviste især til den ret, alle borgere havde til at henvende sig til Rigsdagen. Vilh. Birkedal, Ryslinge valgmenighed, var den kendteste af de seks; fire var valgmenighedspræster, en var sognepræst, en kapellan. Alle havde underskrevet den store Askov-adresse. Efter at have rådspurgt Justitsministeriet, lod Kultusministeriet de seks præster stille for provsteretten. Dennes dom faldt 1. feb. 1883. Den ene dommer, provsten, frikendte præsterne. Den anden, herredsfogeden, erklærede sig stort set enig heri, men fandt dog, at præsterne burde betale bøde; han foreslog 150 kr. til Birkedal og en anden valgmenighedspræst, som tidligere havde haft konflikter med myndighederne, og 100 kr. til hver af de øvrige. Kultusministeriet lod sagen indanke for Ribe stifts landemode. 21. feb. 1884 fulgte landemodet herredsfogedens opfattelse. Denne dom ønskede præsterne, ikke ministeriet, at få prøvet ved Højesteret; her blev de frikendt 1885.⁷

Sagen vakte opsigt og afledte opmærksomheden fra den kendsgerning, at grundtvigianerne var uenige om kravene. De skrev om den i Højskolebladet, Dansk Kirketidende og andre steder. Venstre sørgede for avisartikler og hele tre aktioner i Folketinget.⁸ Under forespørgselsdebatten 10. dec. bemærkede Frede Bojsen, at Scavenius gik utålmodigt op og ned ad gulvet, knipsede med fingrene og sagde: »Ja, jeg skal Fanden gale mig lære de folk at lyster!«⁹ Det lykkedes ham ikke. Debatten endte med, at Folketinget med 67 stemmer mod 5 (11 stemte ikke) udtrykte sin misbilligelse af hans adfærd.¹⁰ 30. nov. indbragte Sofus Høgsbro Askov-adresserne for Folketinget. De blev henvist til »Udvalget for andragender«, som i sin betænkning af 9. marts 1882 henviste dem til ministeren. 23. marts bad udvalgsformanden ministeren tage adressen under overvejelse. Dette lovede han, men allerede 13. jan. havde han udtalt, at han intet ville reformere foreløbig, så der kom intet ud af »overvejelserne«.¹¹

På et møde august 1881 på Askov Højskole stillede grundtvigianske præster og lægfolk krav om større frihed i Folkekirken. Kultusministeren var mod kravene, og hans første reaktion var at lade biskopperne irettesætte præsterne, fordi de ikke havde fulgt kommandovejen. Ministeren er tegnet som en ejendommelig blanding af en ridder og en pave, bag ham sidder biskop Martensen. *Punch* 22.-9.-1881.

Den tredje og længstvarende aktion i tinget stod Høgsbros svigersøn, Harald Holm, for. 2. nov. 1881 stillede han forslag om at gennemføre to af punkterne fra den lille Askov-adresse, nemlig lempelse af konfirmationsbestemmelserne og indførelse af tvungen borgerlig vielse.¹² Ved 1. betænkning 13. jan. 1882 af-

viste Scavenius pure at indføre så vidtgående reformer, før Kirken ved en repræsentation (et kirkeråd) kunne tage stilling til dem. En lignende udtalelse havde han et år tidligere fremsat om borgerlig vielse.¹³ Under behandlingen kappedes venstregrupperne om at overgå hinanden i støtte til reformerne. Der blev nedsat et udvalg, hvis betænkning indeholdt nogle mindre ændringer af Holms forslag, men da betænkningen fremkom 20. maj 1882, var Folketinget hjemsendt, og sagen blev ikke taget op foreløbig.¹⁴

I jan. 1883 reagerede ministeren igen skarpt, da han trak anerkendelsen tilbage fra en valgmenighedspræst på Mors, der trods biskoppens advarsel havde taget en ukonfirmeret 13-årig pige til alters. Reaktionen blev, at der oprettedes en frimenighed. To andre grundtvigske frimenigheder blev dannet kort efter.¹⁵

Oprettelsen af Det kirkelige Råd 1883

Scavenius' skarpe reaktioner over for Askov-adressernes præster og præsten på Mors var ukloge. Han lærte ikke præsterne at lystre, og spændingerne i kirken voksede fortsat. Han blev forsigtigere, og ideen om et kirkeligt råd begyndte at tiltrække ham. Motivet udtrykte han åbenhjertigt i en samtale i begyndelsen af 1886 med den venstregrundtvigianske præst, V. Brücker (en af de seks, der havde nægtet at modtage Scavenius' tilrettevisning): »De indre kirkelige forhold forstår jeg mig sgu ikke noget på; dertil har jeg mit kirkeråd«.¹⁶ I årene 1881-83 fik de gejstlige forsamlinger lejlighed til at udtale sig om kirkeforfatningsspørgsmålet, og her dominerede de konservative røster, fordi vækkelsernes præster holdt sig borte. 1881-83 afholdtes en del konventer, dvs. møder for præsterne i et eller nogle få herreder; de viste skepsis eller uvilje over for Askov-adresserne, enighed om at anbefale et råd af biskopperne, stærk uenighed om lægmænds deltagelse i kirkens styre. 1883 afholdtes landemoder i alle stifter, de var efter biskoppens afgørelse enten almindelige, dvs. at kun provsterne deltog, eller udvidede, dvs. at alle stiftets præster deltog. Landemoderne var endnu mere forsigtige end konventerne og kunne kun anbefale, at bestræbelserne for en kirkeforfatning blev fortsat.¹⁷ Mindste fællesnævner var en rådgivende forsamling af biskopperne, og det var den, Scavenius realiserede. Han havde støtte hos Monrad og Lind, og 30. sept. 1883 skrev han til Martensen om sine planer; brevet sluttede med, at han næste dag ville opsøge biskoppen og drøfte sagen med ham. Også Martensen accepterede et bisperåd.¹⁸

Det kirkelige Råd blev oprettet uden Folketingets medvirken. 4. okt. 1883 forelagde Scavenius i statsrådet sin »forestilling« (dvs. indstilling) for kongen, og 8. okt. faldt den kongelige resolution: Det kirkelige Råd skulle bestå af de syv biskopper samt et medlem af det teologiske og et medlem af det juridiske fakultet ved Universitetet; rådet skulle samles en gang om året under forsæde af

Sjællands biskop og have følgende opgaver: a) overveje menighedslivets stilling og de kirkelige forhold, b) stille forslag til ministeren om fremme af menighedslivets og kirkens vel, og c) udtale sig om spørgsmål, som ministeren forelagde det. »Kirkeministeren har i reglen at indhente rådets erklæring« inden lovforslag eller administrative skridt om »rent indre kirkelige forhold«. I forestillingen henviste Scavenius til, at løfteparagraffen ikke lod sig opfylde på grund af de herskende politiske forhold og den betydelige opposition både i Rigsdagen og i kirken mod en egentlig kirkeforfatning. Imidlertid gjorde »den stærke brydning af forskellige kirkelige strømninger« det ønskeligt både for kirken og for ministeren at have et organ, der kunne tale for kirken og være til støtte for ministeren. Ganske vist blev biskopperne hørt i vigtige sager, men deres udtalelser var individuelle og gik ofte i forskellige retninger. Rådet kunne, håbede ministeren, danne overgang til en egentlig forfatning; han pegede på muligheden af at udvide det med såvel læge som gejstlige medlemmer, men ville først senere forelægge rådet et forslag herom.¹⁹ Scavenius ønskede at styrke rådet ved at gøre det mere repræsentativt. Da han 7. jan. 1884 i anden anledning skrev til biskop B. J. Fog, kom han ind på spørgsmålet, og da rådet 9. sept. 1884 mødtes til sin første session, var spørgsmålet om en udvidelse det første af de 10 spørgsmål, som ministeren forelagde det til udtalelse.²⁰

At Det kirkelige Råd blev oprettet og især, at det skete administrativt, vakte stærk kritik hos Venstre. 20. okt. 1883 anmeldte Sofus Høgsbro og N. J. Larsen en forespørgsel. Den kom til behandling 16. og 17. nov. De to politikere kaldte oprettelsen af rådet grundlovsstridig, for Folkekirkens forfatning skulle ordnes ved lov. Scavenius forsvarede sig med, at oprettelsen var en administrativ handling og rådet kun rådgivende over for ministeren, som var en verdslig politisk person og ikke behøvede at være medlem af Folkekirken. Rådet kunne blive et skridt på vejen mod en kirkeforfatning, men præjudicerede ikke en sådan. Han fik støtte af biskop Monrad og professor Goos. Monrad udtrykte skuffelse over Venstres afvisning; han havde, siden han 1882 igen kom i Folketinget, forgæves forsøgt at få Venstre til at acceptere reformer, deriblandt ansatser til et kirkestyre.²¹ Med 50 stemmer mod 16 udtalte Folketinget, at ministeren ikke var i overensstemmelse med grundloven, men det anlagde ikke rigsretssag, skønt ministeren drillende opfordrede til det.

Scavenius nægtede at svare på, hvor han ville finde penge til at dække kirkerådets udgifter. Men heller ikke her fangede Venstre ham. Da 1. session i sept. 1884 var forbi, og ingen ansøgning var blevet forelagt Folketinget, spurgte finansudvalget 4. december ministeren om udgifterne og finansieringen. Umiddelbart før sessionen havde Scavenius fået en kgl. resolution om, at udgifterne skulle afholdes af Roskilde Domkirkes midler. For 1. session beløb udgifterne sig til knap 2.000 kr. Disse oplysninger stod i konceptet til svarskrivelse, men Scavenius slettede dem, fordi ministeriet ikke havde ansøgt om en bevilling. Det var en ny udfordring, og Folketinget tog den op. I jan. 1885 nedsatte det en

kommission, som skulle skaffe oplysningerne til veje. Til kommissionen afgav ministeriet 17. febr. de oplysninger, som Scavenius tidligere havde holdt tilbage; der fulgte en korrespondance om ministerens hjemmel til at anvende domkirkens midler til dette formål, derefter blev tinget optaget af den større politiske konflikt.²²

Det kirkelige Råd og ministeren 1884-91

Oprettelsen af Det kirkelige Råd havde medført en konflikt med Venstre, som var Scavenius kær, fordi den gav ham lejlighed til at vise, hvem der bestemte: Kongens minister eller et folketingsflertal. Rådet blev en styrkelse for hans politik, han kunne roligt lade de spørgsmål ligge, som rådet ikke kunne enes om, og når rådet en sjælden gang var enigt om et forslag, kunne han forsøge at gennemføre det. Lykkedes det ikke at reformere, var det kun naturligt for en konservativ minister at bevare det bestående.

Scavenius ville gerne udvide kirkerådet, men det lykkedes ham ikke. Hvorledes skulle nye medlemmer udvælges eller udpeges? Der var ingen repræsentation af menighederne, og bisperne stillede sig på det standpunkt, at der skulle oprettes menighedsråd, før kirkerådet kunne udvides. De opfordrede hinanden til at arbejde for frivillige menighedsråd, men det blev ikke til meget. På de fleste områder viste det sig, at kirkerådet havde svært ved at opnå enighed. Så blev det ved det bestående. Rådet satte sig mod enhver ændring af præsteløftet, afviste at ansætte ikke-teologer som præster i Folkekirken, gik mod lempelser i konfirmationsbestemmelserne og ville ikke engang tillade præster at tildele sig selv nadveren. Kirkerådet kunne ikke blive enigt om obligatorisk borgerlig vielse. Men rådet anbefalede, at V. Brücker ikke skulle anerkendes som valgmenighedspræst, og i sept. 1889 udtalte man sig uopfordret om Scavenius' forslag om at fjerne græsk fra de lærde skolers pensum: Man advarede kategorisk mod et sådant skridt.²³

I et enkelt tilfælde tog rådet initiativ over for en af vækkelserne. I efteråret 1886 aftalte det med Indre Mission, at bisperne skulle holdes bedre orienteret om missionærens planer og resultater. Der kom dog ikke meget ud af dette forsøg på regulering, dertil var Vilh. Beck for dygtig en taktiker.²⁴

Spørgsmålet om dåb af børn, hvis forældre var udtrådt af eller aldrig havde stået i Folkekirken, blev aktuelt 1887, hvor en nidkær københavnsk præst i avisartikler argumenterede for, at præster skulle kunne nægte sådan dåb. 17. feb. 1888 udtalte Scavenius i Folketinget, at præsterne skulle døbe børn af alle danske borgere – mod at forældrene gav tilsagn om at lade børnene følge skolens religionsundervisning. Han ville dog ikke udstede noget generelt påbud.²⁵ Kirkerådet var betænkeligt ved at godkende et salmebogstillæg indeholdende 174

reviderede og 100 nye, hovedsagelig grundtvigske, salmer, men Scavenius fejdede betænkelighederne til side og sørgede for, at tillægget blev udgivet i 1890.²⁶ Venstres modvilje mod kirkerådet fortsatte, og en af partiets første handlinger efter at det i 1901 var kommet til magten, var at ophæve rådet.

Forholdet til biskopperne

Mange mennesker var forargede over Scavenius' verdslige levned. Allerede i 1881 gav missionsfolk udtryk for det.²⁷ Hans usædelighed blev almindelig kendt efter Ingeman-Petersen-affæren 1887 (se s. 185), og der var ingen, der tog sig den så nær som biskopperne. De følte sig som vogtere af »den borgerlige moral« og ville gøre meget for at slippe af med denne minister, der vanærede kirken. Biskop Swane i Viborg og biskop Stein i Odense var særlig ophidsede. I deres korrespondance noterede de flittigt alt hvad de hørte om ministerens usædelighed og dårlige økonomi, og de pressede biskop Fog, der som Sjællands biskop og leder af kirkerådets møder havde mest med ministeren at gøre, til at lægge pres på Estrup, Nellemann og andre højremænd. Men biskopperne havde respekt for Scavenius' dygtige administration, og Fog fortalte de andre, at han hos ministeren mødte god vilje, retsindighed, imødekommenhed og loyalitet.²⁸

Bispernes fortrolige i ministeriet var chefen for 1. kontor, Jonquières. Det er tænkeligt, at denne modererede Scavenius, men især var det nok hans menneskelige format der gjorde, at han kom nogenlunde godt ud af det med biskopperne. Han vidste, hvilke nye biskopper han ønskede. Da Århus bispestol blev ledig i 1881, havde han sin kandidat klar og skrev til Holmens provst, B. J. Fog, om at søge den. Fog blev udnævnt. I begyndelsen af 1884 skulle stillingen som Sjællands biskop besættes efter Martensen. Scavenius gik uden om Martensens kandidat, ønskede, at Fog skulle have embedet, at højregrundtvigianeren Skat Rørdam skulle efterfølge ham i Århus, og at Johannes Clausen snart skulle være biskop i Odense. Det kom til at gå lidt anderledes. Fog kom til Sjællands stift, Clausen til Århus, og Skat Rørdam blev først biskop i 1896, da han efterfulgte Fog.²⁹ Scavenius søgte den besindige Fogs råd i større kirkepolitiske spørgsmål. I vinteren 1889-90 således om salmebogstillægget og om kommissionen for de kirkelige forhold i København-Frederiksberg og i december 1890, da Jonquières var død, accepterede han Fogs forslag om at søge oprettet et departementschefembede nr. 2 for kirkesagerne. Forslaget blev som nævnt realiseret efter Scavenius' afgang.³⁰

Politiske udnævnelser

Ministerens og kirkerådets konservatisme hjalp intet, år for år styrkede vækkelserne deres position. Ved besættelse af præstestillinger var vækkelsernes folk i længden ikke til at komme uden om. Men på enkelte steder og i begrænsede perioder kunne det naturligvis gøres. I dette afsnit påvises det først, at Scavenius' egen valgkreds i hans ministerår blev holdt fri for grundtvigske og missionske præster, derefter, at ministeren andetsteds ansatte præster af den ene retning i sogne, hvor der var flertal for den anden.

De præster, der 1880-91 blev ansat i Stevns herred, var alle solidt konservative og nationale. Da pastor Ørsted 1888 forlod Magleby-Holtug, kom der en efterfølger, der karakteriseres som kongeligsindet og meget national. Som kapellan ansattes 1881 en søn af en af Højres ledere i København, tømremester Kayser, hans efterfølger 1888 var lige så pålidelig. I Strøby-Varpelev ansattes 1887 en sognepræst, der var »stift højkirkelig«. Solide statskirkelige folk blev ansat som sognepræst i Hellested 1890 og som kapellan i Store Heddinge i 1882. Den eneste undtagelse synes at have været Harald Boisen, der 1890 blev sognepræst i Højerup. Han var grundtvigianer, oven i købet dattersøn af Grundtvig, men stilfærdig, national og »ikke i noget måde ultra.«³¹

En undersøgelse af Vandfuld, Skodborg og Hjerm herreder i Ringkøbing amt har vist, at Scavenius i tre tilfælde mod flertal i menighederne lod missionske præster efterfølge grundtvigske: Fjaltring 1881, Møborg-Nees 1882 og Tørring-Heldum 1883. Det var Højres lokale folketingsmand, C. Aaberg, der havde arbejdet i korridorerne for disse udnævnelser. Han stod Indre Mission nær og sørgede ved pression i ministeriet for, at missionske præster blev ansat i sogne, hvor missionsfolkene var i mindretal: Resen-Humlum 1880, Vandborg-Ferring 1884 og Vejrum 1885. Yderligere undersøgelser vil utvivlsomt afsløre langt flere politiske udnævnelser.³²

En frimenighed undgik Scavenius ikke i sin egen valgkreds. En af de seks irretesatte præster, Karl Rønne, kom fra 1884 ofte som taler til Lyderslev nær Rødvig, og i 1887 blev en frimenighed dannet med Rønne som præst. Til sin død 1907 virkede han i et levende grundtvigsk miljø; således blev han forstander for Stevns Højskole fra grundlæggelsen 1894. Scavenius chikanerede Rønne ved at nægte ham tilladelse til at foretage begravelser på den lokale kirkegård. Svend Høgsbro, som fra 1887 var Scavenius' modkandidat, arbejdede for en tilladelse, og omsider gav Scavenius sig - på betingelse af, at sognepræst og herredsfoged sagde ja. Herredsfogeden var den vanskeligste, men til sidst bøjede også han sig.³³ At der opstod en frimenighed på Stevns, må have ærgret Scavenius. I 1884 havde han mindet alle sogne- og valgmenighedspræster om, at frimenighederne havde sat sig uden for Folkekirken, og han havde forbudt dem at lade frimenighedspræster udføre kirkelige handlinger på deres vegne.³⁴ Men helt uventet var det nu ikke, at Sydstevns skøjede ud. Derfra søgte mange unge

til Vallekilde Højskole, der var en af de mest vækkelsesprægede. Så stod det bedre til på Nordstevns, hvis unge i særlig grad søgte til Hindholm Højskole på Sydvestsjælland, en af de få, der havde en konservativ forstander.³⁵

Indgreb mod politisk aktive præster efter 1884

Efter oprettelsen af Kirkerådet havde Scavenius ikke større sammenstød ved vækkelserne, men i enkelte tilfælde skred regeringen hårdt ind mod oppositionelle præster.

Henning Jensen, sognepræst i Stenmagle og Stenlille, var venstregrundtvigianer; han sluttede sig til Hørups fløj af Venstre og arbejdede for forståelse mellem kirken og socialisterne. Ved valget i juni 1884 opstillede Venstre ham i Store Heddingekredsen. Han fik 1125 stemmer mod Scavenius' 1384 og gik nu stærkere ind i politisk agitation. Fra begyndelsen af 1885 skrev han i en årrække i Politiken. I to artikler i Politiken i marts 1885, altså lige før provisoriet, forsvarede han befolkningens ret til at gribe til våben (riffelforeningerne) og angreb højregrundtvigianernes underdanighed over for øvrigheden: »Øvrigheden er kun øvrighed i kraft af loven. En øvrighed, der bryder loven, er ikke øvrighed længere, der tilkommer den derfor ikke den underdanighed, som den lovlige øvrighed har krav på; et folk har da ret til at gøre sig til lovens værge over for en sådan lovbrydende øvrighed.« 30. marts, da den anden artikel blev bragt, afskedigede Scavenius Henning Jensen. Det var en hård behandling, selv om der to måneder senere blev tilkendt ham pension. Men Henning Jensen blev bare endnu mere radikal. I jan. 1886 grundlagde han bladet *Enhver Sit*, hvis formål var »fra et kristeligt standpunkt at kæmpe for politisk frihed og sociale reformer«, og han blev stærkt efterspurgt som taler og skribent. 1886-92 var han som hørupper valgt til Folketinget i Middelfartkredsen.³⁶

Valdemar Brücker, kapellan i Starup og Nebel sogne ved Kolding fra 1880, var en af de seks præster som i 1881 afviste ministeriets næse. Gennem Grundtvigstudier tilegnede han sig et frit forhold til skriften og dogmerne, men han blev mere radikal end sin mester: »Jeg læser og bruger af Bibelen som af en bog af Bjørnson. Jeg bekræfter, udskyder og forkaster, sådan som min åndelige sans byder mig det – og treenighedsdogmet, forsoningsdogmet, dogmet om Kristi to naturer, jeg giver det hele en god dag.« Missionsfolkene i sognene klagede over Brücker, og da hans sognepræst efter ansøgning blev afskediget i juni 1885, stod han uden embede. Hans tilhængere ville gerne danne valgmenighed med ham, men både biskoppen og kirkerådet ville af med denne kontroversielle præst, derfor afslog Scavenius i 1887 og igen i 1888 at anerkende ham som valg-

menighedspræst. Henning Jensen tog spørgsmålet op i Folketinget 6. feb. 1888. I sit svar oplyste ministeren bl.a., at han havde henholdt sig til kirkerådet, for hvilket Brückers ovenfor citerede ord var afgørende.³⁷ Der blev oprettet en frimenighed omkring Brücker, og fra Aagaard frimenighed virkede han i 40 år som »den måske mest omstridte kirkelige personlighed i landet«.³⁸ Præsten og højskolemanden *Morten Pontoppidan* havde været en af hovedmændene bag Askovmødet 1881 og var en af venstregrundtvigianernes ledere. Det blev nu ikke Scavenius, men Estrup, der fik ham sat i fængsel. Efter udstedelsen af den kgl. resolution af 26. jan. 1886 skrev Pontoppidan en flammende protest i *Tidens Strøm*: »Jeg anklager regeringen, navnlig dens – moralsk såvel som juridisk – ansvarlige chef, konseilspræsident Estrup, for at have krænket edens hellighed, tilsidesat Guds ære og forarget de små landet over ... Regeringens eksempel vil kalde skamløsheden frem fra sine skjulesteder og få den til at brede sig i alle vore samfundsforhold«. Estrup anlagde injuriersag, og efter behandling ved tre instanser endte sagen med, at Højesteret dømte Pontoppidan til tre måneders fængsel. Afsoningen begyndte i dec. 1887. Scavenius støttede retsforfølgelsen ved i sommeren 1886 at fratage Pontoppidans højskole, Jørlunde, statstilskudet. Pontoppidans og højskolens økonomi blev stærkt svækket af den langvarige sag, men ved en indsamling over hele landet blev der indsamlet næsten 5.000 kr. til ham.³⁹

Forskellige problemer og reformer

Konfrontationer om kirkelige og politiske spørgsmål har været hovedtemaet i denne oversigt over Scavenius' år som kirkeminister. Men det må også nævnes, at administrationen på flere områder blev rationaliseret, og at der blev gennemført reformer. En reform af den forældede naturalieaflønnning af præsterne fik Scavenius ikke gennemført, men den af Fischer påbegyndte udligning mellem embederne fortsatte med det resultat, at der indtil 1900 blev flyttet 14 % af de bedst aflagte embeders indtægter over til »stiftsmidlerne«, hvorfra de blev stillet til rådighed for de dårligst aflagte embeder.⁴⁰ Pensioneringen af præster eller deres enker påhvilede præstens sidste embede. Denne ordning var besværlig og uretfærdig, fordi pensionsbyrderne blev fordelt tilfældigt; ved kgl. anordning af 16. dec. 1887 oprettedes Præstepensionsfonden. Herefter blev nye præsters bidrag til forgængerens eller hans enke begrænset til 8 år, og en central forvaltning af pensionsforholdene begyndte.⁴¹

Ministeriet tog initiativet til at få løst spørgsmålet om opvarmning af kirker; fra 1889 stillede det en ingeniør og en arkitekt til rådighed for kirkerne, i 1893 gennemførtes en lov om kirkers opvarmning.⁴² Scavenius havde interesse for kirkebygninger og skaffede bevillinger til en del restaureringer.⁴³

Sidst skal nævnes »Københavns kirkesag«. Hovedstaden voksede; 1870-1890 steg indbyggertallet fra 181.000 til 313.000. Antallet af kirker steg næsten ikke, og bl.a. af den grund tabte kirken terræn i arbejderbefolkningen. St. Johannes sogn på Nørrebro havde i 1890 63.000 indbyggere, de kun 6 sogne uden for voldene i gennemsnit 40.000. I Rigsdagen var der forespørgsler, og fra flere sider var der vilje til at oprette nye sogne og opføre nye kirker. Regeringen kunne ikke gøre meget, men 1. april 1888 fik Scavenius dog stadfæstet en lov om fælles kirkelig ligning i København, som han selv regnede for et meget stort fremskridt. Det var den også, men de øgede midler blev foreløbig anvendt til at betale gælden for nye kirker og vedligeholdelsen af gamle.⁴⁴

I dec. 1889 indgav en kreds af lægmænd med nationaløkonomen Harald Westergaard i spidsen en adresse til ministeriet om oprettelse af nye sogne på ikke over 10.000 indbyggere. I nov. 1890 nedsatte Scavenius en kommission til undersøgelse af de kirkelige forhold i København og på Frederiksberg. Den afgav betænkning i 1892; flertallet foreslog 8, mindretallet 15 kirker opført med støtte fra stat og kommune. Det blev imidlertid det private initiativ Københavns Kirkefond, der i de følgende årtier opførte et langt større antal kirker.⁴⁵

Sammenfatning

På det kirkelige område havde Scavenius større vanskeligheder end på noget andet område. For en del skyldtes det reelle problemer, som ingen minister ville kunne komme uden om. Det kirkelige liv gennemgik store ændringer i disse år: Vækkelse, personlig tilegnelse, frigørelse. Den nedarvede statskirke havde vanskeligt ved at acceptere vækkelserne; modsætningerne var store, før Scavenius blev minister, og varede længe efter hans afgang. Men han gjorde dem større end nødvendigt. Han savnede forståelse for, hvor dybt vækkelserne greb mennesker og modsatte sig ønskerne om større frihed for præster og menigheder. Først efter adskillige konfrontationer lærte han, at hverken præsterne eller de vakte lod sig »regere med som toldbetjente«. Hans personlige blottelser gjorde forholdet til biskopperne pinagtigt. Men hans administration var effektiv, og adskillige praktiske ændringer blev gennemført i det tunge administrative apparat.

Det kirkelige Råd var Scavenius' væsentligste nyskabelse på området. Rådet kom til at blokere for alle større reformer, for medlemmerne kunne næsten aldrig blive enige, og så lod ministeren sagerne falde. Venstre ophævede rådet og gennemførte længe tiltrængte reformer: En afløsning af tiendesystemet blev påbegyndt, og der blev oprettet menighedsråd valgt af alle mænd og kvinder i menighederne.

Vi vender os nu mod ministeriets andet store sagsområde, skolevæsenet, hvor Scavenius havde en heldigere hånd. Først folkeskolen.

14. Folkeskolen og seminarierne

I den pædagogiske debat i 1880erne blev der fremført mange nye tanker. Realiseret blev naturligvis kun et mindretal, men en del reformer blev gennemført, især i Scavenius' sidste ministerår.¹ Blandt pædagoger, politikere og interesserede borgere voksede forståelsen for, at den nye tid havde behov for en bedre skole. De klassiske sprog, som dominerede de lærde skolers pensum, kom under debat, naturfag og moderne sprog fik flere fortalere. Fag som gymnastik, sang, håndgerning, sløjd og tegning skulle styrkes. Grundtvigianernes tanker og skolepraksis, der vendte sig mod »den sorte skole« og fremmede den historisk-poetiske, var en drivkraft for nogle af disse tanker, mens andre hentede støtte i naturvidenskaben og eksempler i udlandet.²

De nye tanker fandt efter nogle år støtte hos Scavenius: De forskellige skoleformer skulle bringes til at udgøre et samlet system, det svageste led, folkeskolen, skulle styrkes, den lærde skole gøres mere »samfundsorienteret«, og »legemlige« (vi ville sige »musiske«) fag styrkes i alle skolens led. En sammenhængende fremstilling af nye skoletanker blev fremlagt 1886 i bogen »Om mål og midler for den højere skoleundervisning og om muligheden af dens organiske sammenknytning med den lavere«. Forfatteren var Kristian Kroman, professor i filosofi og midlertidig docent i pædagogik ved Universitetet. Scavenius kunne bruge Kroman og gjorde ham samme år til ministeriets pædagogiske konsulent for folkeskolen og seminarierne.

I dette kapitel behandles først skolelovsforslaget af 1885, der lagde særlig vægt på hygiejne- og sundhedsforanstaltninger, derefter Scavenius' fremme af de »legemlige« fag. Så følger afsnit om forholdet til kommunerne (økonomi, skoleforsømmelser og -udmeldelser, anvendelse af skolelokaler) og forholdet til lærerne. Der sluttes med en omtale af andre reformer og bestræbelser og et afsnit om seminarierne.

Status og reformbehov

»Folkeskole« siger vi i dag, i 1880 talte man om »borgerskoler« i København (dem var der ca. 45 af), »borgerskoler« og »almueskoler« i købstæderne (ca. 100) og »almueskoler« på landet (knap 2.700). Disse skoler havde behov for dybtgående og udgiftskrævende forbedringer, for normerne i skoleanordningen af 1814 og skolelovene af 1855 og 1856 blev på flere områder ikke opfyldt, selv om befolkningens krav til skolerne voksede under samfundets hurtige udvikling i disse år.

Lærerne på landet organiserede sig i 1874 i en landsomfattende forening, som næste år blev åbnet for lærerne i byerne. Danmarks Lærerforening ville forbedre forholdene – naturligvis for lærerne, men i høj grad også for skolerne. Foreningen arbejdede i 1880'erne for følgende reformer: a) Flere lærere, så flere skoler kunne deles i klasser, ikke blot i en afdeling for de 7-10-årige og en for de 10-14-årige; b) bedre uddannelse af lærerne, så rekrutteringen kunne forbedres og standen stå stærkere, f.eks. i lønspørgsmål; c) bedre aflønning – et væsentligt motiv for organiseringen; d) bedre skolelokaler og undervisningsmaterialer; e) en forskole for de yngste elever, gerne bemandet med særlig uddannede lærere; f) en fortsættelsesskole for de 14-16-årige, der ønskede at fortsætte i offentlig skole.³

Fischer havde forsøgt at gennemføre en skolelov, men i foråret 1880 havde det folketingsudvalg, der behandlede hans forslag, delt sig i fire grupper. Hvordan stillede den nye minister sig til folkeskolen? Scavenius havde ikke offentliggjort standpunkter om skolespørgsmål, men hans grundholdning kan meget vel være gengivet korrekt af Folketingets formand, Christopher Krabbe, som to uger efter Scavenius' tiltræden kunne oplyse, at den nye minister fandt den eksisterende ordning af almueskolen brugbar som grundlag for undervisningen.⁴

Som han blev bekendt med folkeskolen, voksede imidlertid hans vilje til at forbedre dens forhold. 20. jan. 1881 fremsatte han en principiel udtalelse. Det skete i en debat med Berg, der havde forelagt Folketinget sit mindretalsforslag fra foråret 1880. Folkekirken og Folkeskolen var de to væsentligste institutioner i landet, udtalte deres minister. Han vendte sig mod Bergs grundtvigsk inspirerede forslag om at udskille skole og kirke, ville bevare gejstlighedens tilsyn med skolerne og lade kristne lærere (og ikke præster) undervise i religion. Religion styrker forbindelsen med fortiden og dermed det bestående, mens Bergs forslag vil være »til fordel for *den* kamp mod det bestående, som er af ganske anden betydning for hele samfundslivet end den kamp, der i politisk henseende kan være mellem Højre og Venstre«.

Scavenius ville noget med skolen: Den skulle hjælpe med at bevare det bestående. Men forbedres skulle den, og han stillede sig positivt til Bergs forslag om forskoler og fortsættelsesundervisning, ønskede en forbindelse mellem folkeskolen og den lærde skole og så gerne, at lærernes lønninger blev forbedret. Men

Christen Berg (1829-91) var skolelærer, grundtvigianer og fører for Venstres radikale fløj. Han var ret sympatisk indstillet over for Scavenius. Foto ca. 1870.

hvor skulle pengene komme fra? Til styrkelse af folkeskolen ønskede han at få genoprettet stillingen som overskoledirektør i ministeriet. I øvrigt gav han tilsagn om at forelægge et forslag til en skolelov inden for et år.⁵

Skolelovforslaget af 1885

Det kom til at vare tre år, inden Scavenius forelagde et skolelovforslag. Forsinkelsen forklarede han bl.a. ved at henvise til en tidkrævende undersøgelse af sundheds- og hygiejneforholdene i skolerne. 23. juni 1882 havde han efter forslag fra Det medicinske Selskab og Det pædagogiske Selskab og med en finanslovbevilling på 5.000 kr., nedsat en kommission til at undersøge disse forhold og stille forslag om forbedringer. Et hovedmotiv var at undgå, at børnenes helbred led skade på grund af skolegangen. Det var oprindeligt tanken, at kun de lærde skoler og enkelte borger- og almueskoler skulle undersøges, men kommissionen fik lov at udvide undersøgelserne til alle offentlige skoler og så mange private som muligt. Arbejdet var både omfattende og grundigt. Kommissionen stillede forslag om sikring og forbedring af sundheden især ved mere gymnastik, fremførte en række detaljerede krav til bygninger, lokaler, møbler, opvarm-

ning, rengøring, lys, luft m.m. og vedlagde et forslag til lov om sundhedsforholdene i skolerne. Betænkningen blev afgivet til ministeren i maj 1884, og han lod den trykke samme år.⁶

12. marts 1885 forelagde Scavenius sit forslag til skolelov. Han udtalte, at han under de herskende forhold ikke ventede at se forslaget realiseret foreløbig, men nu var det udarbejdet, og så skulle Rigsdagen og befolkningen også have lejlighed til at drøfte det. Forslaget må nok betragtes som »et skaktræk i det politiske spil«. Landstinget, hvor han havde valgt at forelægge forslaget, gav det ikke engang en 1. behandling, og det blev ikke fremsat siden. Alligevel har det interesse, for ministeren havde nu – for eneste gang skulle det vise sig – spillet ud med et forslag om ordningen af alle offentlige skoler.

De fleste ændringer var tiltænkt *folkeskolen*, derfor behandles forslaget her, dele af det omtales dog i kapitlerne om højskolerne og de lærde skoler. For folkeskolens lærere var følgende forslag de vigtigste: Familiefædre fik mulighed for at deltage i ansættelsen af nye lærere. Moderate løntillæg blev foreslået, finansieret ved et statstilskud på 500.000 kr. til de amtslige skolefonde. Ene- og førstelærere skulle deltage i udarbejdelsen af skoleplanerne (om skoledistrikter, -bygninger, -fag m.m.). For fagenes vedkommende blev de eksisterende krav understreget; det blev udtrykkeligt nævnt, at også pigerne burde deltage i gymnastik. Mod børns forsømmelser af deres skolegang foreslog ministeren en stramning af kontrol og sanktioner, men han åbnede også mulighed for i en 5-års periode at gøre forsøg med andre foranstaltninger. Muligheden for at udskrive børn af skolen før det fyldte 14. år blev ophævet. Tilsynet skulle ikke ændres, men staten skulle betale udgifterne til bygningskyndig og lægekyndig assistance (indflydelse fra hygiejnekommissionen). Til fortsættelsesundervisning for 14-16-årige skulle staten yde tilskud. Tanken om en overskoledirektør i ministeriet blev igen ført frem.

Det var paragrafferne om sundhed og hygiejne, der fyldte mest i forslaget. De var relativt upolitiske, og selv om de krævede udgifter, havde de mulighed for at blive gennemført.⁸

Dagens Nyheder refererede skolelovsforslaget fyldigt 13. og 14. marts 1885, men bortset fra pædagogerne var der ikke mange, der debatterede det. 14. sept. udsendte ministeriet et cirkulære til samtlige skoledirektioner uden for København, hvori man bad om oplysninger om udgifterne ved at gennemføre »hygiejneparagrafferne«. Svarene viste, at udgifterne ville blive store, men der begyndte alligevel at ske forbedringer. Det konstaterede formanden for Danmarks Lærerforening, Emil Sauter, på det 3. danske skolemøde i august 1886, hvor deltagerne brugte ca. 1/3 af tiden på at diskutere skolelovsforslaget. Også i det pædagogiske tidsskrift *Vor Ungdom* blev forslaget drøftet i disse år.⁹ De politiske forhold gjorde, at en lovgivning om folkeskolen ikke blev gennemført før 1899. Men reformer skulle der til, og Scavenius anvendte gerne den administrative magt, han havde.

Reformer uden om Folketinget

De »legemlige« fag

Af alle skolefag havde i 1880 kun gymnastik og sang egne inspektører; de virkede til gengæld inden for alle skoleformer. Scavenius styrkede de to fag i samarbejde med inspektørerne.

Gymnastik. I 1884 gik der politik i faget gymnastik, og det var Venstre, der var i offensiven. Den traditionelle danske skolegymnastik byggede på tysk militær ånd, lagde vægt på den enkeltes præstationer, især med redskaber, og betragtede skolegymnastikken som en forskole for militæret. Kun de lærde skoler var nogenlunde godt udrustede med lærere, lokaler og redskaber; dårligt stod det til i byskolerne og elendigt i landsbyskolerne.

I begyndelsen af 1884 gik Vallekilde Højskole over til »svensk gymnastik«, der hvilede på den svenske digter og pædagog P. H. Lings tanker. Kroppen skulle udvikles alsidigt i overensstemmelse med studier af anatomen, og man lagde vægt på at øve i hold, for gymnastik skulle styrke både kroppen og sjælen og være et udtryk for glæde. Den svenske gymnastik blev tilpasset dansk mentalitet og tradition, og fra 1884 gik den sin sejrsgang først til Askov og andre højskoler, siden til andre grundtvigske skoler og foreninger. I ministeriet fulgte man denne udvikling. Skolelovforslaget indeholdt mange gode anvisninger om gymnastiklokaler og redskaber, og det rummede en opfordring til at lade piger få del i gymnastikundervisningen. Men hvilken gymnastik skulle skolerne, lærde som ikke-lærde, dyrke? Den traditionelle gymnastik blev forsvaret af Hærens Gymnastikskole, og det var dens dimittender, der underviste i de ret få skoler, der overhovedet havde uddannede gymnastiklærere. 5. april 1887 nedsatte Scavenius »Den lille gymnastikkommission«. Medlemmerne var Kr. Kroman, den nye gymnastikinspektør Julius Amsinck, der var tidligere chef for Hærens Gymnastikskole, og Læge Axel Hertel, der havde siddet i hygiejnekommissionen. De skulle studere gymnastik i Tyskland og Sverige, fremsætte forslag om gymnastikkens fremtid i Danmark og stille forslag om en eventuel skole til uddannelse af gymnastiklærere og -lærerinder.¹⁰

Kommissionens betænkning april 1888 fik store virkninger. Den nye, svensk-inspirerede gymnastik blev anerkendt til brug i de offentlige skoler. Kultusministeriet skulle alene, altså ikke længere sammen med Krigsministeriet, have ansvaret for dansk skolegymnastik. Amsinck accepterede, at der skulle oprettes en civil gymnastikskole; lærerne fra Hærens Gymnastikskole sikrede han ved omskolingskurser. Endelig opfordrede kommissionen ministeriet til at nedsætte en ny kommission, der skulle udarbejde øvelser m.m. 3. nov. 1889 nedsatte Scavenius »Den store gymnastikkommission« med syv medlemmer, hvoraf de tre fra den lille kommission. Kommissionens arbejde med en ny gymnastikhåndbog blev afsluttet 1899. Fra 1898 udvidede Statens Lærerhøjskole sine gymnastikkurser til etårige kurser, der senere udviklede sig til Danmarks Højskole for

Legemsøvelser.¹¹ I efteråret 1889 udsendte ministeriet to cirkulærer, der styrkede gymnastikkens stilling, navnlig i landsbyskolerne. Det første opstillede minimumskrav til timetal, lokaler og udstyr og krævede, at elever, der ønskede at blive udskrevet af skolen efter det fyldte 13. år, herefter også skulle prøves i gymnastik. Det andet var en ny, mere krævende, instruks for gymnastikinspektøren, der samtidig fik bevilling til at ansætte en assistent. (Scavenius havde forgæves forsøgt at få bevilling til 10). Nævnes skal tillige en række afgørelser i enkelttilfælde, fordi de bekræfter hovedlinjen. I foråret 1889 fik en landsbyskole tilladelse til at benytte forsamlingshuset til gymnastik året rundt, der nævntes specielt kvindegymnastik; og i vinteren 1889-90 gav ministeriet tre købstads-skoler tilladelse til at undervise piger i gymnastik.¹²

Sang. Inspektøren for sangundervisningen ved alle ministeriets skoler fik 16. april 1888 en ny instruks med større krav. 21. januar 1889 udsendte ministeriet to regulativer udarbejdet af sanginspektøren, gældende for henholdsvis byskoler og landsbyskoler. Regulativerne indskærpede, at der på læseplanen skulle afsættes timer til sang, og at alle børn i alle klasser normalt skulle deltage i sangøvelserne. Repertoiret vakte modstand hos højskolefolk: det lå langt fra det folkelige, både hvad tekster og melodier angik, for slet ikke at tale om, at børnene under øvelserne skulle stå op og at de skulle lære at læse noder og slå takt til sangene!¹³

Håndgering blev styrket ved, at individuelle skoler efter ansøgning fik tilladelse til at gøre faget obligatorisk for alle skolens piger.¹⁴ *Sløjdundervisningen* tog sin begyndelse i 1883 ved højskoler og borgerskoler, efter to år kom den første private lærde skole med. Scavenius skaffede 1886-87 en finanslovbevilling med 6.000 kr. årlig til indførelse af skolesløjde. Den steg næste år til 10.000 kr. og næste år igen til 14.400 kr.¹⁵

Tegning. I 1890 fik Scavenius oprettet en stilling som inspektør for tegneundervisningen. På statens lærerkursus (der senere blev til Danmarks Lærerhøjskole) var der blandt de mange kurser, som blev tilbudt lærerne, også et tegnekursus; undervisningen blev givet i Teknisk Skoles lokaler. I 1890 gennemførte Scavenius i opposition til lærerkursets leder, N. J. Fjord, at kurset blev ophøjet til at være en afdeling. Lederen af undervisningen blev samtidig udnævnt til tegneinspektør. Ministeren ønskede undervisningen flyttet til Kunstakademiet, men da man der bad sig fritaget på grund af manglende plads, blev den henlagt til Polyteknisk Lærestalts nye bygning; snart fik den til huse i egne lokaler.¹⁶

Skolens stilling i landbosamfundet

Skolen var i almindelighed accepteret af befolkningen, og undervisning af børnene blev betragtet som et gode, men landbefolkningen og sognerådene mente, at de havde for lidt at bestemme i de lokale skoleforhold. Tilsynet med den enkelte skole lå hos *skolekommissionen*, der bestod af sognepræsten (født formand) og to af sognerådet valgte medlemmer. I kommuner med flere pastorater indtrådte alle præster og det dobbelte antal politiske medlemmer. Skolekommissionen og sognerådet (kommunalbestyrelsen) udgjorde tilsammen *skolebestyrelsen*. I hvert provsti (herred) var der en *skoledirektion*, der førte tilsyn med skolebestyrelserne, godkendte skoleplaner, inden de blev sendt til endelig godkendelse i ministeriet, ansatte lærere m.m. I skoledirektionen havde provsten som forretningsførende medlem størst indflydelse; desuden var amtmanden og ofte en repræsentant for amtets skolefond medlemmer. Samtlige provstiskoledirektioner udgjorde *amtsskoledirektionen*, og øverst stod *ministeriet*.

Landbefolkningens følelse af manglende indflydelse var forbundet med kritik af, at skolevæsenet var for dyrt. Hertil kom politiske modsætninger: Mens de fleste sogneråd og lærere hørte til hos Venstre, var skoletilsynet mere konservativt, især provsterne. Modsætningerne forstærkedes i Højres regeringsår, og de alvorligste konflikter opstod i Scavenius' ministerår.

Børn skulle undervises fra det 7. til det 14. år, men det behøvede ikke at ske i offentlige skoler. Ikke så få børn modtog privatundervisning enten i hjemmene eller i private (frie) skoler. Omkring 1880 drejede det sig om knap 8 pct. af alle børn på landet, og denne procentandel steg til næsten 10 i 1893, altså med knap 25 pct. Derefter faldt den, så den i 1911 lå lidt lavere end i 1880. Den største del af disse børn fik ikke undervisning i hjemmet, men gik i private skoler. Af de private skoler var langt de fleste grundtvig-koldske friskoler, men der var også indremissionske og ikke-retningsbestemte skoler.¹⁷

Lærerlønninger og klassekvotienter

Kultusministeren så gerne, at bevillingerne til skoler og lærere voksede, men Rigsdagen kunne ikke overtales til at yde ret meget, og han kunne ikke få de kommunale råd til at ofre mere. Kommunerne fandt, at de ikke havde råd. Denne holdning kom ikke kun af venstreopposition mod regeringen eller af almindelig modvilje mod det, de fandt på i København. Kommunernes indtægtsgrundlag var svagt, og det var vanskeligt for kommunalpolitikkerne – navnlig i små landsbysamfund – at udskrive højere skatter.

I Fischers sidste år var der opstået konflikt med et sogneråd om lærerlønninger: De to lærere i Rødding-Løvel-Pederstrup kommune i Viborg amt blev løn-

net med 925 og 418 kr. om året. Ministeriet pålagde sognerådet at udbetale tillæg på henholdsvis 275 og 382 kr.; sognerådet bragte sagen for retten, men 19. december 1883 gav Højesteret ministeriet medhold.¹⁸ Lærerne og ministeriet pressede på, kommunerne var og blev påholdende. Imidlertid havde ministeriet mulighed for at skaffe statslige bevillinger til de amtsskolefonde, som fordelte tillæg (»alderstillæg«) til lærerne. På finansloven for 1877-78 var det lykkedes Fischer at få en bevilling på 300.000 kr. til de lærere i byerne, der tjente under 2.000 kr. om året og de lærere på landet, der tjente under 1.600 kr. I 1887 fik Scavenius forhøjet beløbet til 400.000 kr. (i skolelovforslaget 1885 ønskede han 500.000 kr.), og i 1895 blev det forhøjet til 500.000 kr. Det var imidlertid ikke engang nok til at sikre reallønnen, for lønningerne fulgte de faldende kornpriser og faldt derfor gennem hele perioden: Første- og enelærere på landet tjente i 1876 i gennemsnit 1.557 kr. på øerne, 1.122 kr. i Jylland, i 1886 henholdsvis 1.518 og 1.140 og i 1896 1.365 og 1.067 kr. I de samme år oprettede kommunerne nye, små embeder ved at beklippe de ældre, relativt godt aflagte: 1886-95 tjente nye lærere på landet i gennemsnit 879 kr. (fradrages ugifte, var gennemsnittet 943 kr.), lærerinderne blev lønnet med 658 kr. Der var visse ekstrindtægter (»offer« og »accidenser«) som kunne være stigende på grund af befolkningstilvæksten, men opkrævningen af disse indtægter vakte både lærernes og befolkningens irritation. Først efter skoleloven af 1899 og især lærerlønningensloven af 1908 blev lønningerne forbedret effektivt.¹⁹

Der var for mange børn i klasserne, men skulle antallet reduceres, ville det kræve flere lærere og lokaler, evt. nye skoler, derfor var sognerådene uvillige. Få dage før Scavenius' afgang tabte ministeriet en retssag om dette spørgsmål. Skoleberetningen for 1887 fra Bårse-Mønbo herreds skoledirektion havde peget på, at der var så mange børn i Dyrlev skole i Beldringe sogn, at den enlige lærer ikke kunne undervise dem forsvarligt. Ministeriet henstillede til sognerådet at forøge lærerkræfterne, sognerådet nægtede, og ministeriet anlagde sag. Lands- over- samt Hof- og Stadsretten fandt, at ministeriet havde »en almindelig beføjelse« til at stille kravet, men ved dom af 22. juni 1891 afgjorde Højesteret, at sognerådet var berettiget til at afvise kravet med henvisning til skoleloven af 8. marts 1856, hvis § 1 ikke krævede ny lærer ansat, så længe der var under 100 børn i skolen. Det var et tilbageslag for ministeriets bestræbelser. Scavenius kommenterede dommen i sin »Redegørelse« af 10. august 1891 og foreslog, at loven blev ændret, så én lærer højst måtte undervise 80, helst kun 60-70 elever.²⁰

»... mod regeringen rettet ophidsende agitation«

I kampåret 1885, da Scavenius' bandstråle ramte enkeltpersoner, som i Folkekirken, de lærde skoler og højskolerne agiterede mod regeringen, forbød han generelt *alle* folkeskolelærere at være med i riffeforeninger og at agitere mod regeringen.

Fra 1880 begyndte Venstre at overtage de skytteforeninger, som på konservativt initiativ var blevet dannet over hele landet siden 1861. Den ene amtsorganisation efter den anden fik venstremænd som formænd, og i 1885 fik Venstre flertal i foreningernes centralkomité. Men de utålmodige fandt denne vej for langsom, så de begyndte at stifte nye foreninger for bevæbning af befolkningen: »folkevæbningssamlag« og »riffeforeninger«. Det var i mange tilfælde skolelærere på landet, der gik i spidsen. I riffeforeningerne nøjedes man ikke med at skyde; man talte politik, og selvfølgelig faldt der vrede ord mod regeringen. I skytteforeningerne gik højrefolk til modangreb. Det lykkedes dem ved energisk medlemshvervning i januar 1885 at bevare flertallet i Københavns Skytteforening, men riffeforeningerne kunne de ikke gøre noget ved. Regeringen forsøgte at hindre dem i at erhverve rifler, men det gav kun en kort frist, og i mellemtiden blev medlemmerne mere ophidsede.²¹

I 1885 udsendte regeringen som nævnt cirkulærer, der skulle sikre den offentlige ro og orden. Det første kom fra Scavenius 27. april og vedrørte skolelærerne. Han bad ministeriets 2. kontor om at udarbejde koncept til et cirkulære, der forbød skolelærerne at optræde som talere i riffeforeningerne eller at være medlemmer af dem. Straffen for overtrædelse skulle være afskedigelse, og det skulle pålægges skoledirektionerne at advare lærerne og at være opmærksomme på, om forbudet blev overtrådt; skete det, skulle de straks gøre indberetning til ministeriet.

Da Scavenius modtog konceptet, ændrede han det, så det blev strengere og mere omfattende. Han indsatte bl.a. følgende sætning: »I al almindelighed må tilføjes, at ikke alene denne, men også anden offentlig mod regeringen rettet ophidsende agitation ikke kan forenes med en offentlig ansat skolelærers stilling og derfor ikke i fremtiden vil blive tålt«. Og han pålagde skoledirektionerne at advare lærerne mod følgerne af »en agitatorisk ophidsende optræden«.

Cirkulæret blev sendt til alle skoledirektioner uden for København. Det fik øgenavnet »mundkurvscirkulæret« og vakte heftig protest blandt lærerne, i pressen og på de politiske møder, som der var så mange af den sommer. Bringstrup-Sigersted sogneråd i Sorø amt nægtede at videregive cirkulæret til skolekommissionen og bøjede sig først i jan. 1886, da tre af medlemmerne var sat i fængsel. Hvor mange advarsler, der blev udstedt i henhold til cirkulæret, vides ikke. Der kom ingen indberetninger om overtrædelser – skoledirektionerne har

vel lukket ørerne for en del agitation og skolelærerne pålagde måske sig selv en vis forsigtighed. Det var jo også galt nok og klart mod grundlovens frihedsrettigheder. 5. maj 1885 udstedte Justitsministeriet »riffelprovisoriet« der forbød borgere at anskaffe sig våben samt at udøve brug af dem uden tilladelse. Riffelforeningerne, den umiddelbare anledning til cirkulæret, sygnede hen i de nærmeste år. Men cirkulæret bestod og blev først ophævet i 1909.²²

Skolelokalers anvendelse

Mange steder på landet var skolens lokaler de eneste, der var egnede til møder, men det var uklart, hvilke møder, de måtte anvendes til. Med det stigende antal møder i 1880erne var der lagt op til konflikter, og de blev skærpet af Scavennius.

I juni 1886 klagede den lokale højreforening til ministeriet over, at Venstres »demokratiske foreninger« i Sorø amts 5. kreds anvendte skolernes lokaler til lukkede møder. Ministeriet sendte en skrivelse til alle sogneråd i amtet om, at denne anvendelse var forbudt. Sognerådet i Bringstrup-Sigersted, hvis medlemmer havde været i fængsel på grund af deres modstand mod »mundkurvscirkulæret«, protesterede. Med god grund: Hjemmelen var tvivlsom, skolerne var jo sognekommunernes ejendom. Det er da også bemærkelsesværdigt, at ministeriet ikke udstedte et cirkulære gældende for hele landet, men kun et brev til sognerådene i Sorø amt.²³ I jan. 1888 kom der tjenstlig indberetning til ministeriet fra Sorø amt om et møde i en skole arrangeret af den lokale »fremskridtsforening« (venstreforening). Ministeriet indskærpede, at også denne forenings møder var forbudt; generelt måtte ministeriet »anse et sogneråd for uberettiget til at træffe nogen disposition over skolelokalerne uden for disses egentlige øjemed – skolebrug ...«; i enkelttilfælde skulle tilladelse søges hos skoledirektionen eller i ministeriet, og opsætsige sogneråd skulle retsforfølges. Det blev pålagt skolens lærer at indberette ulovlig anvendelse af skolelokalerne.²²

Dette svar gav anledning til, at Venstre 23. feb. anmeldte en forespørgsel i Folketinget om ministeriets hjemmel. Ganske vist blev den ikke fremsat, men truslen fik ministeriet til at tage spørgsmålet op til generel behandling, og 19. marts 1889 udstedtes cirkulære om anvendelse af landsbyskolernes lokaler til møder m.m.²⁵ Cirkulæret gav klare og rimelige regler for sogneråds, præsters og læreres adgang til at benytte skolelokalerne, for ro og orden og for rengøring efter møderne. Skoledirektionerne skulle underrettes om afholdte møder og afgøre tvivlsspørgsmål. Alt dette var ret uskyldigt, men midt i cirkulæret var der en paragraf, der bestemt ikke var uskyldig: »Ministeriet vil derimod have forbudt, at skolelokalerne anvendes til vælgermøder, til møder af politiske foreninger (»foredragsforeninger«, »ungdomsforeninger«, »konservative klub-

ber«, Højre- og Venstreforeninger under hvilket som helst navn), af sekterere eller frimenigheder til deres gudelige forsamlinger, af selskabelige foreninger...«.

Cirkulæret ramte regeringens modstandere blandt politisk og religiøst aktive. De konservative klubber og foreninger skulle nok klare sig, dem var der i øvrigt ikke mange af i landsognene. Yderligere blev det pålagt skoledirektionerne at indberette ulovlige møder til amterne for at få de skyldige retsforfulgt. Det vides ikke, om det kom til retssager. Cirkulæret dæmpede ikke oppositionelle, men gjorde dem mere trodsige, og der kom endnu mere gang i opførelsen af forsamlingshuse og missionshuse.

Skoleforsømmelser og tidlig udskrivning

Landbruget krævede stor indsats af menneskelig arbejdskraft, og bønderne fandt, at også børnenes arbejdskraft var nødvendig. Når der var mest at gøre i bedriften, eller når sygdom ramte de voksne, var det fristende at lade børnene blive hjemme fra skole, særlig fristende, hvis det var en tjenestedreng eller -pige. Visse fravær var naturligvis lovlige; i 1880 var »sygdom, uføre eller andre uoverstigelige hindringer« godkendt som lovlige grunde for fravær. Tilladelsen skulle gives af skolekommissionen, ikke af læreren. I 1887 tilføjede ministeriet »uvejr« som lovlig fraværsgrund. Læreren skulle føre dagbog over alle fravær og til skolekommissionen indberette alle forsømmelser med de oplyste grunde. Hvis skolekommissionen ikke anerkendte fraværet som lovligt, skulle sognerådet pålægge hjemmet ministerielt fastsatte mulktter og i givet fald inddrive pengene. Reglerne var ikke klare og udtømmende, derfor kom mange afgørelser til at bero på skøn, som fremkaldte kritik: »et morads af praksis for lovligt og ulovligt ... alt under det folkevalgte lokalstyres vaner, skøn og dom«. ²⁶ I 1889 greb ministeriet stærkere ind mod ulovlige forsømmelser. 7. jan. udsendtes et cirkulære, der indskærpede lærerne på landet, at de skulle føre skoleprotokollen omhyggeligt og daglig anføre såvel fravær med grunde som ingen fravær. Lærerne skulle ved udgangen af hver måned levere en ekstrakt (»forsømmelsesliste«) til skolekommissionen og en til sognerådet. Efter en udtalelse fra skolekommissionen skulle sognerådet diktere mulktter; om disse skulle det underrette skolekommissionen, og senere skulle det underrette skoledirektionen om resultatet af mulkteringen. Det blev pålagt sognerådet at opkræve mulkterne straks; kun skoledirektionen måtte eftergive mulktter. Sognerådet skulle til amtsrådet indberette betalingsvægring med henblik på sanktion (afsoning). Det blev pålagt skoledirektionen »ved jævnlige eftersyn« at påse, at lærere, skolekommission og skoledirektion overholdt de nye regler. Der var tale om en kraftig stramning af regler og kontrolforanstaltninger. Cirkulæret gav anledning til mange

spørgsmål, derfor udsendte ministeriet 24. maj 1889 dels skemaer til fraværsliste, dels en ny definition af lovligt fravær: »Barnets sygdom, smitsom sygdom i hjemmet, dårligt vejr, ufremkommelige veje samt fravær på grund af konfirmationsforberedelse«. Alt andet fravær skulle være ulovligt, dog kunne skolekommissionen i særlige tilfælde fritage for skolegang.²⁷

Reglerne for tidlig udskrivning var i 1880 følgende: Hvis forældre eller værger forlanger det, barnet går i øverste klasse og ved en almindelig eksamen får mg i gennemsnit, kan udskrivningen finde sted efter det fyldte 13. år. Antallet af tidlige udskrivninger var stigende, og motivet var sandsynligvis det samme, som gjorde sig gældende ved skoleforsømmelser: Der var brug for børnenes arbejdskraft. Med henblik på at nedbringe antallet og opnå, at der blev fulgt ens retningslinjer over hele landet, udsendte Kultusministeriet 2. feb. 1889 et cirkulære, der skærpede betingelserne. Barnet skal befinde sig i skolens øverste klasse eller afdeling, en almindelig eksamen skal afholdes *efter* at barnet er fyldt 13 år, og barnet skal have mindst et rent mg; eksamen skal også omfatte retskrivning, historie og geografi. Begæring om udskrivning skal fremsættes *skriftligt* og *før* eksamen.²⁸

Vurdering af 1889-cirkulærene

De mange cirkulærer 1889 om forholdene i folkeskolen, navnlig på landet, vakte opposition i sognerådene, og naturligvis tog Venstres presse dem op til kritisk vurdering. Under 1. behandling 18. oktober 1889 af finanslovforslaget for 1890-91 rettede friskolemanden Klaus Berntsen fra Bojsens Venstre et voldsomt angreb på ministeren. Forsømmelsescirkulæret satte sognerådene ud af spillet og satte præsterne til at kontrollere dem. Derved ødelagde ministeren forholdet mellem befolkningen og skolevæsenet. Om skærpselsen af mulktbestemmelserne oplyste Berntsen, at det var praksis, at der ikke blev mulkteret for en enkelt dags forsømmelse, men »når der vises en utilbørlig grad af forsømmelse«. Ministeren pålagde sognerådene at holde et månedligt møde om mulkter, selv om landkommunalloven kun forlangte møder hver anden måned. Overflødigt, nærmest latterligt var det, at børnene ifølge sangcirkulæret skulle lære at læse noder og slå takt til sangen. Ved tidlig udskrivning af skolen skulle eleverne nu også prøves i gymnastik. Endelig cirkulæret om anvendelse af skolelokaler: Skolerne tilhørte kommunerne, som bedst selv kunne disponere over dem, men nu ville ministeren tvinge fredelige mødedeltagere ud af skolerne og ind i kroerne! Klaus Berntsen opfordrede Finansudvalget til at afvise Scavenius' ansøgning om bevilling til 10 gymnastikinspektører (det skete) og udtrykte til sidst håbet om, at befolkningen til skolekommissionen ville vælge mere energiske og faste mænd end hidtil, så de kunne hamle op med provsterne.

Scavenius svarede kort og fredsommeligt. Om cirkulærerne om skoleforsømmelser og tidlig udskrivning udtalte han, at de var nødvendige for undervisningens skyld »hvis det ... ikke skal gå nedad med den ikke store kundskabsmængde, som forlanges af den almindelige mands børn her i landet«. ²⁹ Klaus Berntsen kendte sognerådene; han vidste, at de følte sig provokerede ved, at Scavenius stillede dem under provsternes kontrol og krævede større bevillinger. Men det var ministerens pligt at sørge for, at love og bestemmelser blev overholdt, så børnene deltog i undervisningen. Cirkulærerne var blevet forhandlet med Danmarks Lærerforening, og foreningens ledelse gav udtryk for, at lærerne var taknemmelige for dem. Stikprøveundersøgelser viser, at antallet af ulovlige forsømmelser gik ned efter 1889. ³⁰

Seminarierne

Skolelærernes uddannelse var forskellig fra seminarium til seminarium, og generelt utilstrækkelig. Efter loven af 1867 om skolelærereksamen kunne enhver, der var fyldt 18 år og havde et års praktisk erfaring som lærer, indstille sig for den statslige eksamenskommission, som en gang om året afholdt lærereksaminer i København, Odense og Århus. Mange uegnede slap igennem, og dette udgjorde i 1880'erne et stigende problem. Ironisk nok gjorde en af Scavenius' egne reformer problemet større: Anordningen af 30. aug. 1881 om almindelig forberedelseksamen (se s. 00) gav unge med denne eksamen adgang til at indstille sig til lærereksamen; for mange gjorde dette og kom umodne ud i skolerne.

I første omgang ville Scavenius nøjes med at lade almindelig forberedelseksamen svare til de to første (af fire) år på seminariet. Han stillede tillige forslag om, at seminarierne skulle stilles under sagkyndigt tilsyn i stedet for som hidtil at stå under skoledirektionernes tilsyn. Landstinget afviste i betænkning af 26. marts 1888 at give unge med almindelig forberedelseksamen fortrinsadgang til seminarierne. Tinget ville heller ikke vide af en ny tilsynsførende. Scavenius tog straks konsekvensen af Landstingets holdning: ved kgl. resolution af 20. april 1888 blev den nære forbindelse mellem almindelig forberedelseksamen og lærereksamen opgivet. 6. april 1889 udstedte ministeriet skærpede krav til skolelærereksamen, og de blev efterfulgt af pålæg til censorerne om at vise strenghed ved bedømmelserne. Resultatet viste sig hurtigt: I 1890 var der 60 pct. af eleverne, der dumpede eller forlod eksamen. I foråret 1891 fik Scavenius gennemført en lønningslov for seminarielærerne; den gav lærerne fast ansættelse, pensionsret og lidt bedre lønninger. En ophævelse af den hidtidige bestemmelse om, at seminarieforstanderen skulle være sognepræst, blev ikke indsat i loven. Adskillelsen blev overladt til administrationen til gennemførelse ved embedsledighed. ³¹

Et lovforslag om et seminarium for kvinder måtte som så meget andet henlægges i foråret 1885, men i 1891 lykkedes det at føre et forslag om et seminarium for lærerinder ved forskoler på landet langt frem. I feb. 1891 nedsatte Scavenius en kommission, hvori han selv overtog formandsposten; allerede efter et par ugers arbejde forelå betænkningen, og i marts forelagde han lovforslag om oprettelse af et seminarium i Jylland. Han nåede ikke at gennemføre det, men i næsten uændret form blev det til lov af 30. marts 1892 om Statens Forskoleseminarium i Vejle.³²

Forskelligt

1882-83 skaffede Scavenius en bevilling på 4.000 kr. til lærerforeningens samling af undervisningsmaterialer (han havde ønsket, at beløbet blev bevillet til foreningen, men Rigsdagen foretrak, at ministeriet fik den), og han sørgede for, at samlingen 1887 blev til statsinstitutionen Dansk Skolemuseum (senere en del af Danmarks pædagogiske Bibliotek).³³ I 1891 lykkedes det at gennemføre en lov om skolelærernes enkeforsørgelse, der bragte orden i de for lærernes enker uregulerede og ofte uheldige forhold.³⁴ De private og kommunale borgerskoler fik ved bekendtgørelse af 4. marts 1891 lov at afholde en afgangseksamen. Selv om den var frivillig og ikke gav eleverne rettigheder, tjente den dog til at styrke denne skoleform.

Sammenfatning

Scavenius blev engageret i en forbedring af folkeskolen og seminarierne, og især i de sidste tre ministerår fik han gennemført mange reformer. Det skete næsten udelukkende ad administrativ vej. Han havde konflikter med modvillige og påholdne sogneråd, men resultaterne var også her betydelige: Bedre sundheds- og hygiejneforhold, bedre forhold for de »legemlige fag«, og for pigerne, effektivisering af kontrollen med forsømmelser og tidlig udskrivning af skolerne. Belastende i forhold til lærerne var »mundkurvscirkulæret« 1885 og cirkulæret 1889 om anvendelse af skolelokaler til møder, men som helhed havde han et godt forhold til lærerne og deres organisation.

Det var ikke nogen selvfølge, men et udtryk for sympati, at lærerforeningens bestyrelse mere end to måneder efter Scavenius' afgang opsøgte ham for at overrække en adresse, der udtrykte tak for godt samarbejde.³⁵

15. Folkehøjskolerne

Indtil 1885

Scavenius havde ikke før udnævnelsen udtalt sig mod højskolerne. Selvfølgelig vidste han, at de udøvede en politisk påvirkning, og at de fleste var grundtvigske og venstresindede, derfor foretrak han de skoler, der lagde vægt på kundskaber fremfor vækkelsesskolerne, og i Finansudvalget havde han været noget tilbageholdende med økonomisk støtte til højskolerne. I feb. 1869 støttede han et lokalt initiativ til en højreorienteret højskole i den nordlige del af Præstø amt. I den sydlige del lå jo Bojsens Rødkilde Højskole, der trængte til modvægt. Initiativet lykkedes: Karise Højskole blev indviet i efteråret 1869.¹

Højskolerne var frie skoler, deres lærere og undervisning skulle ikke godkendes af ministeriet. Men Kultusministeriet bevilgede siden 1851 støtte, derfor var ministeriet nødt til at have viden om skolernes elevtal og økonomi. I de første år gik bevillingssagerne gennem amtsskoleforvaltningerne; Fischer fandt ordningen utilfredsstillende og fik 1876 udnævnt dr. phil. Mathias Steenstrup til ministeriets tilsynsførende med højskolerne. Steenstrup var moderat højremand; på forhånd havde han ikke noget særligt kendskab til højskolerne, men han vandt både deres og ministerens tillid; Scavenius fik et godt forhold til ham.

Fischer havde i 1878 truffet aftaler med Venstre om reglerne for fordelingen af bevillingerne og næste år om deres størrelse: 55.000 kr. i direkte tilskud til alle højskoler (heraf 5.000 kr. til den netop påbegyndte udvidede undervisning på Askov Højskole) og 100.000 kr. til mindrebemidlede elever. Pengene bevilgedes på finanslovene. De første år af Scavenius' ministertid var der stort set ro om de 50-60 højskoler, dog var der i Folketinget klager over fordelingen af de 50.000 kr. Beløbene var små, især da antallet af skoler og elever steg, men skolerne og eleverne havde hårdt brug for dem.

1885-87: Højskolerne i forfatningskampen

I det skolelovsforslag, som 12. marts 1885 blev forelagt Landstinget, var der en paragraf om en statslig højskole. I forelæggelsestalen udtrykte Scavenius sin sympati for højskolerne, især hvis de ville lægge vægten på kundskaber og ikke på vækkelse. Forslaget lød: »For Sorø Akademis midler oprettes en folkehøjskole, hvis mål er almindelig dannelse ...« Skolen skulle ligge ved København, eleverne skulle være fyldt 17, og undervisningen vare to år. Det var overraskende, at højskolen blev omtalt i et forslag om den offentlige skole, og indholdet var rent ud forbløffende: Grundtvigs drøm, »Skolen i Soer«, oprettet af staten og ikke i Sorø, men ved København! Forslaget var et stykke taktik, og det kom som nævnt ikke til behandling.²

I okt. 1884 lod Kultusministeriet Viby Højskole ved Århus udgå af fortegnelsen over godkendte højskoler, dvs. sådanne som kunne få andel i statsstøtten. I dec. fik Finansudvalget meddelelse herom og udbad sig straks en forklaring. Ministeren måtte forklare, at skridtet var taget, fordi forstanderen, Viggo Bjørnbak, på et politisk møde havde udtalt sig positivt om nihilismen i Rusland, og at det var taget på grundlag af avisartikler og udtalelser fra embedsmænd, uden at Bjørnbak havde haft lejlighed til at udtale sig. De ret uskyldige ord tog Scavenius som bevis på, at Bjørnbak ikke var skikket til at opdrage dansk ungdom, og derfor skulle hans skole ikke understøttes af staten. Bjørnbak sad i Folketinget og kunne selv forsvare sig. I debatten deltog så fremtrædende politikere som Holstein-Ledreborg, Monrad og Pingel, men afgørelsen forblev uændret.

Efter udstedelsen af den provisoriske finanslov af 1885 for Scavenius hårdt frem mod en række højskoleforstandere – også de skulle lære at lystre! Han skrev til forstandere, der var med i riffelforeninger og pålagde dem at udtræde og ikke agitere for foreningerne; i modsat fald ville han inddrage støtten til deres skoler. De fleste breve blev udsendt før cirkulæret om lærernes deltagelse i riffelforeninger og politisk agitation. I ministeriets offentliggjorte fortegnelse af 13. juli over godkendte højskoler, var 8 anført som slettede, blandt dem Ryslinge, Vestbirk og Viby. Og da ministeriet ophørte med at give tilskud, fulgte amterne trop.

Den barske behandling styrkede skolerne. Lokale støttekredse indsamlede bidrag; »Demokratisk Fond«, der administreredes af Venstres bestyrelse, bevilgede 1885-87 et par tusinde kroner; og eleverne strømmede til de straffede skoler: »... vidnesbyrd om Venstres og hele landbefolkningens agtelse for højskolen som politisk forbundsfælle«, skriver A. Pontoppidan Thyssen.³

I Højre blev de få politikere, der var venner af højskolerne nu skubbet til side af de uforsonlige under ledelse af Matzen og Ploug. I artikler, på møder og i Landstinget førte Matzen en vedholdende kampagne mod højskolerne. Ministerne deltog ikke i hetzen, alligevel blev det vanskelig for Scavenius at stå

imod, og han måtte påtage sig en uvant mæglerrolle. Matzen fik Landstinget til at sænke skolernes statsstøtte fra 55.000 til 40.000 kr. (heraf stadig 5.000 til Askov) og elevernes fra 100.000 til 90.000. Han krævede mere kontrol med skolerne; ministeren advarede mod begge skridt, men kunne ikke hindre, at støtten blev nedsat.

Efter valgene i jan. 1887 var der tilløb til afspænding. Scavenius fik i Folketinget flertal for at bringe støttebeløbene op på det gamle niveau, og han udtalte, at udelukkelsen af enkelte højskoler ikke skulle være evigt. Men Landstinget nægtede at hæve beløbene og forlangte for at opnå bedre kontrol, at der til den tilsynsførendes arbejde skulle anvendes det dobbelte beløb, 6.000 kr. Dette blev lov fra 1. april 1887. Det lykkedes at finde en god medhjælper for Steenstrup, docent Ludvig Feilberg. Da Steenstrup i slutningen af 1888 måtte trække sig tilbage på grund af sygdom, efterfulgte Feilberg ham, og han arbejdede i samme ånd.⁴ I 1887 begyndte amterne at lade deres bevillinger tilflyde nogle af de ramte højskoler, selv Viby. Mens de ramte højskoler klarede sig godt, led de få højreorienterede skoler under nedskæringerne, og de fik færre elever. I aug. 1887 forsøgte Ploug sig med en privat aktion for disse skoler, men Scavenius afviste ham. I foråret prøvede Matzen at få nedsat støttebeløbene yderligere, men de forblev uændret 40.000 og 90.000 kr., ligeledes næste år.

I sommeren 1888 genoptog ministeriet fire slettede højskoler på »fortegnelsen«, et år senere andre fire og i 1890 seks. Forholdene var ved at blive normaliserede.⁵

Højskoleloven af 1892

I 1887 tog regeringen initiativ til at forbedre forholdene for Landbohøjskolen og for landbrugsundervisningen i det hele taget. Klaus Berntsen fik held til at koble højskolerne på disse bestræbelser, og Scavenius og indenrigsministeren accepterede at få én lov for højskoler og landbrugsskoler. Men det tog sin tid, for Matzen udgjorde stadig en hindring for dem, der ville gavne højskolerne. I dec. 1890 blev der opnået forlig; loven skulle have været med i en lovpakke i marts 1891, men af forskellige grunde kom den ikke før 12. april 1892. Den afsatte 120.000 kr. til højskolerne, 180.000 til eleverne. Det var store og meget velkomne stigninger, men vigtigst var det, at begge kamre enstemmigt anerkendte højskolernes betydning ved at give dem gode lovrammer.⁶ Scavenius havde sin væsentlige andel heri. Roar Skovmand, på hvis fremstilling denne skitse har bygget, giver følgende vurdering af hans forhold til højskolerne: »Scavenius var en stejl natur, der kunne optræde hensynsløst, når han mente, at autoritetens opretholdelse krævede det. Men han havde tillige en stærk retfærdighedssans, og det tjener hans minde til ære, at de varme ord om højskolernes betydning for

det danske folks liv, som var talt i Folketinget, gjorde stærkere indtryk på ham end den kulde over for højskolesagen, som slog ham i møde fra den Matzenske fløj i Landstinget«. ⁷

16. De lærde skoler og realskolerne

Status og opgaver

»De lærde skoler« eller »latinskolerne«, som gymnasierne hed fra gammel tid, var en af den akademiske dannelses vigtigste bastioner. Uddannelsen skulle alene kvalificere til studier ved Universitetet, og her uddannedes først og fremmest embedsmænd (gejstlige, juridiske og lægelige) til staten. Sidst var der blevet lovgivet for de lærde skoler i 1871. De var da blevet delt i to linjer: en sproglig, hvor græsk og latin var hovedfagene, og en matematisk, hvor matematik var hovedfaget. Samtidig blev de to nederste klasser skåret væk, så studieforløbet nu omfattede 6 år. Det blev nødvendigt at afholde en prøve for de 12-årige, der ønskede at blive optaget i den lærde skoles 1. klasse, og da prøven omfattede fag, som folkeskolen ikke underviste i (f.eks. tysk og fransk), var den lærde skole i praksis lukket for folkeskolens elever. Til prøverne indstilledes elever fra private forberedelsesskoler. Man kunne forlade de lærde skoler efter IV klasse med en »hovedeksamen« eller en »præliminæreksamen«, men de fleste fuldførte løbet og fik studentereksamen, når de var 18-19 år. Af lærde skoler var der i 1880erne 12 statslige, heraf kun én i København (Metropolitanskolen) og ca. 20 private og kommunale, heraf ca. 13 i København-Frederiksberg. Skolerne blev på ministeriets vegne administreret af Undervisningsinspektionen for de lærde skoler.

De lærde skoler trængte til at få forbindelse med resten af samfundet, deres pensum, lærerkorps og stil skulle tilpasses den nye tid. »Afstanden mellem indholdet i latinskolens undervisning og samtidens kulturliv i øvrigt havde gjort dannelsen til et problem«. ¹ Tre gange fremlagde Scavenius lovforslag om reformer for den lærde skole. Hver gang ville han lette adgangen ved at genindføre de to tabte klasser, så skolen begyndte ved det 10. år, inden forskellene mellem folkeskolen og den lærde skole endnu var blevet uoverstigelige. Forslagene blev ikke gennemført.

Lovforslaget 1882

23. jan. 1882 forelagde Scavenius Folketinget et forslag om undervisningen i de lærde skoler. Hovedpunkterne var at genindføre de to nederste klasser og at nedlægge den matematiske linje. Til gengæld skulle der oprettes en 3-årig realafdeling for dem, der havde bestået den nye almindelige forberedelseseksamen (se nedenfor, s. 155). Realafdelingen skulle lægge særlig vægt på matematik og nyttefag, men tillige undervise i latin, således at eksamen gav adgang til Universitetet. Den øvrige del af den lærde skole skulle koncentrere sig mere om latin, dansk, religion og matematik. Modtagelsen af forslaget var blandet, og det nedsatte udvalg fremlagde to forslag, som der ikke var mulighed for at gennemføre. Sagen blev derfor henlagt.²

Overanstrengelse: gymnastik, sang, religion og ferier

Skolefolk og læger havde i adskillige år påvist, at elevernes helbred led skade på grund af anstrengende studier og utilstrækkelig kropslig øvelse. Dette gjorde indtryk på Scavenius. Som friluftsmenneske og gammel reserveofficer ønskede han, at den opvoksende ungdom skulle være i god fysisk form. Både Sundheds- og hygiejnekommissionen af 1882-84 og skolelovforslaget 1885 fremhævede værdien af skolegymnastik. Advarslerne gjaldt især de lærde skolers elever, og i 1882 tog ministeren skridt til at forbedre forholdene for dem.

Allerede da han i jan. 1882 søgte kongens tilladelse til at forelægge lovforslaget for Folketinget, nævnte han overanstrengelsesmotivet. Da Folketinget ikke ville fremme lovforslaget, fik han i juni kongen til at udstede en »anordning« om ændring af den gældende anordning om undervisningen. Den betød en lille reduktion af pensumkravene til optagelsesprøven, IV klassens hovedeksamen og afgangseksamen; gymnastik skulle tildeles mindst 4 timer om ugen. Ved samme anordning fik elever fra private forberedelseskurser fortrinsadgang til de lærde skoler mod, at kurserne underkastede sig tilsyn af rektor for den skole, som eleverne skulle optages i og mod, at de gav mindst 4 timers undervisning i gymnastik. Undervisningen i gymnastik og sang skulle ligge uden for de normerede 30 timer. Endelig bekræftede anordningen, at private skoler havde dimissionsret mod at overholde pensumbestemmelserne for de statslige skoler. Undervisningen i gymnastik og sang blev udtrykkeligt nævnt, og den skulle kontrolleres ligesom den øvrige undervisning. I sin »Redegørelse« (1891) nævnte Scavenius, at han havde styrket gymnastikundervisningen i den lærde skole.³

Faget religion blev styrket nogle dage senere. Der skulle undervises i religion

hvert år, selv konfirmerede elever i III klasse skulle deltage. Og på foranledning af Scavenius præciseredes det, at undervisningen i kirkens historie skulle ses »i kristendommens lys«. ⁴ I de samme dage udstedte ministeriet en bekendtgørelse om ferier i de lærde skoler. Den var kun underskrevet af ministeren, men medølte udtrykkeligt, at Kongen havde bifaldet den. Bekendtgørelsen gav en lille udvidelse af antallet af feriedage, men antallet var efter en senere tids opfattelse stadig lavt: Sommerferie 5 uger, juleferie ikke over 2 uger, påskeferie 1 uge, pinseferie 6 dage. Herudover var der en hel og to halve fridage, og endelig kunne rektorerne give fire hele og fire halve fridage. ⁵

Lærerne ved de lærde skoler

De fleste af lærerne var klassiske filologer eller teologer, som underviste ikke alene i deres egentlige fag, men også i historie, moderne sprog o.a. Som lærere i naturfag var der dog folk med andre uddannelser, især polyteknikere.

25. okt. 1883 udstedtes kgl. anordning om skoleembedseksamen, og snart holdt cand. mag.erne deres indtog i den lærde skole. De havde et hovedfag og 2-3 bifag, og de styrkede de moderne sprog, historie og naturfag i skolen. På Universitetet gav professor Kr. Kroman de vordende lærere en indføring i pædagogik; den var utilstrækkelig, hvad Kroman selv påpegede, men var dog et fremskridt. I sammenligning med folkeskolens lærere var lærerne i de lærde skoler sene til at organisere sig. Cand.mag.erne havde imidlertid faglige interesser at forsvare over for de gamle filologer, og de havde naturligvis en front over for deres arbejdsgivere. Mange yngre lærere måtte i årevis undervise på flere skoler, for lønningerne var lave, og det var vanskeligt at få fast ansættelse. Lærerne ved de private skoler organiserede sig i foråret 1889, kollegerne ved de statslige skoler et år senere. Til trods for flere forsøg lykkedes det ikke Scavenius at gennemføre lønforbedringer for dem. Først 12. april 1892, samme dag som loven om landbrugsskoler og højskoler, stadfæstedes love om løntillæg til lærerne ved de lærde skoler og ved Universitetet. ⁶

Skolelovforslaget 1885

Forslaget vedrørte især folkeskolen og er omtalt i kapitlet om denne. Afsnittet om de lærde skoler var omtrent som i forslaget af 1882, dog ville Scavenius nu ikke helt afskaffe den matematiske linje, kun udsætte delingen til efter IV klasse (eller, som han håbede: VI klasse). Pensum skulle moderniseres: Svensk og oldnordisk skulle udgå, håndgerning (sløjd) indføres. Dette led i styrkelsen af

»de legemlige fag« blev af ministeren begrundet med, at »den lærde skoles disciple i tide mindes om, at der ved siden at studeringerne gives andre beskæftigelser, som fortjener at optage et menneskes tid, og som stiller fordringer til indsigt og eftertanke, ligesåvel som bogstudier«. Han advarede direkte mod et proletariat af overskudsakademikere, der ikke kunne begå sig i det praktiske liv.⁷

Skolelovforslaget 1889-90

1889-90 forberedte Scavenius for 3. gang en reform af de lærde skoler. Igen ønskede han at ophæve tredelingen. For faget græsk stillede han det radikale forslag, at det skulle udgå af pensum; han var som mange pædagoger nået til den opfattelse, at græsk var for vanskeligt til, at eleverne kunne få virkeligt udbytte af det. Når græsk og oldnordisk forsvandt, skulle et nyt fag, oldtidskundskab, indføres, og der skulle tildeles matematik, naturlære, religion, historie, geografi og fransk flere timer. De to store, centrale fag skulle være matematik og latin. Denne gang sendte Scavenius sit forslag til forhåndsudtalelse hos Undervisningsinspektionen, Universitetet og skolelederne. Det blev behandlet grundigt, og udtalelserne gik i alle retninger. At græsk skulle udgå, blev anbefalet af to af Undervisningsinspektionens tre medlemmer, hvoraf formanden, Gertz, var den ene. Men mange andre, og ikke kun teologer, rejste stærk modstand. Ministeren måtte konstatere, at forslaget ikke havde fundet så megen støtte, at han kunne fremlægge det.

Det forslag, som han i nov. 1890 forelagde Landstinget, var derfor langt mere forsigtigt. Tredelingen skulle fortsætte, græsk skulle stadig være hovedfag for de sproglige, selv oldnordisk skulle bevares. Naturfag blev styrket lidt; af nyt var der kun, at de to ældste matematikerklasser skulle lære latin, de to ældste sproglige klasser matematik. Forslaget gik i udvalg, en betænkning blev afgivet. Ministerens forslag lå et sted mellem Højres og Venstres, men det lykkedes ikke at forene modsætningerne. Scavenius var, skriver Vagn Skovgaard-Petersen, »ikke nogen ven af den klassiske lærdomsskole, realskolen stod hans hjerte nærmere. Men de elever, der gik gennem latinskolen, skulle i hvert fald have en grundig tanketræning, og den kunne de efter hans mening bedst opnå gennem latin og matematik, når de læste disse fag i otte år«. ⁸

V. Pingel

Præster, skolelærere og højskoleforstandere fik tilrettevisninger, blev afskedigede eller mistede deres statstilskud. Så hårdt for Scavenius ikke frem mod den lærde skole, kun i ét tilfælde blev en lærer ved en lærd skole afskediget. Det var overlærer dr. phil. Victorinus Pingel, som underviste på Metropolitanskolen i geologi og klassiske sprog. Pingel blev formand for Studentersamfundet ved stiftelsen 2. maj 1882 og begyndte at holde foredrag for bredere kredse. Han var darwinist og brandesianer og stærkt kritisk over for den lærde skole. Københavns politidirektør indberettede 28. april 1883, at Pingel 31. marts som Studentersamfundets formand deltog i en festmiddag afholdt under de tyske socialdemokraters kongres i København. Denne »beskyldning« hvilede på en misforståelse, men Metropolitanskolens rektor opfordrede ministeriet til at pålægge Pingel at pålægge sig »større mådehold i sin politiske optræden«. Dette skulle han især gøre af hensyn til elevsøgningen til skolen. Pingel svarede, at hans politiske optræden ikke skadede elevsøgningen eller skolen i det hele taget, og at han ikke kunne eller ville ændre sin politiske optræden. Så indstillede kultusministeren ham til afskedigelse, Kongen tiltrådte indstillingen, og 25. juni 1883 blev Pingel afskediget med pension.⁹ Derefter gik Pingel ind i politik. Ved folketingsvalget 1884 slog han indenrigsminister Ingerslev i Århus, og han blev siddende i tinget til valget i 1892.

Realskolens opsving

Realskoler, borger- og realskoler og realafdelingerne i lærde skoler førte frem til afgangseksamen af højere grad og afgangseksamen af lavere grad; ved Universitetet kunne skolernes elever såvel som privat underviste få en forberedelseksamen af højere grad og en af lavere grad. Ved kgl. anordning af 30. aug. 1881 fik Scavenius disse fire eksaminer erstattet af en enkelt almindelig forberedelseksamen (præliminær- eller realeksamen).¹⁰

Den nye eksamen gav adgang til uddannelse på Polyteknisk Lærestalt og Landbohøjskolen og til at blive farmaceut, tandlæge og »dansk« jurist. Som adgangsgivende eksamen blev den regnet lige med »IV klasses hovedeksamen«. Der var kobling til lærereksamen, idet lærere kunne få almindelig forberedelseksamen ved at bestå supplerende prøver i enkelte fag; omvendt kunne den, der havde bestået almindelig forberedelseksamen, indstille sig til lærereksamen med udeladelse af visse fag. Efter beståelse af alm. forberedelseksamen kunne man endvidere indstille sig til de lærde skolers afgangseksamen mod at bestå prøver i supplerende fag.

Anordningen kom til at betyde et vældigt opsving for realskolen. Dimitten-

derne fik i stort tal ansættelse i etaterne. Og ministeren fulgte sin reform op: ved kgl. anordning af 17. maj 1882 gav han kvinder adgang til denne uddannelse. Realskolen havde hidtil hørt under Undervisningsinspektionen for de lærde skoler, men i 1886 udnævntes en særlig inspektør for realskolerne, og fra 1889 kunne realskolelærere videreudanne sig på statens lærerkurser.¹¹ I reformforslagene af 1882, 1885 og 1889-90 var realisterne ikke glemt. 1890 måtte Scavenius begrænse antallet af uegnede realister, der søgte ind på seminarierne, og da han i sin bog »Danmark og det danske folks fremtid« (1894) behandlede det politiske liv i Danmark, advarede han realisterne mod at søge små trygge stillinger i det offentlige – der var brug for dem i erhvervslivet.¹²

Resultater

Scavenius skabte den moderne realskole, der blev en stor succes. Han gennemførte nogle mindre forbedringer (moderniseringer) af den lærde skole, navnlig en styrkelse af gymnastik. Men det lykkedes ham ikke at reformere denne stivnede skole og bringe den i forbindelse med samfundet og de andre skoleformer. Først ved loven af 24. april 1903 om højere almenskoler lykkedes det at skabe et moderne gymnasium og en mellemskole, der forbandt det med folkeskolen.

17. Universitetet

Brandessagen og andre professorsager

Københavns Universitet var en stærk støtte for den gamle dannelse, men også her kom det til konflikter og magtsprog fra ministerens side.

Georg Brandessagen var varm, fra Scavenius tiltrådte, til han afgik. Efter 1881 modtog Brandes fra sine tilhængere en årlig hædersgave for at holde forelæsninger ved Universitetet. I 1883 døde professoren i dansk litteratur, men heller ikke ved den lejlighed blev Brandes professor, for Scavenius lod professoratet stå ubesat og udnævnte to docenter til at varetage undervisningen. Hans tanke var formentlig, at de skulle kvalificere sig til dette professorat og professoratet i æstetik, som stadig stod ubesat siden Hauchs død 1872.¹ I okt. 1890 indbragte Brandestilhængere under ledelse af kunsthistorikeren Julius Lange en adresse til regering og rigsdag om at lade statslig støtte afløse den private. Scavenius udtalte, at han ikke ville modsætte sig, hvad Folketinget og Landstinget kunne enes om. Udsigterne var denne gang ganske gode, endnu 16. feb. skrev Edvard Brandes, at mindst 60 folketingsmedlemmer var for at imødekomme adressen, blandt dem måske endda Bojsen. Men Scavenius' stilling var svag i disse måneder, han måtte vise stor forsigtighed for ikke at lide samme skæbne som Fischer i 1880. Han afviste at lade ministeriet forelægge forslag om understøttelse, således at Venstre måtte stille ændringsforslag til finanslovsforslaget. 3. marts skrev Edv. Brandes, at Scavenius ikke turde tale for dette, fordi Nellemann så ville lade ham falde. Og ganske rigtigt: 6. marts udtalte han i Folketinget, at tidspunktet var dårligt valgt, at det var uheldigt, at Brandes ikke selv søgte understøttelse, at Landstinget og »den politiske modsætning« betød, at understøttelsen næppe kunne gennemføres nu, og at Brandes' store betydning for åndslivet skulle afvejes mod hans farlige agitation mod religionen. Med disse begrundelser motiverede han, at han ville afholde sig fra at stemme. Forslaget blev vedtaget med 52 stemmer mod 25.

Under debatten i Landstinget afvejede Scavenius igen for og imod uden at nå til et klart standpunkt – højst usædvanligt for ham! Højres ordfører, H. C. Stefensen, kritiserede da også ministeren for ikke at vejlede tinget og anbefalede at stemme nej: forslaget faldt 31. marts med 39 stemmer mod 16.² I foråret 1892 bragte Hørup sagen frem igen, men den nye minister, Goos, stillede sig afvisen-

Kritikeren, bladmanden og politikeren Edvard Brandes (1847-1931) fra det europæiske Venstre fik ikke held til i Scavenius' ministerår at skaffe broderen Georg Brandes en stilling eller bevilling fra Staten, men han havde et godt samarbejde med Scavenius om kunstnerstøtte og teaterforhold.

de, og end ikke Folketinget kunne nu mønstre et flertal for en understøttelse til Brandes. 37 stemte ja, 55 nej, 6 stemte ikke, blandt dem Scavenius og Edv. Brandes.³ Samme år udnævnte Goos den ene af de to docenter fra 1884 til professor i æstetik. Hermed var døren smækket i for en professorstilling til Brandes. Som så mange andre spørgsmål fandt dette sin løsning under J. C. Christensen, der af Kommunitetets midler i 1902 skaffede Brandes en professorløn til fri videnskabelig virksomhed.

Sammenlignet med Brandessagen var de øvrige sager på Universitetet hurtigt glemt. Men da de viser Scavenius' vilje til at hævde sin autoritet selv i små sager, skal de omtales kort. På Regensen blev der 17. april 1883 afholdt et lukket møde, hvor en regensianer holdt foredrag om Det forenede Venstres program. Med regensprovstens tilladelse deltog den radikale folketingsmand Jens Busk, som tog ordet og forsvarede sit parti. Enkelte aviser skrev herom, og Kultusministeriet fandt det nødvendigt at spørge, »med hvilken ret regensprovsten har tilladt afholdelsen af et politisk møde på Regensen«. Da regensprovsten påviste, at det gældende regulativ ikke havde regler for ikke-regensianeres deltagelse i møder, henstillede ministeriet, at der blev udarbejdet regler. Det skete, og sagen blev henlagt, uden at Scavenius havde givet nogen »næse«. Det havde Dags-Avisen ellers ventet, og bladet kunne endda oplyse, at regensprovsten ville blive den 81. embedsmand, som modtog en næse fra kultusministeren!⁴

I efteråret 1883 blev dr. Julius Hoffory af Universitetet indstillet til professoratet i tysk, men ministeriet forbigik ham. Årsagen synes at have været, at Hoffory 9 år tidligere som 19-årig under en privat fest i Studenterforeningen havde parodieret degnen i sit hjemsohn, bl.a. ved fremsigelse af indgangsbønnen. Scavenius' begrundelse må have været at tilgodese kirkelige interesser. Ironisk nok udnævnte han i stedet for den danske Hoffory en tysk uddannet forsker, der ifølge Universitetet stod fremmed over for dansk åndsliv.⁵

Den 9. okt. 1885 holdt Studentersamfundet en stor fest for Berg og hans to medhjælpere, gårdejer Noes og redaktør Nielsen. De to var netop blevet idømt 6 måneders fængsel for en politisk »forbrydelse«: Under et møde i Holstebro, hvor Berg skulle tale, havde de båret stedets politimester ned fra tribunen; der havde han i henhold til regeringens pålæg sat sig, men Berg nægtede at tale, før han var væk. Festen blev en vældig demonstration for Venstre, taler og sange ville ingen ende tage. To at Universitetets professorer tog ordet. Filosofen Harald Høffding hyldede vestjyderne og sendte en hilsen til Noes' og Nielsens korer, og historikeren Kr. Erslev bragte en hilsen fra Universitetet og udbragte et leve for de to mænd. Aviserne refererede festen, og 13. okt. udbad ministeriet sig udtalelser fra de to professorer. De modtog derefter hver en »alvorlig misbilligelse«, fordi de havde deltaget i festen og holdt taler for straffede personer; de havde ikke vist fornøden agtelse for domstolen, og »en lignende adfærd ... fremtidig vil ikke blive tålt.«⁶ For de tre nævnte sager gælder, at Scavenius' hånd ikke ses i akterne, men røsten var hans, og i sagerne mod regensprovsten og de to professorer er det udtrykkeligt angivet, at behandlingen skete efter ministerens anvisning.

Økonomiske forhold, lønninger og normeringer

Universitetet havde fra gammel tid en betydelig formue, og indtægterne herfra var endnu i 1860erne som regel tilstrækkelige til at dække udgifterne. Universitetets budget blev hvert år optaget på finansloven, og Rigsdagens interesse for det var naturligvis begrænset, fordi det normalt ikke medførte udgifter for staten. Det forenede Venstre ønskede, at Rigsdagen skulle have fuld rådighed over indtægter og udgifter i alle statens institutioner, og i samlingen 1871-72 stillede partiet forslag om, at Universitetets formue og alle andre særlige fonds skulle inddrages i statskassen, som herefter skulle finansiere udgifterne. Forslaget blev afvist, for Universitetet og de konservative tillagde uafhængigheden stor betydning – selv om venstrepolitikerne både i ord og handling viste, at de ville oprettholde Universitetet.⁷ I de følgende år steg Universitetets udgifter; midlerne til

at dække underbalancen blev i form af lån eller tilskud hentet i Kommunitetet. I samlingen 1879-80 fremsatte Fischer et forslag om, at statskassen og Kommunitetet skulle dække underbalancen; Venstre afviste forslaget. I sine første fire ministerår fremsatte Scavenius tilsvarende forslag og fik dem afvist. Venstre forlangte, at formuen skulle opbruges, og det skete i de følgende år. Underbalancen voksede, og da statens tilskud blev begrænset til 50.000 kr. om året, måtte Universitetet optage lån i Kommunitetet med sikkerhed i aktiverne. De bygninger, der opførtes i Botanisk Have i henhold til lov af 1. april 1888 (se s. 175) blev finansieret af Universitetets formue, som derfor var næsten opbrugt i 1890. Statskassen overtog nu Universitetets indtægter og udgifter, hvorved denne konto på finansloven voksede fra 50.000 kr. til mere end det dobbelte. Kommunitetet fortsatte uden ændringer.⁸

Lønningerne til Statens embedsmænd var blevet fastlagt ved lønningslove af 1870 og 1871. De gav en ringere aflønning end hidtil, og da embedsmænd i modsætning til andre befolkningsgrupper kun havde få muligheder for at forøge deres indtægter, forsøgte de forskellige ministre at gennemføre love om forhøjede lønninger til de mest trængende. Scavenius foreslog næsten hvert år lønforbedringer for de ansatte ved Universitetet, gymnasierne o.a. institutioner, men Folketinget afviste alle forslagene. Først for hans efterfølger lykkedes det i 1892, 1893 og 1894 at gennemføre lønningslove. Allerede i 1880 foreslog Scavenius, at antallet af professorer ved Universitetet skulle forhøjes. Det blev en sejr kamp, men i 1890 var det lykkedes at få antallet forhøjet fra 39 til 52. De nye stillinger var især kommet det filosofiske og det naturvidenskabelige fakultet til gode. I januar 1891 foreslog Scavenius Folketinget, at der skulle oprettes yderligere et professorat i hvert af de fem fakulteter. Forslaget blev afvist.⁹

I Brandessagen skræmte sporene, og Scavenius var særlig udsat, så han kunne ikke træde frem med forslag om at udnævne Brandes til professor eller skaffe ham en statslig understøttelse. Også i tre andre sager på Universitetet indtog han ortodokse højrestandpunkter. Det lykkedes Venstre at fratage Universitetet dets særstilling på finansloven og at holde lønningerne i ro; til gengæld lykkedes det ministeren at forøge antallet af professorer betragteligt.

18. Kunstakademiet

På Det kgl. Akademi for de skønne Kunster lykkedes det Scavenius at gennemføre en længe tiltrængt reform. Akademiet var dels en skole for kunstnere (malere, billedhuggere og arkitekter), dels en repræsentation af det danske kunstnersamfund med den opgave at fremme kunsten og den gode smag. Medlemmerne var selvsupplerende og livsvarige; de faldt i to klasser: danske og (uden stemmeret) udenlandske kunstnere. Udstillingsbygningen på Charlottenborg var den eneste ordentlige i hovedstaden, så for kunstnerne var det altafgørende at få lov til at udstille der. Optagelsen af nye medlemmer og udstillingskomiteens udvælgelse og præmiering af kunstværker kunne naturligvis kritiseres. Kritik havde der altid været, men i løbet af 1870'erne blev den så heftig, at Akademiet begyndte at vakle. De nye europæiske, især franske, strømninger i kunsten påvirkede de bedste af tidens unge kunstnere, men Akademiet var stivnet: 1872-81 optog det ikke nye medlemmer og uddelte ikke udstillingsmedaillen. Og administrationen var forældet: arkitekten Ferdinand Meldahl var direktør fra 1873, han stod for de konservative ideer og var en magtfuld leder, men alle vigtigere afgørelser skulle træffes af den 52 mand store plenarforsamling, og her blev mange fornuftige ideer snakket ihjel.

I nov. 1881 rejste 44 kunstnere uden for Akademiet igen kritik, og i januar 1882 fik de tilslutning fra næsten 100 kolleger. Scavenius ville gerne effektivisere Akademiets administration og lette forholdene for de unge kunstnere, men i første omgang havde han ikke held med sig, selv om han anvendte både underhåndsmånøvrer og magtsprog. Han opfordrede i jan. 1882 sin ven, kunsthistorikeren Julius Lange, der var Akademiets sekretær, til at udarbejde et forslag til en ny fundats; opfordringen var ledsaget af et pålæg om ikke at oplyse, at ministeren stod bag det. Dette hemmelighedskræmmeri kom til at skade både Lange og reformsagen. Langes forslag ville indføre et Akadimiråd på 21 medlemmer (8 professorer + sekretæren + 9 medlemmer af Akademiet + 3 af Kultusministeriet udpegede); valgretten blev gjort bred, valgbarhed blev forbeholdt mere fortjente kunstnere. Livsvarigt medlemskab og selvsupplering skulle afskaffes. Langes forslag til ministeren var dateret 3. marts 1882. 6. marts sendte ministeren det til Meldahl; koncipisten havde foreslået svarfristen sat til udgangen af maj, ministeren strammede den med en måned. Hans fremgangsmåde var kritisabel og blev da også heftigt kritiseret: »... den myndige måde,

hvorpå ministeren tog denne sag, måtte vække en del misstemning i Akademiet«, skrev Meldahl i 1904 i sin fremstilling af Kunstakademiets historie.¹ De ellers så uenige medlemmer af Akademiet opponerede kraftigt, og Julius Lange blev tvunget bort fra sin stilling. Meldahl overskred to gange ministeriets frister og manøvrerede så behændigt, at næsten ingen reformer kom med i fundatsen af 31. dec. 1882, selv om Scavenius havde engageret sig stærkt i sagen.²

Den nye fundats løste ikke problemerne, uroen fortsatte. Flere og flere af de betydelige kunstnere holdt sig uden for Akademiet, oprettede private kunstskeoler og afholdt egne udstillinger. Efter nye opfordringer fra de frie kunstnere nedsatte Scavenius i januar 1886 et udvalg på 4 kunstnere fra Akademiet, 4 udefra og 3 af ministeriet udpegede medlemmer (blandt disse Julius Lange og som formand en højesteretsassessor). Udvalget afgav betænkning i december. Et flertal på 10 foreslog, at der oprettedes et Akadimiråd (8 lærere, 12 kunstnere fra Akademiet og 12 udefra), at selvsupplering og livsvarigt medlemskab ophørte, og at direktøren skulle vælges for et år ad gangen. Mindretallet bestod af Meldahl, som argumenterede med, at kvalitet og kontinuitet blev prisgivet af flertallet. Scavenius ændrede forslaget, så direktøren skulle fungere i 3 år og have mulighed for genvalg efter en pause. Og denne gang nægtede han at lade Akademiet udtale sig om ministeriets forslag, inden han indstillede det til kgl. resolution. Fundatsen om Akademiet og de årlige udstillinger blev underskrevet af kongen 18. jan. 1887 og fik lov at stå uantastet til 1913. Meldahl tog en sidste periode som direktør 1888-90.³

Kort efter den nye fundats blev der åbnet for undervisning af kvinder. Akademiet havde siden slutningen af det 18. århundrede haft kvindelige kunstnere som medlemmer, men ønsker fra kvinder om at måtte få undervisning på Akademiets skoler var længe blevet afvist med henvisning til de utilstrækkelige lokaleforhold. Ingen drømte om, at kvindelige kunstnere skulle modtage undervisning sammen med mandlige, i hvert fald ikke på statens kunstskeole. I 1888 fik Akademiet rådighed over nye lokaler, og da både ministeren og direktøren stillede sig positivt, åbnedes Kunstskeolen for Kvinder samme år.⁴

19. Støtte til kunstnere og videnskabsmænd

Kultusministeriet forvaltede siden 1848 et beløb til understøttelse af forfattere, videnskabsmænd, bildende kunstnere og komponister. Beløbet var lille, men fordelingen af det gav anledning til mange politiske træfninger. Bevillinger til videnskabsmænd havde ikke Rigsdagsmændenes interesse, så her fik kultusministrene deres vilje, det samme gjaldt de fleste bevillinger til bildende kunstnere og komponister. Men litteratur havde alle forstand på, den havde en mere politisk dimension end de andre kunstarter, og derfor interesserede Rigsdagens medlemmer, især Folketingets, sig for bevillingerne til forfattere. Det forenede Venstre var indstillet på at spare også på denne lille del af statens udgifter, men hvis der skulle deles penge ud, ville man naturligvis være med. Fra 1871-72 fik et antal skolelærerforfattere, der stod Venstre nær, andel i rejseunderstøttelser, og fra finansåret 1878-79 lykkedes det Venstre efter et forgæves forsøg året i forvejen at få tildelt »sin« forfatter, J. C. Hostrup, en af de livsvarige hædersgaver, som hidtil kun var blevet givet til ministerens kandidater.

Hostrup var grundtvigianer, men snart begyndte Venstre at føre også brandesianske forfattere frem. Fra finansåret 1879-80 fik Holger Drachmann og næste år Sophus Schandorph en understøttelse. Kultusminister Fischer havde i disse sager et samarbejde med Berg og Hørup; Berg ville markere sig som mere frisindet og alsidig end de moderate og talte i foråret 1880 kraftigt for at støtte dansk åndsliv og videnskab efter talent, ikke meninger. Det moderate Venstre var mod støtten til de »europæiske« forfattere, og modstanden i Højre mod disse var med til at tvinge Fischer ud af regeringen i august 1880. Da Scavenius overtog Kultusministeriet, stod der på finansloven følgende bevillinger: Livsvarige hædersgaver (til højt fortjente forfattere og kunstnere, især sådanne, som var kendt uden for Danmark): 10.000 kr. Faste understøttelser: 19.200 kr. Midlertidige understøttelser (tiltænkt yngre talenter): 20.000 kr. Rejseunderstøttelser: 7.000 kr. I alt 56.200 kr. Midlertidige understøttelser og rejseunderstøttelser blev fordelt ved kgl. resolution, i praksis af ministeriet uden Rigsdagens medvirken. Hædersgaverne og de faste understøttelser skulle fordeles af Rigsdagen, og udvalgsbehandlingen fandt sted i finansudvalget.¹

Scavenius' første forhandlinger med finansudvalget forløb heldigt. Han foreslog, at de to aldrende malere, Jørgen Roed og Niels Simonsen, skulle have faste understøttelser, men udvalget tildelte dem hædersgaver. Yderligere fik

han hævet de midlertidige understøttelser med 5.000 kr. og rejseunderstøttelserne med 3.000 kr., og det skete uden at udvalget stillede betingelser om fordelingen. Under Folketingets 2. behandling af finansloven for 1881-82 opløstes finansudvalgets diskretion om kunstnernavne og politikerstandpunkter. Berg og Brandes erklærede, at de var mod den øgede støtte til de to malere. De moderate var for den; fra deres side talte finansudvalgets formand, Holstein-Ledreborg, om de moralske og religiøse hensyn, som Rigsdagen burde tage og anbefalede, at ministeren fik ansvaret for fordelingen. Han foretrak altså Højres kultusminister fremfor en alliance mellem ministeren og de radikale. Det brændende navn bag denne debat var J. P. Jacobsen. Scavenius oplyste, at han i finansudvalget havde foreslået, at denne radikale, darwinistiske forfatter og den nationale Chr. Richardt skulle have hver 1.000 kr., men da flertallet (læs: de moderate og Højre) var mod støtte til Jacobsen, havde han ladet forslaget falde. Ved afstemningen viste det sig, at Berg og Brandes kun kunne mønstre 18-20 stemmer for deres kandidater.²

I dec. 1882 fik Scavenius igen bevillingerne forhøjet: Fra og med finansåret 1883-84 steg hædersgaverne fra 11.000 til 18.500 kr., de faste understøttelser fra 21.200 til 28.250 kr., de midlertidige fra 25.000 til 26.500 kr. Det var en stigning på 16.000 kr., og yderligere fik han 7.000 kr. til en ny underkonto: 2- eller 3-årige understøttelser. Baggrunden var, at de midlertidige understøttelser i praksis blev varige og derfor ikke kom nye talenter til gode. De nye understøttelser skulle begrænses til 2, maksimalt 3 år og derefter overføres til andre. Det samlede beløb på kontoen var i løbet af Scavenius' første to år som minister steget med godt 34.000 kr. (60 pct.).³

I de næste år frøs vandene til. Efter at alliancen med de radikale var blevet opløst i slutningen af 1883, støttede Berg ikke længere øgede bevillinger til deres forfattere. Kontoen lå fast på ca. 90.000 kr. Men efter valget i januar 1887 blev der som led i samarbejdet mellem regeringen og de moderate igen åbnet for bevillingerne. Allerede i finansåret 1887-88 voksede bevillingen til kunst og videnskab med 16.000 kr. Debatterne om, hvem der skulle have andel i den, blev igen holdt inden for finansudvalgets vægge. Dette var mere skånsomt over for de implicerede, og fordelingen blev lidt mere konsekvent; at tale om saglighed på dette område lader sig ikke gøre. På finansloven 1889-90 skete der en væsentlig forøgelse af rejsestipendierne, idet der til skolelærere blev reserveret 10.000 kr. andetsteds på ministeriets budget, uden at underkontoen for rejsestipendier (17.000 kr.) blev reduceret. På den følgende finanslov blev bevillingen til videnskabelige tidsskrifter (12.200 kr.) udskilt fra kontoen for midlertidige understøttelser og placeret andetsteds. Endnu på finansloven for 1891-92 fik Scavenius forhøjet de faste og de 2-3 årige understøttelser med 2.900 kr. Alt i alt var kontoen for kunst og videnskab i hans ministerår steget fra 56.200 til 109.400 kr., dvs. med 94,6 pct. og så var der endda overført 22.000 kr. til andre konti.⁴

Kunstakademiet rådede over forskellige legater og havde desuden et beløb på finansloven, som skulle anvendes til rejsestipendier. De blev fordelt af Akademirådet, og fordelingen blev stadfæstet ved kgl. resolution. Også disse rejsestipendier lykkedes det Scavenius at få forhøjet kraftigt. Beløbet, som siden 1875-76 havde været på 8.700 kr., blev fra 1881-82 hævet til 12.000 kr. På finansloven for 1889-90 søgte han at få det forhøjet med 6.000 kr., hvoraf de 4.000 skulle tildeles kunstnere fra Kunstsukolen for Kvinder. Finansudvalget bevilgede 3.000, som alle skulle forbeholdes kvindelige kunstnere. Beløbet til rejsestipendier var hermed forhøjet fra 8.700 til 15.000 kr. Året efter Scavenius' afgang blev det forhøjet til 16.000 kr., og her forblev det, indtil det 1920-21 steg til 25.000 kr.⁵ Ligegyldigt hvordan støttebeløbene blev administreret, ville der blive klager. Ofte kom de offentligt frem, som det ses af dette eksempel. I feb. 1888 havde Folketinget drøftet støtte til forfatteren Peder R. Møller. Drøftelserne kaldte »en forsvarsven« frem i Dagens Nyheder, som kritiserede, at Højres kulturministre begunstigede venstremænd; Møller var rabiatt forsvarsmodstander, og ministeren burde ikke støtte ham.⁶ Samarbejdet i finansudvalget om disse spørgsmål fandt en formaliseret form. 9. feb. 1891 takkede Scavenius Lars Dinesen for listen over Det danske Venstres forslag til understøttelser. Brevet fortsætter med at diskutere enkelte af kandidaterne på en måde, der viser Scavenius' stærke interesse for sagen: »Jeg har intet imod at optage Budde og kan også med et skuldertræk gå med til Rottwitt; derimod har jeg ikke i sinde at stille noget forslag om Guldbrandsen. Ikke det fjerneste krav har denne mand«. ⁷

20. Teaterforhold

De danske teatre bestod i 1880 af statsinstitutionen Det kongelige Teater og et antal private teatre og scener. Driften af tre større københavnske »sekondteatre« og af de mange teatre og revyer i København og provinsen var ikke fri: Der krævedes en bevilling fra Justitsministeriet, og politiet førte tilsyn. I deres forhold skete der ingen større ændringer i Scavenius' tid, men på Det kgl. Teater skete der meget.

I 1874 havde Det kgl. Teater fået en ny bygning, og i 1879 betalte staten teatrets gæld til Sorø Akademi (næsten 1,3 mill. kr.). Dermed var to store anstødssten i forholdet mellem teatret og Rigsdagen bragt ud af verden. At Rigsdagens medlemmer fra oktober 1878 fik gratis adgang til forestillingerne, gav håb om, at gammel uvilje ville forsvinde eller i hvert fald aftage. Men nej: Teatrets årlige underskud, der var uundgåelige, når det med for små bevillinger skulle opfylde sin forpligtelse til at spille det klassiske danske repertoire, gav stadig anledning til uro. Teatrets detaljerede budgetter og regnskaber blev fra 1878 efter en pause på 20 år igen forelagt Rigsdagen, og der var altid politikere, der kunne anvende teatrets dispositioner i deres agitation. Baggrunden var almindelig mistillid. Det kgl. Teater blev opfattet som den nationalliberale danskes bastion, elitepræget og ufolkelig. Mens »produkterne« fra universitetet og de kunstneriske uddannelser fandt vej ud i landet, følte mange venstrepolitikere og deres vælgere, at teatret kun var for københavnere; derfor kom der stadig krav om, at teatret skulle spare, og med korte mellemrum blev der foreslået privatdrift.¹

Scavenius havde i det store hele en heldig hånd i behandlingen af Det kgl. Teaters forhold. Hertil bidrog foruden hans personlige glæde ved teatret det gode forhold, han havde til kammerherre Edvard Fallesen, der var direktør 1876-94. Fallesen var pensioneret oberst, tidligere folketingsmand og 1874-82 medlem af Landstinget for Højre. Han stod de nationalliberale fjernt og var åben for nye strømninger i åndslivet. Han var antitysk og profransk, en elegantier, der elskede fest. I programvalget favoriserede han let underholdning og udenlandske stykker; de var populære og gavnede driftsøkonomien. Bedre end sine forgængere forstod Fallesen, i hvert fald i Scavenius' ministerår, at lytte til de politiske og folkelige ønsker og at præsentere teatrets problemer på en overbevisende måde.

I Venstre var Edvard Brandes den, som mest vedholdende og kvalificeret beskæftigede sig med teaterspørgsmål. Han skrev selv skuespil, anmeldte flittigt og arbejdede ihærdigt på at erobre teatret for Det europæiske Venstre. Ved flere lejligheder samarbejdede han med Scavenius til gavn for dansk teaterliv. Teaterloven af 1889 blev til på initiativ af Brandes og med Scavenius' positive hjælp. Det kgl. Teaters eneret fra 1750 på at spille alle betydelige danske og udenlandske skuespil havde længe været en hindring for teaterlivets udvikling. Det kgl. Teater kunne ikke overkomme at opføre de 1.715 »reserverede« stykker; de private teatre ville gerne, men fik kun sjældent tilladelse af Det kongelige. Dette var til skade for publikum og de private teatre og ret beset ikke til fordel for nationalscenen. Edv. Brandes havde kritiseret eneretssystemet gennem mere end 10 år. 21. dec. 1888 forelagde han et forslag til lov om teaterdrift i København, hvorefter alle stykker frit skulle kunne opføres overalt, hvis det teater, som p.t. havde rådighed over dem, ikke havde opført dem i tre år. Endvidere foreslog han bevillingssystemet ophævet: teaterdrift skulle ikke længere bevilges af Justitsministeriet, men være fri næring.² Scavenius søgte kompromis. 5. jan. 1889 udbad han sig Fallesens bemærkninger til lovforslaget, idet han gjorde det klart, at en liberalisering var nødvendig. Under 1. behandling i Folketinget var han moderat imødekommende over for repertoirefrigivelsen. Der var stor interesse for forslaget, og tinget nedsatte et udvalg.³ Udvalgets forslag gik med store flertal og kun få ændringer gennem begge ting, og efter næsten enstemmige vedtagelser i de to ting stadfæstedes loven 12. april 1889. De »reserverede« stykker blev begrænset til det antal, som Det kgl. Teater kunne opføre i løbet af de næste 10 år. Desuden blev eneretten til opførelse af opera og ballet ophævet, og med hensyn til nye skuespil af udenlandske forfattere blev det bestemt, at de private teatre måtte erhverve dem, men det skulle ske på en sådan måde, at Det kgl. Teaters adgang til at opføre dem ikke blev indskrænket. I teatersæsonen måtte udenlandske (heri ikke medregnet norske og svenske) teatertrupper ikke opføre operaer eller balletter. Brandes' forslag om at gøre teaterdrift til fri næring blev afvist af justitsminister Nellesmann. Justitsministeriet skulle fortsat meddele bevillinger og politiet føre tilsyn.

Tre dage efter lovens stadfæstelse skrev Scavenius til Fallesen om en plan for, hvilke skuespil der skulle opføres i løbet af de næste 10 år og altså forbeholdes Det kgl. Teater. Af akterne fremgår, at ministeren selv behandlede sagen og foreslog 60 danske skuespil. Fallesen var naturligt nok tilbageholdende over for disse ændringer af nationalteatrets privilegier; han fik antallet af skuespil, der skulle eller kunne opføres i løbet af de 10 år forhøjet til 100 danske og 60 udenlandske. En fortegnelse fremkom i Ministerialtidende 20. juli 1889; resten af Det kongeliges repertoire blev herefter frigivet. Liberaliseringen førte til en betydelig forhøjelse af kvaliteten på privatteatrene, og loven var i det hele taget god.⁴

Under de skriftlige forhandlinger med Fallesen gav Scavenius udtryk for

Til

Teaterchefen.

J' antog mig af det, som i Rigsdagens forhandlede Lovforslag vedr: det nye Teater-
Stilling, skal skint: til at sende Chefen
følgende: 1. Det vil være nødvendigt at
lægge en fast Plan for, hvilke Stykker af
det ældre Repertoire Teatret skal opføres
i de næste 10 Aar. Min: men, at samtidig
maa der kunne optages 6 af de ældre Stykker.
Til Chefens nærmere Anbefaling henstille:
følgende Stykker som dem, der her gives
nænsfælde i de næste 10 Aar:

- af Holberg. 1. Den politiske Kandestøber.
2. Lysser på Ryegtet.
3. Evig min i Montanus.
4. Jakob v. Tyko
5. Jean de France.

Teaterlov og repertoireplaner. Endnu før teaterloven var vedtaget 12. april 1889, sendte Scavenius teaterchefen sit eget forslag til, hvilke ældre stykker, der burde opføres i løbet af de følgende 10 år. Det endelige resultat lå tæt på Scavenius' forslag.

nogle opfattelser af teaterforhold, som fortjener at blive refereret. Han fandt, at skuespil og operaer med »et nationalt præg« burde foretrækkes; kunstnerne burde være danske, og det var vigtigt, at der kun blev talt dansk fra scenen – dog skulle der være plads til gæster fra Norge og Sverige. Ved vurderingen af nye stykker burde de æstetiske værdier være vigtigst; hvis disse var ringe, skulle det påses, at stykket i hvert fald ikke var forargende. Og om rekrutteringen af skuespillere »Så vidt muligt burde teatret søge sine skuespillere og ikke mindre sine skuespillerinder i den dannede klasse. En fuldstændig gennemgang af Elevskolen bør derfor ingenlunde altid fordres«. 31. okt. 1889 nedsatte Scavenius en teaterkommission, der skulle gennemgå de for Det kgl. Teater gældende regulativer, især forfatternes. Han gav Edv. Brandes sæde i kommissionen, der fik Fallesen til formand. Udnævnelsen af Brandes gav anledning til kritik i Højre.⁵ Et nyt regulativ, der styrkede forfatternes rettigheder over for teatret, fik kgl. stadfæstelse 13. marts 1890.⁶

Til slut skal kort omtales et par andre teaterspørgsmål. Kvaliteten af teaterbygningen fra 1874 var yderst dårlig, hvilket medførte mange udgifter til reparation og vedligeholdelse; i 1884 lykkedes det at få Rigsdagen til at bevilge 120.000 kr. til reparationsarbejder. I 1886 oprettedes den dramatiske elevskole ved Det kgl. Teater; den fik stor betydning for uddannelsen af skuespillere såvel ved teatret selv som ved de private teatre. Brandes opfordrede Scavenius til at gøre Elevskolens prøver offentlige; det skete fra 1890, dog kun for en mindre kreds, hvoriblandt ministeren selv.⁷ At Rigsdagen burde afgive den detaljerede behandling af teatrets budget og regnskab, blev foreslået af Scavenius, men først gennemført 1903. Flere forestillinger ville formentlig forbedre økonomien, men teatret manglede plads. Scavenius foreslog 1887 opførelse af en skuespilscene; det var ikke første gang forslaget blev fremsat, men første gang det kom fra en minister. Realiseret blev det først i 1928.⁸ I januar 1891 foreslog V. Pingel, at der skulle ydes statsstøtte til teaterselskaber, som i provinsen gav forestillinger af en kvalitet svarende til Det kgl. Teaters. Brandes støttede forslaget, men Scavenius måtte afvise det, lod dog en dør stå åben for senere forhandlinger. Der skulle gå mange år, inden tanken blev realiseret.⁹

Kammerherre Fallesen, der var født 1817, blev efterhånden for gammel i embedet. Kongen holdt imidlertid hånden over ham, så regeringen kunne ikke afskedige ham, heller ikke da Scavenius i forbindelse med sin afgang 1891 to gange udtrykte ønske om selv at få stillingen. Da Fallesen døde 1894, blev direktørstillingen delt i en administrativ og en kunstnerisk stilling, men nu var Scavenius ikke interesseret.

21. Arkivvæsenet

Det danske arkivvæsen blev til i Scavenius' ministerperiode. Under ministerens energiske medvirken løstes i disse år vigtige struktur- og personproblemer, og der blev gennemført en lov, hvis hovedprincipper stadig er gældende.

Arkiverne havde i flere årtier haft voksende problemer. For centraladministrationens arkivalier var der to arkiver: Gehejmearkivet rummede arkivalier frem til 1750, det i 1861 oprettede Kongerigets Arkiv modtog nyere arkivalier; der var så at sige ingen forbindelse mellem de to arkiver. For arkivalier fra den lokale statsadministration eksisterede der ingen arkiver; ingen var klar over, hvor mange der var bevaret og i hvilken tilstand. Kulturminister Hall gjorde et forsøg på at forene de to centralarkiver under een leder, da han i 1871 stillede forslag til lønningslov bl.a. for arkiverne. Folketinget stillede sig positivt, enkelte talte om at sikre de lokale statslige arkivalier og private papirer, men den designerede leder, gehejmearkivar C. F. Wegener, modsatte sig reformen, så i foråret 1872 måtte Hall henlægge den.¹ Fischer spurgte i 1877 lederne af Gehejmearkivet og Kongerigets Arkiv, om Det kgl. Biblioteks bygning efter ombygning ville egne sig til at huse arkiverne. Begge svarede positivt, og i de følgende 40 år var denne plan en fast del af Kultusministeriets byggeprogram. Den blev realiseret 1908-10. I november 1880 svarede Scavenius på en forespørgsel i Folketinget, at han ønskede et samlet arkivvæsen, men at »personlige forhold« for tiden stillede sig i vejen. Alle var klar over, at ministeren tænkte på Wegener.² Et år senere foretog han et fremstød mod målet: 5. okt. 1881 skrev han til de andre ministerier og de to arkiver om oprettelse af et rigsarkiv, hvori de to arkiver indgik som afdelinger. Svarene var positive, også fra Udenrigsministeriet og de militære ministerier, som selv administrerede deres arkiver, kun Wegener var stadig mod reformer. 19. dec. 1881 fremsatte Scavenius forslag til en lønningslov for arkiverne som »en organisk helhed«. Forslaget blev efter 2. behandling henvist til lønningslovudvalget, der ikke behandlede det. 4. okt. 1882 fremsatte han igen forslaget, som Folketinget uden drøftelse atter henviste til lønningslovudvalget. Her måtte man vente, at det blev begravet.

Men nu ville Scavenius have reformen gennemført, så han gik uden om Folketinget. Ved kgl. resolution af 22. dec. 1882 bestemtes det, at gehejmearkivaren fra nytår 1883 skulle være leder af »det samlede arkivvæsen«, som skulle omfatte arkivalier i Gehejmearkivet og Kongerigets Arkiv, og senere tilkom-

mende arkivalier. Med hensyn til normering, stillingsbetegnelser og aflønning skete der foreløbig ingen ændringer. Samme dag resolverede kongen, at gehejmearkivar Wegener efter ansøgning skulle afskediges med årets udgang. Ansøgningen var presset frem af Scavenius' demonstrerede uvilje over for Wegener; denne havde haft embedet i 34 år og var nu 80 år. Endelig udnævnte kongen samme dag den nye gehejmearkivar. Det blev ikke lederen af Kongerigets Arkiv, kontorchef Johan Grundtvig, som havde ventet at blive udnævnt, men en af hans underordnede, fuldmægtig A. D. Jørgensen. Ham havde ministeriet i længere tid forhandlet reformen med uden om Grundtvig. Uanset denne omstændighed var det et lykkeligt valg. Sønderjyden A. D. Jørgensen var både en betydelig historiker med et stærkt nationalt præg og en dygtig og reformivrig arkivmand. I ministeriet havde han en forbundsfælle i A. F. Asmussen, som var hans ven fra skoleårene i Flensborg, og som havde fået ham til at søge ansættelse i Kongerigets Arkiv.³

I de følgende år skete der meget i arkiverne: Tilgængeliggørelse af arkivalier, forsvarlig kassation og et reguleret forhold til de arkivskabende institutioner. Inspektion af lokale statslige arkiver, som Kongerigets Arkiv havde indledt i 1880, blev fortsat. En del truede arkivalier fra lokale embeder blev afleveret til Rigsarkivet, men A. D. Jørgensen sigtede tidligt mod at få oprettet arkiver i provinsen.

I feb. 1888 foreslog A. D. Jørgensen, at der blev fremsat lovforslag om oprettelse af et enhedsarkivvæsen omfattende et hovedarkiv (»Rigsarkivet«), hvori Gehejmearkivet og Kongerigets Arkiv indgik og hvortil centraladministrationen skulle aflevere sine arkivalier, og fire arkiver for statens lokale embeder (»stiftsarkiver«). Da ministeren 5. okt. 1888 forelagde lovforslag, var de fleste af gehejmearkivarens ideer og formuleringer uændret med. Ministeren fandt dog, at tre stiftsarkiver måtte være tilstrækkeligt, og forslaget nævnte, at de nye arkiver kunne modtage arkivalier fra kommuner og godser. Både ministeren og Folketinget lagde vægt på, at der i arkiverne skulle udføres videnskabeligt arbejde. Særlig ivrigt debatteredes antallet af lokale arkiver (nogle ønskede et arkiv i hvert amt), og senere placeringen af det jyske arkiv – i Viborg eller i Århus. Ministeren stod fast på lovens hovedlinjer, men var i øvrigt forhandlingsvillig.⁴

Ved lov af 30. marts 1889 oprettedes Rigsarkivet og tre provinsarkiver (i København, Odense og Viborg). De blev alle ledet af rigsarkivaren. Endnu i Scavenius' ministertid begyndte opførelsen af provinsarkiverne i Viborg og København, og 10. marts 1891 udstedte ministeriet en bekendtgørelse om provinsarkiverne og deres forhold til den lokale forvaltning. Til gavn for den centrale og lokale forvaltnings arkivalier og for forskningen skabte arkivloven ét dansk arkivvæsen under én ansvarlig leder. Strukturen var i overensstemmelse med den, der fandtes i »de lande, vi normalt sammenligner os med« og har vist sig levedygtig indtil denne dag.

22. Retskrivningsreformen

Normerne for dansk retskrivning var under opløsning fra 1870'erne. Der forelå ikke nogen autoriseret retskrivning, så enhver kunne anvende sin egen. En del forfattere, men ikke alle, stod for den traditionelle »litterære« retskrivning, mens højskolerne fulgt af mange folkeskolelærere efter nordisk inspiration skrev substantiver med små begyndelsesbogstaver, å i steder for aa og udelod j efter g og k foran e, æ og ø. Sagkundskaben (filologerne) var delt. I februar 1885 opfordrede Det pædagogiske Selskab kultusministeren til at indføre en ensartet retskrivning i alle skoler. Scavenius gik med interesse ind i arbejdet. Det lykkedes ham ikke at undgå hidsige debatter (de hører vist uadskilleligt sammen med emnet!), men han fik held til at skabe en god reform, der holdt længe.

22. maj 1885 indbød han til en samtale i ministeriet Viggo Såby, der var docent i dansk sprog ved Universitetet.¹ De har sikkert aftalt retningslinjer for arbejdet, hvor Såby blev ministerens faste støtte. 20. juli skrev Scavenius til 8 pædagoger, digtere og videnskabsmænd, hvoriblandt Carl Ploug og Såby, om at komme til en forhandling i ministeriet efter sommerferien. Et udkast til retskrivningsregler var vedlagt. Det var, viser akterne, udarbejdet af ministeren selv, og havde stort set den disposition, der blev den endelige. Udkastet var en forsigtig modernisering. Det ville bevare aa såvel som j efter g og k foran e, æ og ø, og det lod det stå åbent, om substantiverne skulle begynde med stort eller lille bogstav.

Scavenius ledede selv møderne i kommissionen. I november 1886 var arbejdet stort set afsluttet; der var flertal for små bogstaver i substantiverne, men et af medlemmerne, digteren Ernst von der Recke, gik til pressen og kollegerne, og det lykkedes at rejse en storm mod reformen i almindelighed, dette punkt i særdeleshed. Scavenius gav efter og udsendte 24. juli 1888 en »meddelelse« om nye regler, hvor små bogstaver og å var fjernet. Kampene fortsatte i 1888 og 1889 med avisartikler, pjecer og adresser, vigtigst var den adresse, som mere end 2.200 lærere 26. september 1888 indgav til ministeriet. Lærerne foreslog, foruden de kendte ting, de nordiske talord firti, femti osv., men forgæves. Meddelelsen af 1888 blev til bekendtgørelse af 7. juni 1889 om den retskrivning, som fra skoleårets begyndelse efter sommerferien 1890 skulle følges i alle offentlige skoler og i private skoler, der ville afholde offentligt gyldige eksaminer. Noget forsinket udkom i sommeren 1891 Viggo Såbys Dansk Retskrivningsordbog,

som ikke blot indeholdt de autoriserede regler for stavning og deling af ord, men tillige en række etymologiske forklaringer. Hermed havde Danmark fået sin første ministerielt autoriserede retskrivning.²

De vigtigste ændringer var følgende:

j skulle udgå efter g og k foran e, æ og ø, det stumme d skulle bevares, når d eller t fandtes i ordets stamme, ellers ikke.

x skulle erstattes af ks.

q skulle erstattes af k.

t mellem n og s forsvandt (finans, intelligens).

I fremmedord skulle det stumme h forsvinde i forbindelserne rh, th og ph (rytme, bibliotek, filosof); ch erstattes af k (orkester, kemi).

Både det latinske og det gotiske alfabet skulle indøves skriftligt i skolerne, i almueskolen dog kun det latinske, som derved fik en fortrinsstilling. (Ministeren fastholdt længe sit ejendommelige ønske om, at l6 skulle staves »sejsten«, men opgav det til sidst).

Udgivelsen af retskrivningsordbogen og Scavenius' afgang som minister fik tilhængerne af »den litterære retskrivning« til at genoptage kampen. Scavenius deltog i en del af den offentlige polemik. Da hans efterfølger 6. oktober 1891 nedsatte en kommission til at overveje ændringer i reformen, skrev han til i hvert fald to af dens medlemmer om at stå fast på bekendtgørelsen af 1889. Det gjorde de, og derfor ændrede den ministerielle bekendtgørelse af 27. februar 1892 og 2. udgave af retskrivningsordbogen samme år kun lidt ved reformen.³ Scavenius' retskrivningsreform fik lov at stå i mange år. I 1900 afskaffedes verbernes flertalsformer (vi ere, de bleve); å og små begyndelsesbogstaver i substantiverne blev først indført ved retskrivningsreformen af 1948.

23. Byggevirksomhed. Nye institutioner og funktioner

Byggevirksomhed

Kultusministeriets byggesager fulgte i eminent grad de politiske konjunkturer. Indtil foråret 1887 modsatte Folketinget sig alt større nybyggeri, selv om Scavenius forelagde adskillige forslag med dokumentation for længe opsparede behov. Modstanden lod sig heller ikke rukke af, at Christiansborgs brand 3.-4. okt. 1884 gjorde den kgl. maleri- og skulptursamling hjemløs. Allerede to måneder senere forelagde Scavenius forslag om et koordineret flerårigt byggeri for statens museer og samlinger; Landstinget ville gerne være med, Folketinget aldeles ikke.¹

Fra foråret 1887 lysnede det, og i Scavenius' fire sidste år gennemførtes store byggesager. I marts bevilgedes 1. del af udgifterne til en ny Polyteknisk Læreanstalt i Botanisk Have, året efter fulgte restbevillingen samt lov om opførelse af Mineralogisk Museum, Kemisk Laboratorium og Botanisk Laboratorium i nærheden.² Ved lov af 5. april 1888 opnåede ministeren, at stat og kommune i fem år skulle bidrage ligeligt til opførelse af Ny Carlsberg Glyptoteket. I marts 1889 afsattes på finansloven midler til opførelse af Statens Museum for Kunst ved Rosenborg. Der var tale om store byggesager, og yderligere pressede ministeren på for at få byggeri af teknisk og æstetisk kvalitet. Det fremkaldte naturligvis kritik; særlig kraftigt kom den frem 13. marts 1889 ved 3. behandling af finansloven for 1889-90, hvor ikke bare den moderate Klaus Berntsen, men også Højres bondesparsommelige Lars Dinesen gik mod ministeren. Højres W. Scharling og Venstres Berg og Holstein-Ledreborg støttede ministeren, der udtalte, at Danmark havde råd til at opretholde både et stærkt forsvar og kulturinstitutioner. Bevillingerne blev vedtaget med store flertal.³

Andre steder såede Scavenius, hvad andre skulle høste. I 1881 nedsatte han en kommission om Det kgl. Frederiks Hospital og Den kgl. Fødselsstiftelse, og næste år fik han J. C. H. Fischer udnævnt til chef for begge. I dec. 1884 fremsatte han forslag om nye bygninger, men afvistes. Denne sag fandt først sin løsning med opførelsen af Rigshospitalet 1905-10.⁴ 1888-91 opkøbte ministeriet ejendomme for 652.600 kr. til det nationalmuseum, der blev opført i 1930erne.⁵

Nye institutioner

Ved lov af 11. april 1890 overtog staten al undervisning af døvstumme og opkøbte nogle af de private anstalter. Døvstummeinstitutionerne i København og Fredericia blev udvidet, og 1891 opførtes i Nyborg en skole for døvstumme. To højere uddannelser blev i Scavenius' ministerår frigjort fra Universitetet og henlagt til selvstændige læreanstalter; i begge tilfælde skete det efter betænkning fra kommissioner nedsat af ham. Ved kgl. anordning af 19. juni 1888 oprettedes Tandlægehøjskolen, som blev åbnet 1. feb. 1889. Arbejdet med at selvstændiggøre farmaceutuddannelsen nåede langt i Scavenius' tid og afsluttedes med kgl. anordning af 21. sept. 1892 om oprettelse af Farmaceutisk Læreanstalt.

Statens papirforbrug

I august 1885 skrev A. D. Jørgensen til Kultusministeriet om kvaliteter og formater af det papir, som blev anvendt i statens institutioner. Kultusministeriet foreslog, at Konseilspræsidiets skulle nedsætte en kommission til at undersøge spørgsmålet, men blev anmodet om selv at gøre det. 8. marts 1886 nedsattes »papirkommissionen« med en repræsentant for hvert ministerium og gehejmearkivaren som formand. Betænkningen af 13. dec. 1887 foreslog, at der skulle indføres normer for papir til bestemte formål. Kultusministeriet fulgte forslaget og udstedte 26. maj 1888 reglement for anvendelse af papir og blæk. I de følgende år blev reglementet udvidet og specificeret, og der blev indgået aftaler med en papirhandler, der forpligtede sig til altid at kunne levere de krævede kvaliteter. Sagsområdet voksede og gav ministeriet meget arbejde.⁶

Kunstnerrettigheder

Beskyttelsen af litterær og kunstnerisk ejendomsret hvilede på et grundlag, der var utilstrækkeligt til, at Danmark kunne tiltræde »Bernerkonventionen«, som en række andre lande indgik i 1886. Kultusministeriet overtog i 1889 sagsområdet fra Indenrigsministeriet og begyndte at forberede et lovforslag, men først i 1902 blev loven vedtaget, og det følgende år tiltrådte Danmark konventionen.⁷

24. Organisation, presse og valgkreds

Højres organisation

I begyndelsen af 1880'erne fik Højre en række nye lokale foreninger og en landsorganisation. I Københavns 5. kreds (Nørrebro) var Højre hårdt trængt af socialdemokraterne. Med manufakturhandler E. H. Ryssel som initiativtager dannedes her i okt. 1881 en forening med det formål at fremme Højres sag og modarbejde socialisterne ved at forbedre arbejdernes kår. Allerede i foråret 1882 fik »Højres Arbejder- og Vælgerforening« parallelle foreninger i andre københavnske kredse, og snart var alle kredsene dækket.

I lederen »Højres organisation« priste Dagens Nyheder 14. dec. 1882 Højres Arbejder- og Vælgerforening og gav eksempler på, at ideen blev taget op i andre byer. 28. dec. udsendte 63 rigsdagsmedlemmer fra de nationalliberale og Højre (med undtagelse af ministrene) en udtalelse »Til meningsfæller«. De tog afstand fra Venstres krav om parlamentarisme og ville arbejde for, »at Danmarks beståen sikres ved hensigtsmæssige forsvarsforanstaltninger ... at grundlovens bestemmelser sker fyldest, at alle folkets åndelige og materielle hjælpemidler udvikles, og at alle samfundsklassers berettigede interesser varetages.« Rigsdagsmændene opfordrede »meningsfæller over hele landet ... til at organisere sig i foreninger, der ved indbyrdes sammenslutning kan udvikle sig til en hele landet omfattende Højreforening.« Denne hensigtserklæring gjorde det ud for Højres program, der var intet andet, før Scavenius og hans tilhængere i 1896 fik skabt et rigtigt partiprogram!

I foråret 1883 blev der oprettet mange lokale højreforeninger. For at få styr på initiativerne blev der nedsat et udvalg på 21 medlemmer, hvoraf 11 var rigsdagsmænd. Udvalget opfordrede vælgerne til at støtte arbejdet med et beløb på 10 kr., og for det indsamlede beløb blev der iværksat yderligere organisations- og agitationsarbejde, som resulterede i, at der blev skabt en landsorganisation.

10 dec. 1883 mødtes i København delegerede fra 70 højreforeninger. De fleste rigsdagsmænd deltog, ingen ministre. På mødet vedtoges en »vedtægt for samarbejdet mellem højreforeningerne og partiets rigsdagsmænd«. Det besluttedes at afholde et møde en gang om året (som regel lå mødet nær december termin) for delegerede fra kredsene, rigsdagsmedlemmerne og særligt indbudte »politiske mænd«. Delegeretmødet valgte et repræsentantskab på 25 (senere 30), og

Den juridiske professor Henning Matzen (1840-1910) forsvarede provisorierne med kraft på talrige møder. Ofte talte han sammen med Scavenius; de to og Lars Dinesen var Højres bedste agitatorer. Foto ca. 1880.

dette valgte et forretningsudvalg på normalt 7 medlemmer. Forretningsudvalgets ledende medlemmer blev folketingsmand, godsejer H. P. Ingerslev (formand), Henning Matzen og Lars Dinesen (sekretær). Lars Dinesen var tillige sekretær for repræsentantskabet. Han beholdt begge poster indtil 1895 og var i disse år Højres partisekretær. Sekretariat eller fast medhjælp havde han ikke, han holdt selv trådene til partiets organisatoriske arbejde i sine hænder og førte en vældig korrespondance med tillidsmænd over hele landet. Arbejdet var stort og ofte utaknemligt; aflønning var der ikke tale om, kun de direkte udgifter til korrespondance, rejser m.m. blev betalt af partiet. Men Dinesen fik mulighed for at fremme sine egne synspunkter; hans indflydelse var så stor, at Vagn Dybdahl har kaldt de 12 år for »Dinesens epoke«.¹ Det 1. delegeretmøde vedtog også at udgive det kort forinden grundlagte »Ugeblad for Danmarks Højreforeninger« som bindeled mellem foreningerne. Redaktør blev Carl Ploug; han var 1881 fratrædt som redaktør af Fædrelandet, der gik ind kort efter. Ploug var tillige formand for Højres Arbejder- og Vælgerforening 1883-93. Endelig sikrede Højre sig dagbladet Avisen, der blev udgivet af et selskab, for hvilket Matzen var formand.²

Fra Højres organisation skal endelig nævnes »de konservative klubber«, som voksede frem i 1880'erne. Her samledes yngre højremænd i et zünftig klubliv; medlemmerne tilførte Højres møder og agitation humør og slagkraft. En

særlig kær gæst ved klubbernes møder var Henning Matzen. I 1886 fik klubberne et repræsentantskab, og der aftaltes et samvirke med Højre. Formand for repræsentantskabet var indtil dec. 1890 Carl Carstensen. Højre var i 1880erne et stort parti, alene i København var der 20.000 medlemmer. Medlemsskaren var bredt sammensat, det var ikke et snævert overklasseparti. Det var et aktivt parti, som holdt mange møder og fester og drev en stadig agitation for sin sag.

De ledende agitatorer var Dinesen og Matzen. Ministrene deltog i almindelighed ikke i møder uden for deres egne valgkredse, men Scavenius havde ingen hævninger over for agitation, han deltog med liv og lyst i møder over hele landet, ofte sammen med Dinesen, Matzen eller Bahnson. I sommeren 1890 talte han således sammen med Bahnson ved store møder i Odense, Roskilde og Store Heddinge.³ Efter møderne deltog han i de festlige samvær, der var så karakteristiske for tidens politiske liv. Et eksempel: Efter en stor højrefest i København i okt. 1887 trak de andre ministre sig hurtigt tilbage, men Scavenius blev. Han talte om forsvaret og den politiske situation og blev stærkt hyldet.⁴ Ministrene deltog ikke i delegeretmødernes forhandlinger, men med konseilspræsidenten i spidsen indfandt de sig til festmiddagen. Scavenius synes at have været med hver gang. I vinteren 1890-91 var hans stilling ved at blive så vanskelig, at man ville finde det rimeligt, om han renoncerede på festligheder, men nej: I referatet fra delegeretmødet i december 1890 hed det, at mange samledes om punchebolle efter festmiddagen, og »under livlig stemning holdtes en lang række taler. Her var deres excellencer krigsministeren og ministeren for kirke- og undervisningsvæsenet længe tilstede og talte gentagne gange.« Det var Dinesen, der havde ansvaret for, at disse ord kom på tryk. De var sagligt unødvendige; Dinesen lod dem formentlig trykke, fordi han ventede, at de ville fremkalde flere negative end positive reaktioner.⁵

Dagens Nyheder og kultusministeren. En injuriesag 1887

Dagens Nyheder havde også i 1880erne en så svag økonomi, at Godsejerforeningen og enkeltpersoner måtte understøtte bladet. I 1883 kom Drewsen & Sønner i vanskeligheder og krævede Dagens Nyheders gamle gæld på 40.000 kr. betalt. Godsejerforeningen, som Reedtz-Thott netop var blevet formand for, betalte gælden over 8 år, til gengæld ejede foreningen bladet 1883-85. Fra 1. jan. 1886 var Carstensen igen udgiver, men han kunne ikke klare økonomien, og fra efteråret måtte Godsejerforeningen igen skyde penge i bladet. 1. april 1889 overtog bladkongen C. Ferslew driften, Carstensen var fortsat ejer. Ferslew gennemførte en chockbehandling: Bladet blev udsendt 7 gange om ugen, og

abonnementsprisen blev sat ned fra 2,70 til 1,00 kr. pr. kvartal. Resultatet viste sig hurtigt, oplaget voksede fra 3-4.000 til 14.000, hvilket gav problemer i forhold til andre højreblade. Godsejerforeningen ydede dog fortsat tilskud.⁶ Dagens Nyheder støttede regeringen og i særlig grad Scavenius. Med sin polemik mod Venstre, sin friske københavnske tone og sin åbenhed over for nye strømninger i åndslivet var bladet på linje med kultusministeren. Det var ikke mærkeligt, at der jævnlig fremkom hentydninger til det nære forhold. Både Scavenius og bladet ignorerede dem længe, men i 1887 fandt han det nødvendigt at anlægge injuriersag.

Den meget polemiske godsejer Frederik Oldenburg påviste i artikler i Politiken fra juli til sept. 1887, at Dagens Nyheder var helt afhængig af Scavenius. Bladet svarede igen, beskyldningerne fæg, og tonen blev grov.⁷ 13. okt. blandede Berg sig i polemikken, da han i Folketinget udtalte: »... jeg opfatter nu for det første Dagens Nyheder som et regeringsorgan med særligt henblik på den ærede minister.« Udtalelsen faldt under en debat om provisorierne, hvor Berg stillede Estrups forsikring om, at regeringen var inden for grundloven, over for Scavenius' frejdige indrømmelse, refereret i Dagens Nyheder, af, at regeringen stod uden for grundloven.⁸

Det var formentlig denne udtalelse, der fik Scavenius til 15. okt. at sagsøge Oldenburg for æresfornærmelse. Under sagen oplyste Scavenius, at han aldrig havde øvet indflydelse på optagelsen af stof i Dagens Nyheder, og at hans økonomiske støtte var ophørt to år før, han blev minister. Herefter modererede Oldenburg sine påstande, men han fastholdt, at bladet var afhængigt af Scavenius, at alle vidste dette, og at han selv havde skrevet det adskillige gange uden at blive modsagt. Landsover- samt Hof- og Stadsrettens dom faldt så sent som 21. april 1890 og blev en fuldstændig sejr for Scavenius: Oldenburgs påstande blev mortificeret, og han skulle betale 300 kr. i bøde, sagens omkostninger og salæret til Scavenius' sagfører.⁹ At Scavenius vandt sagen, forekommer utroligt i betragtning af, at hans indflydelse på Dagens Nyheder havde været en realitet i en snes år, og at Carstensen var hans mest pålidelige forbundsfælle.

I en samtidig af Oldenburg mod Carstensen anlagt injuriersag faldt dommen allerede i aug. 1888. Den gav Oldenburg medhold i, at han ikke havde »løjet«, da han skrev, at Scavenius bestemte alt på Dagens Nyheder, men frifandt Carstensen for at betale bøde eller sagsomkostninger.¹⁰

Valgene i Store Heddingekredsen

I 1880 var Scavenius godt etableret i sin valgkreds, og stillingen som minister styrkede ham. Men Venstre var i fremgang, især i landkredsene, så han fortsatte med at lægge stor energi i sin agitation. Valgkampene var livlige, og stemmeprocenterne lå langt over landsgennemsnittet. Beskyldninger mod Scavenius og hans organisation om valgtryk og stemmekøb blev almindelige.

Til valget 24. maj 1881 opstillede Venstre samme kandidat som i 1879, og resultatet blev næsten det samme: Han fik 801 stemmer mod Scavenius' 1.157. Stemmeprocenten var 66,3 mod landsgennemsnittet på 47,8. Med Social-Demokraten som kilde skrev forskellige ventreblande, at godsforvalter Koch, Vemmetofte, tidligere havde fyret ansatte, der ikke stemte på Scavenius, og at forpagter Ovesen, Højstrup, truede med det under denne valgkamp.¹¹ Ved valget 26. juli 1881 mødte Venstre med Bergianeren møller O. Petersen fra Gundsøllille. Han stod sig godt og fik 1058 stemmer mod Scavenius' 1164. Stemmeprocenten var 75,2, landsgennemsnittet 55,6. I sommeren 1882 konstaterede Social-Demokraten, at Scavenius kun kunne holde kredsen ved at yde bidrag, eftergive gæld o. lign.¹² Fra 1884 havde Scavenius prominente modkandidater. Ved valget 1884 opstillede Venstre Henning Jensen (se s. 130). Stemmeprocenten nåede så højt som 81,7 (hele landet: 59,0), men det var Scavenius, der fik flest af de nye stemmer: 1.384 mod 1.125.

I 1887 opstillede Venstre en søn af Sofus Høgsbro, overretssagfører Svend Høgsbro, der senere blev højesteretssagfører og minister. Scavenius forsøgte at få Lars Dinesen til at deltage i mødet 23. jan. i Store Heddinge; det lykkedes ikke, i stedet deltog redaktør Carstensen og løjtnant V. A. L. Gyth.¹³

Høgsbro reducerede Scavenius' forspring og fik 1.239 stemmer mod 1.410. Stemmeprocenten steg igen og nåede 84,0, landsgennemsnittet var 69,6. Valget blev ubehageligt for Scavenius på flere måder. Ingeman-Petersens interpellation og hvad deraf fulgte, omtales side ... Under prøvelsen af valgbreve 3.-4. februar forsøgte venstremændene Tauber og Dønnergaard at drage denne affære ind i folketingsdebatten, men de blev afvist af Folketingets formand, C. Berg, med den begrundelse, at sagen var af privat natur. Det var formentlig også Berg, som sørgede for, at den oplæste ordlyd af interpellationen ikke blev trykt i Folketingstidende.¹⁴ Folketinget måtte derimod behandle lokale klager over stemmekøb og valgtryk til fordel for Scavenius. Sagen blev henvist til udvalget for prøvelse af valgbreve, og i Store Heddinge blev der nedsat en ekstraret til at undersøge anklagerne. Det kom her frem, at en fattig vælger havde henvendt sig på Gjorslev for at få penge til et par bukser, så han kunne møde frem på valgdagen. Godsforvalteren havde givet ham 5 kr., men da manden tidligere havde stemt på Højre, blev anklagen henlagt. Koch, Vemmetofte, havde opfordret en vælger, der oppebar et legat fra klostret, til enten at stemme på Højre eller ikke stemme, og havde gjort det klart, at vælgeren kun havde bevaret sin

valgret på grund af legatet. Endelig havde en håndfast agitator, udsendt fra Bregentved, opsøgt vælgere, der var økonomisk afhængige af Gjorslev, og opfordret dem til at stemme for Scavenius eller afholde sig fra at stemme. Da han hverken havde anvendt trusler eller stemmekøb, måtte også denne klage afvises. Derimod kunne det ikke afvises, at vælgernes navne var indført på valglisten i stor uorden. Indenrigsministeren lovede at overveje en forbedring af listeføringen, og derefter fandt udvalget, at Scavenius' valgbrev kunne godkendes enstemmigt.¹⁵ Det skete så sent som 31. marts, og sagen var pinlig for Scavenius, selv om han formentlig betragtede den som chikane. Sådanne anklager dukkede op rundt om i landet efter hvert valg, både højre- og venstrefolk blev anklaget, og der blev studehandlet om godkendelse af valg.¹⁶

Ved valget 21. jan. 1890 vandt Scavenius tabte stemmer tilbage og fik 1.508 mod Høgsbros 1.224. Stemmeprocenten var 84,4, i landet som helhed 66,3. Også denne gang kom der klager over hans valgkamp, Høgsbro påviste et tilfælde af stemmekøb og et tilfælde af trusel mod arbejde og bolig. Selv om Berg advarede mod igen at forhale godkendelse af Scavenius' valg, forlangte udvalget for valgs prøvelse, at der blev foretaget nøjere undersøgelser. Politiforhør afslørede flere uregelmæssigheder, også enkelte, der var til fordel for Venstre. Da uregelmæssighederne imidlertid ikke kunne anses for at have haft betydning for valgresultatet, godkendte Folketinget valget. Det skete enstemmigt, men så sent som 17. okt. 1890, 11 dage inde i næste samling.¹⁷

Valgkredsens forhold i øvrigt

Store Heddingekredsens Højre var aktivt og velorganiseret i Scavenius' ministerår. Overretssagfører Ovesen var formand for både vælgerforeningen og den konservative klub; han deltog i partiets delegeretmøder og var et par gange folketingskandidat i Faxekredsen uden dog at blive valgt. Godsforvalter Rasmussen var medlem af Holtus sogneråd og formand 1886-89. I årene indtil han 1895 forlod Gjorslev, var han formand for højreforeningen og hovedansvarlig for folkefesterne. Af kredsens højremænd skal videre nævnes to af Scavenius' forpagtere, Valentiner på Gjorslev og Mazar de la Garde på Erikstrup. Stevns Avis var uforanderlig positiv over for Scavenius, men tabte terræn til venstrebladet Østsjællands Folkeblad. Sommermøderne var særlig interessante og festlige i ministerårene. I festen 17. juli 1881, der samtidig var valgmøde, deltog Lars Dinesen og kaptajn Th. Schou, som tegnede 50 medlemmer til Dansk Forsvarsforening. Til mødet 24. juni 1883 søgte godsforvalter Rasmussen at skaffe Dinesen, Jagd, Matzen, Goos eller oberst Tvermoes. Det blev Matzen, der deltog, og han kom igen 24. juni 1884.¹⁹

Gjørsløv ca. 1890, set fra syd. Til venstre et af drivhusene, fra tårnet med observatoriet er der adgang til have og park.

I Strøby var striden mellem Højre og Venstre så skarp, at Gjørsløv i 1885 hjalp med at få opført et forsamlingshus for højremænd!

Folkefesterne i Store Heddingekredsen samlede 1.200-2.000 deltagere. De fik god omtale i Højres store aviser, og højrefolk over hele landet bemærkede dem. På delegeretmødet 10. dec. 1884 henviste to talere til Scavenius' agitation. Den ene var tidl. folketingsmand, sognepræst H. C. D. Müller, Herfølge, som udtalte: »Hvorfor holder kultusministeren sin valgkreds mod den mand, Venstre har stillet op? Hvorfor kan grev Scheel holde sig i Roskilde? Og hvorfor holder Venstres folketingsmænd sig i deres kredse? Fordi de holder fire valgmøder i døgnet.«²⁰ Ved sommerfesten 31. juli 1887 i Store Heddinge talte Scavenius og Matzen for 3.000

Scavenius talte nu også ved venstremøder i sin valgkreds, således 23. juli 1882 i Klippinge, hvor Venstres talere var Viggo Hørup, N. J. Larsen og Ole Christensen. Der var 1.800 deltagere, og mødet var livligt.²¹

30. maj 1890 var der gået 25 år, siden Scavenius blev indvalgt i Folketinget. På dagen modtog han en takkeadresse med 1.264 underskrifter fra Højres Arbejder- og Vælgerforening i Store Heddingekredsen. Tallet ligger kun et par hundrede under hans stemmetal og er dermed imponerende højt. Navnene er indsamlet sogn for sogn; flest er der fra Holtug (125) og Store Heddinge (119). Der var mange gårdejere og ikke få husmænd o.a. småfolk, men da mange un-

derskrivere ikke oplyste deres stilling, kan adressen ikke behandles statistisk.²² Udover vælgermøderne i januar holdt Scavenius fester med sine tilhængere både i juli og i nov, første gang var Bahnson med, anden gang Matzen.²³ I sommeren 1891 afholdt Scavenius to møder i Store Heddinge. 24. maj et almindeligt politisk møde, og søndag 5. juli sommerfest efter den sædvanlige opskrift, dog uden indkaldte talere. Scavenius' afgang som minister blev ikke nævnt med et ord. Rygterne om den var heller ikke blevet nævnt af Stevns Avis. Scavenius har vel ønsker at være korrekt, ikke omtale afgangen, før kongen havde bevilget den. Meddelelsen blev bragt af Stevns Avis 7. juli; både den dag og de følgende skrev bladet yderst kort om afgangen.²⁴

Sammenfatning

Scavenius blev båret ind i sin valgkreds, men han arbejdede hårdt for at holde den. Socialt og politisk var han ubestridt dens ledende personlighed, og han sørgede for at få opbygget et effektivt lokalt partiapparat. Der stod gny om valgkampene i Store Heddingekredsen, men også mellem valgene arbejdedes der energisk. Man var ikke sart med midlerne, og der blev rejst mange beskyldninger mod Scavenius og hans folk om uregelmæssigheder, stemmekøb og valgtrusler. Alt tyder på, at han tog beskyldningerne som uundgåelige omkostninger i den kamp, som han satte så højt. Vælgerne hørte ikke meget om sagerne og lod sig næppe influere af dem. Også uden for valgkredsen var han aktiv i agitationen, og han opretholdt sin nære forbindelse til Dagens Nyheder.

25. Sædelighedssagen 1887-91

Anklagen på valgdagen 1887

I mange år havde rygterne travlt med Scavenius' »usædelighed«. Det er sikkert, at han var glad for kvinder og dyrkede damer uden for sit ægteskab. I privatarkivet findes der breve fra enkelte af dem. De fleste mennesker, især de fleste politikere, ville ikke have arkiveret sådanne breve. At Scavenius gjorde det, er et tegn på, hvor stort han så på folks mening om ham. Blandt brevene er der 48 fra Johanne Glogau, der var hans elskerinde i hvert fald i 1880'erne (brevene er desværre alle udaterede). Hun var født 1848, jødinde og enke efter en tysker. Der var »klaver i hjemmet«, og i det hele taget var hun efter brevene at dømme ikke uden dannelse. Hun var ofte på væddeløbsbanen eller i Det kgl. Teater med Scavenius eller på biletter, hun havde modtaget fra ham. Johannes breve viser, at hun holdt af ham. Hun bebrejdede ham, når hun hørte rygter om, at han havde været hos andre damer, men egentlig overrasket var hun ikke, for »følelserne er jo hos Dem af den beskaffenhed, i dag én, i morgen en anden«.¹

Både sædelighedens vogtere og de politiske modstandere var vågne over for dette svage punkt, man kunne vel forvente en særlig god moral hos ministeren for kirke- og undervisningsvæsenet? Indtil 1887 var der kun tale om rygter og antydninger, men på valgdagen 28. jan. 1887 blev en grov beskyldning rettet mod ham, og derefter var Scavenius' usædelighed bragt frem i offentligheden – i Folketingets forhandlinger, dagspressen og litteraturen.

Scavenius indledte valgkampen 1887 med et møde i Strøby 16. jan. To dage senere skrev han til vælgerne en henvendelse, som blev trykt i Dagens Nyheder og de lokale aviser den 20. Den 23. holdt han, bistået af Carl Carstensen, valg-møde i Store Heddinge for ca. 1.000 tilhørere. Ved den lejlighed angreb han »Det europæiske Venstre« og »anløbne jøder« og spurgte, hvorledes kunne »folk, som bekender sig til kristendommen og som holder på ægteskabet ... alliere sig med dem, som gør nar af alt sådant og helst ser det sparket overende«. Udtalelsen blev refereret af Berlingske Tidende 24. jan. En københavnsk grosserer, C. Ingeman-Petersen, som var højremand og tilsluttet Indre Mission, læste den, rejste til Store Heddinge og interPELLerede på valgdagen 28. jan. Scavenius, »... den mand der står i spidsen for præster og lærere her i landet,

om det ikke er at sparke moral og religion over ende, om det ikke er at forhåne Gud og mennesker, når han, kirkens øverste tjener, går på horehus«. Stor tumult, mødet afbrudt. Ingeman-Petersen fik intet svar, han blev arresteret og sad i Store Heddinge arrest i to dage. Begivenheden fløj ud over landet.

Da Folketinget 3. og 4. feb. 1887 drøftede uregelmæssigheder bl.a. ved valget i Store Heddingekredsen, forsøgte to folketingsmænd at slå mønt på sædelighedssagen, men Berg standsede dem (se s. 181). De to aviser, som stod Scavenius nærmest, Stevns Avis og Dagens Nyheder, skrev ikke om interpellationen. Østsjællands Folkeblad, der var på Hørups linje, omtalte den (2. feb.) i en artikel på 1 spalte som »den groveste anklage, der kan rettes mod en kultusminister«, men afstod »af hensyn til vore kvindelige læsere« fra at gengive den. Denne artikel, som efterlod så mange spørgsmålstejn, blev i de følgende dage gengivet af mange af socialdemokraternes og Venstres aviser, også de Bergske, og de fulgte sagen op 4. og 5. feb., da Folketingets forhandlinger om godkendelse af valget blev refereret. Politiken og de pænere højreblade nævnte først sagen i forbindelse med disse forhandlinger. Skandalepressen svælgede naturligvis i den. I Højre var der betydelig indignation: »... selv Scharling mente, at han burde trække sig tilbage«, skrev økonomen, professor Harald Westergaard 10. feb. til Marcus Rubin. Westergaard, der sad i bestyrelsen for Københavns Indre Mission, regnede selv sagen for »løst opspind«. Ploug gav over for Nellemann udtryk for, at Scavenius burde anlægge sag.²

I offentligheden var der skabt røre, og biskopperne følte, at de måtte gøre noget for at redde kirkens anseelse. Biskop Fog opsøgte såvel Scavenius som Estrup og Nellemann. Med Jørgen Swane, Viborg, som den drivende forfattede biskopperne en henvendelse, der skulle opfordre Estrup til at få Scavenius til at fralægge sig beskyldningerne eller træde tilbage. Scavenius' gamle lærer, P. E. Lind, der nu var biskop i Ålborg, skrev 24. feb. til ham om henvendelsen, så han kunne nå at afværge den. Lind havde stadig megen godhed for Scavenius, og hans brev må ses som en venlighed. Scavenius svarede ham 25. feb., tydeligt krænkede over, at Lind troede på beskyldningerne. Han gjorde det klart, at han ikke var kirkens tjener, kun statens, og han meddelte, at han den foregående dag, altså før Linds brev var kommet ham i hænde, havde anmodet sin advokat om at anlægge sag mod Ingeman-Petersen. Dette skridt blev straks meddelt Berlingske Tidende, som skrev om det 25. feb. Derefter faldt biskoppernes henvendelse væk, sagen skulle nu behandles af Landsover- samt Hof- og Stadsretten i København.³

Retssagen og offentligheden 1887-91

Når Scavenius havde tøvet så længe med at reagere, var det, hed det i sagsforelæggelsen, fordi han mente, at den mundtlige interpellation i sig selv ikke var tilstrækkelig. Men 19. feb. udsendte Ingeman-Petersen »Redegørelse i anledning af interpellationen i Store Heddinge«. Den blev sendt til politikere og presse og solgt (for 10 øre). I redegørelsen skildrede Ingeman-Petersen detaljeret, hvorledes han 16 måneder tidligere, 28. okt. 1885, havde set Scavenius aflægge et besøg af 1½ times varighed i Knabrostræde 24 hos Laura Nannestad, et kendt »offentligt fruentimmer«. Han havde skrevet herom til Estrup næste dag; denne havde kvitteret for brevet, men ikke (såvidt det var Ingeman-Petersen bekendt) foretaget sig videre. Da Scavenius fortsatte som minister og 23. jan. 1887 talte for ægteskab og moral, følte Ingeman-Petersen, at han måtte tale. Derfor var han rejst til Store Heddinge på valgdagen.

På sine otte sider gav redegørelsen en sagsfremstilling, som gjorde det muligt for Scavenius at anlægge sag. Det skete med følgende krav: 1) Fremstilling og sigtelser skulle mortificeres, 2) Ingeman-Petersen skulle straffes med fængsel eller bøde i henhold til straffeloven for æresfornærmelse og krænkelse af privatlivets fred 3) Ingeman-Petersen skulle betale Scavenius' sagsomkostninger.

Retssagen sled sig hen i mere end tre år. For Scavenius mødte Frederik Zahle, for Ingeman-Petersen venstrepolitiker, overretsadvokat Alfred Christensen – som regel sendte de dog fuldmægtige. Fra april 1887 til nov. 1888 fik Alfred Christensen sagen udsat på grund af vanskeligheder med vidneførslen. Derefter blev den efter ønske fra Zahle udsat til august 1889. Derefter et par måneders udsættelse efter ønske fra Christensen, siden et par måneder ønsket af Zahle og til sidst af Christensen. 19. aug. 1887 mødte Estrup som vidne. Han oplyste, at han havde nævnt Ingeman-Petersens brev for Scavenius første gang, han traf ham efter at have modtaget brevet, og at Scavenius ikke havde erkendt rigtigheden af sigtelsen. To dage tidligere havde Zahle orienteret Estrup om, at han kunne nøjes med at afgive skriftligt vidneudsagn; han foretrak altså at møde i retten, selv om det må have været meget pinligt for ham.⁴ Vidneførslen var yderst besværlig. Vidnerne var vanskelige at finde, deres udsagn ændredes flere gange, begge parter beskyldte den anden for at udøve pres på vidnerne, bl.a. rejste nogle for Scavenius ubehagelige vidner til udlandet i længere tid. I disse år holdt Ingeman-Petersen offentligheden orienteret ved at udgive akter og forhørsreferater. 14. april 1890 faldt endelig dommen: Ingeman-Petersens fremstilling og beskyldningerne blev kendt ubeføjede, han skulle betale Scavenius 500 kr. og i sagsomkostninger 100 kr. Dommen blev ikke appelleret. Dagens Nyheder havde hidtil ikke skrevet om sagen, men omtalte dommen.⁵

Der faldt ikke ro over sagen. I november-december 1890 tog Social-Demokraten den op i et par artikler fra en ny vinkel. Bladet skrev, at Scavenius havde bestukket et vidne, Christensen, til at sværge falsk, og at han havde betalt an-

dre vidner for at rejse ud af landet. 10. og 11. dec. forsvarede Nationaltidende Scavenius; det var »fuldstændig lovmedholdeligt«, at Scavenius skaffede sine fjenders vidner af vejen, når fjenderne ville ramme ham på hans privatliv. Denne artikel skal være blevet godkendt af Nellesmann.⁶ 24. dec. dementerede bladet rygter om, at Højre på Rigsdagen skulle have forlangt Scavenius' afgang.

I privatarkivet ligger nogle breve om sagen. Det første er skrevet (meget ubehjælpsomt) af Laura Nannestad og oplyste, at Scavenius ikke havde besøgt hende 28. okt. 1885. Det næste er skrevet af Johanne Glogau; hun attesterede, at Scavenius havde været hos hende den pågældende aften kl. 8-10 for at drøfte »en af mig til ham indgiven ansøgning«. Begge breve er udaterede; de er utvivlsomt skrevet med henblik på retssagen, men blev ikke anvendt. Det tredje brev er fra en Chr. Christensen 30. dec. 1891. Han erklærede, at han havde overdraget alle sagens papirer til J. K. Lauridsen og lovede under strafansvar aldrig at åbenbare noget om sagen eller henvende sig til Scavenius. Denne kendte advokat og venstrepolitiker havde skrevet det fjerde og sidste brev, som er udateret, men må være fra de samme dage som Christensens. Det bekræfter, at »de Christensenske papirer« kan afhentes på hans kontor mod to vekslers. Der kan ikke være tvivl om, at Scavenius har sikret sig disse papirer! Desværre er de ikke bevaret i arkivet.⁷

Affæren satte sig spor ikke blot i aviser, men også i bøger og pjecer. Først på markedet var Henry Ussing, et af Indre Missions store navne. I pjecen Kirkens Krav fra 1. marts krævede han, at ministeren burde træde frem og svare ja eller nej til beskyldningerne. Senere samme måned udsendte den radikale forfatter Gustav Wied under pseudonymet »Peter Eremit« en samling aforismer mod kirken. Bispernes aktion blev ikke offentligt kendt og hindrede derfor ikke, at 145 præster senere på året indgav en adresse til Kirkerådet om at måtte få en mere værdig kirkeminister. I efteråret cirkulerede to sædelighedsadresser, en fra mænd og en fra kvinder, som opfordrede til at afskaffe prostitutionen og forbedre sædeligheden. De var planlagt før Scaveniusaffæren, men fandt nu større tilslutning, og med over 265.000 underskrifter blev de afleveret til regeringen i november.⁸ Litteratur, visekunst og teater af lettere kaliber gjorde meget ud af sagen i de følgende år.⁹

Da affærens 2. akt udspillede sig fra dec. 1890, tog biskop Swane initiativ til en ny bispeaktion: Enten måtte Fog gå til Estrup og kongen, eller alle bisperne skrive til Estrup! Fog talte med to ledende højremænd, C. Moltke (Lystrup) og Henning Matzen, men vægrede sig ved at gå videre. Alligevel triumferede Swane, da Scavenius' afgang blev meddelt: »... udtalelsen fra kirkens side har været et betydningsfuldt lod i vægtskålen«.¹⁰

Affærens baggrund og betydning

Når denne usmagelige sag er behandlet så udførligt, er det dels fordi den siger noget væsentligt om tiden og Scavenius, dels fordi den fik konsekvenser for ham. Tiden var stærkt optaget af sexualmoral og prostitution og netop i 1887 kulminerede en hidsig debat om disse spørgsmål. Brandesianerne stod for »moderne« og »frisindede« tanker, deres modstandere ventede at finde støtte hos Højres minister for kirken og skolen. Scavenius udtalte da også sin støtte ved mange lejligheder, således under valgkampen 1887, men hans velkendte sympati for den »europæiske« litteratur og hans personlige vandel trak i modsat retning. Nonchalant tog han sine fornøjelser og blæste på forargelsen. Der ved gav han sig blottelser, der var med til at fælde ham.

Var Ingeman-Petersens beskyldning sand? Intet blev bevist, men efter indiciene og det kendskab, vi i øvrigt har til Scavenius, må der svares bekræftende. I så fald løj han, da han afviste beskyldningen; han ville først og fremmest bevare sin politiske karriere, ikke opgive den på grund af afsløring af en adfærd, som ikke var kriminel, og som han selv fandt tilhørte privatlivet. Det må erindres, at mange i hans lag fandt det acceptabelt for gifte mænd både at have elskerinder og at gå på bordel.

De mest forargede i Højre var de moderate. De afskyede brandesianerne og fik her en chance for at ramme deres sympatisør, den frisindede kultusminister. Med Lars Dinesen i spidsen fik de fra 1887 større politisk vægt i kraft af samarbejdet med det moderate Venstre. Scavenius stod i stadig stigende grad i vejen for forligspolitikken, derfor måtte han fjernes. Estrup må have været rasende, da han mødte i retten, Nellesmann over at skulle forsvare en kollega på et tidspunkt, hvor der var brug for at vinde støtte hos de moderate. Scavenius' modstandere i partiet fandt i forargelsen endnu et våben mod ham, regeringen fik endnu et motiv til at skaffe sig af med ham.¹¹

26. Forligspolitikken og Scavenius' afgang 1890-91

Forligspolitikken indledes

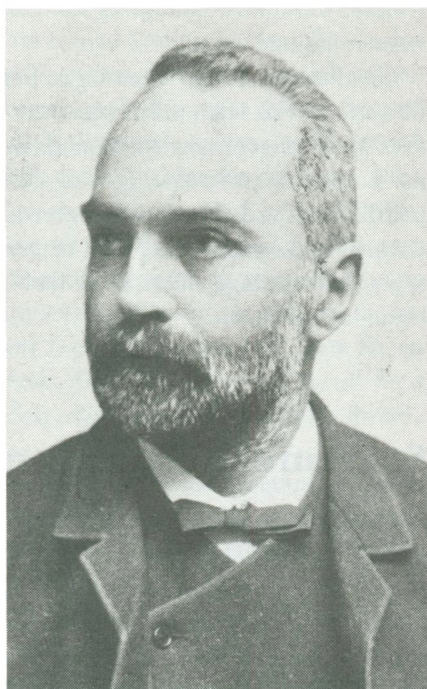
Ved valget i 1890 tabte Højre 3 mandater og havde nu 24. Den vigtigste forskydning skete for socialdemokraterne, som gik frem fra 8.000 til 17.000 og vandt deres 3. mandat. »Socialisternes« fremgang og især den omstændighed, at de nu fandt tilslutning på landet, vakte ængstelse i de andre partier, og ønsket om at bremse dem voksede.

Efter afslutningen af samlingen indledtes en ny politik. De moderate kræfter i Højre og Venstre ønskede et stort politisk forlig, og de valgte at forberede det ved at samarbejde om en reformlovgivning. Politikken resulterede i forliget 1894; foreløbig vil vi følge den frem til Scavenius' afgang i sommeren 1891. Forligspolitikken er behandlet andre steder, og da Scavenius stod uden for den, skal der her ikke gives et referat, kun en skitse af motiver og hovedlinjer.¹

Forhandlingerne blev fra Højres side ført af Lars Dinesen og ministrene Nellemann og Ingerslev; Estrup fulgte dem køligt. For Venstre var det fra først til sidst Bojsen, der forhandlede. Han fik den modstræbende Høgsbro med sig, men ikke de andre ledere: Holstein-Ledreborg nedlagde sit mandat i juni 1890, og Berg og Hørup vendte sig mod forhandlingspolitikken.

Bojsen accepterede, at Københavns befæstning blev afsluttet, og at den skulle bemandes og vedligeholdes. Forhandlerne tilstræbte love, der kunne sikre arbejderbefolkningen bedre kår og dermed dæmpe den socialistiske agitation. De var også enige om, at »europæerne« skulle bremses. Dagbladet rettede 30. maj 1890 et skarpt angreb på »bohèmeuvasenet« i litteraturen og pressen og kritiserede især Scavenius, teaterchef Fallesen og Dagens Nyheder. Nogle dage senere, ved Højres grundlovsfest i København, opfordrede Nellemann alle samfundsbevarende kræfter, også tidligere modstandere, til at holde sammen mod socialismen og materialismen, der satte livsnydelse højere end fædreland og fædrelandskærlighed, ret, moral og religion. Talen blev trykt eller refereret i Højres blade over hele landet og udsendt som særtryk.

I Rigsdagen forelagde Bojsen i okt. 1890 et kompleks af lovforslag. Det omfattede ændringer i fattiglovgivningen, statstilskud til sygekasserne, havelodder til arbejdere, nedsættelser af sukkerafgiften og indførelse af en skat på øl. I november udtalte Estrup, at forslagene om nedsat sukkerafgift og indførelse af øl-

Teologen Frede Bojsen (1841-1926) var forstander for Rødkilde Højskole på Møn. Han var en af det moderate Venstres ledere og blev den drivende kraft i den forhandlingspolitik, der gjorde Scavenius' afgang nødvendig. Foto ca. 1885.

skat måske kunne »sammensmeltes« med et toldlovsforslag, han ønskede at forelægge. Hørup greb ordet og døbte forligspolitikken »sammensmeltningen«. Han og Berg ville ikke være med til lapperier med risiko for, at forfatningskampens mål blev glemte. I foråret 1891 nåede »sammensmelterne« deres første resultater. Vigtigst var loven om alderdomsunderstøttelse: Personer over 60 år, der ikke kunne forsørge sig selv, fik ret til understøttelse, hvis de ikke var dømt for vanærende handlinger, trangen ikke var selvforskyldt og de i 10 år ikke havde fået fattighjælp; loven fastslog i modsætning til den tyske lovgivning af 1889 det siden i Skandinavien gældende princip, at understøttelsen skulle finansieres af det offentlige, og at ydelsen skulle være uafhængig af personens tilknytning til arbejdsmarkedet. Den egentlige fattiglov blev gjort lidt mere human.²

Scavenius havde som nævnt ikke hidtil interesseret sig for sociale problemer. Han kunne tilslutte sig statsfinansiering og stemte for den nye lov, men kritiserede ofte senere, at det var for let at få understøttelse. Arbejderne burde opmuntres til at sikre sig i tide; ved at vise initiativ kunne mange klare sig uden understøttelse, og familien skulle hjælpe sine gamle.³ Men disse indvendinger var underordnede. Det afgørende var, at han frygtede, at samarbejdet mellem de moderate i Højre og Venstre skulle gå ud over forsvaret – der var allerede tegn til, at Højre nedprioriterede hans livssag. Desuden fandt han, at Bojsen og

Dinesen var middelmådige og stod for en udjævning, som ville hindre Højre i at være et frisindet parti.

Loyalitet mod regeringen lagde bånd på Scavenius udadtil. Også af hensyn til sin forbliven i den måtte han være forsigtig; således stillede han sig neutralt over for forslaget i nov. 1890 om en årlig statsunderstøttelse til Georg Brandes, (se s. 157). Men i regeringen og partiet arbejdede han indædt mod den nye politik, bl.a. ved taler i sin valgkreds. Denne modstand var den sidste dråbe. Estrup havde affundet sig med megen kritik rettet mod Scavenius, hørt mange rygter uden at tage affære. Men han kunne ikke tolerere, at en minister modarbejdede regeringen.

Scavenius' afgang som minister

Rygter om Scavenius' afgang havde verseret længe. Biskopperne Stein og Swane fulgte dem utålmodigt, blev det snart til noget med den usædelige ministers afgang!⁴ I begyndelsen af jan. 1891 mente de at vide, at Bojsen skulle være kultusminister, Scavenius guvernør for Dansk Vestindien. Asmussen lod dem forstå, at alting hvilede i ministeriet, fordi ministeren skulle gå af. Swane skrev 8. jan. til Fog, at landstingsmand C. D. Lüttichau havde sagt, at hele Rigsdagens Højre ønskede Scavenius' afgang, »han vil falde for opinionen«. »Scavenius' finansielle misere« virker med til, at afgangsnøden snart må komme, mente Stein 14. jan. Han byggede bl.a. på, at HRS Zahle kom ofte hos Københavns biskop i de dage.⁵ Men Scavenius gik ikke i den omgang, muligvis fordi han ikke kunne få stillingen som teaterchef (se s. 193). I slutningen af jan. skrev bisperne: »Scavenius sætter sig til rette og finder vidtgående planer frem ... han har Estrup og Nellesmann i ryggen«, og kongen skal være »aldeles uvillig til at slippe Scavenius, om hvis bedrifter han næppe har nogen anelse«. Estrups støtte fandt de bekræftet midt i maj.⁶ Byen summede med rygter om Scavenius. Han var ikke sart, men det må have været en belastende tid for ham. Fra Sophus Schandorph modtog han i begyndelsen af april en tak for tidligere støtte og dertil nogle sætninger, som varmede: »Min foragt for den gemene måde, som man har forfulgt Dem på og min beundring for den fornemme tavshed over for de sjofelismen, man har overdænget Dem med«.⁷ Scavenius håbede til det sidste at kunne beholde sin stilling. Estrup traf formentlig først sin beslutning midt i juni.⁸ Afskedigelsen kunne ikke foretages, før kongen i begyndelsen af juli var vendt hjem fra sit ferieophold sydpå. Måske kunne Estrups beslutning ændres? 23. juni gjorde Scavenius et sidste forsøg, idet han sendte Estrup en lang redegørelse. Den er på 6½ folioside og har tre afsnit.

1. *Almindelig politik* (1½ side) vedrører især kampen for religion og moral og mod de opløsende tendenser. Scavenius gjorde det klart, at socialismen måtte

imødegås med sociale reformer; kom der oprør, måtte det slås ned energisk. Kampen for religion og moral kunne kun føres med åndelige våben. Scavenius kunne tilslutte sig Nelles ord i Grundlovstalen, men ville ikke gå videre. »Der blæser i disse tider en åndelig reaktionær vind, man tror det muligt ved politiforanstaltninger at få folk omvendt til dyd og gode sæder ...«. Højre må forblive »et åbent parti«, religion og politik må ikke blandes sammen. Men »Lars Dinesen løber byen rundt og fortæller, at så snart kongen kommer hjem, skal kultusministeren gå af ...«. Min afgang vil betyde fremgang for folk som Lars Dinesen (»en ganske vist begavet og ihærdig agitator, men fanatisk, uden tilstrækkelig dannelse og tillige kun en bonde«), Steffensen (»en dygtig jurist, men så inderlig bornert«) og Reedtz-Thott (»der aldrig har haft eller får en original tanke«). Scavenius forudser, at hvis disse folk får magten, vil først »den overordnede intelligens«, siden »den dannede middelstand« forlade Højre.

2. *Specielt-politisk, taktisk* (4½ side). Scavenius afviser med eksempler, at han skulle være uegnet til at forhandle sig til resultater med de moderate venstremænd og fastslår, at han har autoritet over for Højre. Afviser kritik af, at han har holdt hånden over højskolerne, favoriseret venstremænd ved professorudnævnelser og begunstiget oppositionelle videnskabsmænd, kunstnere og forfattere. Nævner andre resultater, som han har opnået, fordi han ikke var ultra-konservativ og travede i hælene på Matzen og Steffensen.

3. *Administrativt* (½ side). De institutioner, jeg har haft ansvar for, ønsker ikke min afgang. Jeg har med Det kirkelige Råd givet kirken megen frihed, og de fleste præster ønsker at beholde mig. Folkeskolens folk har jeg gavnnet, »at jeg er velset blandt dem, er der ingen tvivl om«. Også de øvrige institutioner og sagsområder under ministeriet »vil meget nødig se min afgang«.⁹

Redegørelsen blev fremsendt med en følgeskrivelse, hvori Scavenius åbenhjertigt skrev: »At jeg meget nødtigt går af som offer bragt af folk, jeg åndeligt talt ser ned på, vil man let forstå ... træder jeg tilbage til min plads i Folketinget, bliver min stilling vanskelig; thi jeg underordner mig ikke Højres bestyrelse med folk som Dinesen m.fl. i spidsen. Jeg bær ikke rancune (dvs. nag) til folk, der har villet gøre mig skade, men ikke har formået det; de opvækker ganske naturligt en behagelig følelse hos mig, og jeg vil langt snarere gøre dem det gode jeg formår, end noget som helst ondt, om jeg var i stand dertil. Folk derimod, hvem det er lykkedes at gøre mig skade, ja dem gør jeg gengæld imod, hvis lejlighed i tidens løb måtte vise sig dertil ...«. Estrup svarede 30. juni, at Scavenius' redegørelse havde cirkuleret blandt alle ministrene, men ikke givet anledning til ændret opfattelse, din afgang er nødvendig! Hvis du ønsker den »efter ansøgning«, må du sende mig en. 1. juli sendte Scavenius sin afskedsansøgning. Han bad tillige Estrup forsøge, om han fra 1. sept. kunne blive Fallesens efterfølger. Estrup svarede 3. juli, at om vinteren, da Scavenius' afgang som minister og tiltræden som teaterchef havde været på tale, havde

kongen afvist tanken om at afskedige Fallesen, og det var sket på en sådan måde, at Estrup ikke nu kunne føre den frem igen.¹⁰

Scavenius' redegørelse af 23. juni er afslørende. Først og fremmest fordi han troede, at han ved en skriftlig henvendelse til Estrup og ministerkollegerne kunne få beslutningen ændret; han ville ikke forstå, at afskedigelsen var den nødvendige konsekvens af en lang udvikling, hvorunder han var blevet stadig mere belastende for regeringen. Dernæst opremsningen af hans store og gode gerninger: Kollegerne vidste udmærket, hvad han havde præsteret; hans anbefaling af sig selv kunne kun vække irritation. Truslen om ikke at underordne sig Højres bestyrelse må have ladet Estrup kold. Afslørende er også udtalelserne om modstanderne og holdningen over for »folk, der har gjort ham skade«.

Som vi kender Scavenius, kan det ikke undre, at han kæmpede til det sidste. Men måden! Redegørelsen viser, at han var desperat og ikke kunne vurdere sin situation realistisk. Her træder igen hans karakter frem. Afskedigelsen var blevet en nødvendighed, fordi han ikke ville underordne sig. Han modsatte sig et nært samarbejde mellem de moderate kræfter i Højre og Venstre ikke bare af politiske grunde, men også fordi han havde personlige interesser i klemme. De moderate var moralens vogtere, og han ville ikke gøre indrømmelser over for deres moralske krav. I årevis havde hans levevis vakt en forargelse, som ingen konservativ politiker kunne tillade sig. Ved sin flirten med »europæerne«, ved ægteskabsbrud, spil og forgældelse havde han sparket til de værdier, han var sat til at forsvare. Dette måtte få politiske konsekvenser, og da den rigtige politiske situation forelå, lod Estrup ham falde. Beslutningen blev fremskyndet og lettet, fordi Scavenius ved sin selvrådighed havde svækket sin stilling.

6. juli forelagde konseilspræsidenten sin indstilling om kultusministerens afskedigelse for kongen, som tiltrådte den. Begrundelsen, som Scavenius selv havde fået lov at formulere, lød: »... på grund af, at han på forskellige områder af ikke ringe betydning for det ham betroede ministerium ikke er i fuld overensstemmelse med sine kolleger og vel heller ikke med i alt fald en del af det parti, hvortil han hidtil har sluttet sig ...«. ¹¹ Scavenius skal ved afskeden have sagt til Estrup: »Denne gang er det mig, som kommer til at gå; næste gang bliver det dig.« Det kom til at stemme. ¹²

27. Ministergerningen

Ministerårene var højdepunktet i Scavenius' politiske karriere. 11 år som minister var lang tid – også i en tidsalder, hvor ministre holdt længe – og han havde et vigtigt ministerium, der gav ham rige muligheder for at markere sig politisk og personligt. Han havde kræfter til mere end at passe sit ministerium og blev en af de ministre, der gav regeringen ikke bare liv og farve, men også holdning og retning. Med hans udnævnelse gik det mod stærkere konflikt, han »veg ikke, men stod fjenden stærkere imod«. I den grad blev hans navn synonymt med kamp, at han måtte ofres, da forhandlingspolitikken udviklede sig. Med hensyn til indflydelse både i og uden for regeringen stod han da kun tilbage for Estrup og Nellesmann.

Hans gerning som kultusminister var fortjenstfuld. Vilkaarne var vanskelige: Under visnepolitikken 1881-85 var det umuligt at få Folketinget med til større reformer, og selv det daglige arbejde med at vedligeholde og administrere blev hæmmet af konflikten. Den provisoriske finanslov 1885 bragte de politiske lidenskaber til kogepunktet og standsede for en tid al normal politisk virksomhed. Men efter valget 1887 viste dele af Venstre vilje til forhandling, og Scavenius udnyttede fuldtud mulighederne for at gennemføre reformer og byggearbejder. Det er karakteristisk både for tiden og for Scavenius' autoritære natur, at de fleste af hans resultater blev gennemført administrativt. De vigtigste undtagelser var arkivloven og teaterloven fra foråret 1889, byggelovene og selvfølgelig Kultusministeriets afsnit af de almindelige bevillingslove.

Det kirkelige Råd betød, at Scavenius under påberåbelse af at beskytte kirken mod staten undgik at blotte sig på et område, der var særlig eksplosivt; rådet overvejede alle reformideer grundigt og syltede de fleste. For folkeskolen gjorde Scavenius meget godt. Han tog fat på at forbedre hygiejne og sundhed, øge bevilingerne, nedsætte klassernes børnetal, sikre at børnene kom i skole og ikke blev udkrevet for tidligt. Kommunernes modstand var stærk, men en del blev dog opnået. Moderate forbedringer af lærernes lønninger blev gennemført, på seminarierne blev undervisningen og lønningerne forbedret. Ministeren styrkede »de legemlige fag«, især gymnastik og sang. Scavenius blev fader til den moderne realskole. De lærde skoler forsøgte han at gøre mere elevvenlige og »samfundsrelevante«, og lidt opnåede han da. Folkehøjskolerne fandt i Scavenius en beskytter over for rabiate højremænd, som ikke ville tolerere disse »vækkelsesskoler« og »venstretræder«.

Akademirådets selvsupplering blev ophævet og Kunstakademiet blev mere åbent for unge kunstnere; både her og på læreruddannelsens område var han positiv over for kvinders uddannelse. Uddannelse af tandlæger og farmaceuter blev flyttet fra Universitetet til selvstændige læreanstalter. Bevillinger til forfattere og kunstnere havde Scavenius' sympati; han fik støttebeløbene forhøjet og administrerede dem med størst mulig hensyntagen til talentet, mindst mulig skelen til politiske og andre meninger. Fra 1887 gennemførtes store byggesager for Polyteknisk Læreanstalt og Statens Museum for Kunst. Der blev opført en del andre bygninger og gennemført mange bygningsrestaureringer.

Scavenius hævdede embedets autoritet og slog hårdt ned på politisk agiterende embedsmænd og højskoleforstandere. Det blev ikke til mange afskedigelser, men de havde utvivlsomt en afskrækkende effekt. Bisperne ville af med den usædelige kirkeminister, men i øvrigt havde han et godt forhold til sine embedsmænd og til organisationerne, især Danmarks Lærerforening. Også for Scavenius personlig var ministerperioden et højdepunkt. Han nød at være med i den politiske kamp. Der ses ingen træthed, ingen rysten på hånden. Han nåede i de 11 år sin fulde udfoldelse som politiker og menneske. Derfor blev hans fald så stort.

4. Del

Med eller mod Højre 1891-1901

28. Mislykket tilpasning 1891-94

Reaktioner på Scavenius' afgang

Scavenius' egen reaktion var klar og blev fastholdt konsekvent: Afskedigelsen ødelagde den politiske karriere, som han satte over alt andet; han fandt den uretfærdig og ønskede oprejsning. I august 1892 skrev han til Bahnson: »Mit personlige forhold til Estrup bliver næppe bedre i dette liv; thi jeg anser mig nu engang for ubilligt og utaknemligt behandlet og det selv min afgangs hensigtsmæssighed taget i betragtning.«¹

Mange mennesker skrev og takkede Scavenius for hans ministergerning. Det politisk vægtigste brev kom fra folketingsmand, general C. A. F. Thomsen, der takkede for, hvad Scavenius havde udrettet for forsvarssagen: Gjort den til en livssag for regeringen og banet vej for Bahnson som minister og for de store forsvarsforanstaltninger. I øvrigt nøjes vi med at nævne maleren Otto Bache, direktør for Kunstakademiet, der takkede for Scavenius' velvilje mod kunsten og Kunstakademiet, og provst M. C. B. Nielsen (1909-10 radikal kultusminister), der forsikrede, at han havde beundret Scavenius, siden denne i 1864 var ilet hjem fra udlandet for at forsvare Danmark!² Både Højres og oppositionens aviser skrev med sympati om den afgåede minister og hans gerning, og naturligvis slog de politisk mønt på sagen. Politiken var overbevist om, at Scavenius' frisind havde kostet ham ministerposten; Social-Demokraten mente, at den ved Højesteret tabte sag om antallet af børn pr. skole var medvirkende; Morgenbladet glædede sig over, at det nu var bevist, at »i længden kan der ikke regeres med hvilke som helst ministre«; Dagens Nyheder løftede Scavenius til skyerne, Berlingske Tidende skrev kort og sagligt. Endelig noterede Hamburger Nachrichten, at Scavenius' store franskvenlighed var en medvirkende årsag!³

To uger senere gav Højrebladet den faldne et spark. Bladet anerkendte Scavenius' dygtighed, men fandt det nødvendigt at anføre, at »de fleste alvorlige og betydende medlemmer af Højre« (der var den igen: Scavenius var ikke »en alvorlig mand«!) i hvert fald i år og dag havde ønsket hans afgang på grund af hans europæiske anskuelse og junkerforkærlighed for at fortsætte provisoriepolitikken. Dertil kom endnu en grund. Mænd i sådanne stillinger måtte finde sig i, at offentlighedens øjne hvilede på deres private forhold: »Men nu er det en alle bekendt sag, at kammerherre Scavenius – for nogle år siden, altså mens

han var minister – for at tilfredsstille sine kreditorer har måttet overdrage bestyrelsen af sine store ejendomme til andre.« Allerede dengang burde han være afgået som minister. Artiklen er ikke signeret, men stil og indhold peger ikke på redaktøren, men på formanden for Højres Arbejder- og Vælgerforening, Carl Ploug. Scavenius var ikke i tvivl, han skrev omgående til Ploug og forlangte et dementi. Det fremkom 8. aug. Også Dagens Nyheder dementerede Højrebladets oplysninger, men bragte derved kun sagen ud til flere mennesker.⁴

Jo, der var kredse i Højre, der ville helt af med Scavenius; de følgende år viste, at de var stærke. Derfor blev hans forhold til partiet vanskeligt. Han kunne ikke finde sin plads i folketingsgruppen og partiets ledelse, ville ikke underordne sig, det havde han gjort klart for Estrup. Og mændene dér ville ikke have ham som leder og søgte at isolere ham. Der er ingen grund til at tro, at dette skete efter henstilling fra regeringen, men det passede utvivlsomt denne udmærket.

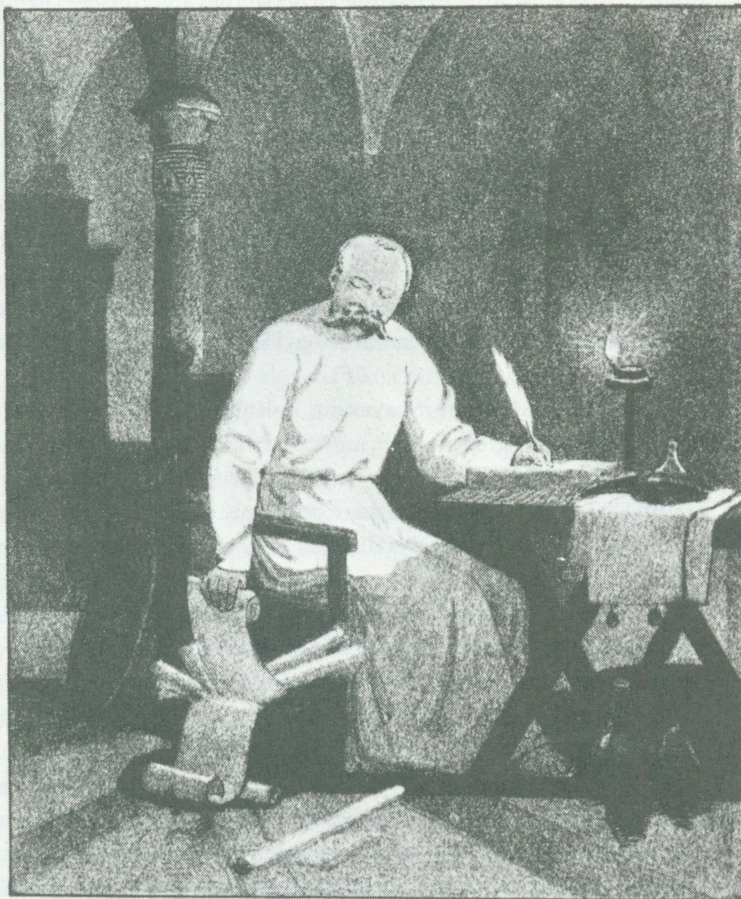
Hvilket program stod han for? Kritik af forliget! Han kunne næppe andet, forliget var dog i hvert fald en politisk årsag til afskedigelsen. Mistillid til Højres ledelse! Den blev ikke god nok, før han selv var med. Respekt for Estrup holdt ham tilbage fra egentlig frondevirksomhed, hans revanchelyst ramte de mindre folk, først og fremmest Lars Dinesen. I de år, der forløb, indtil Scavenius i april 1894 forlod landet, gav de to politikere en opvisning i bagtalelse og benspænd.

En falden minister forsvarer sine resultater

Fire uger efter sin afgang havde Scavenius skrevet en redegørelse for sin ministergerning. Den fyldte 1½ avisside (8 spalter) og blev under titlen »Til mine vælgere« offentliggjort 10. aug. i flere dagblade.⁵

Over godt fire spalter giver han en detaljeret oversigt over sine resultater som minister. Den er ikke beskeden, men resultaterne var også betydelige. Særlig interessante er de to spalter, hvor Scavenius beretter om sin politiske indsats i ministerårene. Udgangspunktet var nederlaget 1864 og revanchehåbets forlis 1870; siden havde hans ledende motiv været nationens selvstændighed. For at sikre denne var »en stærk regering, støttende sig til en stærk og i Europa anset kongemagt noget nær en nødvendighed. Eksperimenter med en demokratisk parlamentarisme kunne formentlig kun føre til ødelæggelse og undergang.« Denne politik stod over forfatningsjura og klasseinteresser, og den tilsagde staten at have et stærkt forsvar. I løbet af Scavenius' ministerår var forsvaret blevet styrket, og med endnu nogle bevillinger ville befæstningen være fuldt gennemført, så København kunne udholde en belejring i 4-6 måneder og flåden være frigjort til forsvar andetsteds. Så fulgte en ofte citeret proklamation mod

Jakob Grammatikus.

Han peger mod den straalende Top,
Hvorfra han gik ned, og hvor Goos steg op.

Med Pennen sin Krønike han forvandler
Til et Epos om, hvordan bedst man forhandler.
Tak være den brave Kanonikus,
Han hedder JACOB SCAVENIUS!

(Frit efter Sankt Hansaften-Spil.)

10 dage efter Scavenius' »Redegørelse« viste det konservative vittighedsblad Punch ham som krønikeskriver under Gjorslevs hvælvinger – det er Scaveniussernes våbenskjold, der ses på pillen.

den selvgivelse, som var »langt farligere end de såkaldte nedbrydende tendenser«: »For at et folks åndsliv ikke skal stagnere, er det nødvendigt, at der også udadtil dog er en mulighed for bedrift.« Scavenius afviste tanken om en revanche krig mod Tyskland, ønskede ingen alliancer med stormagter, men muligvis engang et nordisk forsvarsforbund. Han understregede, at Danmarks selvstændighed var vigtig for de dansksindede sønderjyder og udtrykte håb om en genforening med dem.

Det følgende afsnit skulle give anledning til mange kommentarer: »Jeg gik ind i regeringen ... ikke for at tilfredsstille et personligt magtbegær, heller ikke var måske min interesse for de sager, der var underlagt det mig overdragne ministerium, dengang så overordentlig stor, men først og fremmest af hensyn til forsvarssagen.« Derfor havde han bidraget til, at regeringen blev siddende efter nederlaget i 1884, havde fremmet fæstningsbyggeriet og »søgt at forhindre ethvert ubetimeligt forlig, der kunne have haft standsning af befæstningsanlægget til følge.« Om forhandlingspolitikken 1890-91 skrev Scavenius, at han ikke var mod forhandlinger i sig selv, når de blot ikke skadede forsvaret, men at Højre havde fået for lidt ud af dem – »nærmest kun en veksling på fremtiden.« Han forudså et storpolitisk forlig. Også dette kunne han acceptere, når det blot ikke gik ud over forsvaret og Højres tolerance på åndslivets område.

I sidste del af artiklen omtalte Scavenius kulturpolitikken. »Jeg har holdt min hånd over højskolerne«, skrev han, og han forsvarerede, at han havde støttet kunstnere uden hensyn til deres moralske eller politiske tendens. Staten bør især i et lille land som Danmark være tolerant, men naturligvis bør den ikke støtte skrifter, der er rent ud socialistiske eller håner nationen og religionen. »Min fordring er den, at skønnen bør være i sandhed liberalt og ikke mistænksomt.« Med selvfølelse konkluderede han: »Alle må nødvendigvis indrømme, at jeg særlig i de sidste 5-6 år har gennemført *usædvanlig*, ja uventet meget på mit ministeriums område (se nærmere herom ovenfor). Tror man, alt det ville være opnået under en ultrakonservativ minister, der trolig havde trasket i hælene på de meget ivrige Højremænd, nej sikkerlig ikke ... Kun fordi Venstre så, at jeg i det mindste forstod dets ønsker ... er det lykkedes mig at gøre denne provisorieperiode til en frugtbare tid på det mig underlagte område end nogen anden siden 1864, en periode, der i modsat fald ville have været øde og gold«. Til sidst advarede Scavenius igen mod at blande religiøse og moralske synspunkter ind i politik. Højre måtte forblive et tolerant, retfærdigt parti, der holdt sig fra al åndelig reaktion. Faren lå ikke hos Venstre eller Socialdemokratiet, men i Højre selv!

Den faldne fryses ud

»Til mine vælgere« fremkaldte mange reaktioner. 21. aug. skrev Lars Dinesen til redaktør Chr. Nielsen, Jyllands-Posten, at »der er harme oppe hos alle ministre, hos Estrup ikke mindst«, og at Bahnson var forbitret, fordi Scavenius lod folk forstå, at det var ham, der havde været krigsminister, Bahnson en *nathue*.⁶ Ministrene fandt, at Scavenius havde overvurderet sin egen betydning for regeringen, og at han nu gjorde dens situation vanskeligere. Hans forhold til de tid-

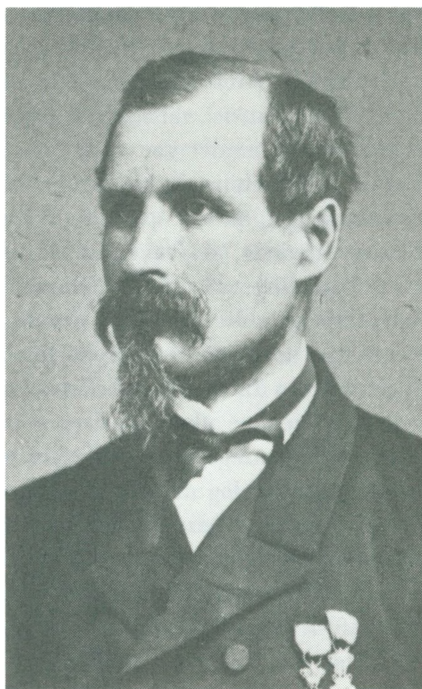
ligere kolleger var herefter dårligt, i aug. 1892 kom det til et opgør med Bahnson.⁷

Dagbladet skrev anerkendende om Scavenius' redegørelse, men angreb hans idé om, at det var forsvarssagen, der holdt sammen på Højre. Det nyttede intet, at landet var rustet til tænderne, hvis det rådnede op indefra. Derfor måtte Højre vende sig mod Det europæiske Venstre, der fremmede socialismen og anden opløsning.⁸ Højrebladet gik igen i spidsen med kritik. Bladet antydede, at Scavenius aldrig rigtig var blevet fortrolig med ministeriets forretninger, kritiserede ham for at være for »europæisk og for lidt »alvorlig« og sluttede: »Skal det altså være en betingelse for hr. Scavenius' fremtidige deltagelse i Højrepartiets virksomhed, at der slet ikke må tages noget hensyn til »livsanskuelsen«, så er det vor bestemte mening, at man hellere måtte give afkald på æren af hans medvirkning«.⁹

Højres folketingsgruppe, der trådte sammen i okt. 1891, havde 24 medlemmer, hvoraf dog ministrene (Ravn, Bahnson og Goos) aldrig deltog i møderne. Gruppens bestyrelse bestod af professor W. Scharling (formand), der var »det gamle Højres« mand, men moderat forligstilhænger, general Thomsen, der var tilhænger af forliget, og Lars Dinesen, der var den drivende kraft i forligsforhandlingerne og gruppens sekretær. Bestyrelsen havde den afgørende indflydelse ved besættelsen af udvalgsposter.

Scavenius førte sig utvivlsomt stærkt frem, men modstanden var stærkere. 10. okt. 1891 skrev hans protegé, C. Jagd, til Dinesen. Efter forskellige klager over, at Dinesen bestemte for meget i forhold til de lokale højrefolk, fortsatte han: »Jeg har hørt sige, at De med stor iver modarbejder kammerherre Scavenius' valg til finansudvalget ...«. Jagd advarede mod at udelukke en personlighed, som Højre havde så stærkt brug for. Dinesen svarede næste dag, at han ikke specielt var mod Scavenius, men hvem skulle vige for ham? »Af alle mulige grunde« var det forkert at sætte Scavenius, der var trådt ud af ministeriet på grund af uoverensstemmelser med kollegerne, ind i finansudvalget. »Scavenius er den politiker, der ved sin hele stilling har tilføjet Højre den største svækkelse«. Han ville stå sig ved at holde sig i baggrunden i stedet for at trænge andre til side ... Men sagen ville ordne sig, ingen ønskede at krænke Scavenius ...¹⁰ I samlingen 1891-92 kom Scavenius ind i udvalg om nyordning af valgkredsene og kommunal beskatning. Kun sjældent tog han ordet i salen.

I begyndelsen af samlingen 1891-93 foreslog Jagd igen, at Scavenius blev indvalgt i finansudvalget, men kun to af gruppens medlemmer stemte for det, Scavenius var fraværende. Da der senere skulle vælges medlemmer til hærudvalget, skete det uden afstemning, og Scavenius kom ikke med. Der var tale om 15-mands udvalg, hvor Højre havde henholdsvis 4 og 5 medlemmer, så det havde været muligt at sætte ham ind, hvis viljen havde været der.¹¹ Heller ikke i partiets centrale organer var der plads til ham. Scharling

Chr. Jagd (1821-95) vandt sit første ry som frikerefører under treårskrigen. Efter nogle afbrudte perioder i Folketinget vandt han 1873 den sikre højrekreds Thisted, som han holdt til sin død. 1870-78 var han Scavenius' partner i landvindingsprojektet Egebaksande, Thy, og efter 1891 søgte han at hjælpe Scavenius i Højres folketingsgruppe.

afløste 1892 Ploug som formand for repræsentantskabet, Matzen var formand for forretningsudvalget, Dinesen var sekretær begge steder.

Scavenius havde foreløbig kun adgang til delegeretmøderne. På mådet 7.-8. dec. 1891 fremførte han en skarp advarsel mod at indgå valgaftaler med det forhandlende Venstre. Han hævdede siden, at de delegerede havde tilsluttet sig denne advarsel, og han blev ikke imødegået. Men han kunne intet bevise, for hverken det interne referat eller det udsendte omtalte drøftelserne, og trods stærke opfordringer udsendte partisekretæren ikke noget fuldstændigt referat.¹² Partiledelsen valgte at tie, men under hånden indgik den valgaftaler: 29. jan. 1892 vedtog forretningsudvalget at skrive til Højres ledende mænd i kredsene, at de ikke skulle begynde at agitere mod folketingsmænd fra det forhandlende Venstre, der truedes af radikale venstremænd, før det havde vist sig, om rigsdagssamlingen endte med resultater af forhandlingspolitikken.¹³ Senere nedsattes et udvalg bestående af Tage Reedtz-Thott, generalauditør H. C. Steffensen og Lars Dinesen til at forhandle med Venstre om valgaftaler. Forhandlingerne måtte af taktiske grunde ske i dyb diskretion, kun få havde viden om dem, og til dem hørte Scavenius ikke.

På et møde i Store Heddingekredsen 13. dec. 1891 udtalte Scavenius, at det var lykkedes ham at få delegeretmødet til at afvise alle aftaler. Og han fortsatte angrebene på forhandlingspolitikken: Alderdomsforsørgelsesloven var et brud

med Højres princip om hjælp til selvhjælp, den kunne blive en sovepude. Talen var provokerende, 15. dec. blev den refereret i Dagens Nyheder, og 17. dec. indeholdt Dagbladet en leder, der angreb Scavenius for uforsvarligt at lægge regeringens politik hindringer i vejen. Artiklen var inspireret af Steffensen og Dinesen, betroede Dinesen samme dag Chr. Nielsen. Diskussionen fortsatte.¹⁴ Også forholdet til pressen gav skuffelser. C. Ferslew, som i forvejen ejede Nationaltidende, overtog Dagens Nyheder (1889) og Dagbladet (1891). 31. jan. 1892 bragte Dagens Nyheder en artikel, der kritiserede Scavenius for hans »stundom svulmende selvfølelse« og hans tilbøjelighed til at indtage særstandpunkter i forhold til partiet. Dinesen sagde, at det var ham, der havde dikteret Carstensen denne artikel, og næste dag skrev han triumferende til Chr. Nielsen, at Scavenius nu var uden organ i dagspressen.¹⁵

Dinesen triumferede for tidligt, Scavenius havde flere ressourcer. I april 1892 blev hans søn Peer redaktionssekretær på dagbladet København, hvis redaktør var Ove Rode, og i juli købte han bladet. Her angreb Scavenius i maj ensretningen af Højres presse, og i september fortsatte han polemikken mod forhandlingspolitikken og valgaftalerne. Scavenius forsøgte at rejse midler til at beholde København, fik også en vis støtte, men ikke tilstrækkelig: I okt. 1892 måtte Peer afstå det.¹⁶

Også Avisen, der fra 1891 ejedes af Frederik Hansen, var som regel positiv over for Scavenius. I artikler 17.-22. sept. 1892 forsvarede Avisen ham over for angrebene for at være for europæisk, og 27. sept. gav den udtryk for at han var blevet illoyalt behandlet af partiet.

Imidlertid havde Bojsen og Dinesen sluttet aftale om det kommende valg. Den gik ud på, at i omtrent $\frac{1}{3}$ af kredsene skulle et af de to partier undlade opstilling. Resultatet af valget 20. april 1892 blev, at de forhandlende partier vendte styrkede tilbage til Folketinget. Højre fik valgt 32 (en fremgang på 6), de forhandlende venstremænd 38 (+ 1), de radikale 30 (- 6) og socialdemokraterne 2 (- 1). Scavenius tabte stemmer og måtte nøjes med 1.355 mod 1.256 til Høgsbro; stemmeprocenten var sunket til 82,6, landsgennemsnittet til 63,8. Særlig bemærkelsesværdigt var det, at Hørup blev slået i Køgekredsen af P. A. Alberti; også to af Hørups »venner«, som Scavenius havde haft eller skulle få forbindelse med, Henning Jensen og Politikens forretningsfører Herman Bing, led nederlag. Scavenius var ikke imponeret af disse sejre; han beklagede flere gange, at Alberti havde slået Hørup og fortsatte ufortrødent sin agitation mod forligsbestræbelserne.

Lille Per Sprællemænd.

(Ballede; meget felt efter Oehlenschläger).

Det var Ag Hr. Per Scavenius
Hannem lyfter til Chings at gange,
Eræder han først udi Venstre ind
For „Aristokrater“ Stemmer at fange.

Det var Ag hin ædelig Per,
Sik Hoved maatte han boje;
Utvoraet det var saa saare leet
Og Stierner var saa høje.

Hørdum var muggen, han selv var grøn,
Og Venstre sig havde en Kæmpe,
Eli Trods for sin faders Visdomstand
Saa lidt monnr han rone.

At nippe Wagner af Sæden
Drevtil han havde for Drift.
Alt da var der om Hjøbenhavn
(At sige med „H“) for Rist.

Det var hin liden Per Sprællemænd,
Han sad paa den høje Høj,
Saa drog han i Valghkampagnen
At segte for skarp Protest.

Det Rod paa udi Uger
I Stedens Valghrede ni,
— Erak han sig dog tilbage,
For Valghkampen var forbi.

Eli blev han i Politiquen
Saa droven at han sangar,
Forfod, at Garnets Betjener
Aan hjemføges paa hans Laar.

Det var sig hin Aalsatte Per,
Eli Højre han nu vilde drage;
Over den trafte Kars Dines Søn
Han førte saa font en Alage.

Kars undergravede Højre,
Forkyndte han kort og godt,
Partiets sikreste Støtte
Var nu „København“ Per Tot.

Paa den trofste Kars Dines Søn
Han pubfede Højres Part.
Fra Stedet som Per København
Han kvæded: Hæng bare til!

Stuuet blev dog hin æftig Per
Alt udi sin egen Spinal.
Endog udi „Kendbladet“
Han fik sig et Per-øat.

St. Georg agne hver Venkremand,
Der Pund som en Sklokker haver
Og dog skal friste sit unge fiv
I Højre som Undergraver!

Scavenius' ældste søn, Peer, forsøgte sig i begyndelsen af 90'erne med journalistik, bl.a. i avisen København. Han var uegnet som journalist og politiker og skadede faderens økonomi og politiske muligheder.

Punch 6. 10. 1892

Nye interesser: skatter og landbrug

Scavenius udtalte sig sjældent om spørgsmål i sit gamle ministerområde, hvor Goos fik lov at høste, hvad han havde sået. Således også en udvidelse af ministeriets personale: mod nedlæggelse af 1 fuldmægtigstilling oprettedes 1892-93 1 departementschefstilling, 3 assistentstillinger og en stilling som bud, og endvidere forøgedes medhjælpssummen.¹⁷ Når det lykkedes for Goos, kan politisk chikane være forklaringen. Frede Bojsen anfører i sine erindringer, at indenrigsminister Ingerslev i jan. 1892 foreslog det forhandlende Venstre at gøre noget for den nye minister på et område, hvor den gamle intet havde kunnet opnå.¹⁸

I de tre samlinger fra 1891 til 1894, hvor Scavenius blev holdt ude af finansudvalget og hærlovsudvalget, lagde han stor energi i arbejdet på to lovgivningsområder, som ikke tidligere havde beskæftiget ham i særlig grad: skatte-

forhold og landbrugsforhold. Senere skulle de komme til at stå centralt i hans reformpolitik. Han nåede hurtigt til den opfattelse, at det var uretfærdigt, at kun ejerne af jord skulle betale skat, mens andre, som nød indtægt af jord, gik fri, og han nærmede sig Venstres standpunkter: at hartkornsskatterne skulle fixeres, helst afskaffes, indtægt og formue beskattes progressivt og staten bidrage til at udligne forskellene mellem kommunernes skattetryk.

Landbrugets vanskelige forhold gennem mange år og det opsparede behov for reformer førte nu til, at det organiserede sig. I maj 1893 stiftedes Danmarks Agrarforening; allerede i nov. havde den 75.000 medlemmer og den fremførte sine krav med stor dygtighed: Skatteomlægning til gavn for landbruget, indførelse af indkomstskat, statsstøtte til landbrugsproduktionen, nedsættelse af en landbokommission. Venstregrupperne, især Bojsens, havde nær forbindelse med Agrarforeningen. Højre ønskede at komme landbruget i møde, men det måtte ske uden at partiet stødte byvælgerne bort. I folketingsgruppen var Lars Dinesen mest positiv over for agrarpolitikken.¹⁹

Forliget 1894

Forhandlingsklimaet blev bedre efter Scavenius' fratræden, og efter forhandlingspartiernes valgsejr 1892 stræbte de efter et stort politisk forlig. På Højres side førtes forhandlingerne af Thomsen, Steffensen, Ingerslev og Nellemann; Estrup var orienteret, men tog ikke del i forhandlingerne før i de sidste faser. Lars Dinesen tilskyndede og lagde til rette, men havde ikke nogen central placering, og under de afsluttende forhandlinger i begyndelsen af 1894 var han sygmeldt. Det forhandlende Venstres formand, Sofus Høgsbro, var kølig over for forliget, det blev fra først til sidst gennemført af Frede Bojsen.

Scavenius blev holdt uden for alle forligsovervejelser og -forhandlinger, men ingen skulle forhindre ham i at udtrykke sin opfattelse. I maj 1893 udsendte han en pjece på 23 sider: »Om forliget og dets betingelser.« Han anerkendte her, at begge parter måtte være interesserede i normale forfatningsmæssige forhold. Højre havde i kampen fået opfyldt sine mål, men skulle ikke stræbe alt for ivrigt efter forliget, så blev udbyttet for dårligt. Forfatningskampen skulle afsluttes med en forfatningsændring af følgende indhold: 1) En provisorisk lov vedtaget i det ene ting skulle i næste samling forelægges i det andet ting. 2) Finanslovkonflikter skulle afgøres af et fællesudvalg med lige mange medlemmer fra hvert ting, valgt ved forholdstalsvalg (ikke – som efter grundloven og Højres forslag til grundlovsændring – ved flertalsvalg). 3) Rigsretten skulle ændres, så begge ting fik del både i anklage- og domsmyndigheden. Højre måtte fortsat stå for beskyttelse af kongemagten, et stærkt forsvar og en frisindet holdning, og der advaredes endnu engang mod Lars Dinesen. Pjecen blev bedømt positivt af

Sofus Høgsbro, dog ikke offentligt. Den blev anmeldt (næsten totalt aftrykt) i Dagens Nyheder og blev også kommenteret andre steder, men fik ingen indflydelse på forhandlingerne.²⁰

Forhandlingernes langsomme gang frem til det store forlig omkring 1. april 1894 skal ikke fortælles her, men da Scavenius udtalte sig mod forliget, er det nødvendigt at skitsere dets indhold:

1. Den ved provisoriske finanslov opførte landbefæstning blev taget til efterretning.
2. Udgifter til at udstyre og bemande fæstningen med artilleri og ingeniørtropper blev bevilget.
3. De provisoriske love (om gendarmer, ekstraordinært politi, forøgelse af politiretten og stråmænd) skulle »udleveres til Folketinget«, dvs. forkastes.
4. En rigsdagsbeslutning (altså ikke nogen grundlovsændring!) fastslog følgende grundsætninger: a) Kan finansloven ikke vedtages rettidig, bør regeringen forelægge, Rigsdagen vedtage en midlertidig lov for to måneder, begrænset til indtægter og udgifter i henhold til gældende love. b) Provisoriske love skal ved samlingens slutning gå til det andet ting. c) Folketinget forbeholdt sig sin ret til at gøre ansvar gældende over for provisoriske beslutninger. (Folketinget gjorde ikke dette ansvar gældende). d) Forsvaret har kun neutraliteten som mål; denne skal søges almindeligt anerkendt.
5. Bojsen opnåede ikke nogen aftale om Venstres andel i regeringsmagten, og Estrup afgav kun et ikke-tidsfæstet tilsagn om at træde tilbage.

Scavenius kommenterede 2. april forliget i en tale i Folketinget. Han beklagede, at man fandt det nødvendigt at spare et så lille beløb som 200.000 kr. på hærloven (færre indkaldelser, kortere tjenestetid), men ville dog stemme for forliget, for når både generaler og soldater opgav kampen, kunne det ikke nytte, at han blev ved med at kæmpe. Resultaterne af forligspolitikken siden 1890 havde været dårlige, men afgørende var det, at Højre havde sejret politisk: Der kom ingen parlamentarisme, kongens stilling var sikret, Landstinget anerkendt som ligestillet, og provisorier ville stadig kunne anvendes. Ved at pege på en sejrherre bragte Scavenius forliget i fare. Bojsen reagerede omgående: Hvem der var sejrherre, måtte man lade historien afgøre. Denne forsigtighed kaldte påny Scavenius frem. Om historiens dom henholdt han sig til en udtalelse af Monrad: »Det kommer min tro an på, hvem der kommer til at skrive historien«, og så udøste han sin opdæmmede spot over forliget: Det fik ham til at tænke på Oxenstiernas ord til Dronning Christina om den liden forstand, hvormed verden regeres ... »og som ende på historien, som den sandsynlige udgang på det hele, kunne man anføre Poppes hymne til middelmådigheden i Øhlenschlägers St. Hansaftensspil«. ²¹ Med disse ord »trykkede han hatten ned over sammensmeltningens pluskæbede hoved«.

Udtrykket er af Hørup og passer på den afmægtige protest, der ånder gennem Scavenius' tale.²²

På et fællesmøde af Studenterforeningen og Studentersamfundet 11. april indledte Scavenius en diskussion om forliget. Han anerkendte Estrups indsats og mente, at denne havde sejret på de vigtigste områder, men han kritiserede forligspolitikken siden 1890 for at have svækket Højre. Da Estrup nu havde accepteret at gå af, burde han gøre det snart: »Forliget bringer os ind i nye forhold, og til disses rette udnyttelse hører nye mænd.« I diskussionen deltog bl.a. Niels Neergaard og Edv. Brandes. Til stede var endvidere Georg Brandes, Jens Busk, en af de kommende højreledere, H. O. G. Ellinger og andre kendte folk.²² Folketingssamlingen sluttede 2. maj, men allerede 14. april havde Scavenius forladt landet.

29. Exil og forfatterskab 1894-96

Exil i Frankrig 1894-96

Efter forliget i 1894 kørte Scavenius fast. Det var efter hans afgang som minister lykkedes ham at holde sig i frontlinien af dansk politik, men han havde ikke kunnet bevare sin position som en af partiets ledere. Hans rivaler og uvenner i partiet var stærke, og forligspolitikken tegnede til at ville fortsætte. Leden ved det politiske kævl voksede sig stærk hos den 55-årige. Han havde været i politik i 29 år, heraf minister i 11, det var forståeligt, at han trængte til en pause. Økonomien kan have bidraget til beslutningen, det var dyrt at være ledende politiker; endelig kunne et langt ophold i det elskede Frankrig med hustru og kun to børn måske forbedre forholdet mellem ægtefællerne.

Forholdene under exilet var ganske herskabelige. Budgettet var på 40.000 kr. om året, hvoraf huslejen udgjorde knap 4.000. Forberedelse, flytning og rejse beløb sig til godt 4.000. Familien slog sig først ned i badebyen Dinard i Bretagne. Her afsluttede Scavenius i sept. arbejdet på den bog, der skal omtales i næste afsnit. I samme måned rejste han til København, formentlig for at forhandle om udgivelsen af bogen. I dec. 1895 boede familien i Versailles, i foråret 1896 flyttede den hjem.¹ Det lange exil tjente til at bringe Scavenius på afstand af dansk politik; med bogen skrev han sig fri af det døgnpolitiske og hævdede sig til et overordnet syn. Exilet var en god tid, han vendte hjem ladet med nye ideer, nyt mod.

24. jan. 1895 lod Scavenius offentliggøre, at han ikke ønskede at blive genopstillet. Det ville under alle omstændigheder blive vanskeligt at holde kredsen, han var træt af politik og glad for at være i Frankrig. Det var ved denne lejlighed, Hørup skrev sin flere gange citerede afskedshilsen til »Kammerherre Scavenius«.

Store Heddingekredsens Højre opstillede på Scavenius' anbefaling hofjægmester P. Howden-Rønnenkamp, men han fik ikke noget langt liv i kredsen eller i dansk politik: Ved valget 9. april 1895 opnåede han 1234 stemmer mod Svend Høgsbros 1452, og herefter sad Høgsbro sikkert i kredsen til 1909.² Scavenius var i Store Heddinge på valgdagen. På byens bedste hotel, Phønix, spenderede han en flaske champagne til trøst i nederlaget. Et par dage senere talte han ved et møde i byen: Grunden til nederlaget var forliget, men dertil kom, at

Højres organisation var dårlig og dets presse så ensrettet, at ingen gad læse den. Det »eneste selvstændige, moderne højreblad var Avisen«, og om Frederik Hansen hed det: »Jeg beundrer hans selvstændighed og energi«. Talen blev refereret positivt af Avisen; Frederik Hansen og klubbernes ledelse ville gerne alliere sig med Scavenius.³

Men Scavenius var i tvivl. 20. april skrev han til Reedtz-Thott qua udenrigsminister, at han gerne ville have den ledige stilling som gesandt i Rom: »Af tre grunde ønsker jeg meget at træde i statens tjeneste: først for at få noget at bestille, dernæst for at være fuldstændig ude af vort hjemlige politiske vrøvl, endelig fordi det i de næste år vil være af ikke ringe økonomisk betydning for mig at opnå sådant.« Han havde samme dag talt med kongen, som var indstillet på at udnævne ham, hvis Reedtz-Thott ville ordne sagen. Det ville udenrigsministeren ikke, han lod en diplomat af karrieren udnævne. Endnu en skuffelse.⁴ Scavenius' stilling var uafklaret i de næste måneder. Han trådte i forbindelse med de unge oprørske elementer i Højre, men blev boende i Frankrig indtil begyndelsen af 1896, da der viste sig en mulighed for at vende tilbage til Folketinget.

Danmark og det danske folks fremtid

Bogen med denne titel er dateret Dinard 12. sept. 1894, Scavenius' 56-års fødselsdag, og udkom i dec. Den er med tekst, to efterskrifter og 6 bilag på i alt 141 sider, og den giver en fremstilling af de reformer, som er nødvendige for »Danmarks nationale, politiske og åndelige selvstændighed«. På en forfatteren karakteristisk måde forener den høje principielle betragtninger (f.eks. over religionen og den personlige frihed) med helt konkrete forslag (f.eks. om todsatser og Det kgl. Teaters repertoire). Bogen skal ikke refereres, men dens nye tanker og forslag skal præsenteres, fordi de peger frem mod hans tilbagevendende som aktiv politiker.

Forsvaret (herom handler kapitel 1): Hurtige skibe som kanonbåde og torpedobåde må foretrakkes for store tunge panserskibe; Scavenius introducerer to franske søofficerer, A. og H. Montriciens, tanker om torpedodådenes værdi i fremtidens søkrige. *Skole og kultur*: Staten skal yde tilskud til en sænkning af elevantallet i folkeskolerne og en forbedring af lærerlønningerne. Det kgl. Bibliotek bør have en ny bygning, den gamle skal efter brandsikring overdrages til Rigsarkivet. *Kirken*: Det er måske principielt rigtigt at adskille stat og kirke, men det er ikke muligt for tiden; ved ansættelse af præster skal ministeriet kunne udskyde halvdelen af ansøgerne, hvorefter de medlemmer af menigheden som har valgtret til Folketinget, stemmer om de resterende. *Politik*: »Parlamentarismen er slået til jorden for lange tider« (!); Højre kan overveje at fraskrive sig muligheden for provisorier mod, at der gives effektive garantier for

mindretallene af dannede og formuende. Købstæderne bør selv kunne vælge deres borgmestre. *Retssikkerhed*: Politiets vidensbyrd skal ikke gælde mere end borgernes. Dommer- og politifunktionerne adskilles, dommerne gøres mere uafhængige. *Finanser*: Der mangler guld – så lad os trykke flere pengesedler (– en velgørende fordomsfrihed!). *Skatter*: Nye skatter er nødvendige: Progressiv indkomstskat (mellem 1 og 2 pct.) og skat på uproduktive formuer. Herved aflastes hartkornskatterne, og ligningen forbedres. Formueindtægter beskattes hårdere end indtægter af virksomhed. De nye skatter skal også kunne opkræves af kommunerne, som yderligere får mulighed for at beskatte aktieselskaber. Forskellene på kommunerne udjævnes ved »mellemkommunal beskatning«. *Told*: Nedsættes for nødvendige varer, forhøjes for luksusvarer samt tobak, kaffe og vin. »Det bliver nødvendigt at røre ved den fattige mands snaps, når betydelige reformer skal gennemføres« (bl.a. af arbejdernes forhold og skolerne), men det skal ske samtidig med nævnte toldnedsættelse og indkomst- og formueskat, så balancen bevares. *Udenrigspolitik*: Neutraliteten skal håndhæves, og det kan kun ske, hvis forsvaret er stærkt. Nordisk forsvarsforbund er en mulighed. Danmark må være en god nabo for Tyskland, men venskab kan der ikke være tale om, før Nordslesvig er vendt tilbage til Danmark.

Danmark og det danske Folks Fremtid er et betydeligt arbejde. Bogen indeholder en sammenhængende skildring af dansk politik, der ikke blot peger på behov for reformer, men også anviser, hvordan de skal finansieres. Den er selvfølgelig konservativ, men partiuafhængig og fremsynet, og den viser, at dens forfatter var i bevægelse mod centrum af dansk politik. Mange af bogens tanker dukkede op i de næste år, og det ikke kun hos Scavenius og hans tilhængere. Dagspressen modtog bogen positivt.

30. Kampen om magten i Højre 1894-98

Estrups afgang og Højres krise

Estrup ville ikke give forligsmagerne den triumf, at han afgik lige efter forliget. Han trak tiden ud og indgav ikke sin afskedsbegæring før 1. aug. 1894. Desuden sørgede han for, at udskiftningerne i regeringen blev så små som muligt. Hans efterfølger blev 7. aug. Tage Reedtz-Thott, der havde været udenrigsminister i to år. Samtidig med Estrup afgik krigsminister Bahnson og kultusminister Goos. De nye ministre blev som krigsminister C. A. F. Thomsen, som finansminister (efter Estrup) godsejer C. D. Lüttichau, og som kultusminister, stiftamtmand V. Bardenfleth. Alle medlemmer af den nye regering var tilhængere af forliget.

Forligsfolkene gik det dårligt. Ved de afgørende afstemninger omkring 1. april 1894 sprængtes Det forhandlende Venstre, og kun omkring 25 af de 40 fulgte Bojsen. Ved valget 9. april 1895 sank forligspolitikernes samlede mandattal, selv om antallet af folketingsmedlemmer som følge af valgkredsreformen af 1894 var steget fra 102 til 114. Højre fik 25 (- 6), Det forhandlende Venstre 27, forligsmodstanderne i Venstre 53, desuden var der 8 socialdemokrater og en løsgænger. Efter nogle omvalg blev tallene henholdsvis 24, 26, 55 og 9. 20. april dannede Venstres forligsmodstandere Venstrereformpartiet, som blev ledet af J. C. Christensen.

Forliget og Estrups afgang skabte utilfredshed og usikkerhed hos mange højrefolk. Hvad stod Højre nu for? Hvem tegnede partiet: Regeringen, rigsdagsgrupperne eller partiorganisationen? Regeringen var indstillet på at mægle mellem tingene, men den hæmmedes af uenighed i rigsdagsgrupperne og partiorganisationen. Reedtz-Thotts regering var svag, især efter valget i 1895, og Højre kom i en krise, som varede til 1915, da partiet blev opløst, og Det konservative Folkeparti stiftet.

I Rigsdagens Højre bestod den største gruppe, Det gamle Højre, af næsten alle landstingsgruppens medlemmer, ledet af P. G. C. Jensen med Estrup i baggrunden, og af flertallet af folketingsgruppen under ledelse af W. Scharling. Det gamle Højre vedstod forliget, men holdt igen over for et videre samarbejde med forligspartneren. I folketingsgruppen var der en gruppe ledet af grev Moltke (Lystrup) og Lars Dinesen, der ønskede samarbejdet med de moderate fortsat i

form af valgaftaler og lovgivning. Sammensmeltningen og valgaftalerne 1892 og 1895 vakte modstand hos ikke få højrefolk, specielt de unge, som ønskede et selvstændigt parti. Foreløbig rejste de kritik i Højres foreninger og klubber, i aviser og på møder. De søgte en leder, og i 1895 fik de Scavenius.

Oprøret i Højre: Klubberne og Det unge Højre

Det var yngre højremænd, især medlemmer af de konservative klubber, der rejste oprøret. De havde svært ved at se fordele ved forliget. I Avisen gav klubmanden, den hårdtslående polemiker Frederik Hansen, kritikken spalteplass. 27. april 1894 citerede bladet en artikel fra klubbernes fælleskorrespondance, der tilsluttede sig Scavenius' krav i talen 11. april (se s. 00). Avisen gik videre og kritiserede Højres ledelse: Den havde forsømt at knytte unge kræfter til partiet, og alligevel lod den de gamle førere forsvinde. Ledelsen burde forlade fåmandsregimentet og inddrage de gode kræfter, der fandtes i partiet.

Kritikken blev ført ud over landet i maj og juni, hvor Frederik Hansen og N. Th. Hvidberg talte i klubber og vælgerforeninger. Hvidberg var lærer på Frederiksberg, og blev senere landstingsmand. I 1890 havde han efterfulgt Carl Carstensen som formand for klubbernes centralorganisation. Talerne krævede sociale reformer, bl.a. for landarbejderne. I øvrigt tog de afstand fra Agrarforeningens krav og talte for byernes interesser. De ønskede et stærkt forsvar og et selvstændigt Højre, afviste derfor som Scavenius valgaftaler med Det moderate Venstre, hvis aftalerne ikke var helt åbne og klare. De kritiserede Lars Dinesens egenmægtige måde at lede partisekretariatet på, den gik bl.a. ud over klubbernes fælleskorrespondance. Partisekretæren var rekonvalescent efter en alvorlig sygdom og kunne ikke forsvare sig.¹

Omkring nytår 1895 forværredes forholdet mellem klubberne og Højres forretningsudvalg.² Lars Dinesens epoke var ved at løbe ud. I foråret 1895 ønskede han at træffe opstillingsaftaler med De moderate for det kommende valg. I begyndelsen gik det glat. 3. februar skrev han til Christian Nielsen: »... valgkartel for hele landet er aftalt med Bojsen og hans nærmeste. Højres forretningsudvalg – i dette tilfælde mig – har besørget det og ministeriet – det vil sige Reedtz-Thott – har haft del i forhandlingen.« Men denne gang var oppositionen mod Dinesens planer for stærk, derfor kom det kun til få aftaler, og valget 9. april gik som nævnt dårligt for begge parter.³

De konservative klubber holdt ekstraordinært repræsentantskabsmøde i København 27. april 1895 for at drøfte situationen efter valget. Her kom kritikken af partiets politik og Lars Dinesens måde at lede sekretariatsforretningerne på

Bladmanden og politikeren Asger Karstensen (1874-1945) var i 1895 medstifter af Det unge Højre, som arbejdede på at forny partiet. Han agiterede for Scavenius ved valget 1896 og redigerede Tidens Krav 1896-98. Scavenius' tanke om et konservativt parti, der respekterede den almindelige valgret og byggede på middelstanden, blev realiseret, da Det konservative Folkeparti stiftedes i 1915 af bl.a. Karstensen.

Foto ca. 1920.

tydeligt frem, især hos Carl Carstensen og N. Th. Hvidberg, og det blev besluttet at opsigte den overenskomst af 1886, der stillede klubberne under forretningsudvalgets tilsyn.⁴ Kritikken mod Dinesen fandt støtte hos Det gamle Højre. 11. juni blev han presset til at nedlægge sin stilling som sekretær, men da der ikke blev udnævnt en anden, fungerede han indtil videre – han var »ikke så ganske let at undvære.«⁵ Først på forretningsudvalgets møde 7. oktober 1895 trådte Dinesen helt ud af udvalget.⁶

Under klubbernes møde 27. april stiftedes foreningen »Det unge Højre«. Medlemmerne var yngre højremænd, lederne var Frederik Hansen, Hvidberg og den kun 21-årige Asger Karstensen, dengang stud. theol., senere redaktør og folketingsmand. Også Carl Carstensen var med, han var ikke ung, men han havde et navn, en avis og en nær forbindelse til Scavenius. Inden for partiet ville de arbejde på at gøre Højre til »et nationalt og frisindet parti«, som skulle være helt selvstændigt, dvs. ikke allieret med De moderate.⁷ De unge gjorde front mod det overklasseprægede, embedsmandsbeherskede gamle Højre og mod Lars Dinesens »udviskende politik«, skrev Asger Karstensen i sine erindringer (1940).⁸

Agitationen skulle forstærkes, krævede Det unge Højre. I Københavns 5. kreds (Nørrebro) havde Frederik Hansen været opstillet mod socialdemokraten P. Holm både 1892 og 1895. Begge gange havde han tabt stort, men ved det

sidste valg havde han og hans hjælper Karstensen anvendt en pågående agitation af amerikansk tilsnit, som havde kaldt alle højrevælgere frem. Højrekandidater, som de kunne gå ind for, ville de gerne hjælpe med en lignende agitation. Som talerør i pressen havde de foreløbig kun Avisen, men de holdt mange møder og deltog i de almindelige vælgermøder med stor iver. Da sommeren 1895 var gået, kaldte Det unge Højre på Scavenius, idet man inviterede ham til møde 22. sept. i Roskilde. Frederik Hansen udbragte ved middagen hans skål, og han svarede, at han var klar til at begynde på et politisk arbejde igen, men ville vente, indtil Rigsdagen var trådt sammen. Altså et forsigtigt, men dog positivt svar, og referenterne skrev, at han fik stærkt bifald.⁹

Højres nye vedtægter oktober 1895

Efter ønske fra klubberne var Højres delegeretmøde 1895 blevet rykket frem fra det traditionelle tidspunkt til 26.-27. oktober. Klubberne fremlagde et udkast til nye vedtægter for partiet, og efter Lars Dinesens afgang fra forretningsudvalget lykkedes det deres forhandlere at blive enige med forretningsudvalget om det. Udkastet blev forelagt for delegeretmødet, som vedtog det. »Vedtægt for Højres repræsentantskab og delegeretmøder« bestemte, at repræsentantskabets 30 medlemmer herefter ikke skulle vælges en bloc, men af tre grupper: Rigsdagsgruppernes medlemmer skulle vælge 10; de delegerede fra lokale foreninger og klubber, som fik stemmer i forhold til deres medlemstal, skulle vælge 10; »højrepressen og andre politiske mænd« de sidste 10. Repræsentantskabet skulle som hidtil vælge forretningsudvalget. Rigsdagsmændene var trængt tilbage og klubberne var inkorporeret i partiet. Herefter blev klubbernes centrale ledelse opløst.¹⁰ Lars Dinesen deltog ikke i delegeretmødet, og sammen med fire tilhængere trådte han ud af repræsentantskabet. Scavenius blev indvalgt med en gruppe tilhængere, heriblandt overretssagfører Ovesen og redaktør Vogel-Jørgensen, Svendborg. Repræsentantskabet valgte ham til næstformand, Scharling blev formand. I forretningsudvalget, der havde 9 medlemmer, blev Scavenius ikke indvalgt, men to scavenianere kom ind: overretssagfører V. S. Salomonsen, der blev sekretær, og Hvidberg.

I en lang tale kritiserede Scavenius partiets linje siden 1890 og angreb Lars Dinesen. Heri var der intet nyt, men nyt var det, at han udtalte, at ministeriet ikke kunne betragtes som Højres leder, og at nye kræfter måtte til, som kunne styre organisationen og forbedre agitationen. Forsvaret var stadig den vigtigste sag, men det måtte erkendes, at den ikke længere kunne samle vælgerne om Højre. Partiet måtte nu have et program! Scavenius skitserede derefter et program i overensstemmelse med sin bog fra 1894. Han foreslog, at det skulle pålægges repræsentantskabet at udarbejde et nyt program »på grundlag af pro-

grammet af 1882 og under hensyn til den foreliggende situation«. Delegeretmødet gav Scavenius stort bifald og tilsluttede sig forslaget om et program, men de delegerede ville have det afgørende ord, så de forlangte, at repræsentantskabet skulle forelægge ikke et program, men et programudkast for næste delegeretmøde.¹¹

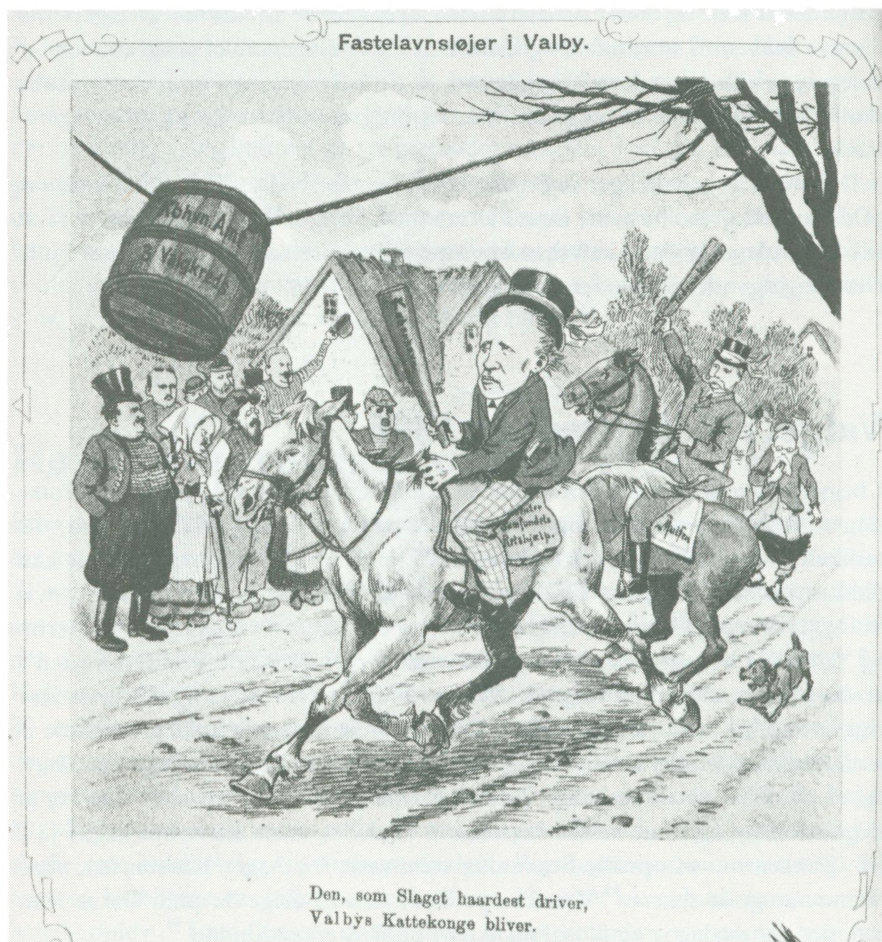
Det var ikke mærkeligt, at Bojsen bekymret noterede, at »provisorister« og »Det unge Højre« stormede frem i kamp mod forliget. Deres fremgang fortsatte i 1. halvår af 1896 og kulminerede med vedtagelsen af et nyt program i juni. Derefter begyndte strømmen at vende.

Valget i Valbykredsen 1896

I begyndelsen af 1896 fik Scavenius en mulighed for at vende tilbage til Folketinget. Folketingsmanden for Københavns amts 3. kreds, Valbykredsen, den radikale Herman Bing, afgik ved døden 25. jan., og arbejdet med at finde kandidater gik straks i gang. Kredsen omfattede Vesterbro vest for Enghavevej, Valby, Hvidovre, Glostrup, Brøndbyerne og de ydre dele af Amager. Vesterbro og Valby var hovedsagelig beboet af arbejdere og lavere middelstand, resten af kredsen var landlig. Ved valget i 1895 havde Bing slået indenrigsminister Hørring med 1501 stemmer mod 1386. Det var et samarbejde mellem radikale og socialdemokrater, der havde sikret sejren, og deres vælgergrundlag var voksende, så det ville blive vanskeligt for en højremand at vinde kredsen. Hørring afslog at forsøge igen, en anden højremand ligeledes, men Scavenius sagde ja 2. feb. Tanken om at opstille Scavenius stammede fra Asger Karstensen, skrev denne mange år senere.¹³ Venstre opstillede den 39-årige dr. phil. Oscar Hansen, der var pædagog og filosof og aktiv i Studentersamfundet.

Det blev en usædvanlig heftig valgkamp. Det unge Højre med Asger Karstensen i spidsen agiterede for Scavenius, deltog i møderne og skrev i aviserne. Tidens Krav, Avisen og Dagens Nyheder støttede Scavenius varmt, de øvrige højreblade var lunkne og gjorde ikke meget ud af valget. Scavenius præsenterede et sammenhængende reformprogram næsten identisk med det, som i juni blev Højres program, således foreslog han bl.a. en moderat indkomstskat og en alkoholskat.¹⁴ Oscar Hansen støttedes af Dannebrog, København, Politiken og Social-Demokraten, og medlemmer af Studentersamfundet hjalp med agitationen.

Valgkampen var »hæslig og hyklerisk«, skriver Asger Karstensen i sine erindringer; med en notits i Avisen og et spørgsmål til Oscar Hansen måtte han standse hentydninger til Scavenius' privatliv. Valghandlingen 25. feb. var opildnet: Politiet og Det unge Højre måtte eskortere Scavenius, og »mere end en sten susede hen over vore hoveder«. Resultatet blev, at Oscar Hansen vandt

Valget i Valbykredsen 1896 fandt sted omkring fastelavn. Oscar Hansen fører sig frem på Studenter-samfundets Rets hjælp. Scavenius på Avisen. Publikum er de københavnske redaktører, længst t.v. Frederik Hansen, Avisen.

Puk 16. 2. 1896

med 1638 stemmer mod 1423. Valgdeltagelsen var 69 pct. Scavenius havde ført en energisk valgkamp og formentlig opnået, hvad der var muligt for en højrekandidat. Ved en sammenkomst efter valget kritiserede han Højres organisation for at være for svag og passiv og efterlyste fornyelse og agitation.¹⁵

Det unge Højre, Tidens Krav og Avisen

Det unge Højre havde et stort år i 1896. 1. jan. søsatte man Tidens Krav, et friskt, velredigeret blad med meget kulturstof ved siden af det politiske. Bladet yndede at kalde sig »frisindet« – hvorfor skulle de radikale have eneret på det gode ord? Fra 1. marts var Asger Karstensen redaktør. Han var Scavenius' mest trofaste væbner, men i øvrigt var der mange talenter og stor energi hos medlemmerne. I forbindelse med Valbyvalget fik de en »kampsang«, og i september dannedes et agitationskorps. Begge kom i brug under valgkampene i de følgende år.¹⁶ Det unge Højre havde sin styrke i hovedstaden, men fik enkelte afdelinger i købstæderne og sendte folk ud til møder over hele Sjælland. Frederik Scavenius var D.u.H.'er og aktiv i arbejdet i Højres Arbejder- og Vælgerforening, og både han og Harald skrev artikler i Tidens Krav.¹⁷

22. sept. 1896 udkom Avisen med sit sidste nummer. Det indeholdt bl.a. et 4 spalter langt referat af en tale, Scavenius havde holdt i Fredericia. I en afskedsartikel opfordrede Frederik Hansen abonnenterne til at støtte Vort Land. Her blev han redaktør, men Det gamle Højre havde bedre styr på dette blad, så Scavenius mistede et dagblad. Delvis compensation fik han ved, at Tidens Krav, som hidtil kun var udkommet to gange om ugen, fra 1. december udkom hver dag. I 1897 var Tidens Krav hovedorgan for Det unge Højres Fremskridtsgruppe, derefter begyndte bladet ligesom bevægelsen at tabe pusten, og sidst i oktober 1898 lukkede det – med en stor gæld.¹⁸ Dagens Nyheder forblev på Scavenius' side gennem alle kampene i disse år.

Højre får et program juni 1896

Reedtz-Thotts ministerium mistede i april 1896 to af sine mest erfarne medlemmer: Ingerslev døde og Thomsen trådte ud og døde kort efter. I juni trak Nellenmann sig ud af ministeriet. Tidens Krav kaldte regeringen »et interregnum«.¹⁹

Som en indrømmelse til Agrarforeningen oprettedes nu et landbrugsministerium. Landbrugsministeren, Knud Sehested, fik en uheldig debut, da han på foreningens årsmøde 3. juni efterlyste et politisk program hos Agrarforeningen. Udtalelsen vakte så stærk kritik i Højre, at Reedtz-Thott måtte tage afstand fra den; Højre ønskede landbrugernes stemmer, ikke noget landbrugsparti.²⁰ Da Scavenius talte ved Højres Arbejder- og Vælgerforenings grundlovsfest i Rosenborg Have, sagde han om talen: »Vil regeringen et politisk agrarparti, da sprænger det Højre.«²¹

I foråret 1896 arbejdede repræsentantskabets programudvalg med at udforme det forslag, som skulle forelægges for det ekstraordinære delegeretmøde i juni. Scavenius havde udarbejdet det første udkast, nærmest en stikordsforteg-

Kampen mellem Scavenius og Lars Dinesen om indflydelsen i Højre nåede et nyt højdepunkt i efteråret 1896. Puk viste 20. sept. de to modstandere i en tvekamp, hvor våbnene er Tidens Krav og Ritzaus Bureau.

nelse. I april supplerede udvalget sig med fem nye programskrivere, heraf Scavenius og hans tilhænger, den ultrakonservative borgmester og byfoged H. Syllow, Korsør. Da Scavenius konstaterede, at nogle af medlemmerne helt ville undlade at skrive om den prekære indkomstskat, talte han på mødet 16. maj med store bogstaver: »Kan vi ikke enes her, vil han tage spørgsmålet op på delegeretmødet. Skulle vi da skilles, så må det så være. Han hverken vil eller kan gå med til at opstille fordring om alkoholskat uden også at tage indkomstskatten med.« Som kompromis skrev man »eventuelt ... moderat indkomstskat«, men selv over for dette tog to landstingsmænd forbehold.²²

Lars Dinesen var leder af en 7-mands gruppe af landbrugere i Folketinget. 12 dage før delegeretmødet udsendte gruppen et »manifest« der vendte sig mod de nye vedtægter: Højres ledelse skulle ligge hos Rigsdagen og regeringen, »thi hvor det politiske ansvar er, bør også den politiske ledelse være«. Gruppen ville ikke deltage i mødet, som den forudså ville blive domineret af hovedstadens Højre, »hvis ledere synes at tiltrækkes mere og mere af den europæiske radikalisme«. Den advarede på forhånd mod det program, som »en uansvarlig forsamling« måtte vedtage.²³

På delegeretmødet 27. juni 1896 vedtoges programudvalgets forslag med kun små ændringer. I indledningen blev det fastslået, at Højre var et selvstændigt parti, der stod i modsætning til Socialdemokratiet med hensyn til »individets frie retsstilling« og adskilte sig fra venstrepartierne med hensyn til den grundlovmæssige magtfordeling og forsvarssagen. Højre ville ændre straffeloven for at sikre borgerne bedre mod presseangreb på privatlivets fred; landarbejdere skulle have lettere adgang til at få hus og jord; de mindre velstillede skulle sik-

res mod følgerne af alderdom, sygdom og ulykker. På åndelige områder ville partiet arbejde for en frisindet lovgivning og »en reform af folkeskolen med forbedring af lærernes økonomiske stilling«. Partiet ville vedligeholde og fremme en sund og levedygtig *middelstand* såvel i by som på land«. Om told- og erhvervspolitik udtalte programmet sig yderst vagt, for det var vanskeligt at finde konkrete forslag som kunne tilfredsstille både land og by, stordrift og små bedrifter, arbejdsgivere og arbejdstagere. Programmet ønskede at støtte ædrueligheden, bl.a. ved at forhøje alkoholbeskatningen.

Om skatter hed det i øvrigt: »Højre vil yde sin medvirkning til ... at den kommunale beskatning omordnes med særligt hensyn til nedsættelse og fiksering af hartkornsskatterne. Forsåvidt de hidtidige indtægtskilder ikke måtte forslå til gennemførelse af de ovenfor nævnte eller dermed beslægtede formål, vil Højre medvirke til, at de fornødne midler eventuelt tilvejebringes ved en moderat indkomstskat med beskatning af hidtil skattefri produktiv formue.« (skal forstås som »... indkomstskat og beskatning af ...«).

Programmet var et kompromis. Det gamle Højre accepterede det, fordi det var vagt og forbeholdent. Denne fløj havde opnået, at der ikke skulle røres ved hartkornsskatterne til staten, for det var dem, der talte ved fastsættelse af valget til Landstinget. Landbointeresserne i Højre fandt, at de fik for lidt, det sagde i hvert fald Lars Dinesen. Også Scavenius havde måttet slå af på sine ideer, men alene det, at Højre nu havde et konkret program, var en sejr for ham, og særlig tilfreds var han med, at modstanden fra »de stokkonservative« mod indkomstskat var blevet brudt.²⁴

Strømmen vender juli-december 1896

Scavenius' sejr 27. juni blev et halvt år senere vendt til et nederlag. Det gamle Højre, som ikke for alvor havde accepteret det nye program, forsonede sig med Lars Dinesens gruppe, og på delegeretmødet i dec. blev programmet lagt på hylden.

I sommeren og efteråret kæmpede Scavenius og Lars Dinesen mod hinanden på møder, i aviser og bag kulisserne. Dinesen bekendtgjorde, at det var Scavenius og Frederik Hansen (!), som bestemte i Højre, Scavenius angreb igen Dinesen for at ville smelte Højre sammen med de moderate.²⁵ På Dinesens møde 6. juli i Hillerød deltog Scavenius. Dinesen lod her forstå, at Estrup havde givet udtryk for tilfredshed med, at Scavenius havde tabt valget i Valbykredsen. Selv om dette må have stået Scavenius klart, valgte han at gå i offensiven. Han skrev 8. juli til Estrup og bad om en forklaring. Estrup svarede, at han intet huskede, men ville spørge Nellesmann. Mens de ventede på hans svar, skærpedes tonen, og det kom til et brud mellem de to fætre. Scavenius var stadig forbitret over, at

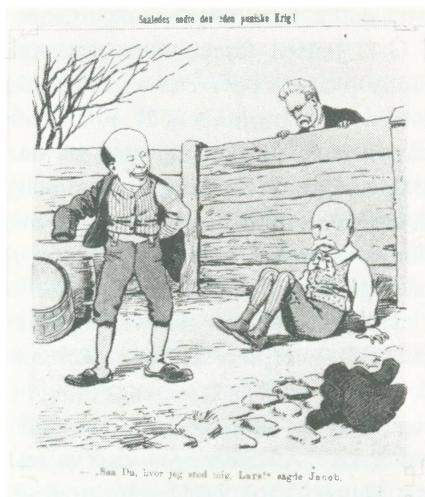
Estrup i 1891 ikke havde fået ham udnævnt til teaterchef, men havde krænket ham ved at tilbyde posten som guvernør over de vestindiske øer; derfor havde han viderebragt noget »fruentimmersladder« om Estrup. Denne svarede, at udnævnelsen til teaterchef havde været »en dobbelt umulighed« han tænkte formentlig på, at kongen dels ville beholde Fallesen og dels ikke have Scavenius), og at forslaget om Vestindien var fremsat af god vilje. Da Estrup 1. oktober skrev, at han ikke vidste, om han kunne besvare spørgsmålet af 8. juli, svarede Scavenius næste dag »Det må selvfølgelig blive din egen sag, om du vil svare mig på mit spørgsmål eller ikke. I sidste fald skal jeg ikke oftere besvære dig med noget brev eller budskab«. De ses ikke at have korresponderet siden, hvad der stemmer med det stadig dårligere forhold mellem dem i politiske anliggender.²⁶ Nellemann havde faktisk svaret på Estrups spørgsmål. 20. juli skrev han, at ikke kun Dinesens tilhængere, men vide kredse i Højre havde været mod Scavenius' opstilling i Valbykredsen. Han nævnte specielt »ankerne mod Scavenius' private liv og forhold« og Scavenius' evne til at splitte partiet. Men Højre havde ikke modarbejdet Scavenius ved valget, selv Lars Dinesen skulle have forholdt sig passivt. Estrup foretrak ikke at lade dette brev eller oplysninger fra det gå videre til Scavenius, formentlig for ikke at forlænge konflikten.²⁷

Scavenius' stilling i sommeren 1896 fremgår af hans koncept til et brev til Villars Lunn. Denne landmand og erhvervsmand var medlem af Landstinget, men som Scavenius ofte i modsætning til Højre. Vi ved ikke, om konceptet blev til et brev; alligevel har det betydelig interesse i kraft af sin åbenhjertighed.

Scavenius giver udtryk for, at skellet i Højres ledelse går mellem P. G. C. Jensen og Scharling på den ene side og Matzen og ham selv på den anden. Dette skel skal ikke skjules, men »ministeriet er vor virkelige modstander, og det er en kalamitet for landet, at det bliver siddende.« Selv hensynet til den gamle konge skal ikke afholde Scavenius fra at træde op mod dette middelmådige ministerium. Kongen er forresten heller ikke glad for det, han ønsker inderligt Estrup tilbage. »Falder R-T, kommer Estrup til magten, hvis han vil, derom nærer jeg ingen tvivl. Men dette ønsker jeg aldeles ikke. Vel er det den tarvelige middelmådighed og magtesløshed, der nu regerer os, og en kraftig reaktion ville i og for sig være at foretrække; men som forholdene er for øjeblikket, hvor den reformpolitik, som er nødvendig for landets fremtid, ikke endnu kan ventes gennemført ...« fandt Scavenius det bedst at beholde Reedtz-Thott. Og om sin egen position skrev han: »Jeg på min side er led og ked af det egtl. politiske kævl«, men jeg deltager i politik »dels fordi jeg endnu antager det for min pligt, dels fordi jeg må have noget at tage mig for, men jeg gør det og må gøre det på den måde, min natur tilsiger mig det – at ligge todt ligger ikke for mig«. Han vil kæmpe for sit reformprogram: »Det unge Højre betragter mig som deres fører, men det har jeg i sandhed aldeles ikke i sinde at forhindre dem i.« Et projekt sammen med Scavenius og borgmester Sylow om et nyt højreblad i København ville Lunn ikke deltage i, og på det næste delegeretmøde tog han ikke Scaveni-

På Højres delegeretmøde i dec. 1896 vandt Lars Dinesen en sejr, da flertallet forkastede Scavenius' revolutionsforslag. Den bekymrede tilskuer er det gamle Højres leder, professor W. Scharling.

Puk 20. 12. 1896.

us' parti. I det hele taget var Scavenius' udsigter dårlige; Matzen var nok p.t. modstander af Lars Dinesen, men ikke tilhænger af Scavenius.²⁸

Scharling tog midt i sept. afstand fra Scavenius' krav om indkomstskat; denne skat var slet ikke nødvendig. I et svarbrev 27. sept. forsvarede Scavenius sig og angreb igen Dinesen: Accepterede Dinesen ikke partiets program, kunne han ikke indtræde i folketingsgruppen. En Venstreregering var at foretrække for et Dinesensk Højre.²⁹ Men Dinesen var, trods alt, mere acceptabel for Det gamle Højre end Scavenius, og i løbet af eftersommeren kom det til en forsoning mellem parterne. Da Højres folketingsgruppe trådte sammen i oktober, genvalgte Scharling til formand; desuden indvalgte ingeniør Holger Hammerich og direktør L. Bramsen samt Lars Dinesen og hans tilhænger, C. Aaberg. Dinesenfolkene nægtede at bøje sig for det nye program, og da de fik støtte fra Landstingets Højre, fik de lov til at stå uden for programmet!³⁰

På delegeretmødet 11.-12. dec. 1896 tørnede Scavenius og Dinesen hårdt sammen. Scavenius angreb de dårlige forlig og valgkartellerne og krævede »et selvstændigt Højre«, »et fremskridtsparti på nationalt grundlag«. Dinesen forsvarede samarbejdet med de moderate som den eneste vej til nødvendige reformer, og han beskyldte Scavenius for ved sin modstand at have bidraget til valgnederlaget 1895. Højre burde søge støtte i bondestanden, der var mere konservativ end tilhængerne af Det unge Højre. Bag disse velkendte beskyldninger lå den personlige uvilje mellem de to politikere og deres kamp om magten over partiet. Ingen af dem sejrede i den kamp, men Dinesen kom med på den sejrende side, og Scavenius vendte tilbage til Folketinget.

Delegeretmødets ca. 400 deltagere fik forelagt to resolutionsforslag. Scavenius' gik ud på at gennemføre programmet af 27. juni ved frisindede reformer;

der skulle kun indgås valgalliancer, hvis de var åbne og klare. Det af P. G. C. Jensen forelagte resolutionsforslag ville løse »de foreliggende samsøndsopgaver« i overensstemmelse såvel med de i Højres program af 1882 som med de i programmet af 27. juni d.å. indeholdte grundsætninger. Man ville forhandle med partier, der stod på det beståendes grund og »modarbejde Socialdemokratiet og dem der hemmeligt og åbenlyst støtter dette parti.« Under debatten udtalte Jensen, at »den måde, hvorpå kammerherre Scavenius har draget skattereformen frem i tide og utide, i allerhøjeste grad har generet Højre på Rigsdagen i sine bevægelser ...«. ³¹

Tidligere på mødet var vedtægterne af 1895 blevet ændret. Rigsdagens Højre ville ikke acceptere at kunne komme i mindretal i repræsentantskabet og fik derfor ændret dets sammensætning til: 10 valgt af foreninger og klubber, de øvrige 20 af det samlede delegeretmøde. Delegeretmøderne mente man at kunne beherske. ³² Afstemningen viste et stort flertal mod Scavenius' resolutionsforslag. Da resultatet forelå, opfordrede Scavenius sine tilhængere til ikke at deltage i valg af repræsentantskabet, men at ledsage ham til Hotel Phønix, hvor han ville give en meddelelse. Ca. 100 fulgte ham.

Efter at de havde forladt mødet, valgte Det gamle Højre 9 af sine egne til repræsentantskabet i stedet for Scavenius' tilhængere. Scharling fortsatte som dets formand, landstingsmand, provst J. J. K. Bjerre blev ny formand for forretningsudvalget, kaptajn Martin Madsen Halsted igen sekretær.

Højres Fremskridtsgruppe

Delegeretmødet var et nederlag for Scavenius: Programmet blev lagt til side og vedtægterne ændret til fordel for rigsdagsgrupperne. Men han havde så mange tilhængere og så megen kamplyst, at han fortsatte kampen for at genvinde en plads i Folketinget.

På Hotel Phønix 12. dec. 1896 besluttede Scavenius og hans tilhængere, at de ikke ville forlade Højre, men danne en fraktion. På et velbesøgt møde 15. dec. trådte de frem for en større kreds af Højremænd, og snart organiserede de sig under navnet Højres Fremskridtsgruppe. Medlemmerne kom fra klubberne og Det unge Højre; de fleste var byfolk, især københavnere. Scavenius var formand, hans nærmeste medarbejdere var Frederik Hansen, Asger Karstensen og læge Petrus Beyer. Den eneste med politisk erfaring var Scavenius' gamle folketingskollega, præsten og forfatteren H. C. D. Müller.

Hele jan. 1897 bragte Tidens Krav og Dagens Nyheder artikler om Fremskridtsgruppen, og dens første store offentlige møde blev godt annonceret og refereret i de to blade. ³³ Programmet var Højres program af 27. juni 1896 forstærket med de særlige fremskridtspunkter: Højre skulle være et selvstændigt

parti, »et nationalt fremskridtsparti«: Dets vigtigste mål skulle være et stærkt forsvar, sociale reformer og frisind i åndelige spørgsmål.

I dec. 1896 og jan. 1897 fremsatte regeringen fire lovforslag, der hørte tæt sammen: Toldlov, forhøjelse af brændevinsskatten, formues- og indkomstskat til staten og overførelse af nogle hartkorns- og bygningsskatter fra staten til kommunerne. Indkomstskatten var altså blevet accepteret af regeringen, og Reedtz-Thott ønskede forlig om dette lovkompleks. Han var så fremkommelig, at han i oktober 1896 havde udtalt, at han ikke ville anvende provisorier, hvis der igen skulle komme konflikt om finansloven. Scavenius fandt en sådan forhåndsnedlæggelse af provisorievåbnet foragtelig, men han var tilbageholdende med kritik, for han ønskede lovforslagene gennemført.³⁴ Det er interessant, at Sofus Høgsbro i de samme uger noterede, at Hørupperne ønskede et ministerium Scavenius, evt. med Matzen og Chr. Hage som medlemmer.³⁵

Reedtz-Thotts muligheder var opbrugt, i Landstinget samlede Estrup Højre til et nej. Det var rettet mod reformlovene, men fuldt så meget mod den alt for forligsvillige og svage regering. Regeringen trådte tilbage, og den hidtidige indenrigsminister, H. E. Hørring, dannede en ny regering i maj 1897. Den indeholdt flere embedsmænd, færre parlamentarikere, og var lige så svag over for Rigsdagen og Højres fraktioner som sin forgænger. Rigsdagssamlingen 1897-98 forløb roligt.

Vejen til Folketinget 1897-98

Scavenius ville tilbage til Folketinget. Han havde et program: Højres program af 1896. Højres Fremskridtsgruppe og Det unge Højre var hans partiorganisation og støttegruppe. Pressestøtte havde han i Tidens Krav og Dagens Nyheder. Hvor fandt han en valgkreds?

Ved utrætteligt at skrive og tale om sit reformprogram og de løbende politiske spørgsmål formåede han i 1897 fortsat at være en af tidens mest omtalte politikere. Nævnes kan fra første halvdel af året møder 17. og 30. jan., 26. feb., 29. april og 14. juli i København; 14. marts i Odense; i første uge af juli i Vejle, Horsens, Nyborg og Ribe. Der var andre møder, men alene disse viser, hvor langt han kom omkring i landet.³⁶ I sommeren 1897 rakte han hånden ud efter Thistedkredsen, landets sikreste Højrekreds; han kendte den fra Egebaksande, som han stadig ejede. I 1895 var orlogskaptajn Carl Trolle blevet valgt i Thisted, men kunne han ikke fjernes? I juli forhandlede Scavenius med højrefolk i Thisted på et annonceret møde; hans kontaktmand var agent A. Tachau.³⁷

11. sept. skrev han til den mand, der betød mest blandt egnens højrefolk, proprietær K. M. Nyby, Øland, og bad ham undersøge mulighederne for opstilling. Samme dag skrev han til provst Bjerre, formand for Højres forretningsud-

valg, at han gerne ville have en plads i Landstinget. Der var ingen plads foreløbig, men måske kunne han komme i Folketinget for Thistedkredsen? »Vil De hjælpe mig og på hvad måde? Men det må være åbenbart« – altså forretningsudvalgets officielle støtte. Scavenius argumenterede med, at nogle af hans støtter gerne så Højre delt; selv ville han holde partiet sammen, så det ville være bedst for partiet, at han blev valgt, og – over for Trolle har Højre ingen forpligtelse. Det var en grov opførsel mod en partifælle. Vi ved ikke, om Bjerre svarede; Trolle beholdt kredsen og blev genvalgt 1898.³⁸ En uge senere skrev Scavenius på Fremskridtgruppens vegne til Næstvedkredsens Højreforening, at den burde deltage i suppleringsvalget 30. sept. Skrivelsen blev også udsendt gennem Ritzaus Bureau. Denne kreds var Scavenius ikke selv interesseret i, dertil var den for usikker, men hans standpunkt var karakteristisk: Højre skulle opstille kandidater, selv om chancerne var små.³⁹

I november fik Scavenius en valgkreds, Odense 1., og det gik hurtigt: Da bestyrelsen 17. nov. indkaldte til opstillingsmåde, nævntes hans navn ikke, men på mødet 19. nov. tør det siges, at han sejrede i kraft af sit navn: Han var ikke til stede, og den 47 mand store forsamling stillede kun ét spørgsmål om hans standpunkter; der besvarede formanden med, at kandidaten var tilhænger af at beskytte dansk industri, og så blev han opstillet enstemmigt! På et stort møde 14. dec. præsenterede han sig i kredsen. Asger Karstensen skrev i 1940, at ideen om opstilling kom fra ham.⁴⁰ I 1895 havde kredsen valgt kultusminister Bardenfleth, men han ønskede ikke at blive genopstillet. Scavenius havde selv bedt forretningsudvalget virke for denne opstilling, hvad det loyalt gjorde; Dinesen ønskede at modarbejde valget af Scavenius.⁴¹ Højre indgik ingen valgaftaler med de moderate i forbindelse med valget 5. april 1898. I Odense 1. kreds blev resultatet, at Scavenius med 972 stemmer vandt en kneben sejr over socialdemokraten Emil Marott (957). Venstres kandidat, direktør J. M. Valeur, fik 300 stemmer. Under valgkampen undgik Scavenius ikke angreb på sin person; hans søn Frederik forsvarede ham.⁴² I det nye folketing fik Højre 16 mandater, Venstrereformpartiet 63, De moderate 23 og socialdemokraterne 12.

I anledning af valget udgav Scavenius i januar 1898 bogen *Dansk Politik* (67 sider). Som bogen i 1894 behandler den hele det danske politiske liv med en indledning om provisorierne, forsvaret og forfatningen, men den er kortere og mere konkret anvendelig. Det meste af indholdet havde været offentliggjort i en række artikler i *Tidens Krav* i slutningen af 1897. Om Fremskridtsgruppen hed det (s. 13): »For os står det at nå fremad som det vigtigste; vi er overbevist om, at kun fremskridtet er i stand til at samle den opvoksende slægt under Højres fane, kun fremskridtet kan samle folket om dets nationale opgaver og hindre det i at synke til bunds i rent materielle interesser.« Reformprogrammet blev ført frem, og der var sat priser på de enkelte reformer: Skolelov 1,5 mill kr., invaliditetslov (alle invaliderede skulle have ydelser, til gengæld skulle ydelserne til arbejdsdygtige i henhold til alderdomsunderstøttelsesloven af 1891 redu-

ceres) 2 mill., toldreform (dagligvaretold skulle sænkes med 4,5 mill., luxustold skulle indbringe 2 mill), overførelse til kommunerne af en del af grundskatterne 6 mill. kr. Disse reformer beløb sig til 12 mill kr., hvortil kom udgifter til en ikke specificeret retsreform (s. 48). Udgifterne skulle dækkes ved en skat på brændevin og, da denne ville vende den tunge ende nedad, en indkomst- og formueskat. Indkomstskatten tænkte Scavenius sig skulle være på 1/4 pct. af højere indkomster; progression indtil 2½ pct. skulle begynde ved indtægter over 10.000 kr.

Heri er intet nyt, men Scavenius følte sig nu foranlediget til at forsikre, at selvangivelser ikke (som regeringen havde foreslået) skulle være obligatoriske. Han håbede, de ville komme frivilligt (s. 65) – dette var jo et valgoplæg! Bogen sluttede med at konstatere, at tabene i 1864 havde medført en demoralisering af folket, »en selvopgivelsens ånd har bredt sig i vide kredse«. Mod denne advarer Scavenius: Danmark må ikke opgive håbet om at få Nordslesvig tilbage; befolkningen dér skal støttes moralsk og have et selvstændigt Danmark at se hen til »Et folk, der ikke udadtil stiller sig et højt mål, bliver småligt i sin tankegang, og dets politik også indadtil småtskåren.«

31. I Folketinget for sidste gang 1898-1901

Periodens hovedtræk

Hovedtendensen i denne periode var, at Højre gik tilbage valg efter valg og svækkedes ved indre opløsning, mens oppositionen voksede. Bortset fra folkeskoleloven af 1898 lykkedes det ikke Højre at gennemføre større reformer; forhandlingerne om en skattereform viste for alvor, hvor opløst partiet var. I 1897-98 mistede Højre flertallet i Københavns borgerrepræsentation, i 1900 flertallet i købstæderne under ét. Selv landstingsflertallet var ved at forsvinde: Ved valget i sept. 1898 sank antallet af højremænd til 43 af 66; dette flertal blev reduceret, da gruppen »De otte« fra foråret 1899 begyndte at stræbe efter en skattereform i samarbejde med Folketingets flertal. 23. nov. 1900 udskilte »De otte« (der nu omfattede ni) sig som selvstændig gruppe. De stod under ledelse af grev Mogens Frijs og fik som »frikonservative« en betydelig indflydelse på de politiske forhandlinger indtil 1915. Det gamle Højres landstingsflertal var nu kun på én.

I april 1900 gav ministeriet Hørring op. Det blev efterfulgt af et ministerium af tro partigængere fra Det gamle Højre – »et estrupsk ministerium uden Estrup.« Konseilspræsident var godsejer, landstingsmand Hannibal Sehested, finansminister W. Scharling. Hermed gjorde Højre en sidste kraftanstrengelse, men den var forgæves. Højre kunne holde igen, men intet gennemføre. Venstrereformpartiet var ikke noget homogent parti, men det holdt sammen under I. C. Christensens faste ledelse. Det var ikke så ivrigt for reformer som De moderate, men tog hvad der kunne falde af uden at gå på kompromis med målet: regeringsmagtens overdragelse til Venstre.

Opløsningen i Højre viste sig ved både passivitet og stridbarhed. Mødeaktiviteten var lav, for medlemmerne sivede bort og aviserne måtte vige for de andre partiets presse. I København havde Politiken vundet indpas i mange højrehjem, udtalte provst Bjerre i sin beretning til delegeretmødet i 1899. I dette undergangsmærkede parti havde regeringen svært ved at samarbejde med rigsdagsgrupperne. Det gamle Højre sad stadig med flertallet i grupperne og partiorganisationen, men fra den ene side angreb Lars Dinesen, fra den anden Scavenius.

Da de to gamle uvenner nåede til enighed indbyrdes og med Venstre om en

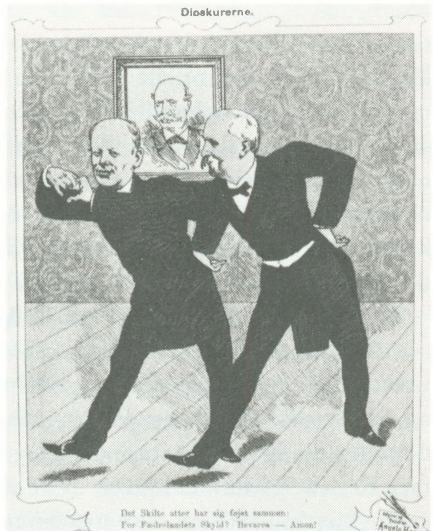
skattereform, kom det til brud mellem dem og partiet. Ved folketingsvalget 3. april 1901 tabte Højre 8 af sine hidtidige 16 mandater, Venstrereformpartiet vandt 13 og fik 76, De moderate tabte 7 og fik 16, og socialdemokraterne vandt 2 og fik 14. 27. juli 1901 dannede Venstrereformpartiet regering, forfatningskampen var endt.

Skatteforhandlingerne

Skatteloygivning havde stået på programmet i mange år. Agrarforeningen havde rejst krav om reformer til gavn for landbruget; både Højre og Venstre var lydhøre, landbruget var jo hovederhvervet, og de fleste vælgere havde tilknytning til det. Kommunerne ønskede større skatteindtægter til at dække de stigende udgifter til skoler og sociale opgaver. I byerne var der opstået en velstående klasse af erhvervsdrivende, som blev beskattet uensartet, men generelt for lavt.

Venstre forlangte en fixering og nedsættelse af hartkornsskatterne og en udligning mellem kommunerne til gavn for de fattigste, gerne med tilførsel af statslige midler. Indtægter ville partiet skaffe ved en skat på indkomst og formue og en afgift på alkohol. Lars Dinesen og hans tilhængere var i det væsentlige enige med Venstre. Det gamle Højre ville gerne lette landbrugets byrder, men forlangte, at hartkornsskatterne til staten skulle forblive uændrede, fordi den umiddelbare valgret til Landstinget blev fastsat efter disse. De fleste rigsdagsmænd var mod indkomstskat: Fastlønnedes indtægter kunne kontrolleres, mens landbrugere og erhvervsdrivende kunne unddrage sig beskatning af en del af deres indtægter, og Højre var ikke villig til at indføre selvangivelsespligt. Socialdemokraterne ville lægge skat på indkomst og formue og skåne »den fattige mands snaps.« I Reedtz-Thotts reformforslag fra januar 1897 var skattereformen forbundet med en toldreform. Også om den var meningerne delte: Skulle hovedsigtet være at skaffe staten indtægter eller at beskytte den nye industri? Toldbeskyttelse var mod liberalistisk tankegang, men fabrikanter og arbejdere var enige om at ønske danske arbejdspladser bevaret. Alle politikere sagde, at de ville beskatte luksusvarer hårdere, men provenuet ville ikke blive så stort, at tolden på daglige forbrugsvarer kunne sænkes væsentligt.

I marts 1900, da forhandlingerne om en skattereform igen var brudt sammen, foreslog Venstrereformpartiet, at der blev nedsat en parlamentarisk skattekommission med 15 rigsdagsmedlemmer til at undersøge problemerne og foreslå løsninger. Scavenius afviste på Højres vegne, gav dog tilsagn om, at hvis en kommission blev nedsat, ville Højre deltage sagligt i arbejdet.¹ Folketingets Højre satte Scavenius og Lars Dinesen ind i skattekommissionen. Her skete det opsigtsvækkende, at de ikke blot arbejdede godt sammen, men begge gik med i

Rivaliseringen mellem Scavenius og Dinesen ophørte i Scavenius' sidste folketingsperiode 1898-1901, og de indledte et samarbejde om en skatte-reform. Men da de gik på forlig med Venstre uden at have deres parti med sig, blev de droppet af dette.

det flertal, som afgav betænkning i sept. Enighed blev opnået ved forhandlinger, hvor P. A. Alberti og Scavenius var de ledende. Mindretallet udgjordes af Socialdemokratiets repræsentant.²

Skattekommissionens betænkning blev udmøntet i fem lovforslag, som Alberti i begyndelsen af oktober forelagde Folketinget:

1. Der indføres indkomstskat til staten, stigende fra 1,3 til 2,5 pct., og formueskat på 0,5 pm. Disse skatter ville indbringe i alt 8,3 mill. kr.
2. Til amter og kommuner overfører staten en del af hartkorns- og bygningsafgifterne samt et yderligere tilskud. I alt ca. 10 mill. kr.
3. Tiende afløses ved, at tiendeyderne betaler de årlige ydelser 18 gange, staten 6 gange.
4. Den kommunale indkomstskat pålignes efter reglerne for den statslige; kommunalbestyrelsen kan dog inden for visse grænser hæve eller sænke den ansatte indkomst. Retten til at hæve hartkornsskatterne begrænses.
5. »Mellemkommunal beskatning« indføres, hvorefter erhvervsdrivende (herunder aktieselskaber) skal betale skat af en del af deres erhvervsindtægt til erhvervskommunen.³

Ved 1. behandling 20. okt. 1900 kritiserede finansminister Scharling forslagskomplekset. Han pegede især på, at det begunstigede landbruget på byernes bekostning, og at det ikke indeholdt den alkoholskat, som var Landstingets betingelse for at acceptere indkomst- og formueskat. Desuden rettede han et skarpt angreb på Scavenius og Dinesen: De havde i skattekommissionen svigtet

Højre, havde forhandlet med »De otte« og ikke orienteret deres egen folketingsgruppe eller ministeriet. Scavenius og Dinesen forsvarede sig med næb og klør: De havde stræbt efter et forlig i overensstemmelse med Højres program, og de havde kun forhandlet med »De otte«, fordi disses stemmer kunne blive afgørende for forslagernes videre skæbne.⁴ I Højres Arbejder- og Vælgerforenings historie skriver Jul. Schovelin, at striden i de foregående år mellem Scavenius og Dinesen, var »ikke en bønne værd, hvorfor da også til sidst de to kamphaner slog sig sammen om at svigte Højre (på skattesagen). Herom kunne de enes!«⁵

Skattelovene blev vedtaget af Folketinget med komfortable flertal, og 14. nov. blev de forelagt Landstinget. Men nu var regeringen klar med sit modtræk: et sæt lovforslag, der igen inddrog toldafgifter og alkoholskat; indkomst- og formueskat skulle gradueres efter indtægtskilden; et nye begreb, »ejendomsskyld«, blev indført. Forslagene var »udarbejdet med megen sindrighed, men det var på forhånd givet, at de var uigennemførlige.«⁶ Efter systemskiftet gennemførtes i 1903 en skattereform med indkomst- og formueskat og i 1909 en toldreform.

Forholdet til folketingsgruppen og partiorganisationen

Efter de dårlige valg i 1898 løftede der sig stadig oftere røster i Højre for at acceptere en venstregering.⁷ Mod sådanne røster vendte Scavenius sig konsekvent, således i sin grundlovstale 1898: Hvis Højre ville blive et nationalt fremskridtsparti med en fast ledelse, kunne det tiltrække ungdommen og vælgerne, der hidtil ikke havde engageret sig. 24. sept. skrev han i Tidens Krav, at han med hensyn til skattereformen ville støtte ministeriet Hørring.⁸ På delegeretmøderne proklamerede han hvert år, at Højre skulle bevare regeringsmagten. Han hjalp imidlertid kun regeringerne på betingelse af, at de første Fremskridtsgruppens politik, og det hverken ville eller kunne de. På delegeretmødet i 1900 konstaterede folketingsmand H. O. G. Ellinger, at Scavenius havde været mod Reedtz-Thott, Hørring og Sehested og spurgte »Hvilket ministerium vil kammerherren da have?« Scavenius svarede, at han ikke ønskede en venstregering.⁹ Han gjorde livet besværligt for Højres ministerier, men kunne ikke pege på andre alternativer end Fremskridtsgruppen, dvs. Scavenius selv. Høgsbro noterede i dec. 1900, at Scavenius ønskede koalitionsregering. Og under forhandlingerne efter valget i april 1901 skriver Høgsbro, støttet til tidl. marineminister Ravn: »Scavenius var modstander af ethvert ministerium, hvoraf han ikke selv var medlem. Han ville kun selv være minister«. Ikke mærkeligt, at

Det gamle Højre brændte efter at skille sig af med ham.¹⁰ Han havde ellers bedre vilkår end i 1891-94. I det folketing, der trådte sammen i okt. 1898, havde Højre 16 medlemmer. Gruppen valgte entreprenør Niels Andersen, formand for Arbejdsgiverforeningen, til formand, men både Scavenius og Dinesen kom med i bestyrelsen og fik sæde i Finansudvalget. Til disse poster blev de genvalgt i de to næste samlinger.

Hvad var det for en fremskridtspolitik, Scavenius ville have Højre til at føre? I 1898 udarbejdede Fremskridtsgruppen et program, som blev sendt til deltagerne i delegeretmødet. Det viste sig, at ikke alle havde modtaget det, og det kom bl.a. af den grund ikke til forhandling. Næste år læste Scavenius det op for delegeretmødet, og det blev trykt i beretningen. De fleste af programmets punkter er kendt fra Dansk Politik (1898) eller tidligere taler og skrifter. Det nationale fremskridtsparti ville støtte både landbrug og byerhverv. Man opfordrede til at lade en forsvarskommission redegøre for forswarets problemer og bevilningsbehov, så forsaret ikke længere skulle være »skelnemærke« mellem Højre og Venstre. Forfatningsspørgsmålet og invaliditetsforsikring for alle havde Scavenius tidligere ført frem. Nye var forslag om hemmelig afstemning og forholdstalsvalg, oprettelse af et handelsministerium, nedsættelse af rentefoden, støtte til arbejdernes bestræbelser for at få egne boliger samt lønforbedring for menige og befalingsmænd, især underofficerer.¹¹ På Højres Arbejder- og Vælgerforenings generalforsamling 12. marts 1900 kritiserede Scavenius bestyrelsen for at være for passiv i agitationsarbejdet. Sådan gør folk, som vil ind i en bestyrelse! Scavenius blev da også valgt som formand, men han nåede ikke at aktivisere foreningen, før modstanden mod hans rolle i skattekommissionen tvang ham ud. Hans efterfølger 21. jan. 1901 blev højersteretsassessor E. Florian Larsen; han var Det gamle Højres mand og havde siden april 1900 været formand for partiorganisationens forretningsudvalg. Men der var ikke megen kraft i Florian Larsen, der havde »en sand grædekone-apparition«, og foreningens nedgang fortsatte.¹² 10. dec. 1900 vedtog Højres organisation i Odense 1. kreds, at man ikke ville genopstille Scavenius til det forestående valg. Det skete lige så enstemmigt som hans opstilling tre år tidligere; begrundelsen var hans stilling i skattekommissionen og forholdet til »De otte«. I øvrigt havde han ikke passeret kredsen godt, og han havde allerede lagt billet ind på en sikrere kreds.¹³

På delegeretmødet 1900 var der for en gangs skyld ingen sammenstød mellem Scavenius og Dinesen, De blev begge udsat for stærk kritik for deres rolle i skatteforhandlingerne og fandt næsten ingen støtte; dette gælder især Lars Dinesen. Det gamle Højre, ikke de to frondører, havde støtte hos partiets tillidsmænd. Angreb og forsvar var som under debatten med Scharling i Folketinget. Det kan ikke nægtes, at Scavenius og Dinesens adfærd var ejendommelig. Den kan bedst forstås, når man erindrer, at Højre var i fremskridende opløsning. Begge mente, at en skattereform var nødvendig for at rette Højre op. De havde opgivet at få Det gamle Højre med sig og fandt, at de ikke skyldte dette nogen

loyalitet. Scavenius fik kritik også fra folk, som tidligere havde set positivt på ham, således skoleinspektør L. Wiggers og Villars Lunn. To af Fremskridtsgruppens ledende mænd, læge Frænkel, Slagelse, og korpslæge L. Vogelius, Århus, forlod gruppen, fordi de fandt, at Lars Dinesen havde fået overtaget over Scavenius; Vogelius var i øvrigt i tvivl om, hvorvidt Fremskridtsgruppen stadig eksisterede.¹⁴

Mens Landstinget arbejdede med regeringens forslag, bekrigede Scavenius dem i pressen. 6. og 8. jan. 1901 skrev han i Berlingske Tidende om »Ministeriet og oppositionen inden for Højre«. Bittert hed det her: »Når alle vore bestræbelser skulle forspildes, alt hvad vi i konservativ retning havde opnået, skulle kastes bort for vind og vove, doktriner og luftkasteller optager Rigsdagens tid, og alt ledes hen til det for den konservative sag fordærveligste af alt – nye valg til foråret om skattereformen, så kan vi ikke andet end på skatteområdet være bestemte modstandere af ministeriet.«¹⁵ Sidst i februar angreb han igen regeringens skatteforslag, især Scharlings opfindelse ejendomskylden.¹⁶

Da skattelovene i Landstingets skikkelse kom til Folketinget, blev de afvist. 14. marts blev der nedsat et fællesudvalg. Folketingets Højre fik to pladser, de blev besat med Niels Andersen og Ellinger; Scavenius og Dinesen var »out«. Fællesudvalget nåede ikke til enighed inden valget, og efter valget forelå en ny situation.¹⁷

Valget i Thistedkredsen 1901

Thistedkredsens folketingsmand, Carl Trolle, havde ikke kunnet indfri sine vælgeres forventninger, og i slutningen af 1900 stod det klart, at han ikke ville genopstilles. Scavenius greb til og sparede sig intet arbejde for at blive opstillet og valgt. Det Bergske blad Thisted Amts Tidende var på vej frem i Thistedkredsen, men Højres Thisted Amtsavis var endnu den største. Den »stod med den traditionalistiske, missionsk farvede gruppe« og kunne ikke vindes for Scavenius. Men 18. sept. 1900 begyndte et nyt højreblad at udkomme: Thisted Amts Dagblad. Det var næppe oprettet af »Scavenius og hans venner«; lokale, især personlige, konflikter synes at have været afgørende for oprettelsen, men Scavenius fik hurtigt kontrol med bladet, bl.a. ved subsidier.¹⁸ I oktober sikrede han sig støtte hos Højres lokale folketingsmand, proprietær N. B. Breinholt, en af »De otte«.¹⁹ Og denne gang hjalp Lars Dinesen. En af hans lokale venner udarbejdede 17. jan. en kyndig beskrivelse af kredsens politiske topografi, og Dinesen sendte den til Scavenius, i hvis arkiv den nu ligger. Vel var Højre i Thistedkredsen stærkt, hed det, men partiet faldt i fire dele: Købstadsvælgerne (hvoraf »den intelligente del« var mod skattekommissionens forslag), landbo-

vælgerne (pro), fiskerne (vil stemme for enhver, der lover dem en havn) og Indre Mission (nærmest med fiskerne).²⁰

I jan. trådte bestræbelserne for at få Scavenius opstillet frem i lyset. Ledende var redaktør C. C. Christensen, Dagbladet, proprietærene Chr. Eyber og Madсен og forpagter J. P. Hansen, Egebaksande. 25. jan. kunne Dagens Nyheder meddele, at 150 landmænd havde opfordret Scavenius til at lade sig opstille. I slutningen af feb. gennemførte han sin første mødeturné.²¹

Venstre opstillede den lokale gårdejer J. J. Andersen (senere: Nygart). Han ville være let at slå, hvis Højre holdt sammen om én kandidat, men det gjorde Højre ikke. Kaptajn Trolle advarede i Amtsavisen midt i marts mod at vælge Scavenius, »der i den grad har skadet Højres sag i skattespørgsmålet«. ²²

Som Trolles indlæg viser, var der blandt Thistedkredsens højrefolk opposition mod at opstille en så kontroversiel politiker som Scavenius. Midt i marts blev der gjort forsøg på at opstille en kompromiskandidat, den lokale amtmand J. F. Simony. Da Scavenius på grund af Højres splittelse tabte til Venstres kandidat, rettede han ingen bebrejdelser mod de lokale. Derimod rettede han sin vrede mod Højres forretningsudvalg, som han beskyldte for at have modarbejdet hans valg. Beskyldningen må siges at være velbegrundet, som det fremgår af det følgende.

Da folketingsgruppen i marts 1900 besluttede, at Scavenius og Dinesen ikke skulle repræsentere Højre i fællesudvalget om skattelovene, betingede de sig, at partiet ikke ville arbejde mod deres valg. Denne aftale accepterede forretningsudvalgets formand, E. Florian Larsen, 18. marts. Via Nationaltidende nåede den Thisted Amtsavis, som 19. marts omtalte den og konkluderede »Utroligt«. Hertil svarede Scavenius' blad 20. marts: »Højres førere i København ønsker som sagerne står aldeles ikke at modarbejde Scavenius. Tværtimod ønsker man ham valgt i Thisted amts 2. valgkreds ...«. Ordene »Tværtimod ...« var ikke korrekte, men ville dog under normale omstændigheder ikke have givet anledning til reaktion. Men Florian Larsen protesterede i en artikel 24. marts i Amtsavisen: Han bekræftede aftalen om, at Højre ikke ville modarbejde Scavenius og Dinesen, men: »stiller der sig flere kandidater, må udvalget selvfølgelig ønske den valgt, der så nært som muligt slutter sig til de på Højres sidste delegeretmøde vedtagne resolutioner.« Formanden for kredsforeningen, agent A. Tachau, som var blevet betænkelig ved Scavenius, telegraferede den 25. til Florian Larsen: »Ønsker Højre Scavenius valgt, eller foretrakkes Simony?« Svaret kom samme dag: »Højre ønsker selvfølgelig helst amtmand Simony valgt«. Det blev trykt i Amtsavisen næste dag.

Simonys kandidatur blev ikke til noget, 23. marts opstillede Højreforeningen Scavenius. Men det var lykkedes at skabe det indtryk i kredsen, at Scavenius ikke havde støtte i Højres ledelse, og dette indtryk kan have gjort det lettere for den lokale opposition at finde en kandidat. Scavenius var »for drøj en pille for missionsfolkene«. Et par dage før valget opstillede de sammen med fiskerne deres egen kandidat, den indremissionske lærer J. Munk-Poulsen.²³

Højre var blevet delt i to næsten lige store grupper, og ved valget 3. april vandt Venstres kandidat en kneben sejr. Stemmeprocenten var 61,7 pct., og stemmerne fordelte sig med 729 til Andersen, 711 til Scavenius og 638 til Munk-Poulsen.

Scavenius var rasende. 7. april konciperede han et injurierende brev til Florian Larsen og et lidt roligere brev til forretningsudvalgets sekretær, folketingsmand Martin Madsen Halsted. Han var dog forsigtig nok til at sende koncepterne til udtalelse hos sin advokat.²⁴ Denne svarede 19. juni, at han anså det for giet, at Florian Larsen havde brudt sit løfte, men han rådede Scavenius til at anvende mere moderate udtryk.²⁵

I mellemtiden havde Scavenius forsøgt at få indkaldt en ekstraordinær generalforsamling i Højres Arbejder- og Vælgerforening til at behandle spørgsmålet, men dette fik den nye formand, Florian Larsen, forhindret. Højrebladet skrev 4. og 21. juni mod Scavenius og advarede 13. sept. mod at sætte Scavenius ind i Landstinget: »over for en så egenrådig og uberegnelig politiker kniber [det] lidt med tilliden.« I disse måneder var Scavenius optaget af at skrive testamente og livsbetragtninger, men i december 1901 tog han Thistedssagen op igen i bladet Samfundet, der på denne tid var organ for »De otte«. Han fik svar fra begge de angrebne og sluttede 21. dec. med denne svada: »Det parti er vel rejst, som har de to herrer Florian Larsen og Martin Madsen som to af sine vigtigste førere. Den koncentration af de konservative kræfter, som man ønsker, og som kan være ønskelig nok, vil ikke ske under denne ledelse.«

Redaktør Christensen klagede 11. juni 1901 til Scavenius over, at han ikke som aftalt modtog 150 kr. hver uge. Det er ikke undersøgt, hvordan hans forhold til Scavenius herefter udviklede sig, men 31. juli 1903 lukkede bladet, og Christensen forlod Thisted.²⁶

Scavenius' valg i 1901 blev forhindret af Det gamle Højres ledelse. Metoderne var ikke fine, men han havde sig selv at takke for modstanden: Man var grundig træt af den uregerlige og illoyale Scavenius. Også modstanden i Thistedkredsens bærer han selv ansvaret for: Næsten halvdelen af Højres solide majoritet forlod ham og stemte på den højrekandidat, der var opstillet af Indre Mission. Vi kan ikke klarlægge vælgernes motiver, men det er sandsynligt, at Scavenius' »umoral« var afgørende for disse vælgere.

32. Sammenfatning 1891-1901

Scavenius' liv fra afgang som minister 1891 til nederlaget i Thistedkredsen 1901 rummede mange nederlag og skuffelser og kun få sejre. Han nåede ikke sit hovedmål: at blive minister eller i hvert fald partileder. Han lagde sig i de 10 år ud med alle regeringerne og med mange folk i Højres rigsdagsgrupper og organisation. Han opgav sin valgkreds gennem 30 år og fik ikke senere en fast kreds.

Bitterheden over afskedigelsen slog ikke indad, i hvert fald dæmpede den ham ikke, men ansporede ham til at vinde nye sejre. Og den gjorde tålmodigheden mindre, stridbarheden større, så det blev vanskeligere for ham at nå sine mål. Bruddet med Estrup var afgørende, for denne var en magtfaktor i Højre længe efter 1894. I årevis kæmpede han mod Lars Dinesen, som han først i 1900 forsonede sig med, og han havde adskillige andre konflikter (Ploug, Bahnson, Florian Larsen o.a.). Når han blev holdt uden for partiets ledelse, var det ikke kun af politiske grunde. Hans stærke selvhævdelse var en vigtig årsag, og også hans personlige vandel spillede en rolle.

Det politiske billede efter 1894 var ikke opmuntrende for Scavenius. Højre var svækket, forsvaret havde det ikke godt, og den skattereform, som han arbejdede så ivrigt for, blev ikke til noget, før Venstre havde overtaget regeringen. Naturligvis var der sejre og opmuntringer. Efter exilet i Frankrig havde han igen kampmod. Det var hovedsagelig hans fortjeneste, at Højre fik nye vedtægter i 1895 og et nyt program i 1896. Men vedtægterne blev ændret efter et år, og programmet blev lagt til side. Samarbejdet med unge tilhængere var opmuntrende, men resultaterne var små, og i 1901 var hans hær meget lille.

I dette tiår begyndte han at længes efter at komme ud af »det politiske vrøvl«. Han skrev det til Estrup 1891, Reedtz-Thott 1895, Villars Lunn 1896 og J. J. K. Bjerre 1897. Dog, det var kun korte perioder af træthed og tvivl, som regel var hans mod og energi imponerende: Valgkampagner, foredragsturnéer, bøger og avisartikler ...

Scavenius' politiske liv 1891-1901 var ikke en tragedie. Han havde den tilfredsstillelse at være med på kamppladsen, og håbet om oprejsning bar ham gennem de mange skuffelser. Men valget 1901 knuste dette håb: Hverken partiledelsen eller vælgerne ville have ham. Dermed var hans rolle som rigsdagspolitiker definitivt slut og scenen klar til sidste afsnit af hans liv.

Udgjorde Scavenius' politik et reelt alternativ for Højre? Hans kritik af valg-

aftalerne 1892 og 1895 var forståelig, men valget i 1892 gik godt for begge aftalpartierne. Valget i 1895 gik dårligt, men da var aftalerne heller ikke konsekvent gennemført. Ved valgene 1898 og 1901 var der ingen aftaler – og resultaterne blev katastrofale for Højre.

Kritik af forligspolitikken? Scavenius talte for et selvstændigt Højre, mod en sammensmeltning med Det moderate Venstre; men med sit vigende vælgertal ville Højre blive nødt til at søge allierede, og hvem var nærmere end de moderate? Var der overhovedet andre muligheder? På dette punkt så Dinesen mere klart. Scavenius håbede at kunne trække nye vælgere til »Det nye Højre«, men dets slagord (national selvhævdelse, stærkt forsvar, frisindet konservatisme) appellerede ikke til mange. »Det unge Højre« bestod af entusiastiske unge, men der var ikke ret mange, og »Højres Fremskridtsgruppe« blev aldrig en slagkraftig fraktion i partiet.

Højre var under opløsning og kunne ikke reddes, slet ikke af Scavenius. Hans alternativ til »Det gamle Højre« var – »Scavenius«. Hans evner og energi ufortalt, var dette alternativ ikke brugbart. Estrup skrev i nogle fortrolige optegnelser 1899, at Dinesen, Scavenius og Reedtz-Thott bar hovedskylden for Højres opløsning. For Scavenius' vedkommende tænkte Estrup på hans lidet konservative skatteforslag.¹ Det kan være rigtigt, at Scavenius svækkede Højres ledelse ved sin uafsladelige opposition. Men det er lige så rigtigt at sige, at han forlængede Højres liv ved at tilføre det sin egen kraft og tiltrække nye tilhængerne. Det afgørende var, at Højres tid var omme, ikke engang en ny Estrup kunne have reddet det.

5. Del

De sidste år 1901-1915

33. Politisk virksomhed

Den politiske udvikling

Scavenius tog del i det politiske liv indtil et par år før sin død. Han deltog i Højres delegeretmøder, var folketingskandidat 1903 og 1906, blandede sig ofte i tidens debat og øvede en energisk indsats for at hindre salg af de vestindiske øer.

Efter valget 3. april 1901 gik der næsten fire måneder, før en ny regering blev udnævnt. Der blev stillet mange forslag. Også Scavenius blev foreslået som regeringschef. Dette nævnes i Højres Historie, dog uden kilder eller nøjagtigt tidspunkt. Tanken synes ikke at være drøftet seriøst, og den omtales kun for at vise, at der var nogen, der gerne så Scavenius vende tilbage til magten.¹ Selv var han i maj åben for muligheden af en koalitionsregering af Højre og Venstre.²

Da ministeriet Deuntzer var blevet udnævnt, gav Scavenius i et brev til Lars Dinesen udtryk for dyb skepsis. Brevet slutter med en opfordring til Dinesen om en samtale og viser, at forsoningen mellem de to stadig gjaldt.³ Efter 1901 ses det endnu tydeligere end før, at forsvaret var det fixpunkt, fra hvilket Scavenius vurderede partier, personer og forhold. Krigsministeren i venstreregeringen 1901-05, V. H. O. Madsen, gennemførte nogle af de ting, som Scavenius havde efterlyst: Feltskytset blev moderniseret, underofficerernes lønninger forhøjet, og i 1901 nedsattes en forsvarskommission. Derfor stillede Scavenius sig positivt over for Madsen, og dette påvirkede hans syn på hele regeringn. I begyndelsen af 1905 blev J. C. Christensen konseilspræsident, og de radikale blev udskilt af Venstrereformpartiet. Scavenius var tilfreds med, at denne stærke partileder, der siden 1901 var blevet mere forsvarsvenlig, selv overtog den nye post som forsvarsminister.⁴ Samme holdning indtog han over for ministeriet Neergaard 1908-09. Forsvarsforliget, som Holstein-Ledreborg fik gennemført i 1909, var han ikke tilfreds med, forsvaret var blevet svigtet.⁵ Scavenius' forsvarsvilje var monoman, og han tillagde forsvarssagen større betydning for den politiske udvikling, end den havde. Således udtalte han på delegeretmødet 1903: »Forsvarssagens stagnation var i virkeligheden det, som bevirkede Højres fald fra magten [i 1901], og som efter min overbevisning nødvendiggjorde Højres fald«. Og i 1910: »Ulykken var, at Højre ... blev træt på halvvejen og

gik ind på de ulykkelige forligsförhandlinger i efteråret 1890, thi da blev det umuligt for regeringen at gennemføre forsvarssagen. Deraf fulgte ministeriet Estrups afgang ...«.⁶

Et andet eksempel på, at Scavenius nægtede at se realiteterne i øjnene, er parlamentarismens indførelse i 1901. I 1903 hævdede han, at Danmark ikke havde fået parlamentarisme: Kongen havde valgt en regeringschef fra Venstre, men den pågældende var ikke partileder. Højre skulle fortsætte sin kamp mod parlamentarismen.⁷ I 1905 pointerede han igen, at Højre ikke havde anerkendt parlamentarismen som princip.⁸ Og i 1910 kritiserede han i Nationaltidende kongen for at have bøjet sig for parlamentarismen. Kongen skal have været utilfreds med at blive korrekset ...⁹

Højre blev stadig mere splittet og svagt. I dec. 1902 etablerede »De otte« sig som partiet De Frikonservative. Desuden var der rigeligt med løsgængere.¹⁰ Venstrereformpartiet blev svækket ved Albertiskandalen i 1908. Scavenius så mørkt på fremtiden, den syntes at tilhøre de radikale og socialdemokraterne.

Indtil sine sidste år kom han i Rigsdagen som interesseret tilhører. Her så Erik Henriksen ham som »en tragisk, men dog også en stolt skikkelse. Denne passionerede trang til at være kamppladsen nær, som fik ham til at ofre sin stolthed og strække hals blandt tilskuergalleriets nysgerrige ...«.¹¹ En anekdote beretter, at han sad i Folketingets tilhørerloge, da hans brorsøn fra Klintholm, den radikale udenrigsminister Erik Scavenius i 1909 holdt sin jomfrutale. Hans kommentar var: »Ja, ja, lille Erik, du er så kry, men hvad siger du, når de radikale exprierer Klintholm?«¹²

Efter 1901 støttede Scavenius som regel flertallet i Højre. Han deltog ikke i fraktionsdannelser og var ret skånsom over for partiets rigsdagsmænd. Enkelte standpunkter skal fremhæves. I 1903 afviste han igen at indføre almindelig og lige stemmeret til de kommunale råd – det ville blot føre til skatteplyndring, hvis socialisterne fik magten. Han bekræftede denne modstand i 1906, men reformen gik igennem i 1908.¹³ Skattereformen af 1903 blev i store træk som af skattekommissionen foreslået; fra Scharlings forslag 1900 kom ejendomsskyld ind i loven. To af de punkter, Scavenius havde arbejdet for, gennemførtes: Aktieselskaber blev skattepligtige, og erhvervsdrivende blev skattepligtige, også i erhvervskommunen.

Samme år vedtoges loven om højere almenkoler. Den indførte mellemskolen som den længe savnede forbindelse mellem folkeskolen og gymnasiet, og i gymnasiet oprettedes en ny retning, den nysproglige. Disse ændringer kunne Scavenius acceptere, men han kritiserede skarpt, at latinen blev trængt tilbage, og at tysk blev styrket på bekostning af fransk. Det var et kulturfald!¹⁴ Også den kirkelige lovgivning blev kritiseret. Menighedsråd var måske nyttige, men de kunne blive et skridt på vejen til almindelig og lige valgret til de kommunale råd, og ophævelsen af Det kirkelige Råd kunne føre til en styrkelse af staten på kirkens bekostning.¹⁵

Den nævnte kritik af reformlovene af 1903 forelagde Scavenius for Højres delegeretmøde i dec. 1903, og han fik tilslutning til den. I udtalelsen fra mødet fik han også optaget nogle ægte Scaveniuspunkter: Åndslivet skulle sikres frihed, kunst og litteratur skulle støttes af staten og sigtet måtte ikke være reaktionært.¹⁶

Organisationsarbejde

Scavenius var med til vistnok alle Højres delegeretmøder 1901-13. Han deltog i forhandlingerne med mange og som regel lange indlæg; de vakte altid interesse, og de fleste af hans forslag blev vedtaget. Fra dec. 1902 til 1913 havde han sæde i repræsentantskabet som den ene af to repræsentanter for 3. landstingskreds, og fra 1902 til nov. 1905 var han formand for forretningsudvalget. Han efterfulgte Florian Larsen og overtog den hidtidige sekretær, Martin Madsen Halsted. Deres konflikt i 1901 synes ikke at have påvirket samarbejdet. Scavenius fik efter eget ønske C. Carstensen med sig ind i forretningsudvalget; i 1905 frabad de sig genvalg. I god tid før delegeretmødet i 1903 begyndte Scavenius at udarbejde resolutionsudkastet. Han motiverede det i en velformet tale og havde den glæde, at alt væsentligt i udkastet blev vedtaget.¹⁸

Som formand for forretningsudvalget 1902-05 søgte han at lette samarbejdet mellem de forskellige fraktioner i partiet, selv holdt han sig uden for fraktionerne. I kraft af sine nære forbindelser med De frikonservative lykkedes det ham at få et godt samarbejde med dem. Over for de konservative dele af Venstre anlagde han en forsonlig holdning, så længe de ikke svigtede forsvaret. Denne forhandlingspolitik mindede om Dinesens i 1890'erne, men Scavenius fremhævede forskellen: Højre havde nu mistet sit flertal i begge ting og var reduceret til et oppositionsparti. Alligevel blev der i Højre, især i »Jyllands Højre«, rejst kritik af forhandlingslinjen. Scavenius besvarede kritikken bl.a. i sin grundlovstale 1904.¹⁹

Af Højres ministre og partiledere før 1901 var der kun to, der deltog i partiets organisatoriske og agitatoriske arbejde efter systemskiftet: Scavenius og Scharling. Scavenius var langt mest aktiv af de to. Han kunne ikke undvære det politiske arbejde og håbede måske at kunne vende tilbage til Folketinget. Men selv da dette håb var opgivet, deltog han i delegeretmøderne. Så sent som 1913 blev han hyldet for sin aktive deltagelse. Han kvitterede ved at tale for sønderjyderne.²⁰ Lars Dinesen blev genvalgt indtil 1913; folketingsgruppen lod ham beholde posten i finansudvalget, men der var kold luft mellem partiet og ham, og han deltog ikke i delegeretmøderne.

Store Heddingekredsen

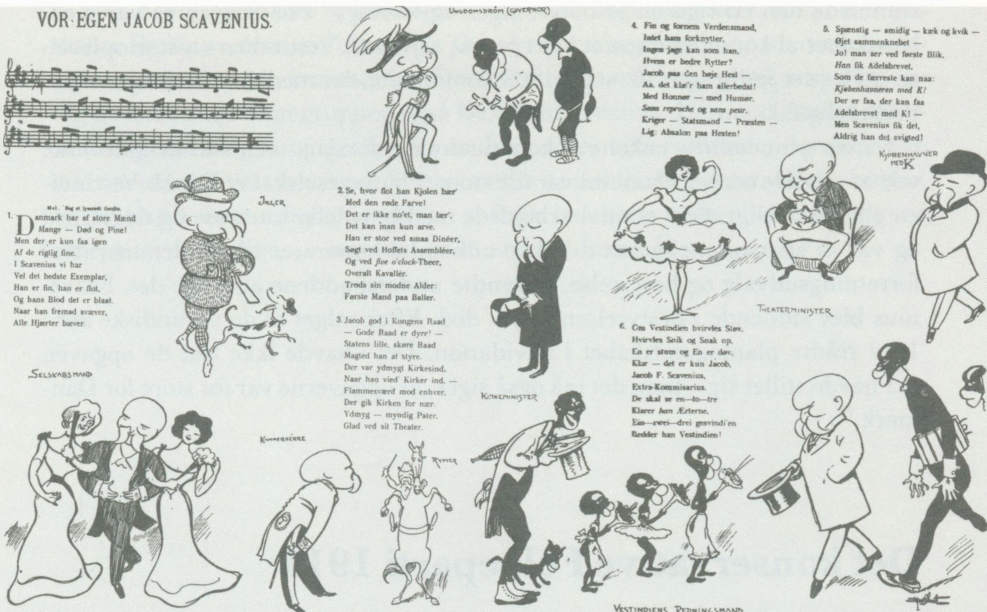
Siden 1895 var Svend Høgsbro blevet valgt i Store Heddingekredsen med voksende flertal. I 1901 fik han 1646 stemmer mod 830 til Højres kandidat, handelsgartner H. D. Hansen. I 1903 og 1906 stillede Scavenius sig i sin gamle kreds. I 1903 lykkedes det ham at sætte Højres stemmetal op med 84, mens Høgsbro kun forbedrede sit stemmetal med 20. Ved valget i 1906 var der for første gang tre kandidater, idet de radikale opstillede bygmester Jens Andersen. Han tog næsten halvdelen af Høgsbros stemmer, 861 mod 1086. Scavenius forbedrede sit stemmetal til 955, men var jo stadig et stykke fra sejren. I 1909 anbefalede han Højres vælgere at stemme på Høgsbro, men forgæves: De radikale vandt kredsen.

Det vestindiske spørgsmål

Scavenius havde fra gammel tid interesse for Dansk Vestindien. Hans hustru stammede fra øerne; som nationalt sindet politiker glædede han sig over, at Danmark havde kolonier og fandt det uværdigt at afstå dem frivilligt. Han deltog i Folketingets debatter i forbindelse med opstanden i 1878, og da Estrup i 1891 foreslog ham guvernørstillingen som retrætepost, skete det utvivlsomt i god vilje.

Øernes økonomi udviklede sig dårligt i slutningen af det 19. århundrede. Indtil 1900 havde staten dækket underskud på 13 mill. kr., og der var ingen udsigt til at vinde disse penge tilbage, endsige få et overskud af øerne. Derfor voksede interessen for at sælge dem til USA. Fra 1895 førtes der underhåndsforhandlinger; Folketingets finansudvalg så positivt på salget – med én undtagelse: Scavenius. Han forlangte afstemning på øerne inden et evt. salg. Han kunne ikke vide, hvordan den ville falde ud, men afstemning måtte være rigtig: Den havde været krævet i 1867-traktaten om salg, og Danmark ønskede afstemning i Sønderjylland. Et fremsynet standpunkt.

24. jan. 1902 undertegnedes i Washington en konvention om salg af øerne for 5 mill. dollars. Nu begyndte en heftig offentlig debat. Modstandere af salget var især højrefolk, men også nogle fra Venstre. Det store erhvervsliv præsenterede projekter til ophjælpning af øernes økonomi: En gruppe omkring ØK tilbød at oprette en skibslinje fra København til St. Thomas, en anden gruppe, hvis ledende mand var højrepolitiker, grosserer Holger Petersen grundlagde Plantageselskabet Dansk Vestindien. Scavenius var med i ledelsen af plantageselskabet og tog ivrigt del i debatten i aviser og på møder. På Højres delegeretmøde i juli 1902 fik han i resolutionen indsat en opfordring til vælgerne om ved kommende valg at stemme på kandidater, der modsatte sig salget.²¹ I plantage-

I 1902 bragte *Bleksprutten* en helseid om Scavenius. Debatten om de dansk-vestindiske øer var hidsig det år, og Alfred Schmidt tegner både Scavenius' ungdomsdrøm om at blive øernes guvernør og hans rolle som deres redningsmand gennem arbejdet i kommissionen. Men der var mange andre roller: Som jæger (ikke ofte) og som rytter, som kirkeminister og kammerherre, som selskabsmand og teaterminister og først og sidst som elegantier og københavnner med K.

selskabet var der indtil udgangen af juni 1902 blevet tegnet aktier til et beløb af 1,1 mill. kr. De blev senere forøget med godt 200.000 kr. 22. okt. fandt den afgørende afstemning sted i Landstinget. Resultatet var stemmelighed, hvorefter konventionen bortfaldt. Salgsmodstanderne havde fået en frist. Plantageselskabet organiserede sig 31. okt. med Holger Petersen som formand; i bestyrelsen indtrådte Scavenius sammen med andre politikere og forretningsmænd. Nu skulle der gøres noget for at opfylde øerne.

Også staten var med. 18. nov. 1902 nedsattes en kommission til at undersøge, hvorledes der kunne skabes balance på øernes budgetter, samt stille forslag til oplysning af øerne og evt. ændring af forholdet mellem øerne og moderlandet. Kommissionen fik fire medlemmer; formand blev departementschef F. Nordlien, Ministeriet for offentlige arbejder, Folketinget udpegede venstremanden J. Jensen-Onsted, Landstinget udpegede Scavenius.

Kommissionen afholdt over 100 møder, flest på øerne, hvor den opholdt sig fra jan. til april 1903. I kommissionens udrejse deltog i øvrigt plantageselskabets forretningsudvalg, hvad der gav nyttige kontakter. Betænkning blev afgivet til finansministeren 26. aug. 1903. På sine 130 sider med 220 siders bilag

rummede den en rigdom af oplysninger og forslag.²² For Scavenius var medlemskabet af kommissionen et kært hverv, rejsen til Vestindien en stor oplevelse. Arbejdet indbragte 18. sept. 1903 kommissionens medlemmer fortjenstmedaillen i guld.

Staten gennemførte enkelte af kommissionens forslag, men vanskelighederne ved at udvikle øernes økonomi var for store. Plantageselskabet Dansk Vestindien gik det dårligt. Selv om det arbejdede med betydelig interesse og dygtighed og var så sparsommeligt, at det ikke udbetalte honorarer til medlemmerne af forretningsudvalg og bestyrelse, begyndte underskuddene at tynde det. Scavenius blev siddende i bestyrelsen til sin død. Efter salget af de vestindiske øer i 1917 trådte plantageselskabet i likvidation. Det »havde ikke løst de opgaver, det havde stillet sig«, men det må også siges, at opgaverne var for store for Danmark.²³

Det konservative Folkeparti 1915

Grundloven af 5. juni 1915 afskaffede den privilegerede valgret; samtidig indførtes de forholdstalsvalg, som også Højre længe havde ønsket. Partiet måtte tilpasse sig de nye forhold. På delegeretmødet i juni 1915 blev repræsentantskabet bemyndiget til at nedsætte en række udvalg, der skulle forberede et nyt parti-program. Resultatet blev ikke alene et nyt program, men at Højre blev opløst og et nyt parti blev dannet: Det konservative Folkeparti.

Scavenius deltog fra 1914 ikke længere i politisk arbejde eller debat, og han havde ikke direkte andel i det nye partis tilblivelse. Alligevel er det rimeligt at omtale partiet, for det byggede i vid udstrækning på tanker, som Scavenius havde ført frem siden 1895 for at modernisere Højre, og partiets arkitekt var redaktør Asger Karstensen, som havde været hans medarbejder og ven i 20 år.

Det konservative Folkepartis program blev vedtaget på et landsrådsmøde 9. dec. 1915. Hovedpunkterne i det viser klart tilbage til Scavenius' reformbestræbelser: National selvbestemmelse bygget på et stærkt forsvar; fremme af erhvervslivet, især ved at støtte den selvstændige mellemstand i by og på land; en sociallovgivning, som skulle hvile på princippet »hjælp til selvhjælp« og ikke undergrave den enkeltes ansvar. Partiet var i princippet liberalistisk, men ønskede at beskytte dansk produktion og ville ikke tillade monopoler. Det gik stærkt ind for ejendomsrettens ukrænkelighed og borgernes retssikkerhed. Programmet var ikke særlig konkret, men sigtet var klart nok: Det nye konservative parti skulle bygge på middelklassen. Dette var simpel nødvendighed. Efter at den privilegerede valgret var afskaffet, kunne der ikke bygges parti alene på overklassen. Scavenius havde fra midten af 1890erne forsøgt at modernisere Højre og pege på vælgergrundlag og program for et moderne konservativt par-

ti. Han havde tiltrukket og fastholdt nogle af de unge politikere, som nu i 1915 skabte Det konservative Folkeparti. Det nye parti sagde nej til nedarvede privilegier og anerkendte demokratiet. Det var et fuldt moderne parti, som i sig op-tog de forskellige højregrupper, også De frikonservative. Derimod skuffedes forventningerne om, at borgerlige fra andre partier ville indtræde; der blev kun tale om enkelte venstremænd. Partiet mødte opposition fra gammelhøjrekredse, og det skulle snart vise sig vanskeligt at finde balancen mellem arbejdsgiver- og arbejdstagerinteresser, – men det er en anden historie.²⁴

34. Private forhold

Økonomiske forhold

I kapitel 3-4 behandlede Scavenius' økonomiske forhold 1865-1901. Det var vanskeligt at få overblik over dem; efter 1901 er det endnu vanskeligere. Godsregnskaberne for årene 1901-08 er yderst mangelfulde, og for 1909-15 mangler de helt.¹ Der er dog bevaret oversigter over Scavenius' renter 1901-06. De beløb sig til mellem 120.000 og 124.000 kr. om året, altså stort set som 1900-01.

Godsejeren og godsforvalteren har haft behov for at kende økonomien, og de største kreditorer har uden tvivl fået adgang til budgetter og regnskaber, men både regnskaber og bilag er forgæves eftersøgt i godsarkivet, i bankers, sparekassers og advokaters arkiver og i Frederik og Jakob Scavenius' privatarkiver.²

Herredsrettens arkiv viser, at Scavenius fortsatte med at optage store lån i sine ejendomme. I aug. 1907 lånte han 150.000 kr. hos Frederik; lånet fik prioritet efter alle andre lån, Frederik var jo udset til at skulle overtage Gjorslev. I sept. 1908 ydede godsforvalter Danckert et lån på 250.000 kr., som fik prioritet over lånet fra Frederik. Ved samme lejlighed blev 1889-lånet hos godsforvalter Rasmussen fornyet af Rasmussens enke; af de 400.000 kr. var 42.000 afdraget. Af Landmandsbankens lån 1886 på 1 mill. kr. resterede 857.000 kr., da banken i nov. 1909 ydede et nyt lån på 605.000 kr. Den samlede prioritetsgæld var herefter 2,1 mill. kr. Med en rentefod på gennemsnitlig 4,5 pct. udgjorde renterne ca. 95.000 kr. om året.³

I begyndelsen af dec. 1909 tinglystes en kontrakt, hvorefter Frederik blev generalforpagter af de fleste af ejendommene. Han overtog alle indtægter og udgifter og fik lov at bortforpagte, -leje og -fæste jord; faderen skulle deltage i salg og i driften af haven og skovene. For forpagtningen skulle Frederik yde 3.000 kr. årlig.⁴

Salg af fæstejord fortsatte efter 1901; ved udgangen af 1915 var der kun ca. 100 arvefæstere tilbage. Nu blev der tillige solgt større ejendomme; i 1911 solgtes Segnhusgård til folketingsmand, hofjægermester Wenzel Neergaard for 335.000 kr., hvoraf 115.000 kontant; Neergaard hørte til familien, han var gift med en datter af Estrup. I juli 1912 solgtes først Erikstrup for 180.000 (20.000 kr. over vurderingen), derefter nogle grunde ved Rødvig for 100.900 kr. og Rød-

Der skulle mange mennesker til at drive et gods som Gjorslev. Her er de ansatte med koner og børn fotograferet ca. 1905 på bredgaden mellem avlsbygningerne med slottets centrale tårn i baggrunden. Midt i billedet ses godsforvalter Christian Dankert.

vig Kro for 40.000 kr. Samme år tilbagebetaltes resten af lånet på 70.000 kr. i Landmandsbanken.⁵

I maj 1914 overtog Frederik Gjorslev. Efter de omfattende salg i de senere år var vurderingen sunket til 2.005.300 kr. for 266 tdr. hartkorn ager og eng og 54 tdr. htk. skov. Prioritetsgælden var 1.945.718 kr. Salgssummen, 298.000 kr., skulle Frederik ikke betale til sin far, men til fire af sine søskende: Harald og Alix hver 90.000 kr., Peer 60.000 kr. og Birgitte 58.000 kr. De to sidste søskende, Carl og Knud, havde fået arveforskud.⁶ 4. nov. 1915 underskrev Scavenius en deklaration om frigørelse af visse rettigheder og papirer, når en kassekredit på 315.000 kr. i Landmandsbanken blev indløst af Frederik eller af boet efter Peder Scavenius. Denne broder, der som nævnt var ejer af Voergaard, var død 1914 uden livsarvinger; nu vendte efter hans bestemmelse en del af hans formue tilbage til Gjorslev og blev anvendt bl.a. til indløsning af den nævnte kassekredit. Voergaard blev 1915 købt af hans brorsøn, udenrigsminister Erik Scavenius.⁷

Kort efter århundredeskiftet indtrådte Scavenius i bestyrelsen for det af hans

ven, direktør Knud Clauson-Kaas, ledede forsikringsselskab »Folket«. Han blev senere formand for bestyrelsen, men trådte ud efter 1910. Under »Folket« hørte de to livsforsikringsselskaber »Kjæden« og »Valkyrien«; virksomheden var ret omfattende, men det har ikke været muligt at kaste lys over Scavenius' forbindelse med den.⁸ Indtil 1914-15 var Scavenius formand for bestyrelsen for Kolindsund og medlem af bestyrelserne for Østsjællandske Jernbane og Plantageselskabet Dansk-Vestindien. Kun det første hverv gav ham et honorar, aktierne gav et pænt udbytte efter 1911.

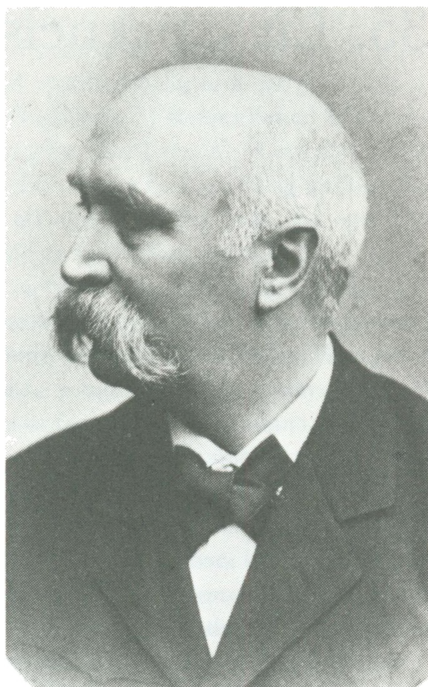
Der har utvivlsomt været andre lån end prioritetslånene, men kun ét kendes, det var på 50.000 kr. og blev ydet i 1908 af Mogens Frijs og kammerherre Castenschiold.⁹ Til Københavns kommune angav Scavenius 1903-14 sin indtægt som synkende fra 19.000 til 16.000 kr. Heraf svarede han 4-500 kr. i indkomstskat. Formuen opgav han 1903-06 til 350.000 kr., 1907 til 450.000 kr. og 1908-14 til 500.000 kr., hvoraf han betalte 0,6 pm dvs. 300 kr. Skattevæsenet ændrede ikke hans selvangivelser.¹⁰

Scavenius' økonomi blev ikke bedre i hans sidste år. Salg af fæstejord og nu også store ejendomme indbragte betydelige summer, men betød mindre indtægter i fremtiden. Pantsætningen af ejendommene lå fortsat lige under vurderingerne. Regnskaberne er i dårlig stand og mangler tildels helt; var Gjorslev blevet solgt til en fremmed køber, ville de sikkert have set bedre ud. Man kan ikke frigøre sig for et indtryk af efterladenhed. Fem breve fra Frederik (1901 og udaterede) giver udtryk for konstante økonomiske vanskeligheder.¹¹

Ved faderens død overtog Frederik hele boet til privat skifte, idet alle hans søskende havde givet arveafkald. Formuen synes at have udgjort ca. 440.000 kr., og der blev betalt 23.000 i arveafgift.¹² Denne arv og arven fra Voergaard må have været meget velkomne. Alligevel fortsatte Frederik med at sælge fæstejord og større ejendomme, i 1915 solgte han således Bredeløkke, og først i hans tid kom der gang i salget af huse. I 1923 døde Frederik, og i 1925 solgte hans enke Gjorslev og Søholm til godsejer Ad. Tesdorff, i hvis slægt de siden har været.

Klubliv og privatliv

Scavenius' medlemskab af »Klubben«, der var samlingssted for danske adelsmænd og udenlandske diplomater i København, er nævnt tidligere; endnu efter 1910 var han formand. Da udgivelsen af adelsårbogen omkring århundredskiftet begyndte at blive tyngende, var han i 1907 med til at stifte »Foreningen til Udgivelse af Danmarks Adels Aarbog«, og til sin død var han formand for skriftudvalget.¹³ »Klubbens« sekretær, C. Zytphen-Adeler, søgte i juli 1906 at vinde støtte for sin tanke om en organisering af den danske adel. Han forelagde

Dette fotografi valgte Scavenius til Danmarks Adels Aarvog 1907, som indeholdt bl.a. Scaveniussernes stamtafle. Det blev placeret over for titelbladet.

den for de to andre medlemmer af adelsårbogens skriftudvalg, Scavenius og K. Sehested, den tidligere landbrugsminister. De reagerede negativt, fandt af »Klubben« og Adelsårbogsforeningen måtte være tilstrækkelige. Andre stillede sig positivt, og i 1907 stiftedes Dansk Adels Forbund.¹⁴

De mange ferieophold i Frankrig, eksilet 1894-96 og bestræbelserne på at bevare fransk som et stort fag i gymnasiet viser, at Scavenius var francophil. Da »Association Franco-Scandinave« blev stiftet i 1905, blev han præsident, og det var han til sin død.¹⁵ I 1907 modtog han den franske orden »Officier de l'Instruction Publique«, og i juli 1908 var han en af de ledende fra dansk side, da republikkens præsident, Fallières, besøgte København.¹⁶

I 1906 flyttede familien til Stockholms Plads (nu Hjalmar Brantings Plads) nr. 1, lejligheden i stuen t.v. Birgitte boede hos forældrene, og husstanden bestod desuden af tre, fra 1914 to, husassistenter. Efterhånden som mødevirksomheden i København aftog, boede familien oftere på Gjorslev og hos Alix, der drev Søgaard.

I hjemmet i København døde Jakob Scavenius 26. nov. 1915 efter fire dages lungebetændelse. Bisættelsen fandt sted 3. dec. fra Holmens Kirke. Louise Scavenius døde i 1920. Begge er begravet i familiegravstedet på Holtug kirkegård.¹⁷

35. Livsanskuelse og tro

Scavenius havde en stærk trang til at udtale sin mening, koste hvad det ville. Som regel måtte han formulere sine meninger under det tidspres, som alle fremtrædende politikere arbejder under. Men når det drejede sig om sammenhængende emner, tog han sig tid til at klargøre og formulere sine tanker. Fra gymnasieårene og studietiden han vi fundet eksempler på hans arbejde med emner, der interesserede ham. De skulle tænkes igennem og helst formuleres skriftligt. Hans politiske forfatterskab var fremkaldt af øjeblikkelige behov, men han nøjedes ikke med at skildre aktuelle problemer og løsninger; han redegjorde tillige for de lange linjer i historie, politik og økonomi og forsøgte at skabe løsninger med sammenhæng.

Testamenterne af 1894 og 1901 er skrevet ud fra denne trang til at skabe overblik, gøre status – og komme videre. De to år var vigtige: I 1894 forlod han landet for længere tid, i 1901 erkendte han, at han ikke kunne genvinde en ledende rolle i dansk politik. I de sammen to år følte han behov for at samle sine tanker om filosofi og religion. Da bogen »Danmark og det danske folks fremtid« var udkommet i december 1894, gik han i gang. Han fortsatte arbejdet i de følgende år og afsluttede i 1899 fremstillingen »Filosofiske og religiøse meninger og påstande.« På den sidste af de 163 maskinskrivne sider står over hans navn »Dinard – Versailles – Gjorslev – København/1895 – 1896 – 1897 – 1898 – 1899«. Scavenius lod fremstillingen duplikere, men han gav den ikke fra sig før to år senere. I månederne juli-november 1901 foretog han med håndskrift en række tilføjelser, bl.a. om ny litteratur og nye tanker, og han skrev et sidste kapitel (nr. 22) om »Altiværelsen og religionen« (3 sider). Så lod han dette eksemplar indbinde smukt i skind med guldsnit og forærede det til Universitetsbiblioteket.¹ Han gjorde ikke siden tilføjelser til det, så vi tør betragte det som det endelige udtryk for hans livsanskuelse og tro.

Det er et interessant arbejde. Scavenius viser et godt kendskab til nyere filosofi såvel som til kristendommens historie og teologi, og han inddrager mange nyere tænkere i fremstillingen, især filosofferne Kr. Kroman og L. Feilberg, religionshistorikeren H. S. Vodskov, psykologen Edv. Lehmann og teologen H. Martensen. En sagkyndig vurdering må foretages af en specialist i århundredskiftets filosofi og teologi, her skal kun gives et kort referat af hovedtankerne.

Bogen er delt i fire afsnit. I I. *Verdensaltet* (18 sider) viser Scavenius et rimeligt

kendskab til den nyere naturvidenskabs resultater. *II. Mennesket* (43 sider): Det enkelte menneskes frihed og ukrænkelighed fremhæves, der lægges stor vægt på viljekraften. For menneskers liv i samfund opstiller forfatteren på grundlag af erfaring og fornuft følgende moralbud: 1) Guds frygt. 2) Retfærdighed 3) Barmhjertighed. 4) Ær din far og din mor og sørg for dine børn. 5) Mand og kvinde skal agte hinanden og leve monogamt. 6) Hav agtelse for dig selv og forlang din personlighed respekteret. 7) Vær sand, tal sandt. 8) Tag ikke dit eget liv. 9) Hav kærlighed til slægt og land. Dette sidste bud udlægges på en forfatteren karakteristisk måde: »Du skal bevare og hævde din nationalitet, og du skal elske dit fædreland og gøre dit yderste til dets forsvar; thi kun således bevarer du din egen personlighed.« Scavenius anfører, at hans 9 bud svarer til Det gamle Testaments 10 bud, men han synes, at de er mere udtømmende!

III. Guddommen (20 sider): Guds skabelsesværk er ikke afsluttet, og mennesker deltager i den fortsatte skabelse. Scavenius afviser genfødsel (»det evige kredsløb«) og en anden fremherskende forestilling i østlige religioner: at mennesket skal synke passivt han i Gud. Dertil er personligheden for værdifuld.

IV. Religionen: Dette afsnit udgør med sine 80 sider næsten halvdelen af bogen. Det fremgår klart, at Scavenius er kristen; rygterne om, at han var ateist og kun af politiske grunde gik ind for religionen, kan således afvises – der er ingen grund til at antage, at han først i sine senere år blev troende. Hans opfattelse af kristendommen er imidlertid ikke traditionel. Han beskriver den græske, den katolske og de vigtigste protestantiske kirker og giver her og andre steder udtryk for betydelig sympati for katolicismen. Han beklager, at reformatorerne ikke fik mulighed for at reformere den kirke, der trængte så hårdt til det, men at kirken blev sprængt. På den anden side: Hvor der er liv, er der uro og splittelse. Den græske kirke er den roligste, for der er mindst liv. Af de store religioner er det kun kristendommen, der udvikler sig, for den tager hele tiden nye udfordringer op.

Det siger vist sig selv, at Scavenius afviser en fundamentalistisk holdning til skriften. Forfatterne af Det nye Testamente havde deres menneskelige begrænsninger, men han accepterer deres budskab; han fremhæver, at kirken var til før skriften, og at kirken udvikler sig. Han tror ikke, at der vil være et evigtvarende helvede: Mennesker udvikler sig også efter døden, bl.a. ved at angre inden den endelige dom (denne tanke forudsætter det katolske begreb skærsilden), derfor anbefaler han at bede for de døde. I øvrigt sætter han i 1901-tilføjjelsen sin lid til ordet »I min faders hus er der mange boliger«.

Der er overensstemmelse mellem Scavenius' livsanskuelse, hans politiske opfattelse, hans tro og hans liv – dog var han ikke monogam. Højest værdi tillægger han den frie og derfor ansvarlige personlighed, der altid stræber efter at udvikle sig. Personlighedens frie udvikling skal sikres af statsmagten, men det er troen, der giver det enkelte menneske løftelse og retning.

36. Samlet vurdering

Samtidige politikeres vurdering

Scavenius havde mange konflikter med politikere i sit eget parti. Han var dominerende og herskeglad, og den slags irriterer naturligvis mest i politikernes eget parti. Efter 1891 var han ikke loyal over for Højre, og hans stræben efter at få magt i partiet kom til at koste både ham og partiet dyrt. Derfor kunne Højres politikere nok anerkende hans politiske fortjenester, men de skrev ikke gerne om hans personlige egenskaber. De har sikkert sagt desmere.

Hans politiske modsatndere stillede sig mere positivt. Over for dem var stillingen jo klar: De var modstandere og skulle bekæmpes – hvad der selvfølgelig ikke hindrede, at han i givne situationer samarbejdede fint med grupper af dem mod de øvrige. De radikale satte Scavenius særlig højt. Der var sympati mellem Hørup og ham, og da han i 1895 frasagde sig Store Heddingekredsen, skrev Hørup den flere gange citerede artikel, der ydede Scavenius megen respekt. Med Edv. Brandes havde han et godt samarbejde om teatrets og litteraturen forhold. Det var ikke bare »det europæiske«, de radikale politikere kunne lide hos Scavenius, men også hans almindelige fordomsfrihed. Den politiske forfatter Erik Henriksen, der havde bevæget sig fra Hørup til J. C. Christensen, gav i Mændene fra Forfatningskampen (1913) et nuanceret og positivt portræt af »kavalleren i dansk politik«. Også moderate politikere havde anerkendende ord om deres hårdtslående modstander: Høgsbro er citeret flere gange; Frede Bojsen, som i alle årene havde følt Scavenius' foragt, noterede nidkært rygterne om Scavenius' økonomiske ruin og kvindeaffærer, men han skrev alligevel i sine erindringer: »Som politiker har jeg respekteret ham, fordi man hos ham altid fik klar besked«.¹

Bojsens partifælle Niels Neergaard begatelliserer i sine erindringer sædelighedsaffærens betydning for Scavenius' fald i 1891 og konkluderer, at det var de forligsivrige i regeringen, der »tvang Scavenius bort, skønt hans fætter Estrup i det længste søgte at holde på ham ... Rent menneskeligt nød Scavenius ikke ringe sympati inden for Venstre. Man følte sig, trods hans lidt bryske, autoritære optræden, tiltalt af hans raske, usnobbede færd og erkendte, at der stod en mand bag ordene«.²

Fra konservativ side fremkom den højeste vurdering af Scavenius allerede en

Bedstefar ca. 1910 med to af børnebørnene, Carls børn Jakob og Alix.

uge efter hans død. Ideologen og litteraten Harald Nielsen opløftede ham til statsmand: »En udvalgt, herligt udrustet fra naturens hånd med alt det, der pryder en mand: legemlig skønhed, kraft, mod, høj begavelse, vilje, overlegen intelligens, store mål og uselvsk tro. Han var en mand og blev vraget af sit folk«. ³ Erik Henriksen svarede Harald Nielsen 14 dage senere: Der var slet ingen statsmand under forfatningskampen, og »tapre soldatnaturer af den slags, hvortil Scavenius hørte, er ofte de allerfarligste i det politiske liv, når de stilles på en plads, hvor de har magt som de har agt ... Han var officer, ikke statsmand«. ⁴

Historisk vurdering

Jakob Scavenius har sin plads i alle større skildringer af periodens historie – særlig ofte og positivt omtales han af den radikale P. Munch! Men bortset fra kortere artikler foreligger der ikke nogen historisk vurdering. Tager vi udgangspunkt i Harald Niensens og Erik Henrichsens spørgsmål: »statsmand eller officer«, må vi sige, at statsmand var han ikke, dertil var hans bane for usikker, det ansvar, der blev lagt på ham ikke stort nok. Skal han placeres som officer, må det være som general! En snarrådig, modig og udholdende general, som var stærk under slag, men ikke kunne samarbejde med de andre generaler og underordne sig den øverstkommanderende.

Scavenius var en af de betydeligste danske politikere under forfatningskampen. Han var kun 26 år, da han 1865 blev valgt til Folketinget. Han havde familiebaggrund, men var i høj grad noget i kraft af sig selv: Velbegavet og godt uddannet til politisk arbejde, dekoreret for deltagelse i krigen 1864, ærgerrig og energisk. Ved valget blev han båret frem af reaktionen mod de nationalliberale, der fik skylden for den ulykkelige krig. I 15 år ydede han en betragtelig indsats som parlamentariker. Han lærte dette håndværk til bunds og havde med alle sider af dansk politik at gøre. Politisk bevægede han sig fra Augustforeningen via Oktoberforeningen til Højre, hvor han efter sin baggrund og sine værdier hørte hjemme. Det skete i takt med den politiske udvikling, uden politiske eller personlige brud.

Scavenius var en af de konservative politikere, der tidligt og bedst forstod at arbejde med den nye tids organisationer. Han lærte organisationsarbejde tidligt, og allerede fra 1874 tog han initiativer til at styrke Højres organisation. Han passede sin valgkreds godt og havde der en effektiv organisation. Han vidste, hvad det betød at have et dagblad med sig og betalte, hvad det kostede. Som dygtig parlamentariker med god status i Folketinget og et stærkt bagland blev han tidligt nævnt som ministeremne. Det følte naturligt, at han i 1880 blev minister – dog ikke, at denne grandseigneur med frisindede meninger og flotte vaner skulle bestyre kirken og skolen. Men han blev en god minister for de institutioner og områder, der hørte under ham. Hans administration var effektiv, og i kraft af sin energi og forhandlingsevne lykkedes det ham at nå resultater, som i betragtning af de vanskelige politiske vilkår var bemærkelsesværdige.

Da Scavenius blev minister, skærpedes konflikten med Venstre. Han stod for kamppolitik, under kriserne 1884 og 1885 var det ham, der holdt regeringens kampmod oppe: Ikke give efter for kravet om parlamentarisme, ikke opgive kampen for Københavns befæstning. Scavenius og forsvaret! Der er tale om en besættelse, en manisk optagethed af Danmarks militære beredskab. »Han var virkelig krigsgal«, som Hørup skriver.

Scavenius elskede ministergerningen, den var højdepunktet i hans liv. Skønt

aktiv på alle ministeriets områder fik han også tid til at tegne Højres profil og politik. I disse år nærmede han sig til at være statsmand. Men årene udviklede i ham nogle egenskaber, som medvirkede til hans fald. Han var af natur autoritær, men i stedet for at blive mere forsigtig, hvad der ville være opportunt over for Folketinget, blev han mere autoritetshævdende. Da forligspolitikken blev indledt 1890, måtte Scavenius fjernes. Han var den mest uforsonlige over for forlig, frygtede, at forsvaret skulle blive reduceret, og at den middelmådighed skulle triumfere, som han så repræsenteret ved forligspolitikens to ledende politikere, Frede Bojsen og Lars Dinesen.

Tiåret 1891-1901 bragte Scavenius mange og store skuffelser, kun få glæder. Højre isolerede ham, han drog i exil 1894-96 og opgav sin gamle valgkreds. Men han kunne ikke undvære politik, derfor arbejdede han indædt på at skabe sig en ny platform. Hans reformprogram bidrog til at forny den politiske debat og skaffede ham selv et følge af begejstrede unge tilhængere. Herved bragte han liv ind i det svækkede Højre, men øgede samtidig partiets splittelse. Den valgkreds, der indvalgte ham i Folketinget 1898, forkastede ham i 1900, og da han blev opstillet i den solide højrekreds Thisted, rejste der sig en opposition mod ham med det resultat, at han tabte valget og ikke siden kom i Folketinget.

Fra 1901 og næsten til sin død deltog han i organisationsarbejde, stillede sig som kandidat til Folketinget og tog del i dagens debat. Der var mere stille om ham i disse år, og han nød agtelse som omtrent den eneste af de gamle førere, der stadig tog en tørn for partiet. Hans forsøg på at modernisere Højre blev en af forudsætningerne for Det konservative Folkeparti, som blev grundlagt to uger efter Scavenius' død af hans elev, Asger Karstensen.

Scavenius' politiske forfatterskab var et af de betydeligste i samtiden, og det bragte adskillige nye tanker ind i debatten. Det tjente til at klargøre hans egne tanker og opstille nye mål for hans politik. Også hans filosofiske og religiøse redegørelse (1895-1901) fortjener anerkendelse. Den viser, at han stræbte efter at skabe sammenhæng i sin livsanskuelse og tro og at bringe disse i overensstemmelse med sit liv.

Scavenius var en moderne politiker i sit pragmatiske forhold til det politiske arbejde og sin vilje til at følge med tiden. Derved tilførte han Højre en friskhed, som partiet trængte til. Men samtidig udfordrede han de værdier, som Højre stod for. Det måtte ende med et brud. Når den høje flugt blev afbrudt, og Scavenius ikke blev statsmand, kun en betydelig politiker, skyldes det svagheder i hans karakter. Tage Kaarsted har i sit værk om Ove Rode skrevet om, hvad der kræves af den indflydelsesrige og betydelige partipolitiker udover et godt placeret parti, en politik med bæredygtige ideer og en rimelig vælgertilslutning. Han skal have en sikker valgkreds, ikke være for ualmindelig, men idérig, rådsnar og rimeligt realistisk. Have situationsfornemmelse, taktisk sans og formuleringsevne. Have en personligandel, der gør ham usårlig. Være viljestærk og ærgerrig og have gode nerver. Kravene til en stærk minister er yderligere, at han har

administrative evner, kan skære igennem og træffe afgørelser på det rette tidspunkt. »Han må kunne uddelegere opgaver og ansvar og skabe et sådant tilslidsforhold til sine ledende embedsmænd, at han ikke kun får de råd, han beder om, men også dem, han har brug for«. ⁵

Scavenius opfyldte de øvrige krav, men ét kunne han ikke opfylde: Kravet om en uangribelig personlig vandel. Hans dameaffærer og derangerede økonomi var tungtvejende realiteter. Rygterne om dem drog næring af avisskriverier og injuriersager og fik konsekvenser for hans karriere. De hindrede ham ikke i at blive valgt, selv ikke nederlagene i 1896 og 1901 kan med sikkerhed tilskrives rygterne, men i partiets ledelse vidste man, at det stod galt til, og dér mødte han stadig stærkere modstand. Hans kamp for oprejsning efter 1891 blev særlig forbitret, fordi mange i Højre ikke ville finde sig i, at en politiker med et så anløbet rygte skulle være ledende i partiet. Også over for oppositionen kan blottelserne have svækket ham.

Scavenius blev en stærk minister i mange år, men ikke så stærk, at han undgik at blive afsat mod sin vilje. Han havde svagheder i sin karakter, som allerede faderen havde haft blik for: Han var efterladende med de daglige pligter, uordentlig i pengesager. Den sidste svaghed blev fatal. Hans appetit på fornøjelser (fester, rejser, spil, kvinder) kostede mange penge; da han ikke tog sig ordentligt af økonomien, måtte det gå galt. Og da det først var gået galt, blev han nødt til at anvende mange kræfter på at dække over misæren og forsøge at rette den op.

Forargelsen over Scavenius' livsførelse var, i betragtning af tidens forhold og hans stilling som minister for kirken og skolen, rimelig og forudseelig. Men han nægtede at gøre indrømmelser, dertil var hans selvfølelse for stærk. Ved indrømmelser kunne han næppe have reddet ministerposten, da politiske hensyn gjorde det opportunt at udskifte ham, men han kunne have forbedret sine politiske muligheder ved den lejlighed og i fremtiden. Nu voksede stejletheden og hindrede ham i at vende tilbage som politisk leder. Han havde mange uvenner og fik i årenes løb flere, især i Højre, hvor hans dominerende facon og stræben efter magt skabte stadige konflikter. Over for de politiske modstandere var der en klar rollefordeling, de vidste, at han var en hård modstander, men at man kunne stole på ham. Hans vitalitet og udadvendthed gjorde det let for ham at omgås mennesker, og han vandt megen sympati ved sit usnobbende væsen og sit gode humør.

Scavenius ødelagde selv sin politiske karriere, og tiden efter 1891 var en *déroute*. Men den gamle general erklærede sig aldrig overvundet, han fortsatte kampen, selv om hans hær blev stadig mindre. Stolthed og stædighed? Ja, men også trofasthed over for de idealer, han havde valgt at tjene, hører med til billedet af mennesket og politikeren Jakob Scavenius.

Kilder og fremstillinger

A. Utrykte kilder

Rigsarkivet

Offentlige institutioner

Ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet
Københavns Universitet

Private institutioner

Augustforeningen (arkiv nr. 10.098)
Foreningen af 16. januar 1862 (nr. 10.219)
Godsejerforeningen (nr. 10.273)
Højre
Oktoberforeningen (i G. F. O. Zytphen-Adelers arkiv, nr. 6564, I)

Private personer

Departementschef A. F. Asmussen (nr. 5060). Heri enkelte breve til JFS qua kultusminister)
Krigsminister Jesper Bahnson (nr. 5064)
Redaktør Carl Carstensen (nr. 409)
Politikeren Lars Dinesen (nr. 5337)
Biskop P. E. Lind (nr. 5886)
Sønnen Frederik Scavenius (nr. 1778)
J. F. Scavenius (nr. 6256), se s. 263.
Faderen P. B. Scavenius (nr. 6257)
Broderen P. B. Scavenius (1782)
Sønnen Peer Scavenius (nr. 1781)
Moderen Sophie Scavenius (i P. B. Scavenius' arkiv nr. 6257). Arkivalier hørende til dette privatarkiv befinder sig tillige hos Alix Haxthausen.
Finansminister William Scharling (nr. 6273)

Landsarkivet for Sjælland m.m.

Lands-, Over- samt Hof- og Stadsretten
Næstved byfoged
Stevns-Faxe herred
Frederiksborg birk
Metropolitanskolen
Gjorslev gods ca. 1868-ca. 1910
Konseilspræsident Tage Reedtz-Thott

Landsarkivet for Nørrejylland

Hundborg herred

Erhvervsarkivet

Huset J. P. Suhr & Søn

Københavns Stadsarkiv

Politimandtaller
Skattevæsenet

Folketingets arkiv

Carl Plougs papirer vedr. Højres organisation (D.3.1)

Det kgl. Bibliotek, Håndskriftafdelingen

J. F. Scavenius: Filosofiske og religiøse meninger og påstande (Add. 699, 4°)
Nyere Brevsamling: Enkelte breve til JFS (D.XVI.¹²)
Carl Ploug: Papirer vedr. Højres organisation ca. 1873-90 (NKS 2039, fol. og 3316, I, 14.1.)
Kristian Kroman (NKS 3942, 4°)
Axel Sørensen (NBD, XV, I, 4°)
Viggo Såby (NKS 2871, 4°)
B. J. Fog (NKS 3176, 4°)

Stevns lokalhistoriske arkiv, Store Heddinge

Magleby-Holtug kommune: Skattelister (deponeret)
Store Heddinge landsogn: Sognerådets forhandlingsprotokol 1863-78 (deponeret)

Odense Centralbibliotek

Lokalhistorisk Samling: Højres vælgerforening i Odense 1. valgkreds, forhandlingsprotokol 1892-1907.

Private institutioner og personer

Gjorslev gods: Godsarkivet efter ca. 1910
Handelsbanken i København
Klintholm gods: Broderen Carl Scavenius
Skaføgård gods: Konseilspræsident J. B. S. Estrup
Fru Alix Haxthausen: Moderen Sophie Scavenius' dagbog 1844-62

Korrespondance og samtaler

Lektor Claus Bjørn
Rigsarkivar Vagn Dybdahl
Professor Troels Fink
Overbibliotekar Svend Gissel
Handelsbanken i København
Fru Alix Haxthausen
Folketingsbibliotekar Kristian Hvidt
Fru Inger Iversen Scavenius, Kgs. Lyngby
Lic. agro. S. P. Jensen, Bagsværd
Professor Tage Kaarsted, Odense
Forfatteren Johannes Lehmann (†)
Korrespondent Bitten Scavenius
Kontorchef Jørgen Scavenius
Godsejer C. C. Scavenius, Klintholm (†)
Professor Vagn Skovgaard-Petersen
Store Nordiske Telegrafelskab
Fhv. godsejer Edv. Tesdorpf, (Gjorslev), Søgaard
Provst Carl Trock
Frederiksberg kommunes arkiv
Stevns lokalhistoriske Arkiv
Thisted byhistoriske Arkiv
Vallø kommunes lokalhistoriske Arkiv

Privatarkivet

Jakob Scavenius bevarede fra 12-års alderen breve fra sine nærmeste. Siden gemte han mange andre papirer, og ved sin død efterlod han sig et værdifuldt privatarkiv, der måler ca. 1 hyldemeter. Han synes ikke at have truffet beslutning om, hvad der skulle ske med dette arkiv, men da Gjorslev blev afhændet i 1925, afleverede børnene det (vistnok uden at have foretaget kassationer) til Videnskabernes Selskabs arkivkommission, og herfra kom det i 1928 til Rigsarkivet. I 1934 blev det ordnet og registreret af Holger Hjelholt. Arkivet var til udgangen af 1964 tilgængeligt for børnene og i øvrigt kun med tilladelse af rigsarkivaren. Fra 1. januar 1965 har det været almindelig tilgængeligt.

De ældste arkivalier er fra 1850, de yngste fra 1915. Hovedvægten ligger på de politisk aktive år 1865-1901; fra ministerårene er der relativt lidt; fra året 1891 er der bevaret mange breve fra mennesker, som tog afsked med ministeren. Arkivet indeholder ingen dagbøger eller erindringer. Af breve fra den nære familie er der fra faderen bevaret 55, fra moderen 87, fra hustruen 50 (hvoraf 48 udaterede!) fra søskende 70 og fra børnene 21. Papirer om udnævnelser, medlemsdiplomer o.lign. er omhyggeligt gemt, det samme gælder breve fra offentlige institutioner. Breve fra mennesker uden for familiens kreds vedrørte især politik. De foreligger i et antal af ca. 800. Scavenius' arbejdsmåde ved større skriftlige fremstillinger fremgår af bevarede koncepter (kladder) til taler og artikler (ca. 700) og til breve (ca. 130).

De vigtigste erhvervsmæssige engagementer belyses af breve og regnskabsmateriale vedr. Egebaksande (ca. 200), Dagens Nyheder (ca. 250) Østsjællandske jernbane (ca. 10), ejendommen på Nørrebro (ca. 300) og Plantageselskabet Dansk Vestindien (ca. 150). Regninger fra årene 1865-1915, bevaret i et antal af ca. 600, udgør selvfølgelig kun en ringe del af dem, der engang har foreligget; flest er der fra ministerårene. Adskillige opfordringer til at støtte enkeltpersoner eller initiativer med navn og/eller penge er blevet bevaret, men det er ikke oplyst, hvordan de blev besvaret.

Mange mennesker »friserer« deres privatarkiv af hensyn til eftermælet. Det gjorde Scavenius ikke. Princippet synes at være, at hvad han lod indgå i sit arkiv, forblev der. Faderens breve om Jakobs sjuakeri og uorden i pengesager og advarslen mod at indgå ægteskab med Louise blev bevaret. Adskillige økonomiske opgørelser er bevaret, men desværre begrænser de sig til den enkelte advokats eller veksellerers område. Egentlige regnskaber findes ikke i arkivet og er forgæves eftersøgt andre steder. Brevene fra Johanne Glogau, elskerinden gennem flere år, er bevaret: det viser, at han holdt af hende også efter at forbindelsen var ophørt, og at han så stort på eftertidens mening. At breve om konstruerede alibier og pengeafpresning i Ingeman-Petersen-sagen blev bevaret, er bemærkelsesværdigt; de kunne være gode at have ved hånden, mens sagen var varm, derefter ville de fleste have kasseret dem.

I ét tilfælde synes det dog klart, at Scavenius kasserede breve, der var indgået i hans arkiv: Det gælder breve fra Lars Dinesen. De to politikere havde især i 1870'erne og omkring 1900 meget at gøre med hinanden; Dinesen skrev til Scavenius, det fremgår af de 7 breve fra Scavenius, som ligger i Dinesens arkiv, men ingen breve er bevaret. Scavenius har sandsynligvis kasseret dem under det hadefulde forhold, som herskede mellem dem ca. 1890-98.

I Gjorslev godsarkiv og i Kultusministeriets arkiv findes breve og optegnelser, som med lige så stor ret kunne befinde sig i privatarkivet, og dette kunne afgive enkelte arkivalier til de to arkiver. Det skal endelig nævnes, at en del breve til Scavenius i ministerårene er i departementschef Asmusens arkiv, formentlig fordi Scavenius bad denne besvare brevene.

B. Trykte kilder

1. Erindringer, dagbøger, breve, debat, officielle publikationer

- Vilh. Beck: Erindringer fra mit liv, 5. udg. 1916.
- Vilh. Bergsøe: Studenteren og studieliv, 1903.
- Frede Bojsen: Politiske erindringer, udg. af Kristian Hvidt, 1963.
- M. P. Bruuns dagbog 1858-74, udg. af Vagn Dybdahl og Birgit Nüchel Thomsen, 1961.
- Valdemar Brücker: Mit livs vej I-II, 1925-26.
- C-d: Kultusminister J. F. Scavenius, i: Illustreret Tidende 1881, 27.2., s. 281-82.
- J. C. H. Fischer: Politiske dagbøger 1852-56 og 1872-75, udg. af Ib Gejl, 1966.
- Graae, Th.: Moderne profiler, 1892.
- Herregårdsliv. Nationalmuseets etnologiske undersøgelser, 5-8, 1982.
- Sofus Høgsbro: Brevveksling og dagbøger I-II, udg. af Hans Lund, 1924-25.
- Højres delegeretmøder, beretninger 1883-85, 1888-1913.
- Viggo Hørup: Kammerherre Scavenius, i: Politiken 24.1.1895.
- Ingeman-Petersen: En redegørelse i anledning af interpellationen i Store Heddinge, 1887.
- Jyllands-Postens brevgemmer, Fra, udg. af C. O. Bøggild-Andersen og Vagn Dybdahl, 1950.
- A. D. Jørgensens dagbog »Gammelt og nyt for årene 1884-96«, udg. af Troels G. Jørgensen, i: Danske Magazin, VII, 5, 1949-53.
- A. D. Jørgensens breve, udg. af Harald Jørgensen, 1939.
- Asger Karstensen: Et liv i politik, 1940.
- Kirkerådet og Indre Mission, Peder Madsen, udg. af P. G. Lindhardt, i: Kirkehist. saml. 7. rk. II, 1955, s. 444-479.
- A. F. Kriger, Dagbøger 1848-80, udg. 1920-43.
- A. F. Kriegers, D. G. Monrads og P. Vedels brevveksling 1846-1888, udg. af Aage Friis og Just Rahbek i: Danske Magazin, 7. rk. III, 1940, s. 1-353.
- Københavns Universitets årbøger 1880-91.
- Meddelelser om de lærde skoler 1880-91.
- Joseph Michaelsen: Fra min samtid, I-II, 1890-93.
- Mundkurvcirkulære, Bringstrup-Sigersted sogneråds modstand 1885-86 mod Kultusministeriets, udg. af Sigurd Rambusch i: Danske Magazin, 8 rk. IV, 1971, s. 57-78.
- Niels Neergaard: Erindringer fra ungdomsårene og fra mit offentlige liv 1854-94, 1935.
- F. Oldenburg: Estrupiatet og demoralisationen, 1888.
- Rigsdagstidende og Rigsrådstidende, begge med Forhandlingerne i Folketinget og Forhandlingerne i Landstinget
- Marcus Rubins brevveksling, I-IV, udg. af Lorenz Rerup, 1963.
- Jacob Scavenius og Lars Dinesen, anonym forf., 1893.
- J. F. Scavenius: Om forliget og dets betingelser, 1893.
- J. F. Scavenius: Danmark og det danske folks fremtid, 1894.
- J. F. Scavenius: Dansk Politik, 1898.
- J. F. Scavenius: Til situationen. Et flyveblad, 1905.
- Skattebogen. Indtægter og skatter for borgere i Kbh., indtil 1904.
- H. Stein og J. Swane, To højirkemænd, brevveksling mellem bisperne, udg. af P. G. Lindhardt, 1958.
- Trap: Danmark, 2. udg. 1872, 3. udg. 1898.

Henry Ussing: Kirkens krav, 1887.

H. S. Vodskov: Breve til og fra Hans Vodskov, udg. af E. Reitzel-Nielsen, 1972.

Gustav Wied (under pseudonymet Peter Idealist): Nogle aforismer i anledning af interpellationen i Store Heddinge og dens følger, 1887.

Gustav Wied: Dansemus. Et satyrspil, 1905.

2. Aviser, tidsskrifter

Aviser

Avisen

Berlingske Tidende

Dagens Nyheder

Dags-Avisen

Dansk Folketidende

Folkets Avis

Frederiksborg Amts Avis

Kolding Folkeblad

Københavns Amts Avis

Køge Avis

Nationaltidende

Næstved Tidende

Morgenbladet

Politiken

Ringkjøbing Amts Avis

Samfundet

Social-Demokraten

Stevns Avis

Thisted Amts Dagblad

Tidens Krav

Tidsskrifter

Blæksprutten

Højrebladet

Nutiden

Puk

Punch

Tilskueren

Ugens Tilskuer

Vor Ungdom

C. Fremstillinger

- Curt Allingbjerg: Sløjd i Danmark 1883-1983, 1983.
- Alfred Bindslev: Konservatismens historie fra 1848 til 1936, I-II, 1936-38.
- C. Brunsgaard og Henry Pedersen: Landet mod nordvest I-II, 1946-47.
- Mogens Brøndsted: Striden om Brandes, i: Kbh. Univ. historie, bd. IX, 1979, s. 34-49.
- Kirsten Byberg: Højskolen og den folkelige sangtradition ca. 1840-1910, i: Årbog f. da. skolehist., 1973, s. 21-53.
- Jens Christensen: Augustforeningen 1864-69. Specialafhdl. Århus Univ. 1975.
- H. P. Clausen: Hvor længe varede det 19. århundrede kulturelt? i: Det lærde Selskabs publikationsserie, Ny s., 1973, 1.
- C. A. Clemmensen; Faxø Kalkbrud 1884-1934, 1934.
- Niels Clemmensen: Godsejernes organisatoriske politiske virksomhed under stænderforfatningen og junigrundlov, i: Historie, Ny rk. XI, 1, 1974, s. 29-61.
- Niels Clemmensen: Godsejernes politiske organisationer og pressen 1856-67 i: Hist. Tidsskrift bd. 1974, 1974, s. 183-212.
- Niels Clemmensen: Presse og parti. Højrepressen i provisorieårene, i: Historie, Ny rk. XIV, 2, 1982, s. 216-38.
- Søren Copsø: Den danske skolegymnatstiks udvikling 1884-1913. Specialeafhdl. Århus Univ. 1983.
- Paul Dahl: Jacob Scavenius' politiske virksomhed 1880-1901. Specialeafhdl. Århus Univ. 1956.
- Jens Damsgaard: 8. landstingskreds. Thisted amts politiske historie, 1913.
- Carl Dumreicher: Studenterforeningens historie 1870-1920, I-II, 1923-41.
- Vagn Dybdahl: Arkiver og politik. Rigsdagen og Rigsarkivet 1888-89, i: Afhandlinger ... til Axel Linvald ... 1956, s. 91-114.
- Vagn Dybdahl: De nye klasser, i: Politikens Danmarkshistorie bd. 12, 1965.
- Vagn Dybdahl: Partier og erhverv ... 1880-1913, I-II, 1969.
- Knud Fabricius: Regensen gennem 100 år, 1925.
- Troels Fink: Ustabil balance ... 1894-1905, 1961.
- Troels Fink: Estruptidens politiske historie I-II, 1986.
- Brita Flou, Børge Kjær, Jytte Thorndahl m.fl.: Kolindsund – et stykke Djursland fortæller Danmarkshistorie, 1980.
- Svend Aage Hansen: Økonomisk vækst i Danmark I-II, 1972-74.
- Vilfred Friberg Hansen: Mellempartiet ... 1866-1870, i: Historie, Ny rk. IX, 3, 1971, s. 365-85.
- Jørgen Hatting: Fra Højre til Det konservative Folkeparti, i: Den danske Rigsdag III, 1950, s. 280-303.
- Erik Henriksen: Scavenius, i: Mændene fra forfatningskampen, I, 1913, s. 149-84.
- Erik Henriksen: Var Scavenius en statsmand?, i: Ugens Tilskuere 17.12. og 24.12.1915, hhv. s. 98 og 106-08.
- Jørgen Holmgaard, red.: Det grundtvigske bondemiljø, 1978.
- Paul Holt: Kirkelig forening for den indre mission i Danmark gennem 100 år 1861-1961, 1961-77.
- Johannes Humlum: Danmarks minedrift, 1943.
- Kristian Hvidt: Venstre og forsvarssagen 1870-1901, 1959, 1971.
- Kristian Hvidt: Politiker-hverv eller erhverv, i: Festskrift til Povl Bagge, 1972.
- Kristian Hvidt: Da Georg Brandes kom til at vælte en kultusminister, i: Festskrift til Niels Petersen, 1987.
- Kristian Hvidt: Edvard Brandes. Portræt af en radikal blæksprutte, 1987.
- Chr. Axel Jensen: Gjorslev, i: Danske slotte og herregårde, 2. udg. 1964, s. 327-50.
- S. P. Jensen: Landbrugets systemskifte 1870-1914, i: Bol og by 1985:2, s. 56-101.

- S. P. Jensen: Stevns klint som arbejdsplads i ældre tid, i: Stevns klint, udg. af Stevns Museum 1979, s. 35-61.
- S. P. Jensen: Lindencrones landboreformer på Gjorslev gods 1767-71, i: Hist. årbog f. Præstø amt 1984, s. 6-30.
- Hans Chr. Johansen: Den økonomiske og sociale udvikling i Danmark 1864-1901, 1962.
- Franz von Jessen: Jacob Scavenius, i: Dansk biografisk Leksikon, 1. udg. 1901.
- Andreas Jørgensen: Et dansk imperialistisk eksperiment. Plantageselskabet Dansk Vestindien, i: Erhvervshist. årbog 1953, s. 52-99.
- Erik Stig Jørgensen: Den reviderede grundlovs tilblivelse, i: Den politiske magtkamp 1866-1901, 1968, s. 21-34.
- Troels G. Jørgensen: Tre professorer: Goos, Nellemann, Matzen, 1958.
- Holger Knudsen: De hellige. Erindringer om de gudelige forsamlinger og Indre Mission socialhistorisk set, 1984.
- Ove Korsgaard: Kampen om kroppen. Dansk idræts historie gennem 200 år, 1982.
- Kridtsten til bygningsbrug fra Stevns klint, 1895.
- Torben Krogh: Den mørkeste gåde, 1983.
- Torben Krogh: Viggo Hørup, 1984.
- Tage Kaarsted: Ove Rode. En politiker bliver til, 1963.
- Tage Kaarsted: Ove Rode som partipolitiker, 1971.
- Tage Kaarsted: Ove Rode som indenrigsminister, 1985.
- Sven Lannung: De højstbeskattede landvælgere under 1866-grundlovens landsting, Specialeafhdl. Kbh. Univ. 1982.
- Helge Larsen: Fra liberalisme til radikalisme. Københavns liberale vælgerforening 1883-1908, 1985.
- Joakim Larsen: Bidrag til den danske folkeskoles historie 1818-98, 1899, 1980.
- Finn H. Lauridsen: Jacob Brønnum Scavenius – en dansk nabob, i: Scavenius-slægtens stamfader og to af dens mænd, 1973, s. 7-46.
- Henning R. Lauridsen: Folk i bevægelse. Folkelig vækkelse, politik og andelsfællesskab i Nordvestjylland, 1986.
- P. G. Lindhardt: Morten Pontoppidan I, 1950, II, 1953.
- P. G. Lindhardt: Den danske kirkes historie 1849-1901, 1958.
- P. G. Lindhardt: Kirke, stat og borgerlig moral, i: Jyske saml., Ny rk. IV, 1958, s. 97-128.
- P. G. Lindhardt: Vækkelser og kirkelige retninger i Danmark, 3. udg. 1978.
- J. P. Lundbye: Den polytekniske Lærestanstalt 1829-1929, 1929.
- Lærerne og folkeskolen gennem 100 år, red. Ib Koch-Olsen, 1974.
- Ferd. Meldahl og P. Johansen: Det kgl. Akademi for de skønne Kunster 1754-1904, 1904.
- P. Munch: Forfatningskampen, i: Schultz Danmarkshistorie V, 1942, s. 241-389.
- Paul Nedergaard: Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie, Roskilde stift, 1953.
- E. Neergaard: 18. bataillons historie, 1885.
- Niels Neergaard: Under junigrundloven II, 1916.
- Robert Neiiendam: Det kongelige teaters historie, V, 1930.
- Robert Neiiendam: Rigsdagen og Det kongelige teater, i: Den danske Rigsdag, V, 1953, s. 599-689.
- Harald Nielsen: En statsmand, i: Ugens Tilskuer 3.12., 17.12. og 31.12.1915, hhv. s. 78, 98-100 og 115-16.
- Helge Nielsen og V. Thalbitzer: Skatter og skatteforvaltning i ældre tider. 1948.
- Henning Nielsen: Dansk udenrigspolitik 1875-1894, 1977.
- Johnny Nielsen: Peder Brønnum Scavenius 1795-1868. Specialeafhdl. Kbh. Univ. 1985.
- Johannes Nielsen: Genrejsningshåb og undergangsangst. Dansk forsvarspolitik mellem 1864 og 1870 og folkestyrets første forsvarsordning, 1979.

- Jørgen Jacob Nielsen: Georg Frederik Otto lensbaron Zytphen-Adeler, 1910.
- Gunhild Nissen: Bønder, skole og demokrati, 1973.
- Erik Nørr: De lærde skolers lærerkorps 1889-1903, i: Årbog for da. skolehist. 1974, s. 21-45.
- Erik Nørr: Det højere skolevæsen og kirken, 1977.
- Georg Nørregaard: Dansk Vestindien 1880-1917, i: Vore gamle tropekolonier, IV, 1966.
- Hans Olrik: Danmarks Lærerhøjskole 1856-1906, 1906.
- Observer: Kultusminister J. F. Scavenius, i: Nutiden, nr. 207, 5.9.1880, s. 394.
- Jørn Henrik Petersen: Den danske alderdomsforsørgelseslovgivnings udvikling, 1985.
- Niels Petersen: Forlig og omgruppering, i: Den politiske magtkamp 1866-1901, 1968, s. 91-116.
- Niels Petersen: Kultusministeriet. Organisation og arkiv, 1984.
- Niels Petersen: Københavns Universitets økonomiske forhold, manus. under udgivelse, 1986.
- Signe Prytz: P. H. Ling og hans gymnastikpædagogiske indsats, 1941.
- Sigurd Rambusch: Højregrupeerne, i: Den politiske magtkamp 1866-1901, 1968, s. 64-72.
- Sigurd Rambusch: Jacob Scavenius' redegørelse 1891, i: Historie, Ny rk. IX, 1971, s. 291.
- Sigurd Rambusch: Jacob Scavenius 1838-1915, i: Scavenius-slægtens stamfader og to af dens mænd, 1973, s. 47-66.
- Sigurd Rambusch: Jacob Scavenius, i: Dansk biogr. Leks., 3. udg. 1982, s. 659-61.
- J. T. Ravn: Krigsbegivenhederne på Als 1864, 1870.
- Lorenz Rerup: A. D. Jørgensen, 1965.
- Aksel Rode: Akademiets historie 1754-1904, i: Det kgl. Akademi for de skønne kunster 1904-1954, 1954.
- Karl Rønne: Forskoler på landet, i: Uddannelseshistorie, 1984, s. 111-121.
- F. Rønning: Realskolen i Danmark, 1916.
- Gunnar Sandfeld: Thalia i provinsen 1870-1920, 1962.
- Jul. Schovelin: Højres historie 1881-1931, 1931.
- Viggo Sjøqvist: Erik Scavenius, I-II, 1973.
- Peter Skautrup: Det danske sprogs historie, IV, 1968.
- Vagn Skovgaard-Petersen: Dannelse og demokrati, 1976.
- Roar Skovmand: Folkehøjskolen i Danmark 1841-1892, 1944.
- Roar Skovmand: Anm. af Gunhild Nissen: Bønder, skole og demokrati i: Årbog for dansk skolehist. 1973, s. 58-63.
- J. H. Stage: Nogle optegnelser om afdøde hr. kammerherre Scavenius' forhold til sine godsbeboere, 1870.
- P. Stavnstrup: Jacob Scavenius, i: Dansk biogr. Leks., 2. udg. 1941, s. 620-26.
- M. Steenstrup: Anklagerne mod højskolerne belyste ved kendsgerninger, 1886.
- Helga Stemann: Ferdinand Meldahl og hans venner, IV, 1932.
- Fritz Tandrup: Sjørring sø 1857-1918. Specialeafhd. Århus Univ., 1970.
- Th. Thaulow: Jacob Brønnum Scavenius Estrup, 1940.
- Fr. Thomassen: Skolemuseerne og de pædagogiske biblioteker, 1915.
- Hans Kargaard Thomsen: Strukturkampen i dansk arkivvæsen 1849-1882, i: Arkiv 8 bd., nr. 4, 1981, s. 217-92.
- Niels Thomsen: Dagbladskonkurrencen 1870-1970, I-II, 1972.
- Svend Thorsen: De danske ministerier I, 1967, s. 423-26.
- A. Pontoppidan Thyssen: Den nygrundtvigske bevægelse I, 1870-89, 1957.
- Herbert Tingsten: De konservativa ideerna, 2. udg., Stockholm, 1966.
- Carl Trock: Jacob Scavenius om sin politik, i: Jyske Saml. Ny rk. IV, 4, 1957-58, s. 294-305.
- Carl Trock: Om Det kirkelige Råds tilblivelse ... præstekonventerne 1881-83, i: Kirkehist. saml. 1971, s. 157-73.
- Carl Trock: Om Det kirkelige Råds tilblivelse ... landemoderne 1883, i: Kirkehist. saml. 1972, s. 189-210.

Carl Trock: Monrads sidste indsats for en kirkeforfatning i: Kirkehist. saml. 1975, s. 144-68.

Carl Trock: J. C. H. Fischers kirkepolitik, i: Kirkehist. saml. 1980, s. 163-75 og 1981, s. 82-103.

Carl Trock: Kirkeforfatningsspørgsmålet i Danmark 1870-1901, manus under udgivelse 1986.

Birger Wilcke: Østbanen 1879-1979, 1979.

H. Wulff: Den danske rigsdag. Politiske portrætter af samtlige rigsdagens medlemmer 1879-81, 1882.

Vagn Wählin: 10. Oktoberforeningen 1865-1870, i: Historie, Ny rk., IX, 1971, s. 274-90.

Vagn Wählin: Offentligheden og almueskolen 1867-1885, I-IV, manus under udgivelse 1986.

Henvisninger

Forkortelser

Berl. Tid. = Berlingske Tidende

Dag. Nyh. = Dagens Nyheder

EA = Erhvervsarkivet

FT = Folketingstidende

JFS = Jakob Frederik Scavenius

KB = Det kgl. Bibliotek

LAK = Landsarkivet for Sjælland mm

LAV = Landsarkivet for Nørrejylland

LOHS = Lands-, Over- samt Hof- og Stadsrettens arkiv i LAK

LT = Landstingstidende

RA = Rigsarkivet

RRT = Rigsrådstidende

RT = Rigsdagstidende

S = Scavenius

SA = J. F. Scavenius' arkiv

Svennevig = Palle Svennevig: Danske kommissionsbetænkninger, 1972 ff.

1. Slægt, barndom og ungdom (s. 13-25)

1. Danmarks Adels Årbog, 1907, 1979-81.
2. Finn H. Lauridsen, s. 7-46.
3. Johnny Nielsen, især s. 5-6; Erik Henrichsen 1913, s. 153.
4. P. B. S. havde købt ejendommen Bredgade 43 i 1833, LAK, LOHS skæde- og panteptrk. for St. Annæ Østre kvarter, gl. matr. nr. 209 B, ny matr. nr. 187.
5. Sophie S. dagbog 15.3.1855.
6. P. B. S. arkiv, brev fra Sophie S. 27.4.1847.
7. Sophie S. dagbog.
8. Linds arkiv, dagbog. P. B. S. arkiv, Linds brev 17.10.1852. Ug- i den ørstedske skala svarer omtrent til 11 i den nuværende 13-skala. Øvrige karakterer: ug = 13; mg+ og mg = 10, 9 og 8; mg- = 7; g+ = 6; g og g- = 5.
9. P. B. S. arkiv, Linds brev 2.9.1853; Linds dagbog; Sophie S. dagbog.
10. Jacobs brev er ikke bevaret, at han sendte det, ved vi fra Linds takkebrev 15.3.1856 i SA.
11. Torben Krogh, s. 38-39.
12. LAK, Metropolitanskolens censurptrk. 1849-56.
13. Indbydelsesskrift til de off. eksaminer i Metropolitanskolen juli 1858. De anførte timetal er fra 1855-57.
14. Et 4. filosofisk stykke er fra sept. 1858. Også det handler om ære, og det udvikles, at kvindens ære er en anden end mandens: Den kønslige uskyld er den egentlige ære, og den gælder naturligvis ikke for manden. S. A.
15. SA, brev 25.4.1862.
16. SA, Linds breve 15.3.1856 og 14.8.1858.
17. SA, 18.10.1856 og 9.6.1862.
18. SA, brev 13.5.1858.
19. Sophie S. dagbog maj 1859 og sept. 1862.
20. P. B. S. arkiv, breve 5.11. og 28.11.1859.

21. Vilh. Bergsøe, s. 142.
22. RA, Foreningen af 16. januar 1862; Th. Graae, s. 4.
23. Om venskabets holdbarhed vidner det brev, som Louise S. kort efter JFSs død skrev til Carstensen, se dennes arkiv.
24. Kbh. Univ. 32.27.01. og 32.28.01.
25. SA.
26. SA, C. 3.
27. RA og LAK, lægdsrulle for Kbh. D.1351; RA, Reserveofficersaspirantskolens arkiv, 20-e-5; Frede Bojsen, s. 32.
28. RA, Krigsarkivet K.I. og H.P.I., hhv. 2.7. og 14.2.1864; RA, Armeens overkommando nr. 8126/1864.
29. Kundgørelser for Armeen 1.12.1864 og 11.2.1865; E. Neergaard, J. T. Ravn.
30. SA, breve 6.6. og 10.6.1862.
31. V. Brücker I, s. 24.

2. Private forhold (s. 26-36)

1. SA.
2. SA.
3. SA, F.6.; Sophie S. arkiv A.II.3.
4. SA, A.I., brev af 6.4.1869 fra Niels Pedersen, Renge; Dag. Nyh. 7.7.1870 m. Kjøge Avis som kilde.
5. At folkene i Klippinge var venstremænd, er oplyst af S. P. Jensen.
6. Kjøge Avis 7.9., Stevns Avis 6., 7. og 11.9.1869.
7. S. P. Jensen 1984, s. 6-30.
8. Chr. Axel Jensen, s. 327-50.
9. Carl S. arkiv, brev 7.2.1875.
10. Anna Sofie Scavenius, især s. 25-35; brev fra Birgitte Louise S. 27.2.1971; brev fra Alix Haxthausen 6.4.1970; samtale med samme 1971.
11. Anna S. til Jacob 21.12.1886 i SA.
12. SA, A.I.3., G., L. Peer S. arkiv.
13. Anna Sofie Scavenius, s. 35.
14. Husstandsoplysningerne er fra Stadsarkivets politimandtaller pr. 1. maj og 1. nov. hvert år.
15. Viggo Sjøqvist, s. 16-18; 3.9.1888 skrev Jacob til Estrup om tilladelse til at forsømme ministermødet næste dag. Begrundelsen var, at Louise havde fødselsdag og at Carl og Thyra skulle komme på besøg; SA, B.I.
16. Dag. Nyh. 6.1., 2.2 og 28.4.1901.
17. Skaføgård, brev 8.7.1896.
18. Dag. Nyh. 29.6. og 2.7.1879.
19. Dag. Nyh. 25. og 26.5.1882. Se også Dag. Nyh. 11.3.1874, 13.2.1884, og 9. og 10.4.1886.
20. G. F. O. Zytphen-Adeler foreslår i en note 3.7.1871 JFS, at de »ved væddeløbet« kan diskutere Godsejerforeningens forhold til pressen: SA, A.I. Se også J. C. H. Fischers invitation 20.5.1884 til Skydebanen: SA, A.I.
21. Bilag i SA, L.
22. F.eks. fra Sverige 1871 en porcellænsovn, fra Firenze 1872 en rund mosaikbordplade, 62 cm. i diameter: SA, A.I. og L.
23. SA, A.I. og L.
24. Dag. Nyh. 3.3.1876; SA, A.I.2., C.II. og L.
25. SA, B.I. og F.3.

26. Oplysninger om rejserne findes i SA, især C.III. og L. i Dag. Nyh. og – fra ministerårene – i Kons.præs. resolutioner, hvor kongen gav sin tilladelse til, at ministeren rejste til udlandet.
27. SA, D.5.
28. Dag. Nyh. 15.8.1875; Swane til Fog 26.12.1890 i: P. G. Lindhardt 1958 II, s. 120.
29. Kundgørelser for Armeen 1.12.1864.
30. SA, A.I.2. skriv. af 10.10. og 7.11.1867; C.2. kontrakt af 14.11.1867.
31. RA, medaillesager, ansøgning 16.2.1877.

3. Godsdrift og anden erhvervsvirksomhed (s. 37-50)

1. Hans Chr. Johansen; Svend Aage Hansen.
2. LAK, LOHS skiftekommission, fortegnelse nr. 39/2.
3. SA, F.11, Estrup 11.11.1869.
4. LAK, Stevns-Faxe herred, sk. & prtk. S, fol. 365-372.
5. Smst. Afd. B.; vurderingsmændene var godsforvalter Koch, Vemmetofte og sognefoged A. Poulsen Spjellerup.
6. Trap: Danmark, 3. udg. 1898.
7. LAK, Gjorslev gods, nr. 232 og 293.
8. a) Alle beløb er i kroner. b) Fra 1.1.1868-30.4.1876 er alle regnskaber og bilag bevaret i LAK; der er en pakke for hvert år (mrk. nr. 125-133). Fra 1.5.1876 er regnskaber med bilag kun bevaret fra driftsårene 1878-79 (pk. 134), 1881-82 (136), 1887-88 og 1895-96 (137), 1899-1900 (140) og 1900-1901 (141). For 1879-80 er der kun bevaret bilag (135). Regnskabet for 1889-90 uden bilag findes i Handelsbankens arkiv (S. 135). c) 1878-79 ses for første gang en kontoplan anvendt, der deler udgifterne i »Udgifter efter påhvilende forpligtelser«, »Ikke i streng forstand pligtmæssige udgifter« og »Udbetalinger til godsejeren«; senere udskilles yderligere »Restancer«, »Beholdning« og »Afdrag på godsets gæld«.
9. Oplyst af S. P. Jensen 1985; LAK, Gjorslev gods, pk. 260; LAK Stevns-Faxe herred, Afd. 0, forpagtningskontrakter.
10. SA, A.I., brev fra Elisabeth 6.4.1869.
11. SA, A.I.2. Justitsmin. breve 30.6.1870 og 14.6.1899; LAK, Gjorslev gods, nr. 370 og 371.
12. Kristian Hvidt 1972.
13. S. P. Jensen 1979, s. 35-61.
14. EA, J. P. Suhr & Søn, kopibøger okt.-dec. 1869; Carl S. arkiv, brev 6.11.1869 fra JFS.
15. LAK, Gjorslev gods nr. 305; Johs. Humlum.
16. Kridtsten fra Stevns Klint til bygningsbrug, 1895.
17. C. A. Clemmensen; LAK Gjorslev gods nr. 260, kontrakt 17.8.1884; SA, A.I.4., S. Jørgensen.
18. LAK, Stevns-Faxe herred, sk. & p.prtk. GG, fol. 478 B.
19. LAK, Gjorslev gods nr. 232, 8.9.1890.
20. Smst. 26.3.1897.
21. SA, B.I., koncept 29.11.1869 til proprietær Svendsen, St. Hedde.
22. Magleby-Holtug sogneråds arkiv i Stevns lokalhist. arkiv.
23. Birger Wilcke, især s. 9-42 og 84-87; SA, A.I.2. og F.8.
24. Povl Engelstoft i Dansk biogr. Leks. 3. udg. 1981.
25. LAV, Hundborg herred sk. & p.prtk., Torup sogn B.33.D.; Fritz Tandrup.
26. SA, H. Jagds breve 18.11.1871, 23.11.1872, 6.5.1875 og 23.12.1875; div. regnskaber.
27. LAK Gjorslev gods, nr. 61.
28. LAV, Hundborg herred sk. & p.prtk. 22, fol. 537, 12.2.1895; LAK, Gjorslev gods, nr. 139, konto 4, bilag B.
29. Brita Flou m.fl.; SA, A.I., breve fra Wegener og Carøe; F.6.

30. SA, A.I., brev fra P. Dons 14.5.1869; oplysning fra Store Nordiske 1985.
31. SA, D.5., G. og L. A.I.3. fra Peer S.; LAK, Frederiksborg birks sk. & p.prtk. 3 G, fol. 662, 3 H, fol. 7.
32. SA, C. og A.I., breve fra Zahle og Børresen; LAK, Gjorslev gods, nr. 140.

4. Økonomiske forhold (s. 51-59)

1. LAK, Stevns-Faxe herred, sk. & p.prtk.
2. LAK, LOHS tinglysningsekstraktprtk. 51, fol. 377.
3. LAV, Hundborg herred, sk. & p.prtk. 117, fol. 100.
4. SA, B.I.
5. EA, J. P. Suhr & Søn, kopibøger; hoved- og kassebøger for kunder er ikke bevaret.
6. SA, L., breve og opgørelser fra C. Deegen; A.I.4. Ovesen; F.5.
7. Ib Gejl i Dansk biogr. Leks., 3. udg. 1979.
8. Handelsbanken har 3.6.1985 meddelt, at den ikke kan oplyse, om Moltke udtrådte i juni, da han blev minister, eller i okt., da han døde.
9. Handelsb. arkiv S.135; Handelsb. skriv. 9.5. og 3.6.1985.
10. SA, F.5.; Handelsb. arkiv, nr. 147, s. 105.
11. Handelsb. arkiv, S.135.
12. SA, A.I.2.
13. Handelsb.ank.breve nr. 253066, 8.4.1896.
14. SA, F.5. og F.6.
15. SA, A.I.2., Carl S. 15. og 25.10.1893; F.5.
16. SA, A.III.2., Zahle 7.5.1902; F.5.
17. SA, A.I., brev fra Rom jul 1890.
18. SA, L; F.5.
19. SA, A.I., P. G. Christiansen.
20. To højkirkemænd, s. 128; SA, F.6.; Zahles oversigt; se også advis om forfalden veksel i SA, A.I., P. Spangenberg 29.12.1893.
21. LAK, LOHS tinglysning, 1. afd. ekstraktprtk. 57, fol. 224 og 263; Dag. Nyh. 21.8. og 8.10.1878.
22. LAK, LOHS auktionsprtk. 395.
23. Smst. auktionsprtk. 1456; SA, F.6., Zahles oversigt 1894-96; Dag. Nyh. 9.12. og 15.12.1894.
24. SA, L. og F.6.; Dag. Nyh. 21.7.1893.
25. Helge Nielsen og V. Thalbitzer, især s. 156-57, 178; Skattebogen udkom årlig til og med 1904.
26. Magleby-Holtug kommunes ligningslister i Stevns lokalhist. arkiv; LAK, Gjorslev gods, nr. 232; Rasmussens oplysninger i brev 21.1.1885 har ikke kunnet verificeres; SA, L.
27. SA, C.4.
28. SA, D.5.
29. Eksempler: 5.000 kr. til døvepræsten R. Malling Hansen 1881, 1.500 til musikdirektør C. Got-schalcksen 1888, 1.500 kr. til dir. K. Clauson-Kaas 1897; SA, F.5. og L.
30. Oplyst af lektor Claus Bjørn.

5. Den politiske situation efter krigen 1864 (s. 63-65)

1. Erik Stig Jørgensen, s. 21.
2. RRT, LT 1864-65, 18.1.1865, sp. 774-75.
3. Tanken synes at stamme fra embedsmanden og skribenten Joseph Michaelsen, som formidlede kontakten mellem J. A. Hansen og Frijs, se hans erindringer II, s. 108-46.

6. Organisationer og presse (s. 66-75)

1. RA, Augustforeningens arkiv.
2. Samme; Flyveposten 18.3., 27.4., 18.5. og 28.5.1865 samt valgopråb næsten hver dag 19.-30. maj 1865.
3. RA, G. F. O. Zytphen-Adelers priv.ark.; pk. nr. 5. rummer foreningens arkiv.
4. Vagn Wählin 1971 (1977); Oktoberforeningens arkiv; SA, A.I.4. breve fra Grüner 16.12.1865, 25.8. og 14.10.1866.
5. RA, Godsejerforeningens forhdlprtk. 16.12.1864.
6. Niels Clemmensen 1974 I og 1974 II.
7. Niels Thomsen, s. 254.
8. Krieger V, s. 388.
9. Carl Carstensens priv. ark.
10. Niels Clemmensen 1974 I, især s. 218; SA, A.I., breve fra Carstensen 3.6.1876 og 19.9.1878; SA, K. og L.; LAK, T. Reedtz-Thotts arkiv, breve fra JFS 8.6. og 11.12.1876, 23.3., 16.6. og 16.10.1877.
11. Manifestet blev trykt i Dag. Nyh. o.a. konservative aviser 19.10.1873.
12. Krieger 28.1.1874, V, s. 346.
13. Folketingets arkiv, D.3.1. (Plougs papirer); SA, A.I., N. Hansens brev 11.4.1874.
14. Fædrelandet 27.4.1876.
15. Krieger 14.6.1876, VI, s. 152.
16. Folketingets arkiv D.3.1., læg nr. 5.
17. SA, B.1.
18. Folketingets arkiv, D.3.1., læg nr. 5.
19. Krieger V, s. 153-54.
20. Folketingets arkiv, D.3.1., læg nr. 2, bilag 23; Plougs papirer i KB, NKS 3316,I,14,1.; SA, A.I., Plougs breve 5.8. og 8.8.1876.
21. Jørgen Hatting s. 284 kalder opfordringen en fiasko, men han kendte ikke alle de i dag kendte foreninger.
22. Fædrelandet 13.12.1877.
23. Krieger 7. og 16.12.1877, VI, s. 285 og 287; smst. 22.2., 25.2., 1.4. og 26.4.1878, VI, s. 302-04, VII, s. 5 og 15; Jørgen Hatting, s. 283 og 285; Krieger VII, s. 97, 5.2.1879; Lars Dinesens arkiv A., JFS 21.6.1879.

7. Store Heddingekredsen (s. 76-82)

1. Trap: Danmark, 2. udg. 1872 og 3. udg. 1898. Af de 2.018 huse i 1890 (1892) oplyses 1.689 at være med jord, 329 uden jord. Når der sammenlignes med 1870, forekommer fordelingen usandsynlig; det skyldes sikkert en fejl, at der i 4 sogne ikke synes at være huse uden jord.
2. S. P. Jensen 1985, s. 84.
3. LAK, Gjorslev gods, nr. 213; S. P. Jensen 1979, s. 52-54.
4. Stevns Avis 13.7.1876.
5. Vagn Dybdahl 1969, 23-37.
6. Stevns lokalhist. arkiv, St. Hedd. landsogns forhdlprtk. 1863-78.
7. Kilden til samtlige møder er Stevns Avis.
8. Stevns Avis 14.6.1876.
9. Foreningens arkiv er ikke bevaret fra JFSs år som folketingsmand. Skriv. 1984 fra Stevns lokalhist. arkiv; den senere politiker H. C. Holch, Hillerød, skrev 25.11.1876 til JFS om foreningen i St. Hedd.kredsen, som da synes at være stiftet (SA, A.I.). Da 25-årsjubilæet skulle fejres i 1901,

mente man, at 15. dec. var den korrekte dag (Dag. Nyh. 14. og 22. dec. 1901). Foreningens fane, indviet 26. juli 1885, bar ingen dato.

8. Valget i Store Heddingekredsen 1865 (s. 83-86)

1. SA, A.I.
2. Referater i Stevns Avis 23.5. og 25.5.1865; Niels Neergaard 1916, s. 1679 skelner ikke mellem opstillingsmødet og valgdagen.
3. Stevns Avis 8., 23. og 27.5., 8.6.1865.
4. Jens Christensen, s. 59-60, 68-70.
5. Fædrelandet 24.5., Dagbladet 23., 24., 26. og 27.5.1865.
6. Fædrelandet 2.6., Berl. Tid. 3.6.1865.

9. I Folketinget 1865-1880 (s. 87-102)

1. RRT, FT 1865, sp. 127 og Tillæg A, Sp. 53-56.
2. RRT, FT 1965, sp. 150-51, 392-93, 691-92.
3. 1866-grundloven og valgreglerne, se Troels Fink 1986 I, s. 13-14; citatet smst. s. 30.
4. RRT, FT 1865-66, sp. 1037-38.
5. FT 1866-67, sp. 7580-85.
6. H. Wulff s. 282-83; Viggo Hørup, s. 153-54.
7. RRT, FT 1866, sp. 116-17, 636, 985-86.
8. RRT, FT 1866, sp. 2350, 2361-62, 2383-84, citat sp. 2594.
9. FT 1866-67, sp. 3547.
10. Johannes Nielsen, især s. 129-30.
11. Smst., s. 139-42; FT 1867-68, sp. 5407-08, 1.5.1868.
12. FT 1866-67, sp. 4432 ff., 8278.
13. FT 1869-70, 2.5.1870, sp. 5704-06; Krieger 25.5.1870, V, s. 13.
14. FT 1866-67, sp. 674-78.
15. FT 1866-67, sp. 3188-91.
16. FT 1868-69, sp. 4070 og 4124; 1869-70, sp. 5567 ff., senest 7406.
17. FT 1866-67, sp. 1488-93.
18. Betænkning i RT 1867-68, Tillæg B, sp. 625-40; 2. beh. i FT 1867-68, sp. 6301-46.
19. FT 1867-68, sp. 6603 og 6625.
20. FT 1868-69, sp. 1276-80.
21. RT 1869-70, Tillæg B, sp. 133-134, 1705-1708; Carl S. arkiv, brev fra JFS 6.11.1869.
22. Krieger IV, s. 247.
23. Krieger 23.-25.5.1870, IV, s. 370-75; M. P. Bruun 25.5.1870, s. 190.
24. Krieger 26.5.-1.6.1870, IV, s. 376-78, 382.
25. Tidligst manifesteret antipati mod Fønnesbech, s. Krieger 11.7.1867, IV, s. 87; og senere: Krieger 19.2.1871, V, s. 130.
26. Viggo Hørup, s. 153-54; Frede Boisen, s. 55 og 69.
27. SA, A.I.2. og C.I.
28. FT 1870-71, 27.10.1870, sp. 788-90.
29. FT 1871-72, 11.10.1871, sp. 185-88 og 252-53; 21.12.1871, sp. 3082-86, hhv. 1. og 2. beh. af forslag til finanslov for 1872-73.
30. Lars Dinesens arkiv, A, brev af 1.10.1873.
31. FT 1873-74, 17.12.1873, sp. 333-34 og 336.

32. FT 1872-73, 16.12. og 18.12.1872, hhv. sp. 417-18 og 492-93.
33. FT 1872-73, sp. 2533, 3855-59 og 5345-46.
34. FT 1874-75, 21.10.1874, sp. 396-99; Dag. Nyh. 22.10.1874; citat: Krieger 21.10.1874, IV s. 21.
35. FT 1874-75, sp. 1657-60.
36. Krieger 20.3.1874, V, s. 359.
37. Fischer 1.7.1874, s. 207-08.
38. Troels Fink 1986 I, s. 101-05; en særlig grund til uviljen kan have været, at F. var modstander af Kbh.s befæstning, se: Kristian Hvidt 1959, s. 47.
39. Kristian Hvidt 1959, s. 46-59.
40. FT 1874-75, 20.1.1875, sp. 2946-50 og 23.2.1875, sp. 4125-27; Krieger 20.1.1875, VI, s. 36.
41. FT 1875-76, sp. 6369-71.
42. Troels Fink 1986, I, s. 66-72.
43. Danske Magazin 20. rk. III, s. 306.
44. Smst. s. 308 og 310; Krieger 20.5.1875, VI, s. 68.
45. Troels Fink 1986, I, s. 74.
46. Lars Dinesens arkiv A., breve fra JFS 6.7. og 22.8.1875; Th. Thaulow, s. 112-13.
47. FT 1875-76, sp. 476-82; Kristian Hvidt 1959, s. 61.
48. FT 1875-76, sp. 1266-69 og 1302-03.
49. Troels Fink 1986, I, s. 111-15.
50. Krieger 22. og 23.6.1876, VI, s. 153-54.
51. Troels Fink 1986, I, s. 139-42.
52. Smst. s. 148-61.
53. Krieger 16.12.1877, VI, s. 287.
54. FT 1877-78, 19.1.1878, sp. 507, 511-17, 523-24, 529-39; Dag. Nyh. 22. og 24.1.1878.
55. Krieger 2.3.1879, VII, s. 123; H. Wulff s. 282.
56. FT 1878-79, sp. 1687-1690.
57. FT 1878-79, sp. 1933-1934.
58. FT 1879-80, 31.10.1879, sp. 671-77; Dag. Nyh. 1.11.1879.
59. Eksempler: Folketidende og Københavns Amts Avis 15.10., Frederiksborg Amts Avis og Næstved Tidende 16.10., Kolding Folkeblad og Folkets Avis 17.10., Social-Demokraten 18.10.1878.
60. LAK, LOHS. 1. instanssager 1878/780.
61. LAK, Nordre birk, justitssag 1878/262, forlig 14.5.1879; Hillerød bys gæsteret, forlig ca. 8.11.1878.
62. LAK, Næstved byfoged, gæsteretssag 1878/39, dom af 1.9.1879; LOHS, 1. instanssager 1878/876, dom af 20.10.1879.
63. Skaføgård, Fischers brev 8.6.1880; Troels Fink 1986, I, s. 205-11; Kristian Hvidt 1987, I.
64. RA, Linds priv. ark. JFS brev 28.8.1880.
65. RA, Dinesens arkiv, Ingerslev 29.8.1880.

10. Sammenfatning 1864-80 (s. 103-104)

1. Erik Henrichsen, 1913, s. 162.

11. Ministeriet Estrup 1880-1891 (s. 107-116)

1. Troels Fink 1986 I, s. 184, 214, 215-27.
2. Smst. s. 228-33.
3. Herbert Tingsten.

4. Troels Fink 1958, s. 22-32; samme 1986, II, s. 105-123 o.a.st.
5. Hakon Stangerup har som hovedtema kampen mellem de tre kulturkræfter («dannelser») og understreger kampens nære forbindelse med det politiske liv.
6. Henning Nielsen s. 77, 83, 98, 100, 102 og 114; Troels Fink 1961, s. 27. JFSs holdning over for Tyskland deltes af Bahnson.
7. Th. Thaulow, s. 293.
8. Troels Fink 1986 I, s. 231-32; Ringk. Amts Avis 1.8.1881 med Morgenbladet som kilde og 8.8.1881 med Horsens Folkeblad som kilde.
9. 11.4.1882 til Rasmus Hansen i: A. D. Jørgensens breve, nr. 78; optegnelser, tillæg s. 432.
10. Troels Fink 1986 I, s. 234-44; i redegørelsen 1891 skrev han dog, at han tog nederlaget roligt.
11. H. Wulff, s. 282.
12. Skaføgård, JFS 23.6.1884.
13. Vedel til Krieger 26.6.1884 i Danske Magazin VII, 3, s. 331; »mirabile dictu« = forunderligt at sige.
14. Smst. JFS 22.7.1884 fra Fritsøhus i Norge.
15. Troels Fink 1986 I, s. 291-92; P. Stavnstrup; Th. Thaulow s. 295.
16. Som skeptikere over landbefæstningen anføres i Troels Fink 1986 bl.a. Estrup (I, s. 210, 240, 285 og II, s. 10). N. F. Ravn (I, s. 235) og Carl Ploug (I, s. 236, 261, 249 og 293).
17. Frede Bojsen s. 134, jvf. 130; Troels Fink 1986 I, s. 303, II, s. 16-31, citat s. 30.
18. A. D. Jørgensens dagbog 4.9.1885 i Da. Magazin VII, 5, s. 24.
19. Frede Bojsen, s. 152.
20. Troels Fink 1986 II, s. 79.
21. Frede Bojsen, s. 173; Dag. Nyh. 1.4.1888.
22. FT 1889-90, 18.10.1889, sp. 232 (1. beh. af finanslov for 1890-91).

12. Kultusministeriet (s. 117-119)

1. Hof- og Statskalenderen, 1880-91.
2. Tallene er fra finanslovene, for 1891-92 i den skikkelse, som Landstinget havde givet dem. Til-lægsbevillingslovenes tal var ubetydelige. Til overordentlige udgifter under Kultusministeriet var der i 1880-81 afsat 366.000 kr., i 1891-92 1,7 mill.
3. Niels Petersen 1984, s. 122-32.
4. SA, A.I., 6.8.1891.
5. Smst. 24.12.1890.
6. A. F. Asmussens arkiv, A.II.1.
7. V. Brücker II, s. 23.
8. Frede Bojsen, s. 209.
9. Da. Magazin VII, 5, s. 25, 11.4.1885.

13. Kirkelige forhold (s. 120-132)

1. SA, koncept i B.1., svar i A.I.
2. P. G. Lindhardt 1978; Paul Holt; Holger Knudsen; Jørgen Holmgaard.
3. H. J. H. Glædemark.
4. Monrads brev og Fischers svar er trykt i Kirkehist. Saml., 6.III, s. 358-61, behandlet af Carl Trock 1972, s. 199.
5. Kultusmin. 1.kt. j. nr. GG/77; Vilh. Beck s. 158-63; Paul Holt s. 423-49; P. G. Lindhardt 1958, I, s. 256.

6. P. G. Lindhardt 1950, s. 91-104; A. Pontoppidan Thyssen, s. 276-80.
7. Kultusmin. 1.kt. 1881, GG/1125; Højesteretstid. 1885-86, s. 445-52, dom af 26.10.1885.
8. FT 1881-82, 3.10. og 10.12.1881, sp. 14 og 245; Ringkøbing Amts Avis citerede 28.9., 24.10., 28.10. og 5.12.1881 artikler i hhv. Dansk Folketidende, Dagsavisen, Fædrelandet og Dagbladet.
9. Frede Bojsen, s. 209; lidt anderledes er ordene gengivet af V. Brücker, II, s. 23.
10. FT 1881-82, sp. 249-56.
11. RT 1881-82, Tillæg B, sp. 627 og 647; FT 1881-82, sp. 2350-52.
12. FT 1881-82, sp. 38-41; RT Tillæg A, sp. 2235, 2239.
13. FT 1881-82, sp. 86-88; FT 1880-81, sp. 2658-63, 15.2.1881.
14. RT 1881-82, Tillæg B, sp. 1387-89.
15. A. Pontoppidan Thyssen, s. 284-87.
16. V. Brücker, I, s. 24.
17. Carl Trock 1971, s. 157-73 og 1972, s. 189-210.
18. SA, koncept i B.1.
19. Forestilling og resolution er trykt i Ministerialtidende.
20. B. J. Fogs papirer i KB, NKS 3176, 4°; Kultusmin., Det kirkelige Råds forhandlingsprtk, referat af mødet 9.9.1884.
21. Carl Trock 1975, s. 144-68.
22. FT 1883-84, sp. 870-964; Niels Petersen 1984, s. 184-88.
23. P. G. Lindhardt 1958, I, s. 267-71; græsk: Medd. om de lærde skoler ... 1889-90, s. 181-84.
24. P. G. Lindhardt 1955, s. 444-79.
25. FT 1887-88, sp. 3102-42.
26. P. G. Lindhardt 1958, I, s. 295.
27. Paul Holt, s. 442, 492.
28. To højkirkemænd, s. 119-28.
29. B. J. Fogs papirer i KB, NKS 3176, 4°; JFS ville gerne have haft Skat Rørdam med i Det kirkelige Råd allerede i 1884 (oplyst af Carl Trock 1986).
30. B. J. Fog som i note 29; Niels Petersen 1984, s. 98-103.
31. Paul Nedergaard, s. 610-33; Om Boisen, se Monrad til Fischer 19.1.1878 i Kirkehist. Saml. 6.III., s. 362.
32. Henning R. Lauridsen, s. 39-42 og 139.
33. Paul Nedergaard, s. 635-36.
34. Cirkulære af 4.1.1884.
35. Oplyst af S. P. Jensen 1985.
36. Politiken 18. og 30.3.1885; A. Pontoppidan Thyssen, s. 343-45; V. Brücker II, s. 163; afskeds-gjessagen i Kultusmin. 1.kt. 1885, LL/451.
37. FT 1887-88, sp. 2606-44.
38. V. Brücker II, især s. 100-147, 194-95; Doris Ottesen Hansen i Da. biogr. Leks. 1979, 3. udg.
39. Tidens Strøm 5.2.1886; A. Pontoppidan Thyssen, s. 355; P. G. Lindhardt 1950, s. 131-44.
40. Carl Trock 1981, s. 81-103.
41. Niels Petersen 1984, s. 191-94.
42. Smst. s. 189.
43. Redegørelse 1891; kapitlet om byggesager.
44. Carl Trock 1986.
45. P. G. Lindhardt 1958, I, s. 357-70; kommissionens arkiv i Kultusmin. 199/145.

14. Folkeskolen og seminarierne (s. 133-146)

1. Kapitlet bygger generelt på Joakim Larsens fremstilling 1899; tidsskriftet *Vor Ungdom* (1870 ff.) behandlede for alle skoleformers vedkommende nye pædagogiske tanker og metoder.
2. Vagn Wählin 1979 understreger de grundtvig-koldske skoletankers betydning, se især s. 264-70.
3. Referaterne af 2. og 3. danske skolemøde, hhv. 5.-8. aug. 1879 og 10.-13. aug. 1886.
4. Udtalt 7.9.1888 på møde i Krabbes valgkreds, Samsø, refereret af *Berl. Tid.* 9.9.1880.
5. FT 1880-81, sp. 1912-19, ref. bl.a. i *Dag. Nyh.* 21.1.1881.
6. Betænkning afgiven af ... kommission til at tilvejebringe oplysninger om mulige sanitære misligheder og mangler i ordningen af skolevæsenet, og til at fremkomme med forslag til lov om sundhedsforholdene i skolerne. Betænkningen blev afgivet til ministeren i maj 1884, og han lod den trykke samme år (*Svennevig* nr. 951).
7. Roar Skovmand 1944, s. 343.
8. Forelæggelse: LT 1884-85, sp. 704-11; forslag: RT 1884-85, Tillæg A, sp. 1839-1908.
9. Referat af Det 3. danske skolemøde ... 1888. Gunhild Nissen har fremdraget et svar på cirkulæret af 14.9.1885 fra et sogneråd, som fandt, at »så enorme udgifter til det offentlige skolevæsen dels ville hæmme og dels umuliggøre andre offentlige som private foretagender i kommunen« – men denne holdning var ikke sædvanlig. Gunhild Nissen, s. 107.
10. Nedsættelsen af kommissionen blev forsinket, formentlig p.g.a. sædelighedssagen, se Søren Copsø, s. 38-39. 1887-kommiss. Kultusmin. 2.kt 1886/1280; 1889-kommiss. Kultusmin. 1889/1379.
11. Signe Prytz; Ove Korsgaard, s. 80-106; Søren Copsø, s. 18-23, 30-40, 43-50.
12. Cirkulærer af 27.9. og 17.10.1889; skriv. af 15.4.1889; skriv. af 25.11.1889, 18.1. og 14.4.1890.
13. Kirsten Byberg, s. 49; andre cirkulærer, der styrkede sangundervisningen: 30.3. og 26.8.1889.
14. 13.4.1889 og 5.2.1890.
15. Kurt Allingbjerg; finanslovens § 26, ekstraord. udgifter.
16. Hans Olrik, s. 230-32.
17. Gunhild Nissen, s. 126-48.
18. *Ugeskrift for Retsvæsen* 1884, s. 210 ff.
19. Joakim Larsen, s. 478-81.
20. *Højesteretstidende* 1891, s. 269-71.
21. Ove Korsgaard, s. 61-71.
22. Kultusmin. 2.kt. 1885/456; om cirkulærets tilblivelse og sognerådets modstand se Sigurd Rambusch 1971, s. 57-76.
23. Kultusmin. 2.kt. 1886/552.
24. Kultusmin. 2.kt. 1888/114.
25. FT 1887-88, sp. 3277 og 3344; Kultusmin. 2.kt. 1888/221.
26. Gunhild Nissen s. 204.
27. Smst. s. 203-320, især s. 203-09, 243-58.
28. Smst. s. 321-33.
29. FT 1889-90, Berntsen sp. 223-33, JFS sp. 237-40.
30. Roar Skovmand 1973, sp. 58-63.
31. Joakim Larsen, s. 454-60; lov nr. 59 af 1.4.1891.
32. Joakim Larsen, s. 461-65; Karl Rønne, s. 111-21.
33. Fr. Thomassen, s. 17-29.
34. Niels Petersen 1984, s. 110-11, 141, 221.
35. *Dag. Nyh.* 12.9.1891; SA, A.I.2.

15. Folkehøjskolerne (s. 147-150)

1. SA, L., skriv. 10.2.1869 om støttebeløb på mindst 20 kr. JFS indbetalte straks 240 kr.
2. Roar Skovmand 1944, s. 312-343.
3. Smst. s. 347-60; A. Pontoppidan Thyssen, s. 348.
4. Roar Skovmand 1944, s. 361-79.
5. Smst. s. 380-95.
6. Smst. s. 396-415.
7. Smst. s. 406.

16. De lærde skoler og realskolerne (s. 151-156)

1. Vagn Skovgaard-Petersen s. 25-38.
2. Smst. s. 213-14.
3. Anordning af 16.6.1882, jvf. Kultusmin. 3.kt., forestillinger af 20.1. og 16.6.1882. Vagn Skovgaard-Petersen, s. 33, 216.
4. Cirkulære af 21.6.1882 til udfyldning af anordningen af 16.6. Erik Nørr 1979, s. 172-73.
5. Bekendtg. af 19.6.1882.
6. Vagn Skovgaard-Petersen, s. 99-103; Erik Nørr 1974, s. 21-45.
7. Vagn Skovgaard-Petersen, s. 215.
8. Smst. s. 216-20, citat s. 220; Erik Nørr 1979, s. 205, påviser, at 1890-forslaget reducerede religion lidt i forh. til 1882-forslaget.
9. Afskedigelsessagen i Kultusmin. 3.kt. 1883/376, forestilling af 19.6.1883. JFS var i udlandet fra 6. maj, så forestill. blev forelagt af den fung. kultusminister, Nellemann, og tiltrådt 21.6. af den fung. konge, kronprins Frederik.
10. Kultusmin. 3.kt. forestilling 30.8.1881.
11. Hans Olrik, s. 80-84.
12. Vagn Skovgaard-Petersen, s. 38 og 65-72; Danmark og det danske folks fremtid, s. 21; F. Rønning, s. 1-17.

17. Universitetet (s. 157-160)

1. Mogens Brøndsted.
2. Dag. Nyh. 10.11.1890 og 18.1.1891; Edv. Brandes 6.2. og 3.3.1891 i Rubins breve I, s. 333-34; FT 1890-91, sp. 4147, 4313-15; LT 1890-91, sp. 2472-76, 2500-04.
3. FT 1891-92, sp. 4513-19, 17.3.1891.
4. Knud Fabricius s. 276-81 oplyser bl.a., at regensianeren, der holdt foredrag, var historikeren Johan Ottosen; Kultusmin. 3.kt. 1883/366; Dags-Avisen 19.4. og 5.5.1883.
5. Da. biogr. Leks. 3. udg. 1980 (Jens Juhl Jensen); Carl Dumreicher I, s. 262-76; Kultusmin. 3.kt. 1883/735; A. F. Asmussens arkiv, brev fra Hoffory 3.12.1883 beder A. over for JFS afkræfte rygter.
6. Kultusmin. 3.kt. 1885/699.
7. Niels Petersen 1986, s. 131-36.
8. Smst. s. 138-46.
9. Lovforslag af 9.1.1891, bemærkninger RT 1890-91, Tillæg A, sp. 3129-3218.

18. Kunstakademiet (s. 161-162)

1. Ferd. Meldahl, s. 376-448, citat s. 438.
2. Oplysningen hos Aksel Rode s. 112 om, at Meldahl opsøgte kongen og fik lov til at ændre i Scavenius' forslag til fundats, er højst usædvanlig. Den har ikke kunnet dokumenteres og hviler formentlig kun på en tradition stammende fra Meldahl. Kultusmin. 3.kt. 1882/131; Helga Ste-mann VI, s. 15, 104, 136; Kunstakademiets arkiv i RA; KB, NKS 3525: JFS 30.12.1882 til J. P. Trap; A. F. Asmussens arkiv A.I.1., brev fra JFS 30.12.1882.
3. Ferd. Meldahl, s. 474-94; Aksel Rode, s. 115-118.
4. Ferd. Meldahl, s. 500-503.

19. Støtte til kunstnere og videnskabsmænd (s. 163-165)

1. Aage Rasch, s. 61-72.
2. Smst. s. 73-78.
3. Smst. s. 87.
4. Smst. s. 88-90, tallene er let korrigerede.
5. Smst. s. 175-76.
6. Dag. Nyh. 26.2.1888.
7. Lars Dinesens arkiv, A.

20. Teaterforhold (s. 166-169)

1. R. Neiiendam 1953, s. 599-646.
2. RT 1888-89, Tillæg A, sp. 3005-3008.
3. FT 1888-89, sp. 2922-97; LT 1888-89, sp. 1207-26.
4. R. Neiiendam 1930, s. 170-84; både lovforlaget og fortegnelsen over forbeholdte stykker blev behandlet i Kultusmin. 3.kt. 1889/53.
5. Dagbladet 8.5.1890 og Matzen på Højres delegeretmøde 1890, se Beretning, s. 60.
6. Kultusmin. 3.kt. 1889/429; R. Neiiendam 1930, s. 224-232.
7. Dag. Nyh. 26.4.1890.
8. R. Neiiendam 1953, s. 649-54.
9. FT 1890-91, sp. 2189, 2207-08; G. Sandfeld, s. 152.

21. Arkivvæsenet (s. 170-171)

1. H. Kargaard Thomsen 1981, s. 248-52.
2. Smst. s. 259-60.
3. Smst. s. 262-69.
4. Vagn Dybdahl 1956, s. 91-114.

22. Retsskrivningsreformen (s. 172-174)

1. KB, NKS 2871,4°.
2. Peter Skautrup, s. 69-73.

3. Dag. Nyh. 7.9., 25.9. og 5.10.1891; SA, A.I., breve fra K. Kroman og Axel Sørensen; JFS til og fra Såby i KB, NKS 3942, 2871 og NBD XV¹, alle 4°.

23. Byggevirksomhed. Nye institutioner og funktioner (s. 175-176)

1. Betænkning, se Svennevig nr. 700.
2. J. P. Lundbye, s. 191-211.
3. FT 1888-89, sp. 5316-31; Dag. Nyh. ofrer 14. og 15.3.1889 sagen stor omtale.
4. Udvalgsarkiver i Kultusmin. 3.kt. 199/75 og 199/90.
5. Udvalgsarkiv i Kultusmin. 3.kt. 199/140.
6. Niels Petersen 1984, s. 89-91.
7. Smst. s. 91-93.

24. Organisation, presse og valgkreds (s. 177-184)

1. Organiseringen af Højre er behandlet af Vagn Dybdahl 1969, s. 87-155, citat s. 129.
2. Niels Thomsen, s. 264-65.
3. Møder 15.6., 29.6. og 21.7.1890, refereret i Dag. Nyh. de flg. dage.
4. Dag. Nyh. 22.10.1882.
5. Beretning 1890, s. 110.
6. Niels Thomsen, s. 271; Niels Clemmensen II, s. 223-224: RA, C. Carstensens arkiv, korresp. m. Ploug og Dinesen 15.4.1889.
7. Oldenburg i Politiken 17.7., 7.8., 22.8., 31.8. (»Journalisten Scavenius«), 12.9. og 19.9.1887; Dag. Nyh. 15.7., 23.8., 7.9. (vistnok skrevet af JFS), 13.9. og 24.9.1887.
8. FT 1887-88, sp. 204.
9. LAK, LOHS Domssag 1887/755.
10. Smst. Domssag 1887/758.
11. Ringkjøbing Amts Avis 24.6.1881.
12. Social-Demokraten 2.7.1882 (3 spalter på forsiden), viderebragt af bl.a. Ringkjøbing Amts Avis 13.7.1882.
13. Lars Dinesens arkiv, A.
14. FT 1886-87, Tauber sp. 1200-01, Dønnergaard sp. 1207-08, Berg 1208-09; smst. sp. 1162 ff.
15. RT 1886-87, Tillæg B, sp. 1935-39; FT, sp. 3590-98.
16. Vagn Dybdahl 1969 s. 27-31 diskuterer og giver eks. på stemmekøb og valgtrusler, konkluderer, at disse misbrug ikke var stærkt udbredte og reduceredes efter 1890.
17. FT 1890-91, sp. 193-96.
18. Herregårdsliv 8, s. 129.
19. LAK, Gjorslev gods, nr. 232, brev 7.6.1883.
20. Beretning 1884, s. 37, den anden taler er ref. s. 43.
21. Dag. Nyh. 2. og 3.8.1887. Smst. 26.7.1882.
22. SA, C.5.
23. Dag. Nyh. 22.7. og 2.12.1890.
24. Smst. 25.5.1891; Berl. Tid. 6.7., Stevns Avis 7.7.1891.

25. Sædelighedssagen 1887-91 (s. 185-189)

1. SA, F.3., A.I.6.
2. Rubins breve, fra Westergaard 10., 14. og 15.2.1887; vedr. Ploug: Nellemann til Estrup, Skaføgård, udat.
3. Bispernes aktioner er behandlet af P. G. Lindhardt 1958, II; RA, Linds arkiv, pk. 1.
4. Skaføgård, Zahle til E. 17.8.1887.
5. LAK, LOHS 1887/276; Ugeskrift for Retsvæsen 1890 s. 635-37; Dag. Nyh. 15.4.1890.
6. Frede Bojsen s. 266-67.
7. SA, de tre første breve er i F.4. Lauridsens i A.I. I 1889-93 førte en C. Christensen, der benyttede J. K. Lauridsen som advokat, sag mod Peer S. om en vekselse, som denne ikke ville indløse; LOHSs dom 6.3.1893 frikendte Peer S. Ugeskrift for Retsvæsen 1893 s. 601 f.
8. Om præsternes adresse se Troels G. Jørgensen, s. 198; de to sædelighedsadresser findes i RA, Konseilspræs. arkiv.
9. Gunnar Sandfeld, s. 133; så sent som i 1905 tog Wied sagen op til ny behandl. i sit satyrspil Dansemus.
10. Swane til Fog 9.7.1891 i P. G. Lindhardt 1958 II, s. 128.
11. Elias Bredsdorff, s. 229-34; Troels Fink 1986 II, s. 203-18.

26. Forligspolitikken og Scavenius' afgang (s. 190-194)

1. Især Frede Bojsen, s. 185-349; P. Munch, s. 341-68; Niels Petersen 1968, s. 91-116; Troels Fink 1986, II, s. 74-218.
2. Jørn Henrik Petersen
3. Tale i St. Hedd. 13.12.1891; J. Bahnsons arkiv A.I., brev fra JFS 31.8.1892.
4. To højirkemænd, f.eks. s. 81, 83, 86; P. G. Lindhardt 1958, II, s. 120-28.
5. To højirkemænd, s. 99-100, 103-105; P. G. Lindhardt 1958, II, s. 126.
6. To højirkemænd, s. 105-06, 124-25; A. D. Jørgensen til H. Vodscho 26.1.1891 i ADJs breve, nr. 225; Marcus Rubin 7.2.1891 til E. Brandes i MRs breve I, 333.
7. SA, A.I., 2.4.1891.
8. To højirkemænd, s. 128.
9. Redegørelsen findes i arkivet på Skaføgård. Koncepten, som i det væsentlige er identisk med den, er udgivet af Carl Trock i Jyske Saml. 1958. Supplerende oplysninger meddelt af Sigurd Rambusch i Historie, 1971.
10. Skaføgård.
11. RA, Konseilspræs. forestill.
12. Niels Neergaard, s. 255.

28. Mislykket tilpasning 1891-1894 (s. 199-209)

1. RA, Bahnsons arkiv, brev af 31.8.1892.
2. SA, A.I.
3. Nævnte aviser 7., 8. og 9. juli 1891. Carstensen om opinionen: skriv. af 10.7.1891 i SA.
4. Højrebladet 25.7. og 8.8.1891; Plougs arkiv i KB, NKS 3316, I, 14, 1; SA, A.I.; Dag. Nyh. 28.7.1891.
5. Dateret Gjorslev 2.8, trykt 10.8. i Dag. Nyh., Nattid. og Stevns Avis. JFS havde læst korrektur på redegørelsen.
6. Brevgemmer 21.8.1891, s. 281.

7. SA, F.1., notat af Peer S. RA, Bahnsons arkiv A.I.4., JFSs brev af 31.8.1892 og koncept til svar, svaret er ikke bevaret i SA, ifølge Dag. Nyh. 1.10.1896 mødtes de 28.9.1896 på Gl. Køgegård. Der har ikke kunnet findes belæg for den af Johannes Lehmann 1970 meddelte oplysning, at B. var JFSs »dødsjænde«.
8. Dagbladet 11.8.1891.
9. Højrebladet 22.8.1891, artiklen, som er usigneret, må henføres til Carl Ploug.
10. RA, Lars Dinesens, B., brev fra Jagd, C. koncept til svar. Svaret er ikke bevaret i SA.
11. FT 1892-93, 19.10. (sp. 394), 23.10. (sp. 1621).
12. Beretning 1891: JFS omtales ikke i dette trykte referat.
13. RA, Højres arkiv A.I.3.
14. Dag. Nyh. 15.12.1891; Dagbladet 17.12.1891; Brevgemmer 17.12.1891, s. 285; Dag. Nyh. 21.12.1891; Dagbladet 3.1.1892.
15. Niels Thomsen, s. 271; Brevgemmer 1.2.1891, s. 288.
16. Tage Kaarsted 1963, s. 123-29; København 21., 22. og 23.5. og 21., 22. og 23.9.1892; polemikken blev taget op af Dagbladet 23.9.; under opgøres aug.-sept. 1892 advarede Bahnson JFS: »Deres sønners umodne politiseren skader Dem i høj grad.« (RA, Bahnsons arkiv, koncept 2.9.1892. Om støtte til bladet, se SA, A.I.4., brev 17.9.1892 fra Ahlefeldt-Laurvig.
17. Niels Petersen 1984, s. 83-111.
18. Frede Bojsen, s. 213; Niels Petersen 1984, s. 104.
19. Sofus Høgsbro II, 27.11.1893, s. 188.
20. Smst., 7.6., 21.6. og 2.7.1893, s. 184-86; Dag. Nyh. 3.6.1893.
21. FT 1893-94, sp. 5336-42 og 5356-58.
22. Viggo Hørup 1895.
23. Talen trykt i Tilskueren 1894, s. 269-81; Dag. Nyh. 13.4.1894 referat m. polemik; Højrebladet 5.5.1894 tog afstand fra JFSs krav om omorganisering af Højre.

29. Exil og forfatterskab 1894-96 (s. 210-212)

1. SA, F.6. og D.5.
2. Dag. Nyh. 24.1., 19.2., 27.3., 10.4.1895.
3. Avisen 14.4.1895.
4. LAK, Tage Reedtz-Thotts arkiv: brevet er skrevet på »Klubben«s brevpapir.

30. Kampen om magten i Højre 1894-1898 (s. 213-227)

1. Brevgemmer, Dinesen til Nielsen 18.3., 28.3., 22.6. og 15.7.1894, s. 306-12; Avisen 1.6. og 3.6.1894.
2. A. Bindslev II, s. 58-62.
3. Brevgemmer, Dinesen til Nielsen 3.2., 24.2. og 8.3.1895, s. 316-19.
4. Klubbernes delegeretmøde 1895, især s. 6-25, 29-39, 42-45 og 81.
5. Vagn Dybdahl 1969, s. 149-55; Brevgemmer, M. M. Halsted til Nielsen 15.6.1895, s. 321-22.
6. RA, Højres arkiv, A, 11.6., 25.9. og 7.10.1895.
7. Asger Karstensen, s. 33; Avisen 8.5.1895.
8. Smst. s. 24-25.
9. Dag. Nyh. 23.9.1895, Avisen 26.9.1895.
10. Vagn Dybdahl 1969, s. 155-58; Berl. Tid. gav 28.10.1895 medd. om opløsning af klubbernes centralsorganisation.
11. Vagn Dybdahl 1969, s. 191-93.

12. Frede Bojsen, s. 416.
13. Asger Karstensen, s. 25, 35.
14. Manifest af 20.2.1896 i Avisen 22.2.1896.
15. Asger Karstensen, s. 26-27 og 32; Dag. Nyh. og Avisen feb. 1896.
16. Tidens Krav 16.9.1896.
17. Dag. Nyh. 28.3. og 6.5.1896.
18. Niels Thomsen, s. 277-78.
19. Tidens Krav 24.5. og 3.6.
20. Berl. Tid. 3.6., 19.6., 21.6.1896.
21. Nat. Tid. 6.6.1896.
22. RA, Højres arkiv, A.1.4., 16. og 30.5.1896.
23. Ritzautelegram trykt i højrepressen 16.6.1896.
24. Vagn Dybdahl 1969, s. 194-99; Tidens Krav 8.7.1896.
25. JFS talte 19.7. i Århus, 26.7. i St. Hed., 9.8. på Dronninggård, 20.9. i Fredericia, 7.10. og 23.10. i HAVF og 23.10. i Studenterforeningen. Dinesen talte 6.7 og 24.8. i Hillerød, 4.9.1896 i Lyngø. Se referater 1-2 dage senere i Dag. Nyh. o.a. aviser.
26. Skaføgård, JFS breve 8.7., 8.9. og 2.10.1896, Estrups koncepter 11.7. og 1.10.1896. SA indeholder intet om denne korrespondance.
27. Skaføgård.
28. SA, B.1., koncept 31.7.1896; SA, A.1., brev fra H. Sylow 1.8.1896; Tid. Krav 30.9.1896 viser, at Lunn har sympati for D.U.H., men ikke er medlem.
29. Berl. Tid. 18. og 19.9.1896; Tid. Krav 23.9.1896; SA, B.L.; i Scharlings arkiv findes intet brev fra JFS.
30. Dinesens arkiv, brev fra C. Aaberg 9.10.1896; Berl. Tid. 20.11.1896; Tid. Krav 26.11.1896; Højres arkiv, forhdlprtk. 10.12.1896.
31. Beretning 1896, s. 64 og 112.
32. Smst. s. 68-76.
33. Tid. Krav og Dag. Nyh. jan. 1897, især 31.1.
34. Beretning 1896, s. 38; Tid. Krav 16.12.1896 og 26.5.1897; Dansk Politik s. 10-11.
35. Sofus Høgsbro II, s. 242, 12.3.1897.
36. Dag. Nyh. en eller to dage efter de angivne datoer. SA, A.I., breve fra tilhængerne læge Vogelius i Fredericia, sagfører Brinch i Vejle, læge P. Beyer i Kbh.
37. SA, A.I.
38. SA, B.I., koncepter 11.9.1897.
39. SA, B.I. 18.9.1897; Dag. Nyh. 19.9.1897.
40. Odense Centralbibl., Lokalhist. Saml.: Den kons. forening for Odense amts 1. og 2. folketingskreds' forhdl.prk. 1892-1907; Dag. Nyh. 20. og 23.11. og 15. og 16.12.1897; Asger Karstensen, s. 35.
41. Vagn Dybdahl, s. 179; Sofus Høgsbro II, s. 269, 22.1.1898.
42. Dag. Nyh. 18.1.1898.

31. I Folketinget for sidste gang 1898-1901 (s. 229-236)

1. FT 1899-1900, sp. 4866-71.
2. Sofus Høgsbro II, s. 310, 14.8., 21.8. og 7.9.1900; FT 1899-1900, sp. 1215, 7.11.1900; SA, P. A. Albertsen breve 9.7.1900 og 3.9.1901.
3. RT 1900-01, Tillæg A, sp. 2001-76.
4. FT 1900-01, sp. 664-86 (Scharling), 687-704 (Scavenius), 734-40 (Dinesen).
5. Jul. Schovelin, s. 160.

6. P. Munch, s. 385.
7. F.eks. Slagelse-Posten 9.5., citeret i Tid. Krav 12.5.1898.
8. Tid. Krav 6.8. og 24.9.1898.
9. Beretning 1900, s. 93-96.
10. Sofus Høgsbro II, 13.12.1900 (s. 315) og 26.4.1901 (s. 324).
11. Programmet er trykt i Beretning 1898, s. 40-44.
12. Vagn Dybdahl 1969, s. 123; Jul. Schovelin, s. 165. Kampen mellem JFS og Florian Larsen belyses bl.a. i E. Ipsens brev 16.10.1900 til Estrup, Skaføgård.
13. SA indeholder kun to breve fra Højre i Odense, de er fra forberedelsen af valget 1898: Odense Centralbibl., Lokalhist. Saml. Den kons. forening for Odense amts 1. og 2. folketingskreds' forhdl. prtk. 1892-1907; Dag. Nyh. 16. og 19.12.1900.
14. Beretning 1900, s. 50, 58, 80, 82.
15. Berl. Tid. 6.1.1901.
16. Samfundet 21.2.1901.
17. RT/Tillæg B. sp. 2119-34.
18. Niels Thomsen anfører s. 738, at JFS og hans venner oprettede T.A.D. Oplysningen om, at bladet fra 11.6.1901 fik navnet Vestjylland, er ikke korrekt; C. Brunsgaard, s. 273.
19. SA, B.I. 16.10.1900.
20. SA, A.III.2.
21. SA, A.I., Christensen, Eyber; Dag. Nyh. 3.3.1901.
22. Dag. Nyh. 16.3.1901.
23. Jens Damsgaard, s. 29.
24. SA, B.I.
25. SA, A.I. Thisted Amts Dagblad har 17.4.1901 en redegørelse fra Florian Larsen.
26. SA, A.I. Nærmere oplysninger om red. C. C. Christensen, hans blad og opstillingen af Munk-Poulsen er forgæves søgt i Thisted lokalhist. arkiv.

32. Sammenfatning 1891-1901 (s. 237-238)

1. Th. Thaulow s. 349.

33. Politisk virksomhed (s. 241-247)

1. A. Bindslev II, s. 129
2. Thisted Amts Dagblad 7.5.1901; Th. Thaulow, s. 301.
3. RA, Dinesens arkiv, brev 25.7.1901.
4. Beretning 1903 s. 62, 1904 s. 52-54, 1906 s. 60-68, JFS artikel i Nat. tid. 6.2.1905, genoptrykt i Til Situationen, 1905, s. 13-15.
5. Beretning 1908 s. 28-35 og 90-93, 1910 s. 54-55, 1913 s. 45-46.
6. Beretning 1903 s. 62, 1910 s. 54.
7. Beretning 1903 s. 60.
8. Nat. tid. Artiklen genoptrykt i Til Situationen 1905, s. 12.
9. Brevgemmer 18.6.1910, s. 338: L. Pontoppidan til S. W. Nielsen.
10. A. Bindslev II, s. 127-243, især s. 143, 172-175, 208, 212-218.
11. Erik Henrichsen 1913, s. 184.
12. Meddelt af Tage Kaarsted.
13. Beretning 1903, s. 68-69, 1906 s. 110-111.

14. Beretning 1903 s. 76, 139-143. Angrebet blev gentaget i grundlovstale 1904 i Hillerød, trykt i Til Situationen 1905, s. 8.
15. Beretning 1903 s. 74.
16. Smst. s. 73.
17. På delegeretmødet 1907 talte JFS ikke; han kan have deltaget uden at tage ordet – selv om det ikke ville ligne ham! Succes fik han ikke i 1906, da han foreslog, at en toldreform til gavn for ubemidlede forbrugere skulle dækkes »gennem forhøjede skatter, direkte og indirekte, på de bedrestillede« eller i 1913, da han forsøgte at få en udtalelse om »ejendomsrettens ukrænkelighed« optaget i resolutionen: Beretning 1900 s. 110-111, 1913, s. 46.
18. Forberedelsen begyndte 14.10.1903: RA, Højres arkiv A.I.6.
19. A. Bindslev II, s. 172. Talen blev trykt i Til Situationen, 1905, s. 1-9.
20. Beretning 1913, s. 55.
21. Beretning 1902, s. 73-74, 79.
22. Svennevig, nr. 1437.
23. Andreas Jørgensen, s. 52-99, citat s. 93; Georg Nørregaard, s. 56-95; SA, L.
24. A. Bindslev II, s. 263-274.

34. Private forhold (s. 248-251)

1. (LAK, Gjorslev gods nr. 143 (1901-02) og 144 (1902-08). For driftsåret 1901-02 er regnskabstallene indført konto for konto i et af sammensyede folioark dannet hæfte, men der er tale om en kladde og tallene er ikke lagt sammen. For 1902-03 er kotienes betegnelser indført i et hæfte, men ikke regnskabstallene. For 1903-04 og 1904-05 foreligger hæfter med titel på forsiden, men siderne er ubeskrevne. For de tre driftsår 1902-05 er der bevaret kontoekstrakter på løse ark, men ingen bilag. For 1905-06 er kun kontoekstrakter bevaret, for 1906-07 er intet bevaret, for 1907-08 er regnskabsbilag delvis bevaret).
2. (Fr. Zahles forretningsarkiv og arkiver efter de andre sagførere, som Scavenius benyttede efter 1901, er ikke bevaret. Privatarkivets pakke L indeholder kun få bilag efter 1901. Indikationer giver et brev fra Frederik (udat., efter 1901) der nævner »en evig kamp i hver termin«, og forskellige kreditorbreve, således Dansk Vestindien (2.000 kr. maj 1906) og manufakturregning (juni 1909, 424 kr., for køb 1906-08). Alle i SA, A.I.)
3. LAK, Stevns-Faxe herred, Sk. + Pprtk. Holtug sogn, VV 1004, XX 1033-34, ZZ 1238.
4. Smst. ZZ 1260.
5. Smst. ØØ 824, AB 771-72, 688.
6. Smst. AE 517.
7. Smst. AG 241.
8. SA, A.I.2. Rosenvinge 1908; A.III.2.
9. Stevns-Faxe herred, Sk. + Pprtk. Holtug sogn, XX 1033.
10. Stadsarkivet, ligningslister.
11. SA, A.I.3.
12. LAK, LOHS, Hvidebogsdokumenter til skifte 1915/891. Kun arveafgiftens størrelse, ikke formuens, fremgår af dok.
13. SA, C.I. 1901; A.III.2. Bobé 1904; A.I. Thiset 1905; Danmarks Adels Årbog 1902 ff.
14. SA, F.3. og A.I.2.
15. SA, A.I., von Jessen 1906.
16. SA C.I. og F.12.
17. (JFS var gennem længere tid svækket, fordi han ikke kunne holde maden i sig. Alix S. har berettet om sin fars personlighed, død og begravelse i skriv. af 7.12.1915 til bestyrer Jørgensen, Elic-

ser, Råby, Stevns. St. Hedd. lokalhist. arkiv, 490/1978. Boovertagelsen: LAK, Skiftekomm. i Kbh., Hvidebog 82, s. 589-91).

35. Livsanskuelse og tro (s. 252-253)

1. RA, Kbh. Univ., Universitetsbiblioteket 16.04.02. Bogen befinder sig nu i Det kgl. Bibliotek. Det er sandsynligt, at der blev duplikeret flere eksemplarer, men der kendes i dag ikke andre.

36. Samlet vurdering (s. 254-258)

1. Frede Bojsen, s. 207-09.
2. Niels Neergaard, s. 255.
3. Harald Nielsen i Ugens Tilskuer VI, 3.12.1915.
4. Erik Henrichsen smst. 17.12.1915.
5. Tage Kaarsted 1971, s. 228-29; 1985 s. 329.

Personregister

- Abrahams, Charles, arkitekt 17, 28
Adler, D. B., politiker 91
Alberti, C. C., politiker 63, 68-69, 83-85, 91
Alberti, P. A., politiker 205, 231, 242
Algreen-Ussing, Frederik, forfatter 17, 20, 66
Algreen-Ussing, Otto, embedsmand 21, 66
Amsinck, Julius, gymnastikinspektør 137
Andersen, H. C., digter 16
Andersen, J. J., se Nygart, J. J. A.
Andersen, Jens, bygmester, politiker 244
Andersen, N., politiker 75
Andersen, Niels, entreprenør, politiker 233, 234
Asmussen, A. F., departementschef 118, 119, 171, 192
- Bache, Otto, maler 199
Bahnsen, Jesper, politiker 59, 109, 112, 115, 116, 179, 184, 199, 202, 203, 213, 237
Bardenfleth, politiker 213, 226
Bartholdy, Jacob, godsforvalter 40, 80
Bau, V., lærer 77
Beck, Vilh., præst 121, 127
Berg, Christen, politiker 63, 87, 89, 99, 102, 107, 108, 111-112, 134, 159, 163, 164, 175, 180-182, 186, 190, 191
Bergsøe, Vilh., forfatter 21
Berntsen, Klaus, politiker 116, 144-145, 175
Beyer, Petrus, læge 224
Bille, C. St. A. politiker, diplomat 72, 75
Bing, Herman, forretningsfører 205, 217
Birkedal, Vilh., præst 123
Bismarck, Otto von, ty. statsmand 100
Bissen, H. V., billedhugger 27
Bjerrø, J. J. K., provst 224-226, 229, 237
Bjørnbak, Viggo, højskolemand, politiker 94, 148
Bluhme, C. A., politiker 64, 88
Boisen, Harald, præst 129
Bojsen, Frede, politiker 23, 63, 99, 107, 116, 118, 123, 157, 190-192, 205-208, 217, 254, 257
- Bramsen, L., politiker 213
Brandes, Edvard, politiker, litterat 107, 111-112, 157-158, 164, 167, 169, 209, 254
Brandes, Georg, litterat 102, 111-112, 157-158, 160, 192, 209
Breinholt, N. B. proprietær 234
Brücker, Vald., præst 118, 125, 127, 130, 131
Brøndum, slægten 13
Brønnum, slægten 13
Brønnum, P. C., skipper 13
Budde, Leopold, forstander, forfatter 165
Busk, Jens, politiker 158, 209
Bøgh, Frederik, forfatter 21
- Carl, A., maler 56
Carlsen, H. R., politiker 63, 73
Carstensen, Carl, redaktør 17, 20, 22, 70, 71, 99, 179-180, 185, 205, 214-219, 243
Castonier, slægten 25
Castonier, Frederik Julius Christian, officer 25
Castonier, Louise, Sophie (Sophy), g. m. J. F. Scavenius 24-27, 29-35, 93, 210, 251
Castonier, Thyra, g. m. Carl S. Scavenius 25
Castenschiold, C. V., kammerherre 250
Christensen, Alfred, overretssagfører 187
Christensen, C. C., redaktør 235, 236
Christensen, Chr., vidne 187-188
Christensen, J. C., politiker 158, 213, 229, 241, 254
Christensen, Ole, politiker 183
Christian 6., konge 27
Christian 9., konge 32, 47, 109, 192, 211, 222, 242
Christiansen, P. G., bankier 56
Christina, sv. dronning 208
Clausen, Johs., biskop 128
Clauson-Kaas, Knud, direktør 250
Crone, V., politidirektør 30
- Damm, P. N., bankdirektør 53-55, 57, 58

- Danckert, Christian, godsforvalter 41, 248, 249
David, C. N., politiker 64
Debes, Karine Lucie, g. m. Jacob Brønnum Scavenius, 13
Debes, Lucas, højesteretsassessor 14
Deuntzer, J. H., politiker 241
Dinesen, Lars, politiker 71-75, 82, 87, 94, 95, 102, 115, 165, 175, 177-179, 181, 182, 189, 190, 192, 193, 202-205, 207, 213, 216, 220-223, 226
Drachmann, Holger, digter 163
Dybdahl, Vagn, historiker 177
Dønnergaard, H. J., politiker 181
- Ellinger, H. O. G., politiker 209, 232, 234
Erslev, Kr., historiker 159
Estrup, Hector, historiker, godsejer 14
Estrup, J. B. S., politiker 20, 32, 38-40, 51-53, 64, 67, 88, 97-102, 108, 109, 113-116, 128, 131, 180, 186-195, 199, 200, 207-209, 213, 221, 222, 237, 238, 242, 244, 248, 254
Eyber, Chr., proprietær 235
- Faber, bogholder 73
Falck, Anna Elisabeth, g. m. Carl Meincke, 14
Fallesen, Edv., teaterchef 166-169, 190, 194, 222
Fallières, C. A., fr. præsident 251
Feilberg, Ludvig, embedsmand, filosof 149, 252
Fenger, C. E., politiker 64, 87, 92, 94
O'Ferrall, slægten 25
O'Ferrall, frk., Gjorslev 29
O'Ferrall, Annie Catharina, g. m. F. J. C. Ca-stonier 25
Ferslew, C., bladudgiver 179, 205
Fink, Troels, historiker 115
Finsen, Hilmar, embedsmand, politiker 109
Fischer, J. C. H., politiker 66, 85, 96, 97, 102, 120, 122, 134, 139, 140, 147, 157, 160, 163, 170, 175
Fjord, N. J., forsøgsleder, pædagog 38
Florian Larsen, se Larsen, E. Florian
Fog, B. J., biskop 126, 128, 186, 188, 192
Fonnesbech, C. A., politiker 88, 92, 96, 97
Frederiksen, N. C., professor 22, 53
Frijs, C. E., lensgreve, politiker 64, 65, 67, 69, 71, 72, 74, 87-89, 91, 97, 116
Frijs, Mogens, lensgreve, politiker 229, 250
Fränkel, E., læge 234
Frølund, F., politiker 68-69
- Gad, Marius, politiker 72
Galskjøt, Johs., præst 85
Garde, C. F., direktør 46
Garde, Mazar de la, forpagter 182
Gertz, M. Cl. filolog 154
Glogau, Johanne, J. F. Scavenius' elskerinde 185, 188
Goos, Carl, politiker 126, 157, 158, 174, 182, 203, 206, 213
Grundtvig, Johan, arkivmand 171
Grundtvig, N. F. S., digter 129, 148
Grüner, Georg, godsejer 68-69, 83, 85
Guldbrandsen, forfatter 165
Gyth, V. A. L., officer 181
- Hage, Alfred, politiker 87, 89
Hage, Christopher, politiker 225
Hall, C. C. politiker 64, 75, 91, 92, 96, 170
Halsted, Martin Madsen, politiker 224, 236, 243
Hammerich, Holger, politiker 223
Hansen, Frederik, redaktør 205, 211, 214-219, 221, 224
Hansen, H. D., handlegartner, politiker 244
Hansen, Hans (Menstrup), politiker 69
Hansen, J. A., politiker 63, 65, 67-69, 82, 87-91
Hansen, J. P., forpagter 235
Hansen, Lars, politiker 79, 83-85
Hansen, Niels, journalist 71-73
Hansen, Oscar, filosof, politiker 217
Hasle, Th., politiker 83
Hauch, Carsten, digter 157
Henrichsen, Erik, historiker 14, 103, 242, 254-255
Hertel, Axel, læge 137
Hetsch, G. F., arkitekt 27
Hirschsprung, tobakshandler 33
Hoffory, Julius, filolog 159
Holm, Harald, politiker 124-125
Holm, P., politiker 215
Holsten-Charisius, Regitze, g. m. J. B. S. Estrup, 20
Holstein, slægten 15
Holstein-Holsteinborg, L., lensgreve, politiker 91, 92, 96, 97
Holstein-Ledreborg, L., lensgreve, politiker, 21, 22, 71, 94, 96, 148, 164, 175, 190, 241
Hornemann, Emil, læge 16
Hostrup, J. C., præst, digter 120, 163
Howden-Rønnenkamp, P., hofjægermester 210

- Hvidberg, N. Th., politiker 214-216
 Hyllested, vinhandler 33
 Høffding, Harald, filosof 159
 Høgsbro, Sofus, politiker 63, 99, 123, 126, 190, 207, 208, 225
 Høgsbro, Svend, politiker 129, 181, 182, 205, 210, 244
 Hørring, H., politiker 217, 225, 229, 232
 Hørup, Viggo, politiker 80, 89, 92, 99, 102, 103, 107, 108, 111-112, 157, 163, 183, 190, 191, 205, 210, 254, 256
- Ingerslev, H. P., politiker 72, 75, 102, 112, 113, 155, 177, 206, 207, 219
 Ingeman-Petersen, C., grosserer 128, 181, 185-190
- Jacobsen, J. P., digter 164
 Jagd, Chr., politiker 47, 74, 182, 203, 204
 Jensen, Henning, præst, politiker 130, 131, 181, 205
 Jensen, lærer, Grønholt 82
 Jensen, P., gårdejer, sognefoged 77
 Jensen, P. G. C., højesteretssagfører 213, 222, 224
 Jensen, V. E., lærer 84
 Jensen-Onsted, J., politiker 245
 Jonquières, J., kontorchef 118, 128
 Jørgensen, A. D., rigsarkivar 113, 118, 171, 176
- Karstensen, Asger, politiker 215-217, 219, 224, 226, 246, 257
 Kayser, K. T., præst 129
 Klein, C. S., politiker 48, 97, 99, 115
 Koch, P. F., godsforvalter 181
 Kornerup, Jacob, maler, 28
 Krabbe, Christopher, politiker 92, 134
 Krieger, A. F., politiker 64, 71, 73, 74, 91, 92, 96-100
 Kroman, Kr., filosof 133, 137, 153, 252
 Købke, Christen, maler 56
 Kaarsted, Tage, historiker 257
- Lange, Julius, kunsthistoriker 157, 161-162
 Larsen, E. Florian, højesteretsassessor 233, 235-237, 243
 Larsen, N. J., politiker 126, 183
 Lauridsen, J. K., overretssagfører, politiker 188
 Lehmann, Edv., psykolog 252
 Liebe, Carl, politiker 38
- Lind, P. E., biskop 16-20, 102, 122, 125, 186
 Linde, A., departementschef 118
 Lindencrone, Christen, godsejer 26, 27
 Lindencrone, J. F., godsejer 27
 Ling, P. H., sv. pædagog og digter 137
 Lintrup, Christen, se Lindencrone
 Lodehat, Peder Jensen, biskop 27
 Lunn, Villars, ingeniør, politiker 222, 234, 237
 Lybye, S. P., politiker 72
 Lüttichau, C. D., politiker 192, 213
- Madsen, proprietær (Thy) 235
 Madsen, V. H. O., politiker 241
 Marott, Emil, politiker 226
 Marstrand, Vilh., maler 56
 Martensen, H., biskop 122, 124, 125, 128, 152
 Matzen, Henning, politiker 66, 115, 148-150, 178, 179, 182, 182-184, 188, 193, 204, 225
 Meincke, Carl, by- og herredsfoged 14
 Meincke, Charlotte Sophie, g. m. P. B. Scavenius (d. 1868) 14-16, 23, 26-27, 38
 Meldahl, Ferdinand, arkitekt 161-162
 Moltke, slægten 15
 Moltke (Lystrup), Chr., greve, politiker 70, 188, 213
 Moltke (Bregentved), Frederik (d. 1875) lensgreve, politiker, 53, 70, 71, 97
 Moltke (Bregentved), Frederik (d. 1936) lensgreve, politiker 46
 Moltke, Henriette, g. m. Jacob Scavenius, Basnæs 15
 Monrad, D. G., biskop, politiker 120-122, 125, 126, 148, 208
 Montricent, A., fr. flådeofficer 211
 Montricent, H., fr. flådeofficer 211
 Munch, P., historiker, politiker 256
 Munk-Poulsen, J., politiker 235-236
 Müller, H. C. D., præst, politiker 183, 224
 Møller, grosserer (Bredgade 43) 30
 Møller, Otto, præst 72
 Møller, Peder R., forfatter 165
 Mørk-Hansen, M., præst, politiker 83-86
- Nannestad, Laura, prostitueret 187-188
 Neergaard, Niels, politiker 209, 241, 254
 Neergaard, Wenzel, politiker 248
 Nellesmann, Johs., politiker 53, 96, 109, 113, 116, 128, 157, 167, 186, 188, 190, 193, 195, 207, 219, 221, 222
 Nielsen, Christian, redaktør 202, 205, 214

- Nielsen, Harald, litterat 255-256
Nielsen, Jørgen Jacob, sekretær 70
Nielsen, M. C. B., provst, politiker 199
Nielsen, Niels, landmand, politiker 79, 80
Nielsen, Thomas, redaktør 159
Noes, Peder, gårdejer 159
Nordlien, F., departementschef 245
Nyby, K. M., proprietær 225
Nygart, J. J. A., politiker 235, 236
Nyholm, C. V., politiker 115
- Oldenburg, Fred., godsejer 180
Olrik, H., maler 19
Olsen, P. E., forfatter 72
Olsen, Siegfred, redaktør 79
d'Origny, Emil, ornitolog 16
Ovesen, August, forpagter 80, 181
Ovesen, H. E., overretssagfører 80, 82, 182, 216
Oxenstierna, Axel, sv. statsmand 208
- Pedersen, Søren, politiker 72
Petersen, Cornelius, politiker 74
Petersen, Holger, grosserer 244, 245
Petersen, L., gårdejer, Strøby 79
Petersen, O., møller, Gundsøllille 181
Petersen, Søren, sognefoged, Sigerslev 85
Pingel, V., politiker 148, 155, 169
Ploug, Carl, redaktør, politiker 71-75, 82, 98, 103, 148, 149, 172, 178, 186, 200, 204, 237
Pontoppidan, Morten, præst, højskolemand 131
Prætorius, Margrethe, lærerinde 29
- Raben, slægten 15
Rasmussen, Laurits F., godsforvalter 41, 45, 46, 48, 51-55, 57, 58, 182, 248
Ravn, Niels, politiker 109, 112, 114, 115, 203, 232
Recke, Ernst von der, forfatter 172
Reedtz-Thott, Tage, baron, politiker 46, 70-72, 179, 193, 204, 211, 213, 214, 219, 222, 225, 230, 232, 237, 238
Reitzel, C. A., boghandler, forlægger 33
Richardt, Chr., præst, digter 82, 164
Rimestad, C. V., politiker 75
Rode, Ove, politiker 205, 257
Roed, Jørgen, maler 163
Rosen, J., distriktslæge 80
Rosenørn-Lehn, Otto, lensbaron, politiker 97, 109, 112
- Rottwitt, forfatter 165
Rubin, Marcus, embedsmand 186
Ryssel, E. H., manufakturhandler 177
Rønne, Karl, præst 129
Rørdam, Skat, biskop 128
- Salicath, Carl, byfoged 82
Salomon, vinhandler 33
Salomonsen, A. S., bankier 56
Salomonsen, V. S., overretssagfører 216
Sauter, Emil, lærerforeningsformand 136
Scavenius, slægten 10, 13-16
Scavenius, Alix, landmand 30, 31, 35, 249, 251
Scavenius, Anna, søster til JFS 15, 16, 27, 32, 38, 44, 51, 55
Scavenius, Anne Cathrine, g. m. Hector Estrup 14, 51
Scavenius, Anna Sofie, g. m. Harald S. 29
Scavenius, Birgitte, datter af JFS 29-31, 35, 55, 210, 249, 251
Scavenius, Carl Sophus, godsejer, Klintholm 14, 17, 19, 20, 22, 25, 29, 32, 34, 38, 44, 52, 55, 56, 59, 66, 70
Scavenius, Carl Sophus, direktør 30, 31, 249
Scavenius, Elisabeth, g. m. H. R. Wedell-Weddellsborg 15, 20, 32, 38, 44, 51
Scavenius, Erik, politiker 242, 249
Scavenius, Frederik, overretssagfører 29-31, 47-48, 57, 58, 219, 226, 248-250
Scavenius, Harald, diplomat 29-31, 35, 210, 219, 249
Scavenius, Jacob, godsejer, Basnæs 14, 15
Scavenius, Jacob Brønnum, godsejer, Gjorslev og Klintholm 13, 27, 44
Scavenius, Jacobine, g. m. Hector Estrup 14
Scavenius, Knud, direktør 30, 31, 249
Scavenius, Louise, se Castonier, Louise
Scavenius, Lucas, kammerherre 14
Scavenius, Otto, godsejer, Basnæs 15, 32, 55, 70
Scavenius, Peder Brønnum, godsejer, Gjorslev og Klintholm 14-17, 20, 23, 25-28, 35, 45, 56, 59, 66, 70
Scavenius, Peder Brønnum, godsejer, Voergaard 32, 34, 38, 44, 51, 56, 58, 66, 72, 75, 249
Scavenius, Peder Brønnum (Peer), forfatter 29, 31, 48, 57, 205, 206, 249
Schandorph, Sophus, digter 163, 192
Scharling, William, økonom, politiker 175, 186,

- 203, 213, 216, 223, 229, 231, 233, 234, 242, 243
 Scheel, Fritz, greve, politiker 183
 Schou, Th., kaptajn 182
 Schovelin, børs­mægler, politiker 232
 Sehested, Einer, jæg­ermes­ter 48
 Sehested, Hannibal, politiker 229, 232
 Sehested, Knud, politiker 219, 251
 Simonsen, Niels, maler 163
 Simony, J. F., amtmand 235
 Skeel, Erik, godsejer, politiker 32, 72, 91, 97, 112
 Skeel, Sophus, godsejer, politiker 72
 Skovgaard-Petersen, Vagn, historiker 154
 Skovmand, Roar, historiker 149
 Skytte, P., gårdejer, politiker 69, 85
 Smith, A. N. C., præst 18
 Sonne, Jørgen, maler 56
 Sophie Amalie, dronning 27
 Sponneck, Wilh., politiker 53
 Steenstrup, Mathias, embedsmand 147-149
 Steffensen, H. C., politiker 157, 193, 204, 205, 207
 Stein, H., biskop 56, 128, 192
 Stemann, F., kontor­chef 118
 Suhr, slægten 14, 53
 Suhr, Christiane, g. m. Lucas Debes 14
 Suhr, Ida, etatsrådinde 48
 Suhr, Johs. Th., storkøbmand 16
 Svendsen, F., proprietær 82
 Swane, Jørgen, biskop 35, 56, 128, 186, 188, 192
 Sylow, H., borgmester 220, 222
 Sørensen, C., generalkorrespondent 101
 Såby, Viggo, filolog 172
- Tachau, A., agent 225, 235
 Tang, Jeppe, forstander, politiker 79
 Tauber, J. H., politiker 181
 Tesdorff, Ad., godsejer 250
 Thomsen, frøkenerne, Bredgade 43, 30
 Thomsen, C. A. F., politiker 115, 199, 203, 207, 213, 219
- Thorvaldsen, Bertel, billedhugger 56
 Thyssen, A. Pontoppidan, historiker 148
 Tietgen, C. F., finansmand 20, 46, 53
 Treschow, Fritzøhus 34, 35
 Trolle, Carl, søofficer 225, 226, 234, 235
 Tryde, E. C., provst 17
 Tscherning, A. F., politiker 63
 Tvermoes, Carl, oberst 182
- Valentiner, C. F., forpagter 182
 Valeur, J. M., direktør, politiker 226
 Vedel, Peter, embedsmand 97, 115
 Vodskov, H. S., religionshistoriker 252
 Vogel-Jørgensen, M. U., redaktør 216
 Vogelius, L., korpslæge 234
- Ussing, Henry, præst 188
- Watt, Robert, redaktør 21
 Wedell-Wedellsborg, H. R., ritmester 32
 Wegener, C. F., gehejmearkivar 170-171
 Westergaard, Harald, nationaløkonom 132, 187
 Wichfeld, Jørgen, godsejer 70
 Wied, Gustav, forfatter 188
 Wiggers, L., skoleinspektør 234
 Wulff, Henrik, redaktør 100, 101, 113
 Wulff, I., bankier 56
- Zahle, Frederik, højesterets­sag­fører 48, 57, 187, 192
 Zahle, P. C., politiker 82
 Zytphen-Adeler, Christoffer, baron 34, 250
 Zytphen-Adeler, G. F. O., politiker 67-70, 87, 97
- Øhlschlæger, Adam, digter 208
 Ørsted, S. V., præst 120, 129
- Aaberg, C., politiker 129, 223

Skrifter udgivet af:

JYSK SELSKAB FOR HISTORIE

1. *Hans H. Fussing*: Bybefolkningen 1600-1660. 1957. Udsolgt.
2. *Viggo Sjøqvist*: Peter Vedel. Udenrigsministeriets direktør. I. 1957. Udsolgt.
3. *Erik Rasmussen*: Statslånskrisen 1919. 1957. 2. opl. 1970. 125 sider. Kr. 30,50 (24,40).
4. *P. G. Lindhardt og Jørgen Swane*: To højirkemænd. 1958. Udsolgt.
5. *Aksel Lassen*: Skæbneåret 1659. 1958. Udsolgt.
6. *Troels Fink*: Spillet om dansk neutralitet 1905-1909. 1959. Udsolgt.
7. *Kristian Hvidt*: Venstre og forsvarssagen 1860-1901. 1960. 2. opl. 1971. 220 sider, illustreret. Kr. 48,80 (43,90).
8. *Vagn Dybdahl og Birgit Nüchel Thomsen* (udg.): M. P. Bruuns dagbog 1856-74. 1961. XXXI + 312 sider, illustreret. Kr. 21,05 (15,55).
9. *Troels Fink*: Ustabil balance. 1961. Udsolgt.
10. *V. Sjøqvist*: Peter Vedel. Udenrigsministeriets direktør II. 1962. Udsolgt.
11. *Gunnar Sandfeld*: Thalia i provinsen. 1962. Udsolgt.
12. *Aa. Rasch*: Niels Ryberg 1725-1804. Fra bondebrug til handelsfyrste. 1964. Udsolgt.
13. *Aksel Lassen*: Fald og fremgang. 1965. Udsolgt.
14. For jysk og for dansk historie. Jysk Selskab for Historie. Sprog og Litteratur 1866-1966. 1966. 147 sider, illustreret. Kr. 22,00 (17,15).
15. *Ib Gejl* (udg.): J. C. H. Fischers politiske dagbøger 1852-56, 1872-75. 1966. XVI + 284 sider. Kr. 36,60 (28,05).
16. *Tage Kaarsted* (udg.): Admiral Henri Konows erindringer. I. 1966. Udsolgt.
17. *Tage Kaarsted* (udg.): Admiral Henri Konows erindringer. II. 1967. Udsolgt.
18. *Aksel Lassen*: Vælgere på vandring. 1967. Udsolgt.
19. *Ib Gejl* (udg.): For venner som kan tale og tie. Folketingsmand Anders Tanges breve til købmand Rasmus Winckler 1873-83. 1968. XVI + 235 sider. Kr. 43,90 (36,60).
20. *F. H. Kjølser*: Rokokogreven Pierre d'Esneval og Christian VI's etiopiske projekt. 1968. 170 sider, illustreret. Kr. 36,60 (32,25).
21. *Hans Chr. Johansen*: Dansk økonomisk politik i årene efter 1784. I: 1968. Udsolgt.
22. *Aage Rasch*: Staten og kunstnerne. 1968. Udsolgt.
23. *Tage Kaarsted*: Påskekrisen 1920. 1968. 426 sider, illustreret. Udsolgt. 2. opl. 1969. Udsolgt. 3. opl. 1973, hæftet. Kr. 51,25 (44,80).
24. *Vald. Andersen*: Den jyske hedekolonisation. 1970. Udsolgt.
25. *Ole Degn* (udg.): Livet i Ribe 1560-1700 i samtidiges optegnelser. 1971. Udsolgt.
26. *Leo Tandrup* (udg.): Svensk agent ved Sundet. Toldkommissær og agent i Helsingør Anders Svenssons depecher til Gustav II Adolf og Axel Oxenstierna 1621-1626. 1971. 694 sider, illustreret. Kr. 89,40 (72,15).
27. *Kristian Hvidt*: Flugten til Amerika eller drivkraften i masseudvandringen fra Danmark 1868-1914. 1972. Udsolgt.
28. *Jens Engberg*: Dansk finanshistorie i 1640'erne. 1972. 356 sider. Kr. 51,25 (43,90).
29. *Tage Kaarsted* (udg.): Indenrigsminister Ove Rodes dagbøger 1914-1918. 1972. 229 sider, illustreret. Kr. 55,70 (46,00).
30. *Tage Kaarsted* (udg.): Ministermødeprotokol 1916-1918. Kirkeminister Th. Povlsens referater. 1973. XII + 251 sider. Kr. 48,80 (43,90).
31. *Knud Larsen*: Forsvar og Folkeforbund. En studie i Venstres og Det konservative Folkepartis forsvarspolitiske meningsdannelse 1918-22. 1976. 454 sider. Kr. 98,30 (64,25).
32. *Jørgen H. Barfod*: Niels Juel. Liv og Gerning i den danske Søetat. 1977. Udsolgt.
33. *Hans Kirchhoff* (udg.): K. H. Kofoeds erindringer. 1979. 562 sider, illustreret. Kr. 47,60 (52,45).

34. *Bent Jensen*: Danmark og det russiske spørgsmål 1917-1924. 1979. 598 sider, illustreret. Kr. 172,90 (72,00).
35. *Leo Tandrup*: Mod triumf eller tragedie. En politisk-diplomatisk studie over forløbet af den dansk-svenske magtkamp fra Kalmarmkrigen til Kejserkrigen (1612-1625). I-II. 1979. Udsolgt.
36. *Jens E. Olesen*: Rigsråd – Kongemagt – Union. 1980. Udsolgt.
37. *Hans Chr. Johansen*: Dansk økonomisk politik i årene efter 1784. 2: Krigsfinansieringsproblemer 1789-93. 1980. 161 sider. Kr. 91,50 (54,90).
38. *Jens Chr. Manniche*: Den radikale historikertradition. 1981. Udsolgt.
39. *Ole Degn*: Rig og fattig i Ribe. Økonomiske og sociale forhold i Ribe-samfundet 1560-1660. 1-2. 1981. 458 + 402 sider, illustreret. Kr. 231,80 (122,00).
40. *Jens E. Olesen*: Unionskrige og Stændersamfund 1450-1481. Bidrag til Nordens historie i Kristian I's regeringstid. 1983. 534 sider. Kr. 244,00 (146,40).
41. *Roar Skovmand*: Samspillet mellem Nordens folkehøjskoler indtil anden verdenskrig. 1983. 177 sider. Kr. 146,40 (109,80).
42. *Harry Christensen*: Len og magt i Danmark 1439-1481. 1984. 391 sider. Kr. 241,- (137,30).
43. *Edit Rasmussen*: Mester og svend. Studier over københavnske tømmer- og murersvendenes lønproblemer og sociale forhold 1756-1800. 1985. 343 sider. Kr. 235,45 (152,50).
44. *John T. Lauridsen*: Marselisconsortiet. En studie over forholdet mellem handelskapital og kongemagt i 1600-tallets Danmark. 1987. 266 sider. Kr. 227,00 (170,80).

Endvidere har selskabet bl.a. udgivet:

- Sophie Brahes regnskabsbog 1627-40. Ved Henning Poulsen*. 1955. 256 sider. Kr. 13,65 (9,75).
- Tage Kaarsted*: Hvad skal det nytte? De radikale og forsvaret 1894-1914. 1958. 3. opl. 1969. 102 sider. Kr. 19,50 (15,05).
- C. O. Bøggild-Andersen*: Hannibal Sehested II. 1970. 604 sider. Kr. 85,40 (65,90).
- Vagn Dybdahl*: Historisk kommentar til nationaløkonomi. 1971. 173 sider. Udsolgt. 2. udg. 1972. 175 sider. Kr. 27,65 (21,95).
- Tage Kaarsted* (udg.): Konseilspræsident C. Th. Zahles dagbøger 1914-1917. 1974. XII + 148 sider, ill. Kr. 24,40 (18,30).
- Erna Lorenzen*: Folks tøj i og omkring Århus 1675-1850. 1975. 615 sider, ill. Kr. 268,40 (146,40).
- Tage Kaarsted* (udg.): Ministermødeprotokol 1908-1909. Konseilspræsident Niels Neergaards referater. 1976. 44 sider. Kr. 18,30 (14,65).
- Tage Kaarsted* (udg.): Flåden under første verdenskrig. O. Kofoed-Hansens og V. Jøhnkes optegnelser. 1976. XXIV + 240 sider, ill. Kr. 36,90 (24,40).
- Tage Kaarsted* (udg.): Ministermødeprotokol 1920-1924. Handelsminister Tyge J. Rothes afskrifter og trafikminister M. N. Slesbagers referater. 1977. 280 sider. Kr. 48,80 (36,60).
- Jørgen Fink, Jens Chr. Manniche og Helge Paludan* (udg.): Kildekritisk tekstsamling. 1978. 346 s. Kr. 49,50 (41,35).
- Tage Kaarsted* (udg.): Landbrugsminister Henrik Hauchs erindringer. 1978. 162 s. Kr. 36,60 (29,15).

